e-ISSN 1694-8734

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY

ECONOMICS

№1 (4) / 2024

№1(4) - 2024

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА
Вестник Ошского государственного университета. Экономика
Journal of Osh State University. Economics

e-ISSN: 1694-8734

ЖУРНАЛ ЖӨНҮНДӨ [kg]

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика” илимий журналы университеттин илимий журналдарынын импакт-факторун жогорулатуу жана келечекте эл аралык илимий базаларга киргизүү саясатын ишке ашыруу максатында ОшМУнун Окумуштуулар Кеңешинин чечиминин (2022-жылдын 20-апрелиндеги 7-протоколу) негизинде түзүлгөн.

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика” илимий журналы Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинен каттоодон өткөн. Каттоо номуру 10303, 22-июнь 2022-жыл.

Журнал үч тилде - **кыргыз**, **орус** жана **англис** тилдеринде макалаларды жарыялайт. Материалдар **акысыз** негизде кабыл алынат. Журнал макалаларды жөнөтүү, аларды кароо жана жарыялоо үчүн акы албайт. Автордук сый акы төлөнбөйт.

Журнал **жылына 2 жолу** чыгат (кошумча атайын чыгарылыштар болушу мүмкүн).

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика” журналы өзүнүн расмий сайтына ачык кирүү мүмкүнчүлүгүн берет. Бул дүйнөлүк илимий коомчулукка журналга кеңири маалымат алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат.

Журнал BOAI Будапешт демилгесинде иштелип чыккан ачык жеткиликтүүлүк саясатын карманат жана өзүнүн контентине ачык кирүү мүмкүнчүлүгүн берип, дүйнөлүк деңгээлде билим алмашууга жана изилдөө натыйжаларын жайылтууга жардам берет. Журнал жарыяланган материалдардын максималдуу жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу саясатын жүргүзөт. Журналдын баардык контенти интернетте окуу, жүктөп алуу, көчүрүү, жайылтуу, басып чыгаруу үчүн ачык. Ар бир колдонуучу сайт ичинде издөө жасап, макалалардын толук текстине шилтеме жасай алат же аларды, эч кандай каржылык, юридикалык же техникалык тоскоолдуктар болбосо, башка мыйзамдуу максаттарда колдоно алат.

Окурмандар жана авторлор журналдын веб-сайтынан журналдын учурдагы санынын электрондук версиясын жана мурунку басылмалардын архивдерин эркин көрүп жана жүктөп ала алышат. Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0) лицензиясынын шарттарына ылайык, журналдын баардык басылмалары электрондук түрдө бекер жана чектөөсүз таратылат.

“Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика” журналындагы макалалардын авторлору эмгектери менен бирге журналга басып чыгаруу укугун өткөрүп беришет, аны Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0) лицензиясы менен лицензиялаган болушат. Жарыяланган эмгектин автордук укук ээси болуп басып чыгаруучу Ош мамлекеттик университети эсептелет.

Журналдын материалдарынын электрондук версиялары https://journal.oshsu.kg/index.php/economy/index сайтында коомдук доменде жайгаштырылган.

CrossRef менен Ош мамлекеттик университетинин ортосунда түзүлгөн келишимге ылайык журналга 10.52754 номурлуу DOI префикси ыйгарылган. Ушул келишимдин негизинде “Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика” журналына чыккан ар бир макалага DOI номуру берилет.

Негиздөөчүсү
Ош мамлекеттик университети
e-ISSN 1694-8734 (электрондук версиясы)
Префикс DOI: 10.52754

О ЖУРНАЛЕ [ru]

Научный журнал “Вестник Ошского государственного университета. Экономика” был основан на основании решения Ученого совета ОшГУ (протокол №7 от 20 апреля 2022 года) в целях повышения импакт-фактора научных журналов университета и, в дальнейшем, реализации политики включения в международные научные базы данных.

22 июня 2022 года “Вестник Ошского государственного университета. Медицина” прошел регистрацию в Министерстве юстиции Кыргызской Республики под №10303.

Журнал публикует статьи на трех языках - **кыргызском**, **русском** и **английском**, принимает материалы к публикации на **безвозмездной** основе. Журнал не взимает плату за подачу статей, их рецензирование и их публикацию. Авторские гонорары не выплачиваются.

Периодичность издания: **2 выпуска в год** (возможны дополнительные специальные выпуски).

Журнал “Вестник Ошского государственного университета. Экономика” предоставляет открытый доступ к своему контенту на официальном сайте журнала. Это обеспечивает более широкий информационный доступ к журналу в масштабах мирового научного сообщества.

Журнал придерживается политики открытого доступа, сформулированного в Будапештской инициативе BOAI, и предоставляет открытый доступ к своему контенту, способствуя увеличению глобального обмена знаниями и результатами исследований. Журнал проводит политику обеспечения максимальной доступности опубликованных материалов. Весь контент журнала открыт в сети Интернет для чтения, скачивания, копирования, распространения, печати. Любые пользователи могут осуществлять поиск или ссылаться на полные тексты статей, использовать их в других законных целях при отсутствии каких-либо финансовых, юридических или технических преград.

Читатели и авторы могут свободно просматривать и скачивать электронные версии текущего номера журнала и архивы за предыдущие периоды на сайте журнала. Все публикации журнала в электронном виде распространяются бесплатно и без ограничений на условиях лицензии Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0).

Авторы статей журнала “Вестник Ошского государственного университета. Экономика” передают журналу право публикации вместе с работой, единовременно лицензируя ее по лицензии Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0). Правообладателем опубликованной работы является издатель – Ошский государственный университет.

Электронные версии материалов “Вестник Ошского государственного университета. Экономика” размещаются на сайте https://journal.oshsu.kg/index.php/economy/index в открытом доступе.

По договору между CrossRef и Ошским государственным университетом журналу присвоен префикс DOI 10.52754. На основании этого договора каждой статье, опубликованной в журнале “Вестник Ошского государственного университета. Экономика” присваивается номер DOI.

Учредитель
Ошский государственный университет
e-ISSN 1694-8734 (электронная версия)
Префикс DOI: 10.52754

ABOUT THE JOURNAL [en]

The scientific journal “Journal of Osh State University. Economics” was founded on the basis of the 7th Protocol of the Academic Council of Osh State University dated April 20, 2022 in order to increase the impact factor of scientific journals of the university and further implement the policy of inclusion in international scientific databases.

In June 22, 2022 the journal “Journal of Osh State University. Economics” was registered with the Ministry of Justice of the Kyrgyz Republic under No. 10303.

The journal publishes articles in three languages – **Kyrgyz**, **Russian** and **English**, accepts materials for publication **free of charge**. The journal does not charge for the submission of articles, their review and publication. Author's royalties are not paid.

Publication frequency: **2 issues per year** (additional special issues are possible).

The "Journal of Osh State University. Economics" provides open access to its content on the official website of the journal. This provides greater information access to the journal throughout the global scientific community.

"Open access" means its free availability on the public internet, permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of these articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose, without financial, legal, or technical barriers other than those inseparable from gaining access to the internet itself." (by Budapest Open Access Initiative).

Readers and authors can freely view and download the electronic versions of the current issue of the journal and archives for previous periods on the journal's website. All publications of the journal in electronic form are distributed free of charge and without restrictions under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0).

The authors of the "Journal of Osh State University. Economics" transfer publishing rights to the publisher, licensing it under Creative Commons Attribution License (CC BY-NC 4.0). The copyright holder of the published work is the publisher – Osh State University.

Electronic versions of the journal materials are placed on the website https://journal.oshsu.kg/index.php/economy/index in the public domain.

Under an agreement between CrossRef and Osh State University, the journal was assigned the prefix DOI 10.52754. On the basis of this agreement, each article published in the "Journal of Osh State University. Economics" is assigned a DOI number.

Founder
Osh State University
e-ISSN 1694-8734 (electronic version)
DOI prefix: 10.52754

РЕДАКЦИЯ [kg]

Башкы редактор

Кулуева Чинара Раимкуловна – экономика илимдеринин доктору, профессор, ОшМУнун финансы жана банк иши кафедрасынын башчысы, Кыргыз Республикасынын Инженердик академиясынын мүчө-корреспонденти, Ош шаары, Кыргызстан, ch.kulueva@mail.ru

Жоопту редактор

Ташкулова Гульэра Бегимкуловна – экономика илимдеринин кандидаты, доцент, ОшМУ, Ош шаары, Кыргызстан, tashkulova.g@mail.ru

Редакциялык коллегиянын мүчөлөрү

Убайдуллаев Мирланбек Байдусенович – экономика илимдеринин доктору, профессор, ОшМУнун экономика жана ишканаларды башкаруу кафедрасынын башчысы, Ош шаары, Кыргызстан, mirlanbek@mail.ru

Эргешбаев Уран Жумабекович – экономика илимдеринин доктору, профессор, ОшМУ, Ош шаары, Кыргызстан, uranbek65@mail.ru

Култаев Топчубай Чокоевич – экономика илимдеринин доктору, профессор, ОшМУ, Ош шаары, Кыргызстан, kt2005@mail.ru

Карбекова Азиза Баймаматовна – экономика илимдеринин доктору, проф., ЖАМУ, Жалал-Абад шаары, Кыргызстан.

Маматкеримова Анаркан – экономика илимдеринин доктору, профессор, К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университети, Жалал-Абад шаары, Кыргызстан.

Гыязов А Т – экономика илимдеринин доктору, профессор, Баткен мамлекеттик университетинин ректору, Баткен шаары, Кыргызстан.

Ташбаев Азизбек Мазанович – экономика илимдеринин доктору, профессор, Ош технологиялык университети, Ош шаары, Кыргызстан.

Исраилов Тимур Мурзабекович – экономика илимдеринин доктору, доцент, ОшМУнун Бизнес жана менеджмент факультетинин деканы, Ош шаары, Кыргызстан, israilov_tima@mail.ru

Кулова Эркин Усеналиевна - экономика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Бишкек шаары, Кыргызстан.

Саякбаева Айганыш Апышевна – экономика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Бишкек шаары, Кыргызстан.

Нуралиева Чолпон Аскаровна – экономика илимдеринин доктору, профессор, Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети, Бишкек шаары, Кыргызстан.

Чолбаева Сагынбүбү Жумабековна - экономика илимдеринин доктору, профессор, М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин эл аралык финансы жана экономикалык коопсуздук кафедрасынын башчысы, Бишкек шаары, Кыргызстан.

Борфиев Кобилджон Хушвахтзода – экономика илимдеринин доктору, профессор (Тажикстан).

Попкова Елена Геннадьевна – экономика илимдеринин доктору, профессор, «Илимий байланыштар институту» АНОнун президенти, Тышкы иштер министрлигинин ММЭМИнин Экономикалык саясат жана мамлекеттик-жеке өнөктөштүк департаментинин прикладдык изилдөөлөр борборунун жетектөөчү илимий кызматкери. Россия Федерациясы, Москва.

Бурханов Актам Усманович – экономика илимдеринин доктору, профессор, Ташкент мамлекеттик экономика университетинин, «Финансы жана бухгалтердик эсеп» факультетинин деканы, Ташкент шаары, Өзбекстан, a.burkhanov@tsue.uz

РЕДАКЦИЯ [ru]

Главный редактор

Кулуева Чинара Раимкуловна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансов и банковского дела Ошского государственного университета, член-корреспондент Инженерной академии КР, ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, ch.kulueva@mail.ru

Заместитель главного редактора

Ташкулова Гульэра Бегимкуловна - кандидат экономических наук, доцент, ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, tashkulova.g@mail.ru

Члены редакционной коллегии

Убайдуллаев Мирланбек Байдусенович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономика и управление предприятием, ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, mirlanbek@mail.ru

Эргешбаев Уран Жумабекович – доктор экономических наук, профессор, ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, uranbek65@mail.ru

Култаев Топчубай Чокоевич - доктор экономических наук, профессор, ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, 2005@mail.ru

Карбекова Азиза Баймаматовна - доктор экономических наук, профессор, Жалал-Абадский государственный университет, г. Жалал-Абад, Кыргызстан.

Маматкеримова Анара – доктор экономических наук, профессор, Международный университет им. К.Ш. Токтомаматова, г. Жалал-Абад, Кыргызстан.

Гыязов Айдарбек Токторович – доктор экономических наук, профессор, ректор Баткенского государственного университета, г. Баткен, Кыргызстан.

Ташбаев Азизбек Мазанович – доктор экономических наук, профессор, ОшТУ, г. Ош, Кыргызстан.

Исраилов Тимур Мурзабекович – кандидат экономических наук, доцент, декан факультета Бизнес и менеджмент ОшГУ, г. Ош, Кыргызстан, israilov_tima@mail.ru

Кулова Эркин Усеналиевна – доктор экономических наук, профессор, КНУ им. Ж. Баласагына, г. Бишкек, Кыргызстан.

Саякбаева Айганыш Апышевна – доктор экономических наук, профессор, Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына, г. Бишкек, Кыргызстан.

Нуралиева Чолпон Аскаровна – доктор экономических наук, профессор, Кыргызско-Российского Славянского университета им. Б.Ельцина, г. Бишкек, Кыргызстан.

Чолбаева Сагынбубу Джумабековна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой международные финансы и экономическая безопасность, Кыргызсзского экономического университета имени М. Рыскулбекова, г. Бишкек, Кыргызстан, cholbaeva@mail.ru

Борфиев Кобилджон Хушвахтзода – доктор экономических наук, профессор, г. Душанбе, Тажикстан.

Попкова Елена Геннадьевна – доктор экономических наук, профессор, президент АНО «Институт научных коммуникаций», ведущий научный сотрудник центра прикладных исследований кафедры Экономической политики и государственно-частного партнёрства МГИМО МИД РФ, г. Москва, Россия.

Бурханов Актам Усманович - доктор экономических наук, профессор, декан факультета «Финансы и бухгалтерский учет», Ташкентского государственного экономического университета, г. Ташкент, Узбекстан, a.burkhanov@tsue.uz

EDITORIAL TEAM [en]

Editor-in-chief

Chinara Raimkulovna Kulueva - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance and Banking, Osh State University, Corresponding Member of the Engineering Academy of the Kyrgyz Republic, Osh State University, Osh, Kyrgyzstan, ch.kulueva@mail.ru

Deputy Editor-in-chief

Gulera Begimkulovna Taskulova – Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University, Osh, Kyrgyzstan,, tashkulova.g@mail.ru

Members of the editorial board

Mirlanbek Baidusenovich Ubaidullaev - Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economics and Enterprise Management, Osh State University, Osh, Kyrgyzstan, mirlanbek@mail.ru

Uran Zhumabekovich Ergeshbaev - Doctor of Economics, Professor, Osh, Kyrgyzstan, uranbek65@mail.ru

Topchubai Chokoevich Kultaev - Doctor of Economics, Professor, Osh, Kyrgyzstan, 2005@mail.ru

Aziza Baymamatovna Karbekova - Doctor of Economics, Professor, Jalal-Abad State University, Jalal-Abad, Kyrgyzstan.

Anara Mamatkerimova – Doctor of Economics, Professor, International University named after K.Sh. Toktomamatov, Jalal-Abad, Kyrgyzstan.

Aidarbek Toktorovich Giyazov – Doctor of Economics, Professor, Rector of Batken State University, Batken, Kyrgyzstan.

Azizbek Mazanovich Tashbayev – Doctor of Economics, Professor, OshTU, Osh, Kyrgyzstan.

Timur Murzabekovich Israilov – Candidate of Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty of Business and Management, Osh State University, Osh, Kyrgyzstan, israilov_tima@mail.ru

Erkin Usenalievna Kulova– Doctor of Economics, Professor, Kyrgyz National University named after J. Balasagyn, Bishkek, Kyrgyzstan.

Aiganysh Apyshevna Sayakbayeva– Doctor of Economics, Professor, Kyrgyz National University named after J. Balasagyn, Bishkek, Kyrgyzstan.

Cholpon Askarovna Nuralieva– Doctor of Economics, Professor, Kyrgyz-Russian Slavic University named after B. Yeltsin, Bishkek, Kyrgyzstan.

Sagyna Dzhumabekovna Cholbaeva - Doctor of Economics, Professor, Kyrgyz Economic Research University named after M.Ryskulbekov, cholbaeva@mail.ru

Kobiljon Khushvakhtzoda Borfiev– Doctor of Economics, Professor, Dushanbe, Tajikistan.

Elena Gennadievna Popkova – Doctor of Economics, Professor, President of the ANO “Institute for Scientific Communications”, Leading Researcher at the Center for Applied Research at the Department of Economic Policy and Public-Private Partnerships of the Moscow State Institute of International Relations of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Moscow, Russia.

Burkhanov Aktam Usmanovich - Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Finance and Accounting, Tashkent State University of Economics, Tashkent, Uzbekistan, burkhanov@tsue.uz

МАЗМУНУ
Содержание
Contents

Карбекова А.Б., Кубанычбеков Э.К., Сайпидинов И.М.
Тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Жалал-Абад облусунун ишканаларынын экономикалык көрсөткүчтөрү 1

Баймуратов А.А., Зикираев М.Т., Керимбаева Т.Э.
Инвестиция – Кыргыз Республикасынын айыл чарба тармагын өнүктүрүүнүн негизги фактору 10

Токторов К.К., Ташкулова Г.Б., Чынтурганова Г.Ч., Раимбердиев М.К.
Евразиялык экономикалык интеграциянын шартында Кыргыз Республикасындагы аудитордук ишти өнүктүрүү 18

Макыев С.Т., Бегмат кызы Г.
Эмгек мигранттарынын акча которуудагы заманбап көйгөйлөрү 24

Керезова Н.К., Ганиев Г.И.
Бюджеттин тартыштык жана Кыргыз Республикасынын узак мөөнөттүү экономикалык саясаттын стратегиясы 30

Фозилов Х.Р.
Особенности анализа затрат и доходов в системе здравоохранения 37

Ысакова М.Ш., Шарип кызы А., Ысакова А.Ш.
Кыргыз Республикасындагы кичи жана орто ишканалардын ролу жана өнүгүүсү 45

Убайдуллаев М.Б., Кенжеева М.А., Осмонов Ж.Ж., Токтосунова А.М.
Состояние водных ресурсов и ее экономическое влияние на орошение сельскохозяйственных земель Кыргызстана 52

Байдусенова А.М., Кошиева Ч.А., Муратов А.А., Мурзаханов Э.Ш.
Экономические аспекты пробем использования водных ресурсов Кыргызстана в орошении земель и некоторые пути ее решения 58

Усенова Б.Ж., Бердибеков С.С., Осмонов Ж.Ж., Токтосунова А.М.
Экономические аспекты международного опыта по улучшению использования водных ресурсов для орошения сельскохозяйственных земель Кыргызстана 64

Абдыкадыров С.К., Эрмекбаева А.Т., Илимбеков М.И.
О сущности понятия цифровой трансформации в развитии социально-экономических систем 73

Мырзаибраимова И.Р., Ганиев Г.И.
Автотранспорттук компанияларынын инвестициялык мүмкүнчүлүктөрүнүн өзгөчөлүктөрү 81

Макыев С.Т., Табалдиева Н.А.
Кыргызстандагы жаштар арасындагы миграция маселелери 89

Ташиев Н.М., Шайбеков Д., Сабир кызы А.
Курулуш уюмдарында бухгалтердик эсептин көйгөлөрү 100

Раимбердиев Б.С., Нурбаев Б.Ш., Турдубаева А.Б., Абжапар уулу Э.
Кыргызстандагы “жашыл насыянын” учурдагы тенденциялары жана алардын эсеби 106

Карбекова А.Б., Качканбаева А.С., Сайпидинов И.М.
Жашыл долбоорлорду каржылоо: өзгөчөлүктөрү, тобокелдиктер жана куралдар 112

Култаева Н.Т., Зайирова В.Т., Бекмуратов А.Т.
Анализ структуры и динамики материальных запасов предприятия и практика его применения 119

Карбекова М.Ж.
Повышения энергоэффективности зданий как основа экологической устойчивости городов в Кыргызской Республике 127

Исраилов Т.М., Жанибек уулу Т., Ильясова Э.К.
Энергетикалык компаниялардын башкаруу эсебин уюштуруунун көйгөйлөрү 133

Ташкулова Г.Б., Илимбеков М.И.
Особенности организации бухгалтерского учета малого и среднего предпринимательства в условиях цифровизации 143

Сеитова Ж.Б., Түркбаев А.Б., Бакалбаева А.З., Өскөнбаев Ө.К.
Эл аралык валюта-каржы мамилелеринде экономикалык коопсуздукту камсыз кылуудагы айрым маселелер...149

Ташиев Н.М., Шайбеков Д.
Кыргызстандын эмгек рыногунун учурдагы көйгөлөрү жана өнүгүү тенденциялары 158

Кулуева Ч.Р., Сеитова К.Б., Турдубаева А.Б., Мамажанова А.М.
Туруксуздук шарттарда банкроттук институтунун заманбап көйгөйлөрү: тышкы жана ата мекендик аспектилер...164

Сакибаев К.Ш., Нурали кызы А., Нуралимова Б.О.
Инновационные стратегии как фактор стабильного развития организаций 172

Кулуева Ч.Р., Орозов Т.Ж., Курманкулова А.А., Сатыбалдиева А.А.
Кризистин жогорулашы шартында чарба субъектилеринин каржы абалын талдоодогу теориялык аспектилер...177

Курманбекова А.А., Мурзалиева Н.К., Усенова Г.Р.
Совершенствование учета и отчетности в частных школьных и дошкольных учреждениях 185

Сакибаев К.Ш., Нуралимова Б.О., Нурали кызы А.
Стратегическое управление финансами организаций 195

Ray S., Choudhury R.R.
Exploring Entrepreneurial Universities: A Bibliometric Analysis in the Business and Management Fields 200

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734

№1(4)/2024, 1-9

УДК: 336.22:338.24(575.8)

DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_1

ТЫШКЫ ЭКОНОМИКАЛЫК БАЙЛАНЫШТАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН НЕГИЗИНДЕ ЖАЛАЛ-АБАД ОБЛУСУНУН ИШКАНАЛАРЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЖАЛАЛ-АБАДСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ

ECONOMIC INDICATORS OF ENTERPRISES OF JALAL-ABAD REGION BASED ON THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS

Карбекова Азиза Байматовна
Карбекова Азиза Байматовна
Karbekova Aziza Baimatovna

э.и.д., проф. м.а., Жалал-Абад мамлекеттик университети
д.э.н., и.о. проф., Жалал-Абадский государственный университет
Doctor of Economics, Acting Professor, Jalal-Abad State University
aziza-karbekova@mail.ru

Кубанычбеков Э.К.
Кубанычбеков Э.К.
Kubanychbekov E.K.

окутуучу, Жалал-Абад мамлекеттик университети
преподаватель, Жалал-Абадский государственный университет
Lecturer, Jalal-Abad State University
kubanychbekovernist3@gmail.com

Сайпидинов И.М.
Сайпидинов И.М.
Saipidinov I.M.

э.и.к., доцент, Ош Мамлекеттик университети
к.э.н., доцент Ошский государственный университет
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Osh State University
diplomats33@gmail.com

ТЫШКЫ ЭКОНОМИКАЛЫК БАЙЛАНЫШТАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН НЕГИЗИНДЕ ЖАЛАЛ-АБАД ОБЛУСУНУН ИШКАНАЛАРЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ

Аннотация

Жалал-Абад облусунун тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн алкагында Узбекистан менен чектешкен аймактардагы Узбекистан менен соода-сатык мамилелер менен иштешкен Жалал-Абад облусунун ишканаларынын ишмердүүлүгүн талдоодо аймактык факторлор дагы чоң роль ойнойт. Мунун себеби ар кандай өндүрүш жана чарбачылык мүнөзгө ээ, себеби өндүрүштүн өзгөчө айыл чарбачынын мейкиндикте жайланышы аймактык табигый климаттык шарттарынан көп көз каранды. Табигый климаттык шарттар кээ бир дыйканчылыкта жана мал чарбасында атаандаштыкка туруштук бере турган артыкчылыкты же болбосо кемчилдикти да жаратышы мүмкүн.

Ачкыч сөздөр: тышкы экономикалык байланыштар, соода-сатык мамилелер, ишмердүүлүктү талдоо, өндүрүш, рыноктук мамилелер, өндүрүүчүлөр, керектөөчүлөр.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЖАЛАЛ-АБАДСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ

Аннотация

В рамках развития внешнеэкономических связей Джалал-Абадской области важную роль играют региональные факторы при анализе деятельности предприятий Джалал-Абадской области, которые работают с Узбекистаном в торговых отношениях в приграничных с Узбекистаном регионах. Причина этого в том, что производство и земледелие имеют различную природу, поскольку размещение производства на пространстве конкретного земледельца во многом зависит от региональных природно-климатических условий. Естественные климатические условия могут создавать конкурентные преимущества или недостатки в некоторых отраслях сельского хозяйства и животноводства.

Ключевые слова: *внешнеэкономические связи, торговые отношения, анализ деятельности, производство, рыночные отношения, производители, потребители.*

ECONOMIC INDICATORS OF ENTERPRISES OF JALAL-ABAD REGION BASED ON THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS

Abstract

As part of the development of foreign economic relations in the Jalal-Abad region, regional factors play an important role in analyzing the activities of enterprises in the Jalal-Abad region that work with Uzbekistan in trade relations in the regions bordering Uzbekistan. The reason for this is that production and agriculture are of a different nature, since the location of production in the space of a particular farmer largely depends on regional natural and climatic conditions. Natural climatic conditions can create competitive advantages or disadvantages in some agricultural and livestock sectors.

Keywords: *foreign economic relations, trade relations, activity analysis, production, market relations, producers, consumers.*

Учурда тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Жалал-Абад облусунун экономикасынын бардык секторлорунда жаныча рыноктук мамилелер тийиштүү деңгээлде орнотулган жана практикада кеңири колдонулуп келе жатат. Ошондой болсо дагы биздин оюбузча тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Жалал-Абад облусунун ишканаларынын рынок мамилелеринин тереңдиги жана массалык түрдө колдонулушунда кээ бир маселелер бар. Мисалы рынок сунуш жана талаптын баланстуулугун талап кылат, башкача айтканда өндүрүлүп жаткан товарлар жана кызматтар рыноктогу талаптарга жооп бериш керек. Бирок мындай баланска жетүү үчүн бир топ жылдар бар, алардын эң негизгилери биздин оюбузча эки багытта болуш керек. Биринчиден суроо-талапты билүү үчүн аларды терең изилдеш керек. Бул илимде маркетингдик изилдөө аркылуу жүргүзүлөт, башкача айтканда товарды жана кызматтарды чыгаруудан мурун суроо-талаптардын көлөмүн, багытын, кете турган каражаттарды алдын ала эсептеп жана башка жолдор менен аныкталат. Мындай көп эмгекти талап кылганына карабастан азырынча рынокту ишенимдүү жолдордон болуп эсептелет.

Экинчи жактан тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Жалал-Абад облусунун ишканаларынын тийиштүү балансты камсыз кылууда товарларды жана кызматтарды керектөөлөрдүн суроо талаптарына дал келе турган товарларды жана кызматтарды жасоо.

Маселени тереңиреек карасак экинчи жак дагы рынокту изилдөө менен байланышкан, айрыкча тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде ар кандай өндүрүүчү товар керектөөчүлөрдүн талаптарын жакшы билбей туруп рвноктук ийгиликтерди жарата албайт. Бул маселе боюнча негизги фактор катары, кайсы товар, кайсы мамлекеттен алынып келет, ал товарларга алып келгенче кеткен чыгымдар, кандай жол менен алып келинет ж.б. Албетте товарды ар кандай типтеги ишканалар жана ишкердик структуралар жаратат. Бирок алар башкача айтканда ишканалар ар түрдүү масштабда болгондуктан товарларды керектөөчүлөрдүн талабын кайсы типтеги ишканалар канааттандыра алат деген маселе чыгат. Биринчи иретте мындай ишканаларга чоң масштабдуу техника жана технология тактан кубаттуу, ар түрдүү жаңылыктарды киргизүүгө каражаттары жетиштүү ишканалар кирет.

Биздин талдообузга караганда тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Жалал-Абад облусунун ишканаларынын жалпы эле ишкердиктин пайда болуусу тууралуу жогоруда кыскача баяндап кеткенбиз. Бирок тагыраак талдоону талап кылган нерсе алардын пайда болушунун муктаждыгы, тартиби жана структурасы. Адегенде тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Жалал-Абад облусунун ишканаларынын пайда болушу негизинен өлкөдө рынок мамилелерине өтүүдөгү жүргүзүлгөн реформаларга байланыштуу болгон. Өзгөчө айыл чарбада, соодада, үй тиричилик кызматында, транспортто, коомдук тамактанууда жана башка чөйрөлөрдө. Ишкердүүлүктүн структурасы, алардын ичинен ишкердиктин ишмердүүлүгү калыптанып, учурда системалык түрдө ар бир сектордун өзгөчөлүктөрүнө ылайык ишканалардын тобун айтсак болот. Муну таблица менен да көрсөтүүгө болот (1-таблица).

Таблица 1 - Тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде башка мамлекеттер менен соода-сатык мамилелер менен иштешкен Жалал-Абад облусунун ишканаларынын экономикалык ишмердиктин түрлөрү боюнча саны

	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
Айыл чарба, токой чарба жана балык уулоочулук -анын ичинен чакан ишканалар:	392 366	419 391	497 470	456 429	468 443	472 446
Өнор жай -анын ичинен чакан ишканалар:	2100 1947	2081 1901	2020 1867	2113 1960	2223 2080	2280 2098
Иштетүү өндүрүшү -анын ичинен чакан ишканалар:	1608 1480	1587 1447	1547 1421	1624 1500	1686 1570	1691 1580
Электроэнергия, газ, буу жана кондицияланган аба менен камсыздоо (жабдуу) -анын ичинен чакан ишканалар:	41 35	42 35	40 35	38 33	33 31	30 28
Курулуш -анын ичинен чакан ишканалар:	1294 1242	1310 1254	1343 1189	1321 1277	1497 1448	1516 1480
Транспорт ишмердиги жана жүктөрдү сактоо -анын ичинен чакан ишканалар:	592 598	590 539	643 598	732 683	764 722	780 740
Мейманканалар менен ресторандар ишмердиги -анын ичинен чакан ишканалар:	215 190	218 200	224 196	245 212	246 210	252 215
Маалымат жана байланыш -анын ичинен чакан ишканалар:	529 470	548 494	501 445	505 467	560 525	590 550

Маалымат булагы: Авторлордун эсебинен.

Жогорудагы таблица көрсөткөндөй 2021-жылдын биринчи январында Ишканалардын түзүлүшүнө ар түрдүү факторлор таасир этет, алардын негизгилери болуп ишканаларды түзүүгө муктаждык, ишкердүүлүккө коюлган талаптар, мыйзам алкагында көрсөтүлгөн жоболор, жумуш менен камсыздоодогу муктаждык жана башкалар кирет. Ал эми жер ресурстарын иштеткен ишканалардын иш алып кетүүсүндө башка түзүмдөрдөгүдөй эле өлкөдөгү көп жылдардан бери өкүм сүрүп келе жаткан экономикалык кризистин да таасири бар.

Эки тенденциянын экономикалык калыптануунун жүрүшүндө карама-каршы аракеттенет. Бир тараптан алганда экономиканын либерализациясы ишкердин ишмердигинин өзгөчө көзөмөлүнөн көпчүлүк мамлекеттик кийлигишүүлөрдөн баш

тартканын түшүндүрөт. Экинчи тараптан өндүрүштүн төмөндөөсү каржылык чаржайыттык жана башка терс көрүнүштөр экономикада “ишкердикке каршы” багытты экономикалык кризистин шартында юридикалык-физикалык жактардын төлөм жөндөмдөрүн азайтып, ишкердүүлүктүн активдүүлүгүн азайтууга алып келет. Ишкердик кызматтын жагымдуулугун айтканда сөзсүз мамлекеттик менчиктештирүү максаттуу ишке ашыруунун жыйынтыртарын, мамлекеттик менчикти приватташтыруу 1997-жылы жыйынтыкталып, ошол тармактарда тиричилик тейлөө, соода, коомдук тамактануу ж.б. өзгөчө ролун баса белгилөөгө болот.

Токтогул суу сактагычка кирген аймакта жер ресурстарын иштеткен ишканалардын иш жүргүзүүсүндө эң чоң ролдордун бири бул менчик түрлөрүнө жана уюштуруу формаларына ылайык экендиги белгилүү. Чакан ишканаларда көбүнчө жеке менчик үстөмдүк кылат, себеби дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй жеке менчик экономикалык эркиндикти либералдык чечимдерди кабыл алууну жана ошондой эле рыноктогу абалды эске алуу менен ийкем жана өз убагында чечим кабыл алууга мүмкүнчүлүктү түзөт. Ушул эле учурда рыноктун талабын аткаруу максатында жер ресурстарын иштеткен бизнес дагы атаандаштыкка жөндөмдүү болуш керек. Бул максатта жер ресурстарын иштеткен ишкерлер дагы жакшы техникаларды, заманбап технологияны, рыноктогу суроо-талаптарды жакшы деңгээлде анализ аркылуу башкарууну жакшы уюштура алса болот. Төмөнкү таблицада менчик формасындагы ишканалардын экономикалык ишмердиктеринин түрү боюнча келтиребиз (таблица 2).

Таблица 2 - Тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде башка мамлекеттер менен соода-сатык мамилелер менен иштешкен Жалал-Абад облусунун ишканаларынын менчик формалары боюнча экономика секторуна бөлүнүшү

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Айыл чарба, токой чарба жана балык уулоочулук	354	375	452	411	419	427
-анын ичинен чакан ишканалар:	329	352	428	386	394	398
Өнор жай	2040	2019	1973	2063	2042	2048
-анын ичинен чакан ишканалар:	1900	1856	1832	1921	1915	1921
Иштетүү өндүрүшү	1580	1558	1527	1602	1543	1520
-анын ичинен чакан ишканалар:	1458	1426	1406	1482	1432	1423
Электроэнергия, газ, буу жана кондицияланган аба менен камсыздоо (жабдуу)	31	32	32	29	24	25
-анын ичинен чакан ишканалар:	29	29	30	27	24	25
Курулуш	1276	1294	1231	1310	1399	1420
-анын ичинен чакан ишканалар:	1227	1244	1180	1268	1352	1370
Транспорт ишмердиги жана жүктөрдү сактоо	583	578	632	721	1623	1754
-анын ичинен чакан ишканалар:	535	535	592	678	1588	1690
Мейманканалар менен ресторандар ишмердиги	206	210	216	238	217	230

-анын ичинен чакан ишканалар:	184	194	191	208	183	202
Маалымат жана байланыш -анын ичинен чакан ишканалар:	503 448	519 465	479 427	484 449	480 448	482 450

Маалымат булагы: Авторлордун эсебинен.

Талдоо көрсөткөндөй Токтогул суу сактагычка кирген аймакта жеке менчик ишканалардын 25 пайыздан көбү өзүнүн ишмердигин дүң жана чекене соода; автомобилдерди жана мотоциклдерди оңдоодо, 16,5 пайыз өнөр жайда, 11,8 пайызга жакыны кесиптик жана илимий техникалык ишмердикте ишке ашырышкан.

2021-жылдын 1-январына карата өзүнүн бизнесин ачууга катталган жеке ишкерлердин саны биздин эсеп менен 23,0 миң адамды түзгөн.

Ири өндүрүштүк бирдиктерди көп сандаган өз алдынча бирдиктүү технологиялык циклга өзгөртүү, жалпы экономикалык секторго бөлүштүрүү трансформациялык мезгилге туура келгенин белгилөөгө болот. Бул өз кезегинде майда ишканаларды экономикалык шарты боюнча ири ишканаларга туура келбеген шартта, ири иштерди аткара албагандыгын көрсөттү.

Бирок келечекте ишкердинктин жаңы формаларын кадимки корпорация, холдинг, ассоциация ж.б. негизинен бөлүнгөн ишканаларды бирдиктүү жалпы тапшырмаларды, стратегиялык өнүгүүлөрдү бириктирген бирикмеге айлануусу мүмкүн.

Ошондуктан ири милдеттерди аткаруучу жалпы максатта чарбалык бирикмелерге биригүү аракети уюшулуп, аларды ири иштерди аткаруучу маанилүү уюштуруу институционалдык кайра түзүүлөргө алып келет деп эсептөөгө болот.

Аны менен бирдикте бул өндүрүштүк бирдиктин механикалык концентрациясы деп билдирбейт, өткөн мезгилде экономиканы терең максаттуу, ыктыярдуу биригүүгө алып келиши мүмкүн.

Ушул эле учурда өндүрүш күчүнүн эң негизгиси болгон жумушчу күчүн да эске алуу керек. Бул жактан ар түрдүү региондордун шарттары ар түрдүү. Негизинен бул тараптан эзелтеден бери калыптанып келген калктын мейкиндикте жайгашканын эске алууга болот. Жогоруда айтылгандардын баары тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Узбекистан менен соода-сатык мамилелер менен иштешкен Жалал-Абад облусунун ишканаларынын ишмердүүлүгүнө дагы түз жана кыйыр таасири бар, аны ишканалардын региондордо жайгашканынан билсе болот. (таблица 3).

Таблица 3 - Тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Узбекистан менен соода-сатык мамилелер менен иштешкен Жалал-Абад облусунун ишканаларынын аймактар боюнча саны

	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
Токтогул району -анын ичинен чакан ишканалар:	203 176	208 173	189 156	187 159	187 161	187 161
Ноокен району -анын ичинен чакан ишканалар:	496 440	510 443	517 459	504 456	507 461	512 466

Аксы району -анын ичинен чакан ишканалар:	391 335	415 355	462 409	433 381	434 384	440 390
Чаткал району Ала-Бука району менен -анын ичинен чакан ишканалар:	30 28	30 27	30 28	29 27	22 20	24 21
Таш-Комур шаары Шамалды-Сай шаарчасы менен -анын ичинен чакан ишканалар:	485 442	451 409	432 399	456 426	442 411	457 426
Базар-Коргон району -анын ичинен чакан ишканалар:	227 209	206 197	263 250	255 242	254 240	260 246
Сузак району -анын ичинен чакан ишканалар:	754 715	760 720	743 693	774 721	816 773	910 876

Маалымат булагы: Авторлордун эсебинен.

Ишканалардын дагы бир уюштуруудагы көрсөткүчү бул аларда иштегендердин саны жана сапаты. Жумушчу күч жалаң гана өндүрүш күчтүн эң негизгиси болбостон, өндүрүш мамилелеринин эң негизги кыймылдаткычы болуп эсептелет. Чындыгында жумушчу күч алардын ичинен өзгөчө инженердик-техникалык кызматкерлер, менеджерлер, уюштуруучулар өндүрүштүн үч факторун (эмгектин каражатын жана предметин, жумуштун өзү) тийиштүү мейкиндикте жана мезгилде бириктирип, каалаган багытта ишкананын иш жүргүзүүсүнө себепкер болот. Ушул эле учурда жумушчу күчтүн пайдаланышы дагы рыноктун талабына жараша болот, башкача айтканда жумушчу күчтүн саны рыноктун суроо-талаптарына жараша болот.

Жогоруда таблица көрсөткөндөй тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Узбекистан менен соода-сатык мамилелер менен иштешкен Жалал-Абад облусунун ишканаларынын иштегендердин саны жалпысынан туруктуу эмес көрсөткүчтөр менен мүнөздөлөт, өзгөчө айыл чарбада, өнөр жайда, курулушта, жумушчулардын санынын жыл өткөн сайын азайгандыгы байкалат. Ушул эле учурда соодада кызмат көрсөтүүчү, мисалы мейманканаларда, коомдук тамак аш өндүрүшүндө жумушчулардын өскөндүгү байкалат. Албетте мындай көрүнүштөрдү кадимки рынок шартындагы болуп жаткан кубулуштар катары эсептесе болот. Себеби мындай көрүнүштөр дүйнөлүк тенденцияга да окшошуп кетет. Айтсак дүйнөлүк экономикада реалдуу секторлордо айыл чарбасы, өнөр жайдын үлүштөрү бир аз болсо да азайгандыгы, ал эми кызмат көрсөтүүнүн үлүшү көбөйгөнүн кадыр эсе болуп жаткан иш сыяктуу көрсөк болот.

Ушул эле учурда жалпы экономиканын өсүшүндө мындай тенденциялардын тескери жактары да бар. Себеби өндүрүш тармактардын үлүшүнүн азайышы жаңы кошумча нарк салыгынын азайышына же болбосо жаңы нарктын көлөмүнүн төмөндөшүнө алып келет.

Мындай көрүнүштөрдүн дагы бир жагы – бул жер ресурстарын иштеткен бизнесте ортомчулук иштин көбөйүшүнөн да көрсөк болот.

Дагы бир маанилүү жетишпестик ишкердиктин өнүгүү жолунда бул биринчи капиталды куруу булактарын чектөө мааниси, толук жер ресурстарын иштеткен ишкердикти калктын кирешеси түрүндө, кредиттик байланыштар мамлекеттин каржы каражаты болуп

саналат. Аталган булактардын бирөөсүн дагы инвестициялык мүмкүндүгүн күчтүү манисинде ишенимдүү деп атоого болбойт. Калктын сактаган акчалары келечекте бир нерсе куруууга жана келечеги үчүн өтө аз.

Кредиттик булактарга болсо чегинен жогорку пайыздык кредиттер, коммерциялык банктардын чакан бизнеске акча жумшоону каалабагандыгы, керектүү кепилдиктин жоктугунан акчасын жоготуу тообкелчилиги аздыгынан ишенүүгө болбойт. Мамлекеттик каржылоо болсо өткөөл мезгилден бери эч кандай жыйынтык бербей жатат.

Ишкердикти купондоштуруу жолу менен өнүктүрүү ийгилик алып келбеди. Белгиленген, аныкталган факторлорду эске алуу менен ишкердикти өнүктүрүү чөйрөсүндө ишкердиктин минималдуу төмөн чегиндеги бизнес пайдалуу эмес. Бизнести мүнөздөөчү көрсөткүчкө бардык керектөөчү жана товар сатып алуучунун өлчөмү киргизилет жана ар бир конкреттүү учурда, жагымсыз кырдаалда сатып алуучунун көз карашы пайда болот. Башка тараптан алганда биздин өлкө үчүн чакан ишкердик көбүнчө адамдардын эптеп жашоосу үчүн тармак деп каралат, ал закон актылары менен эсептешүүгө барбаган цивилизациялуу коомдун этика ченемдерине такалат.

Мындан тышкары дүйнөлүк практикада эчактан бери эле калыптанган. Эң башкысы тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Узбекистан менен соода-сатык мамилелер менен иштешкен Жалал-Абад облусунун ишканаларынын бизнести колдоону жигердүү ишке ашыруу үчүн мамлекеттик органдардын түрдүү баскычында тиешелүү тигил же бул өлчөмдө комплекстүү чара көрүлүп турат. Бул жагынан алганда экономикасы дурус өнүгүп жаткан региондордун бай тажрыйбасы эчактан бери эле калыптанган. Албетте, ар региондун жер ресурстарын иштеткен ишкердикти өнүктүрүү боюнча өз алдынча басып өткөн жолу, региондук өзгөчөлүгү, тигил же бул жагынан жөнгө салуу артыкчылыктары дагы бар.

Өнүккөн өлкөлөрдүн бай тажрыйбасы көрсөткөндөй ишкердүүлүктү билгичтикте, туура калыптандыруу, андан ары карай өнүктүрүү экономиканы алдыга жылдырууга, анын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн арттырууга ыңгайлуу шарттарды түзөт. Эң башкысы атаандаштык чөйрөнү калыптандырып, андан ары өнүктүрүүгө түрткү берип, экономика секторлоруна монополиялардын үстөмдүк кылышын басаңдатып, базар алкагында товардын арбышына, тейлөө иштеринин кеңейишине түрткү болуп, ресурстарды натыйжалуу пайдаланууга, жумушчу орундарын ачууга, жумушчулардын калың катмарынын арбышына, экспорттун арбышына, салыктан түшкөн каражаттын көбөйүшүнө олуттуу салымын кошот.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн деңгээлинде ишкердин ишмердик маалымат берүү өз түзүмдөрүндө консультациялык кеңештерди аткаруу же окутуп-үйрөтүүнү жүргүзүү жолдору менен аткарылат. Мына ушундай максатта бардык областтарда, Кыргызстандын ири шаарларында бизнес борборлор түзүлдү. Бирок түзүлгөн түзүмдөр дайыма эле туура багытта иш алып бара албай жатат. Мисалы, тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Узбекистан менен соода-сатык мамилелер менен иштешкен Жалал-Абад облусунун ишканаларынын бирдиктүү маалыматтык база, ишкердик боюнча мониторинг системасы, чакан жана орто бизнести жергиликтүү бюджеттен каржылоо жана чет өлкөлүк инвестиция тартуу чектелген. Ишкердин ишмердигинде кредиттик ресурстардын каналдарын анализдөө маанилүү орунга ээ. Аларды биринчи кезекте ишкердик субъектилерин заманбап технологиялар, жаңы жабдуулар, аппараттар, приборлор менен камсыздоо зарыл. Эл аралык каржылык органдар өздөрүнө колдоонун каржылык багыттарын кабыл алышат. Муну менен кошо республикалык,

муниципалдык жана областтык деңгээлде финансылык сактоо формаларында, өндүрүштүк-технологиялык камсыздоодо, жер ресурстарын иштеткен ишкердиктин негизги потенциалын аныктоодо объективдүүбожомолдор бар.

Дагы бир тышкы экономикалык байланыштарды өнүктүрүүнүн негизинде Узбекистан менен соода-сатык мамилелер менен иштешкен Жалал-Абад облусунун ишканаларынын жумушуна таасир берүүчү нерсе – бул жумушчулардын квалификациясы, алардын жоопкерчилиги, бардык эле жумуш тартибин айтсак болот. Учурда дүйнөлүк практикада эң негизгилерден болуп ишкердик чөйрөдө эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу маселеси турат. Тилекке каршы Кыргызстандын практикасында статистикалык маалыматтардан ишкананын эсеп-кысабын көрө берсе, өндүрүштүн эффективдүүлүгүн өлчөөдө эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн көрсөткүчү эске алынбайт. Чындыгынла эле коомдук эмгектин өндүрүмдүүлүгү, коомдун жалаң гана көрсөткүчү эмес, анын күзгүсү болуп эсептелет.

Биздин оюбузча жогоруда айтылган көрсөткүчтү талдоо багытында ар бир ишкердик ишкананын абалын өзүнө окшош ишкерлер менен салыштырууда, же болбосо ошол бир эле ишкананын ар кандай жылдагы көрсөткүчтөрүн салыштырууда эмгек өндүрүмдүүлүгүн аныктоо өтө зарыл иш катары да бааласак болот.

Жогоруда келтирилген ар түрдүү көрсөткүчтөрдүн бири-бирине болгон көз карандысыз жер ресурстарын иштеткен ишканаларды башкарууга да көмөктөш болот. Муну башкарууда чечим алууда, ал чечимди башкаруучуларга жеткирүүдө. Ориентир катары айрым учурда негиз катары пайдаланса да болот. Кала берсе башкаруу бул туура чечимдерди иш жүзүнө ашырууну билдирет.

Адабияттар:

1. Бияков О.А. (2018). Теория экономического пространства: методологический и региональный аспекты. Изд-воТУ, №3, сс. 18-20.
2. Karbekova, A.B., Samieva, K.T. (2022) Imbalances in food security of the world countries as a problem of sustainable agricultural development. Environmental Footprints and Eco-Design of Products and Processes, №7,pp. 191-197.
3. Долгов С. И. (2018) Глобализация экономики. Новое слово и новое явление. М. Экономика, сс. 14-16.
4. Карбекова А.Б. (2018) Агропромышленный комплекс или кластер: модель регионального развития Кыргызстана.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары, № 2 (44). сс. 33-36.
5. Мусакожоев Ш.М. (2018) Стратегия инновационной модернизации экономики. Полиграфкомбинат, №6 сс. 160 – 163.
6. Самадова, Ф. Ключевые приоритеты внешней политики Кыргызстана и Узбекистана / Ф. Самадова, Г. Э. Чыныкеева // Вестник Ошского государственного университета. История. – 2022. – № 1. – С. 77-82. – DOI: 10.52754/1694867X_2022_1_10. – EDN: FKASYA.
7. Тобакалов, Ч. Б. Эки тараптуу Кыргыз-Өзбек мамилелерин өнүктүрүүнүн негизги багыттары (1991-2000 жж) / Ч. Б. Тобакалов // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – No. 1-3. – P. 112-116. – EDN: JNAWDD.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 10-17

УДК: 3.33.332.1
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_2

ИНВЕСТИЦИЯ – КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АЙЫЛ ЧАРБА ТАРМАГЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН НЕГИЗГИ ФАКТОРУ

ИНВЕСТИЦИИ – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

INVESTMENT IS THE MAIN FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL INDUSTRY OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Баймуратов Абдимиталип Абдиллаевич
Баймуратов Абдимиталип Абдиллаевич
Baymuratov Abdimitalip Abdillaevich

э.и.к., Ош технологиялык университети
к.э.н., Ошский технологический университет
Candidate of Economic Sciences, Professor, Osh technological university
baimuratov19041954@mail.ru

Зикираев Марат Тологонович
Зикираев Марат Тологонович
Zikiraev Marat Tologonovich

э.и.к., доцент, Ош технологиялык университети
к.э.н., доцент, Ошский технологический университет
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Osh technological university
mzikiraev77@mail.ru

Керимбаева Тынара Эркинбековна
Керимбаева Тынара Эркинбековна
Kerimbaeva Tynara Erkinbekovna

аспирант, Ош технологиялык университети
аспирант, Ошский технологический университет
Graduate student, Osh technological university
t.kerimbaeva@mail.ru

ИНВЕСТИЦИЯ – КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АЙЫЛ ЧАРБА ТАРМАГЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН НЕГИЗГИ ФАКТОРУ

Аннотация

Макалада агрардык сектордогу «инвестиция» термининин экономикалык маңызы изилденди. Агрардык секторго инвестициялар туруктуу узак мөөнөттүү киреше алып келүүгө жардам берген келечектүү инвестициялар болуп эсептелет, анткени айыл чарба продукциялары стратегиялык мүнөзгө ээ. Бул азыркы экономикада агрардык секторго инвестициялар эң кирешелүү жана эң чоң мааниге ээ экендигин билдирет. Кыргыз Республикасынын айыл чарба тармагына инвестицияларды тартуу структурасы, аймактар боюнча инвестициянын жалпы үлүшү талдоого алынган. Инвестициялык потенциал фактордук мамиленин негизинде ачылат. Кыргыз Республикасынын аймактарынын айыл чарба тармагына инвестиция тартуунун өзгөчөлүктөрү келтирилип, алардын көйгөйлөрү белгиленди. Ошондой эле айыл чарба тармагындагы инвестициялык жагымдуулукту жогорулатуу үчүн сунуштар айтылды. Айыл чарба тармагына инвестицияларды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн ар түрдүү долбоорлор менен иш алып баруу жагы сунушталды. Мамлекеттин айыл чарба тармагына инвестиция тартуу жаатындагы мамлекеттик реформалар каралууда.

Ачкыч сөздөр: *инвестиция, инвестициялык жагымдуулук, агрардык секторго инвестициялар, айыл чарбасы, агрардык реформалар, рыноктук механизмдер, инвестициялык процесстер, натыйжалуулук.*

ИНВЕСТИЦИИ – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

В статье рассматривается экономический смысл термина «инвестиции» в аграрном секторе. Инвестиции в аграрный сектор считаются перспективными инвестициями, которые помогают генерировать стабильный долгосрочный доход, поскольку сельскохозяйственная продукция имеет стратегический характер. Это означает, что в современной экономике инвестиции в аграрный сектор являются наиболее выгодными и важными. Проанализирована структура привлечения инвестиций в аграрный сектор Кыргызской Республики, общая доля инвестиций по регионам. Инвестиционный потенциал раскрывается на основе факторного подхода. Приведены особенности инвестирования в аграрный сектор регионов Кыргызской Республики, отмечены их проблемы. Также были даны рекомендации по повышению инвестиционной привлекательности в аграрном секторе. Предлагалось работать с различными проектами по повышению эффективности использования инвестиций в аграрном секторе. Рассматриваются государственные реформы в сфере инвестиций в аграрный сектор государства.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиции в аграрный сектор, сельское хозяйство, аграрные реформы, рыночные механизмы, инвестиционные процессы, эффективность*

INVESTMENT IS THE MAIN FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL INDUSTRY OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract

The article examines the economic meaning of the term “investment” in the agricultural sector. Investments in the agricultural sector are considered to be promising investments that help generate stable long-term income as agricultural products are strategic in nature. This means that in a modern economy, investments in the agricultural sector are the most profitable and important. The structure of attracting investments in the agricultural sector of the Kyrgyz Republic, the total share of investments by region, are analyzed. Investment potential is revealed based on the factor approach. The features of investing in the agricultural sector of the regions of the Kyrgyz Republic are given, and their problems are noted. Recommendations were also given to increase investment attractiveness in the agricultural sector. It was proposed to work with various projects to improve the efficiency of investment in the agricultural sector. State reforms in the field of investment in the agricultural sector of the state are considered.

Keywords: *investments, investment attractiveness, investments in the agricultural sector, agriculture, agrarian reforms, market mechanisms, investment processes, efficiency.*

Киришүү. Инвестициялар өлкөнүн рыноктук экономикасынын кайсы гана тармагын болбосун өнүктүрүүдө, анын ичинде айыл чарба секторун калыбына келтирүүдө жана өнүктүрүүдө өзгөчө роль ойнойт.

Инвестициялар – бул ар кандай тармактардагы ишканаларга, ишкердик долбоорлорго, социалдык-экономикалык программаларга жана инновациялык долбоорлорго киреше алуу максатында өз өлкөсүндө же чет өлкөдө мамлекеттик же жеке капиталдын «узак мөөнөттүү салымдары».

Агрардык секторго багытталган инвестициялар туруктуу, узак мөөнөттүү киреше алып келүүгө жардам берген келечектүү инвестициялар болуп эсептелет, анткени айыл чарба продукциялары стратегиялык мүнөзгө ээ. Бул азыркы экономикада агрардык секторго инвестициялар эң кирешелүү жана эң чоң мааниге ээ экендигин билдирет. Бул тармакка инвесторлорду тартуу үчүн мамлекет бир катар программаларды иштеп чыгууда. Айыл чарба тармагына инвестиция тартуунун өзгөчөлүктөрүн баса белгилеп кетүүбүз керек. Айыл чарба тармагына жумшалган инвестиция тез кайтарым бербейт. Мисалы, себилген жер даярдоону, эгиндерди себүүнү, кам көрүү, андан кийин түшүмдү жыйноо, туура сактоо жана андан ары сатууну талап кылат. Инвестициялар пайда алып келиши мүмкүн, бирок, мисалы, өнөр жай инвестициялары сыяктуу тез эмес.

Кыргызстандын айыл чарба тармагы кыйроого учурап жаткан заманбап шарттарда бул тармакка инвестиция тартуу анын өнүгүүсүндөгү эң маанилүү факторлордун бири болуп саналат. Аларга айыл чарба өндүрүшүнүн бардык тармактары: материалдык-техникалык каражаттарды чыгаруучу тармактар, айыл чарбасы жана кайра иштетүүчү өнөр жай керек. Өлкөнүн саналып өткөн аймактарынын арасында айыл чарбасы өзгөчө орунду ээлейт, анткени бул аймакта алгачкы продукция кайра иштетүү тармактары үчүн өндүрүлүп, акырында анын туруктуу ишмердүүлүгүнүн негизи болуп саналат. Айыл чарба тармагы көптөгөн кемчиликтерге жана кыйынчылыктарга дуушар болуп, бул өндүрүштүн жогорку чыгымдарына алып келет. Атаандаштык менен камсыз кылуу айыл чарбасын жана айыл чарба өндүрүшүн санариптештирүү аркылуу өнүктүрүү мүмкүн [1, 4, 5].

Маанилүү көйгөйлөрдүн бири – айыл чарба тармагына инвесторлорду тартуу. Өзүнүн өзгөчөлүгү жана эффективдүүлүгүнүн төмөндүгү боюнча айыл чарба тармагы башка тармактардан төмөн.Инвесторлорду тартуу биринчи кезекте мүлктүн инвестициялык жагымдуулугунан көз каранды. Башкаларга салыштырмалуу тигил же бул аймактын инвестициялык жагымдуулугун аныктоо үчүн төмөнкүлөрдү эске алуу зарыл:

- аймактын экономикалык потенциалы (жаратылыш-климаттык шарттар, инфраструктуралык объекттер, региондук адистештирүүнүн өзгөчөлүктөрү ж.б.);
- аны пайдалануунун натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрү (анын ичинде эмгек ресурстары, негизги жана жүгүртүү каражаттары, жер семирткичтер ж.б.);
- капиталдык салымдардан күтүлгөн эффект.

Инвестор Кыргызстанга келгенде сөзсүз өлкөдөгү инвестициялык климатка басым жасайт [2]. Ал, биринчи кезекте, инвесторлор көңүл бурган негизги факторлордун бири – инвестициялык мыйзамдар. Айыл чарбасынын тармактык өзгөчөлүктөрү да эске алынат, мисалы, өндүрүштүн табигый-климаттык шарттарга көз карандылыгы, капиталдын жогорку сыйымдуулугу, социалдык-өндүрүштүк инфраструктуранын өнүгүшү, мамлекеттик жөнгө салуу чараларынын болушу (бюджеттик инвестициялар, айыл чарба продукциясын мамлекеттик сатып алуу, салык жана кредиттик жеңилдиктер ж.б.).

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Илимий макаланын максаты – инвестициялык климатты жакшыртуу боюнча чараларды колдонуу, республиканын экономикасына инвестицияларды тартуунун абалы эң курч жана чечилбеген көйгөй бойдон калууда.

Милдеттери ички рынокту азык-түлүк товарлары менен толтуруу, аларды өндүрүүдө өзүн-өзү камсыздоого жетишүү жана өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу. Бул милдеттерди натыйжалуу ишке ашыруу калкты иш менен камсыз кылуу, калктын жыргалчылыгын жогорулатуу, шаарлар менен айылдарды көрктөндүрүү сыяктуу социалдык милдеттерди чечүүгө мүмкүндүк берет.

Изилдөөнүн объектиси болуп айыл чарбасын өнүктүрүү жана азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо болуп саналат. Кыргыз Республикасынын айыл чарба агроөнөр жай кластерлерин өнүктүрүү боюнча 9 негизги социалдык маанилүү айыл чарба товарлары боюнча, анын ичинде: эт, сүт, жашылча, жемиш, кант, өсүмдүк майы, картошка, жумуртка жана дан, ыктыярдуу негизде кластерлерди түзүү жөнүндө түзүлгөн макулдашуулардын негизинде кошумча 7 багыт боюнча кластердик бирикмелер түзүлгөн: балык, пахта, жүн жана тери, бал, буурчак өсүмдүктөрү, жаңгак-мөмө өсүмдүктөрү (грек жаңгагы жана токой продукциясынын башка түрлөрү), органикалык өндүрүштүн кластери.

Изилдөөнүн предмети. Кыргызстандын экономикасынын маанилүү тармагы болгон агрардык секторду өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттарын изилдөө болуп саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негизин жалпы илимий жана атайын төмөнкү методдордун жардамы менен түзүлдү: анализ жана синтез, эксперттик баалоо ыкмасы, системалык жана кырдаалдык талдоо, ар кандай статистикалык агрегаттарды салыштыруу ыкмалары, социалдык-экономикалык процесстерге баа берүүнүн логикалык, системалуу жана комплекстүү мамилелери жана башкалар.

Төмөнкү динамикада 2019-жылы чет элдик инвестицияларды тартуунун көлөмү 1076,9 млн. АКШ долларына жеткен. Бирок, 2020-жылы анын көлөмү кескин төмөндөп, 537,6 миллион АКШ доллар деңгээлине жеткен. Инвестициялардын тармактык структурасы идеалдуу эмес экенин да белгилей кетүү керек [3].

1-таблица**.** 2022-жылы Кыргыз Республикасында аймактар жана экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча тике чет өлкөлүк инвестициялардын түшүүсү (млн. АКШ доллары)

	Кыргыз Республикасы	Баткен облусу	Жалал-Абад облусу	Ысык-Көл облусу	Нарын облусу	Ош облусу	Талас облусу	Чүй облусу
Баары	**1202,6**	**36,7**	**511,2**	**1,0**	**0,1**	**41,7**	**127,9**	**180,2**
Айыл чарба, аң уулоо жана токой чарбасы	3,4	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	2,3

Таблицадан көрүнүп тургандай, бардык өздөштүрүлгөн инвестициялардын ичинен айыл чарбасынын үлүшү дээрлик нөлгө барабар, бул айыл чарба тармагынын төмөн

жагымдуулугун көрсөтөт. Инвестициялардын олуттуу бөлүгү экономиканын реалдуу секторун өнүктүрүүгө жана соодага жана кызмат көрсөтүүгө, атап айтканда, тоо-кен казып алуу, кайра иштетүү өнөр жайына, дүң жана чекене соодага, финансылык ортомчулукка жана камсыздандырууга жумшалат.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн жылдык жыйынтыктоочу отчетунда өлкөнүн 2022-жылга карата айыл чарбасы боюнча төмөнкүдөй маалыматтар берилди.

2-таблица. Аймактар боюнча учурдагы баалар боюнча 2022-жылга айыл чарба продукциясынын ИДПсынын көлөмү (млн. сом)

	Кыргыз Республикасы	Баткен облусу	Жалал-Абад облусу	Ысык-Көл облусу	Нарын облусу	Ош облусу	Талас облусу	Чүй облусу
Баары	**358 324,2**	**24 805,8**	**69 705,5**	**43 228,6**	**25 005,2**	**71 999,4**	**28 182,5**	**93 163,6**
Айыл чарба	345 293,6	24 219,4	68 131,9	41 960,2	24 246,7	70 386,7	26528,0	88 399,3
Өсүмдүк өстүрүү	177 432,8	11 711,7	38 561,1	18 484,0	6 216,7	35 891,6	18 334,3	47 287,4
Мал чарбасы	167 860,8	12 447,7	29 570,8	23 476,2	18 039,0	34 495,1	8 193,7	41 111,9
Айыл чарбасына кызмат көрсөтүү	8 263,0	540,7	1 136,4	654,4	480,3	1 554,1	1 209,3	2 330,5
Аң уулоо	50,5	-	-	7,5	22,0	-	1,3	-
Токой чарбасы	529,9	45,7	181,9	97,1	73,5	51,3	27,9	32,1
Балык уулоо	4 187,2	-	255,3	509,4	182,7	7,3	416,0	2 401,7

Алсак, 2022-жылы өлкө боюнча жалпысынан 358,3 миллиард сомдук айыл чарба продукциясы өндүрүлгөн. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, алдыңкы аймактар Чүй, Ош жана Жалал-Абад облустары. Тилекке каршы, демографиялык, географиялык-климаттык шарттарга жана башка маселелерге байланыштуу Баткен жана Нарын облустары артта калган аймактардын катарына кирет.

Бул каражаттар кластердик бирикмелердин катышуучуларына жеңилдетилген кредиттик каражаттар түрүндө 3 жылдан 5 жылга чейин жылдык акыркы пайыздык чен менен бардык категориялар үчүн күрөөсүз жана салыксыз камсыздоо менен “Айыл Банк” ААКу жана “РСК Банк” ААКу аркылуу бөлүнөт. 2023-жылдын 16-январына карата

“Агроөнөр жай комплексин кредиттөө” долбоорунун алкагында 3,5 млрд. сом бөлүнгөн, анын ичинен “Айыл Банк” ААКу – 1,8 млрд. сом жана “РСК Банк” ААКу – 1,7 млрд. сом, жалпысынан 2718,9 млн. сом суммасында 2381 кредит берилген.

Агрардык секторго рыноктук механизмдер, кластердик система киргизилип, заманбап күнөскана чарбаларын түзүү, балчылык, канаттуулар чарбасы жана башка ушул сыяктуу өзгөчө багыттарды тездетүү менен өнүктүрүү, ошондой эле экинчилик күзгү себүү практикасын кеңейтүү жашылча өсүмдүктөрүнүн жана чарбалык терең структуралык реформалар көмөктөшөт. Мунун баары ички жана тышкы инвесторлорду тартууга жардам берет.

Өлкөнүн айыл чарба тармагында мамлекеттик деңгээлдеги инвестиция маанилүү. Ички инвестициянын жалпы курамынын ичинен мамлекеттик инвестициянын үлүшү 14%ды гана түзөт. Эң чоң үлүштү ишканалардын, банктардын жана үй чарбаларынын каражаттары түзөт.

Инвестициялардын мамлекеттик деңгээлде келиши үчүн жагымдуу экономикалык рыноктук чөйрөнү калыптандырууну камсыз кылуу зарыл. Буга айыл өнөр жайынын өзгөчөлүктөрүн эсепке ала турган башкаруу механизмин киргизүү жолу менен жетишүүгө болот.

Инвестицияларды тартуу татаал иш, бирок анын натыйжалуу пайдаланылышын камсыз кылуу андан да кыйын. Айыл чарба тармагына инвестицияларды пайдалануунун натыйжалуулугу эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн жогорулашы, дүң продукциянын өсүшү, өндүрүштүн капитал сыйымдуулугунун төмөндөшү ж.б. Өлкөнүн агроөнөр жай комплекси, өзгөчө региондор туш болгон шарттарда айыл чарба тармагына инвестиция салууга кызыкдар инвесторлорду табуу эң чоң көйгөй болуп саналат.

Айыл чарбасын мындан ары өркүндөтүү жана өнүктүрүү максатында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2020-жылдын 9-январындагы №461 “Кыргыз Республикасын 2021-2023-жылдарга социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн орто мөөнөттүү болжолу жөнүндө” токтому кабыл алынган. Токтомдо инвестиция тартууну башкаруунун өзүнчө структурасы каралган. Кошумчалай кетсек, Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров 2023-жылдын 20-февралында «Бир айыл – бир продукт» улуттук экономикалык долбоору (БАБП) жөнүндө» Жарлыкка кол койгон. Бул Жарлыкта жергиликтүү ресурстардын эсебинен сапаттуу продукция өндүрүү, өндүрүүчүлөрдүн бизнести башкаруу, маркетинг жана сатуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, жергиликтүү жана эл аралык рыноктордо продукцияны жылдыруу, жергиликтүү бренддерди түзүү жана продукцияга кошумча нарк кошуу жагынан көндүмдөрдү өнүктүрүүнү карайт. Кыргыз Республикасында БАБП долбоору Ысык-Көл облусунда бир нече жылдан бери ишке ашырылып келе жатат жана иш орундарын түзүү жана өндүрүлгөн продукцияны экспорттоодон түшкөн пайда түрүндө оң натыйжаларды көрсөтүүдө. Долбоордун негизги иш-чаралары жергиликтүү жамааттардын туруктуу иштешине өзгөчө басым жасоо менен БАБП ыкмасы аркылуу чакан бизнести илгерилетүүнүн туруктуу моделин жайылтууга, кирешелүү БАБП продукциясын өндүрүүнү көбөйтүүгө, алардын сапатын жакшыртууга жана туруктуу, өзүн-өзү өнүктүрүүгө багытталган өз алдынча система.

Долбоордун негизги максаттары:

- чет өлкөлүк инвестицияларды, жеңилдетилген кредиттерди жана техникалык жардамды (гранттарды) тартууга катышуу, долбоорлорду башкаруунун принциптерине

ылайык инвестициялык долбоорлорду өз убагында жана натыйжалуу ишке ашырууну камсыз кылуу;

- тендердик (конкурстук) аукциондорду белгиленген тартипте өткөрүүнү, келишимдерди түзүүнү, ыйгарым укуктуу органдар тарабынан алардын экспертизадан өткөрүлүшүн камсыз кылуу;

- улуттук мыйзамдарга, тиешелүү эл аралык финансылык институттардын жана чет өлкөлүк мамлекеттик финансы уюмдарынын эл аралык эрежелерине жана жол-жоболоруна ылайык жабдууларды, материалдарды жеткирүүгө жана түзүлгөн келишимдер боюнча жумуштарды жана кызмат көрсөтүүлөрдү аткарууга мониторинг жүргүзүү.

Корутунду. Республиканын агрардык секторуна инвестициялоо менен байланышкан актуалдуу көйгөйлөрдү чечүүгө заманбап мамилелер айыл чарба секторунун туруктуу, эффективдүү, рационалдуу иштеши үчүн шарттарды кеңейтүүнү камсыздай алат. Ошентип, Кыргыз Республикасынын агрардык секторунда инвестициялык потенциалды андан ары өнүктүрүү үчүн инвестициялоонун учурдагы формаларын жана ыкмаларын өркүндөтүү зарыл.

Жогоруда айтылгандардын негизинде биз төмөндөгүлөрдү сунуштайбыз:

- жогорку агротехникалык нормаларды колдонуу менен жердин сапатын жакшыртууну;

- айыл чарба өсүмдүктөрүнүн жана мал чарба продукциясынын түшүмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн илимий-селекциялык жана тажрыйба станцияларын өнүктүрүүнү;

- лизинг аркылуу жаңы айыл чарба техникаларын алууга жана инновациялык иш-чараларды киргизүүнү;

- элиталык айыл чарба өсүмдүктөрүн жана мал чарба азыктарын өстүрүү боюнча чет мамлекеттердин алдыңкы тажрыйбасын өздөштүрүүнү;

- жеңилдетилген жана жеткиликтүү кредиттерди берүү аркылуу фермерлердин жана фермердик чарбалардын финансылык абалын колдоону;

- чарбалардын, кооперативдердин жана алардын бирикмелеринин жетекчилерин жана адистерин окутууну жана кошумча кеңештерди берүүнү.

Бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн айыл чарба тармагында түп-тамырынан бери өзгөрүүнү жана реформаларды жүргүзүүнү талап кылат.

Биздин изилдөөлөр мамлекет республиканын айыл чарбасын колдоо боюнча жигердүү кадамдарды жасап жатат деген тыянакка алып келет: чет элдик инвестицияларды тартуу, ошондой эле айыл чарба өндүрүүчүлөрүнө финансылык жардам көрсөтүү, инвестициялык ишти жөнгө салган мыйзамдарды кабыл алуу.

Биз жогоруда белгилеген багыттар боюнча облустун айыл чарба тармагын өнүктүрүү боюнча мамлекет өзүнүн саясатын күчөтүшү керектигин белгилегибиз келет. Бирок азырынча мунун баары биздин айыл чарба өндүрүүчүлөрүбүздү дүйнөлүк атаандаштыкка жөндөмдүү рынокко алып келе турган деңгээлди багындырууга алсыз.

Колдонулган адабияттар:

1. Баймуратов А.А., Цифровизация как основной приоритет конкурентоспособного развития сельского хозяйства Кыргызской Республики / Баймуратов А.А., Зикираев М.Т. / Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова №3, 2022.

2. Зулпуева А.М., Краткий анализ внутренних и внешних источников инвестиций в Киргизскую Республику / Зулпуева А.М., Парпиева Ф.С., Керимбаева Т.Э. /Бюллетень науки и практики / Т. 6. №6. 2020.
3. Кыргыз Республикасындагы инвестициялар 2018-2022. - Б.: Улутстатком Кырг. Респ., 2023. 224 б. ISBN 978-9967-26-838-8
4. Рыскулбеков, И. А. Экономический потенциал аграрного сектора экономики Таласской области: проблемы и перспективы его развития в условиях интеграции / И. А. Рыскулбеков // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – № 3. – С. 113-122. – DOI: 10.52754/16948610_2023_3_13. – EDN: IJPKHT.
5. Эргашбаева, М. Айыл чарба ишканаларынын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатунун экономикалык механизмдерин түзүү / М. Эргашбаева, Б. Т. Максытова // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика. – 2022. – No. 1(1). – P. 19-26. – EDN: ZRJQOC.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 18-23

УДК: 336.221.262
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_3

ЕВРАЗИЯЛЫК ЭКОНОМИКАЛЫК ИНТЕГРАЦИЯНЫН ШАРТЫНДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АУДИТОРДУК ИШТИ ӨНҮКТҮРҮҮ

РАЗВИТИЕ АУДИТА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ В УСЛОВИЯХ ЕВРАЗИЙСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

DEVELOPMENT OF AUDITING IN THE KYRGYZ REPUBLIC IN THE CONDITIONS OF EURASIAN ECONOMIC INTEGRATION

Токторов Кубаныч Кадырмаматович
Токторов Кубаныч Кадырмаматович
Toktorov Kubanych Kadyrmamatovych

д.э.н., доцент, Ошский государственный университет
э.и.д., доцент, Ош мамлекеттик университети
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Osh State University
toktorov@mail.ru

Ташкулова Гульэра Бегимкуловна
Ташкулова Гульэра Бегимкуловна
Gulera Begimkulovna Tashkulova

к.э.н., доцент, Ошский государственный университет
э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
tashkulova.g@mail.ru

Чынтурганова Гулнур Чынтургановна
Чынтурганова Гулнур Чынтургановна
Chynturganova Gulnur Chynturganovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

Раимбердиев Мыктыбек Курганбекович
Раимбердиев Мыктыбек Курганбекович
Raimberdiev Myktybek Kurganbekovich

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

ЕВРАЗИЯЛЫК ЭКОНОМИКАЛЫК ИНТЕГРАЦИЯНЫН ШАРТЫНДА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АУДИТОРДУК ИШТИ ӨНҮКТҮРҮҮ

Аннотация

Макалада Кыргызстандагы аудитордук ишмердүүлүктүн абалы, Евразиялык биримдикке мүчө-мамлекет катары аудитинин эрежелеринин ага тиешелүү ченемдик жана мыйзам актылардагы өзгөрүүлөр, ЕАЭБ аймагында аудитордук кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүү бирдиктүү рыногун түзүү маселелери каралат.

Ключевые слова: *аудитордук кызмат, аудиторлор жана аудитордук уюмдар, ЕАЭБ, бирдиктүү рынок, Аудиттин эл аралык стандарттары.*

РАЗВИТИЕ АУДИТА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ В УСЛОВИЯХ ЕВРАЗИЙСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация

В статье рассматривается состояние аудиторской деятельности в Кыргызстане, изменения правил проведения аудита как государства-члена Евразийского Союза в соответствующих нормативных и законодательных актах, вопросы создания единого рынка развития аудиторских услуг в ЕАЭС.

Ачкыч сөздөр: *Аудиторская служба, аудиторы и аудиторские организации, ЕАЭС, единый рынок, международные стандарты аудита.*

DEVELOPMENT OF AUDITING IN THE KYRGYZ REPUBLIC IN THE CONDITIONS OF EURASIAN ECONOMIC INTEGRATION

Abstract

The article examines the state of audit activity in Kyrgyzstan, changes in the rules of auditing as a member state of the Eurasian Union in the related normative and legislative acts, issues of creating a single market for the development of audit services in the EAEU region.

Keywords: *Audit service, auditors and audit organizations, EAEU, single market, international auditing standards.*

Кыргыз Республикасында көз карандысыз аудит кыска тарыхка ээ, аудиторлордун ишин жөнгө салуучу биринчи ченемдик документ 1993-жылы жарыяланган. Бирок аудиттик ишмердүүлүктү өнүктүрүү финансылык отчеттуулуктун объективдүүлүгүн жана ачыктыгын камсыз кылуунун жана ата мекендик экономикага инвестицияларды тартуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүүнүн жана аудиторлордун кесиптик көз карандысыздыгын камсыз кылуунун маанилүү шарты болуп саналат.

90-жылдардын башында эле эгемендүү мамлекет курууну максат кылган Кыргызстан үчүн, улуттук бухгалтердик эсеп жана аудит системасын рынок экономикасынын талаптарына жана эл аралык стандарттарга ылайыкташтыруу эффективдүү менчиктин практикасын өркүндөтүүнү, башкарууну жана инвестицияларды тартууну камсыз кылаары айкын болду.

Коомчулуктун аудитордук ишмердүүлүк жана жалпысынан аудит жөнүндө түшүнүгүнүн төмөндүгүнө карабастан, 90-жылдардын аягына чейин аудитордук ишмердүүлүктү жөнгө салуучу бир нече ченемдик укуктук актылар иштелип чыккан, анын ичинде эл аралык экспертизалардан кийин 1998-жылдын 26-июнундагы Кыргыз Республикасынын “Аудитордук иш жөнүндө” Мыйзамы.

Аудитти андан ары өнүктүрүү жана аны Бухгалтерлердин Эл аралык федерациясы тарабынан иштелип чыккан Аудиттин эл аралык стандарттарына ылайык келтирүү максатында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2002-жылдын 22-апрелинде “Кыргыз Республикасындагы аудиттин эл аралык стандарттары жөнүндө” токтомунун негизинде, Кыргыз Республикасында Аудиттин стандарттары бекитилген.

2023-жылдын 19-январында Бухгалтерлердин Эл аралык федерациясы (IFAC) Кыргыз тилиндеги Аудиттин эл аралык стандарттарын (ISA) бекитүү чечимин кабыл алган.

Акырыкы маалыматтар боюнча көз карандысыз аудиттин субъекттеринин саны жыл сайын өсүүсү байкалат.

1-таблица. Кыргыз Республикасындагы аудитордук фирмалар жана аудиторлор 2003-2022 - жылдар үчүн

Көрсөткүчтөр	**2003**	**2005**	**2009**	**2013**	**2015**	**2020**	**2023**
Аудитордук фирмалар, Анын ичинде региондор боюнча:	**8**	**38**	**58**	**8 2**	**101**	**119**	**137**
- Бишкек	6	33	50	67	83	96	114
-Ош	2	4	6	12	13	13	14
-Чүй	-	1	1	1	1	3	3
- Жалал Абад	-	-	1	2	2	4	4
- Ысык-Көл, Нарын	-	-	-	-	1/1	1/1	1/1
Сертификатталган аудиторлор, адамдар.	**23**	**92**	**181**	**294**	**325**	**447**	**54** 4

[2] маалымат булагынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын аудитордук кызмат көрсөтүүлөр рыногунда аудитордук иш-аракеттерди “Чоң төрттүккө” кирген эл аралык аудитордук компаниялардын өкүлдөрү

жүргүзүшөт: Делойт энд Туш ЖЧКсы , “KPMG –Бишкек” ЖЧКсы , “ПрайсуотерхаусКуперс Бишкек” ЖЧКсы жана “Эрнст энд Янг Аудит” ЖЧКсы .

2021-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын түштүк аймагынын аудиторлорунун арасында жүргүзгөн сурамжылоонун жыйынтыгы. ийгиликтүү иш-аракеттерди тастыктаган аудиторлордун активдүү бөлүгү 53% түзөөрүн көрсөттү. Иш жүзүндө өз ишин токтоткон аудитордук фирмалардын үлүшү 24% түздү.

Изилдөөлөөдүн жыйынтыгында көз карандысыз аудитти өнүктүрүүнүн негизги көйгөйлөрү аныкталды, алар төмөнкүлөр саналат:

1. Мамлекет тарабынан мыйзамдык жана практикалык жөнгө салуунун алсыздыгы, көмүскө экономиканын болушу жана объективдүү финансылык маалыматтын жеткиликтүү эместиги.

2. Көпчүлүк ишкерлер үчүн аудиттин факультативдүүлүгү жана анын натыйжасында чакан жана орто ишканаларда финансылык көзөмөлдүн жоктугу.

3. Аудитор атайын кызматтардын жана прокуратуранын ишинде курал болуп, натыйжада ишкерлер менен бухгалтерлердин арасында терс пикирди жаратат.

4. Кесиптик квалификациянын жоктугу жана адистердин кесиптик даярдыгынын жана квалификациясын жогорулатуунун төмөн деңгээли (өзгөчө региондордо).

5. Эл аралык стандарттар 2023-жылга чейин кыргыз тилине которулган эмес жана жеке стандарттарды колдонуу боюнча практикалык көрсөтмөлөр жетишсиз.

6. Бухгалтерлердин жана аудиторлордун этикалык принциптерди сакталбагандыгы (чынчылдык, объективдүүлүк, кесипкөйлүк).

7. Ишкерлердин финансылык сабаттуулугу жана төлөө жөндөмдүүлүгү төмөн.

Кыргыз Республикасында аудит жана финансылык отчеттуулук жаатында жүргүзүлүп жаткан реформалардын алкагында 2021-жылдын декабрындагы № 147 “Аудитордук иш жөнүндө” жаңы Мыйзам кабыл алынган. 2022-жылдын 3-июнунда күчүнө кирген

Жаңы мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөргө токтоло кетсек, биринчи жолу киргизилген же мурункулардан кескин айырмаланган негизги жоболорду санап көрөлү:

1) Аудиторлор жана аудитордук уюмдар Кесиптик Аудит Ассоциациясынын (ПАО) мүчөлөрү болууга тийиш;

2) Бухгалтерлердин Эл аралык федерациясынын, Эл аралык стандарттар боюнча кеңеши тарабынан жарыяланган Эл аралык билим берүү стандарттары расмий статуска ээ болду. Аудитордун квалификациясынын программалары мындан ары Эл аралык билим берүү стандарттарына ылайык келиши керек.

3) Аудитордун кесиптик квалификациясынын үч деңгээлдүү программасы киргизилди.

4) Жогорку окуу жайлардын жана мамлекеттик акционердик коомдордун билим берүү программаларын алардын профессионалдык аудиторлордун квалификациялык программаларына ылайыктуулугун баалоо жолу менен аккредитациялоо тартиби киргизилди.

5) Кесипкөй бухгалтерлердин этика кодекси – Бухгалтерлердин Эл аралык федерациясынын Эл аралык этикалык стандарттар боюнча кеңеши тарабынан белгиленген этикалык талаптар – аудиторлор үчүн милдеттүү болуп калды *[1]*.

2023-жылдын 15-февралында Кыргыз Республикасынын Президенти “Аудитордук ишти жүзөгө ашыруу жөнүндө макулдашууну ратификациялоо тууралуу” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына кол койду. Евразия экономикалык биримдигинин (ЕАЭБ)

алкагында2022-жылдын 19-апрелинде Москва шаарында кол коюлган, бул келишим ЕАЭБ алкагында төмөнкү көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган:

- Евразия экономикалык бирлигинин аймагында аудитордук кызмат көрсөтүүлөр рыногунун катышуучуларына бирдиктүү талаптардын жоктугу;
- бир мүчө мамлекеттин аудиторлорунун квалификациялык сертификаттарын башка мүчө мамлекеттердин аймагында таануу үчүн мыйзамдык базанын жоктугу;
- бир мамлекеттин аудитордук уюму берген аудитордук корутундуларды (отчетторду) ЕАЭБге мүчө башка мамлекеттердин аймагында таануу үчүн мыйзамдык базанын жоктугу;
- тигил же бул мүчө мамлекетте аудитордук иш жүргүзүү үчүн жаңы юридикалык жакты түзүү зарылчылыгы;
- аудитордук иш лицензияланган мүчө мамлекеттерде аудитордук ишти жүзөгө ашыруу үчүн лицензиялык жол-жободон өтүү зарылчылыгы;
- аудитордук иш-чаралар пландаштырылган мүчө мамлекеттин кесиптик уюмуна милдеттүү түрдө мүчө болуу.

Бүгүнкү күндө бир мүчө-мамлекеттин уюмдары тарабынан ЕАЭБге мүчө башка мамлекеттердин аймагында аудитордук иш-чараларды жүргүзүүдө көптөгөн башка тоскоолдуктар бар.

Ошентип, жогоруда аталган маселелер боюнча улуттар аралык деңгээлде ченемдик-укуктук базанын жоктугу ЕАЭБде аудитордук кызматтардын эркин жүрүүсүнө тоскоол болгон.

Келишим аудитордук уюмдардын, жеке аудиторлордун, аудиторлордун кызыкчылыктарын козгойт, аларга ЕАЭБ боюнча аудитордук иш жүргүзүү укугун берет. Макулдашуу аудитордук ишти жөнгө салууга ыйгарым укуктуу мүчө мамлекеттердин аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын ыйгарым укуктарын да козгойт.

2021-жылдын 1-январына карата ЕАЭБде аудитордук уюмдардын жана жеке аудиторлордун саны 5,9 миңди түздү, анын ичинде: Армения Республикасында 34, Беларусь Республикасында 457, Казакстан Республикасында 195, Кыргыз Республикасында 129, Россия Федерациясында 5,1 миң. ЕАЭБге мүчө-мамлекеттерде сертификатталган аудиторлордун саны 24,7 миңге жакын адамды түзөт.

Учурда аудитордук иш мүчө мамлекеттердин улуттук мыйзамдары менен жөнгө салынат. Учурда ЕАЭБ боюнча аудитордук ишмердүүлүктү жөнгө салуучу ченемдик укуктук база жок.

Аудит келишими төмөнкүлөрдү карайт:

- бир мүчө мамлекеттин аудитордук кызмат көрсөтүүчүлөрүнө башка мүчө мамлекеттердин аймагында аудитордук иш жүргүзүү укугун берүү;
- аудитордук кызмат көрсөтүүчүлөргө бирдиктүү талаптар;
- мүчө мамлекеттердин аудиторлорунун квалификациялык сертификаттарын бир мамлекеттин уюму башка мүчө мамлекеттердин аймагында таануусу;
- аудитордук уюмдардын жана жеке аудиторлордун ишинин сапатын тышкы контролдоо жөнүндө жоболорду;
- аудитордук ишти мамлекеттик жөнгө салуу жана мүчө мамлекеттердин ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдарынын өз ара аракеттенүүсү жөнүндө жоболорду.

Методологиялык негиз катары колдонулган аудиттин эл аралык стандарттарын (АЭС) ата-мекендик аудитордук компаниялар үчүн көйгөйлөрдү жаратып келет. 2021-2022-жылдар аралыгында жүргүзүлгөн аудиторлор менен түштүк аймагындагы аудитордук

компанияларды изилдөөнүн жыйынтыгында аудиттин эл аралык стандарттарын практикада колдонууда бир катар көйгөйлөр аныкталган, алар: квалификациялуу кадрлардын жетишсиздиги, окутууга (кадрларды кайра даярдоого) жогорку чыгымдар, тилдик тосколдук (АЭСтин котормосунун татаалдыгы), атайын ата мекендик компьютердик программалардын толук жоктугу, аудиттин эл аралык стандарттарынын мазмунунун жана структурасынын татаалдыгы [3, 5].

Чарба жүргүзүүчү субъекттердин, анын ичинде мамлекеттик маанидеги уюмдардын бухгалтердик (финансылык) отчетторунун айкындуулугунун жана сапатынын кепилдиги катары аудитордук кызматтардын сапатын тышкы контролдоого өзгөчө көңүл бурулат. Макулдашуунун долбооруна ылайык, ЕАЭБге мүчө мамлекет аудиторлордун тышкы көзөмөлүн ишке ашырууну камсыз кылууга, аны ишке ашыруунун тартибин белгилөөгө, ошондой эле аны ишке ашыруучу органды (мамлекеттик орган, кесиптик бирикмелер, уюмдар) аныктоого тийиш. Тышкы контролдун предмети ЕАЭБ алкагында аудитордук иш-чараларды жүзөгө ашыруу жөнүндө макулдашуу менен аныкталат [4].

Бирликтин мыйзамдарынын алкагында ЕАЭБ аймагында аудитордук иш чөйрөсүндө бирдиктүү ченемдерди жана талаптарды белгилөө бир мүчө мамлекеттин аудитордук кызмат көрсөтүүчүлөрүнө башка мүчө мамлекеттердин аймагында аудитордук иш-аракеттерди башка мүчө мамлекеттердин аймагында жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. чектөөлөр жана өзгөчөлүктөр.

Жогорудагы милдеттерди ишке ашыруу аудитордук уюмдар тарабынан көрсөтүлүүчү кызматтардын көлөмүнүн өсүшүнө түрткү берет, ал эми атаандаштыктын күчөшү аудитордук субъекттерге кызматтарды көрсөтүүнү оптималдаштырууга жана жакшыртууга түрткү берет деп күтүлүүдө.

Колдонулаган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасын Аудитордук ишмердүүлүк жөнүндөгү мыйзамы, 2021-жылдын 3-декабры № 147. Электрондук ресурс: URL: https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=55&lang=KGZ
2. Кыргыз Республикасынын экономика жана коммерция министрлигине караштуу финансы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө мамлекеттик кызматынын официалуу сайты. Электрондук ресурс: URL: https://fsa.gov.kg/#/home
3. Ташкулова Г.Б., Кадырмат уулу И. (2023). Аудитордук далилдерди чогултуу процедураларынын теориясы жана практикасы. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана №7, 2023. 128-132.
4. Токторов, К., Ташкулова, Г., & Кадырмат уулу, И. (2022). Вопросы формирования общего рынка аудиторских услуг в рамках Евразийского экономического партнерства. Вестник Ошского государственного университета. Экономика, 1(1), 130-135. https://journal.oshsu.kg/index.php/economy/article/view/494
5. Абдиев, М.Ж. Евразия экономикалык биримдигинин шартында Кыргыз Республикасында эт жана эт азыктарын өндүрүү жана сатууну өркүндөтүү / М. Ж. Абдиев, Г. А. Маметова, Б. М. Мамытов // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – No. 1-1. – P. 209-215. – EDN: UMCKYK.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА
ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА
JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS
e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 24-29

УДК: 331.5
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_4

ЭМГЕК МИГРАНТТАРЫНЫН АКЧА КОТОРУУДАГЫ ЗАМАНБАП КӨЙГӨЙЛӨРҮ

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕНЕЖНЫХ ПЕРЕВОДОВ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ

MODERN PROBLEMS OF REMITTANCES BY LABOR MIGRANTS

Макыев Сагынбек Төлөшович
Макыев Сагынбек Төлөшович
Sagynbek T. Makyev

***Ph.D., улук окутуучу,* Ош мамлекеттик университети**
Ph.D., старший преподаватель, Ошский государственный университет
Ph.D, Senior Lecturer, Osh State University
makyev-s@mail.ru

Бегмат кызы Гулбарчын
Бегмат кызы Гулбарчын
Begmat Kyzy Gulbarchyn

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

ЭМГЕК МИГРАНТТАРЫНЫН АКЧА КОТОРУУДАГЫ ЗАМАНБАП КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация

Бул макалада мигранттардын акча котороуларынын Кыргыз Республикасынын экономикалык трансформациясына тийгизген таасири каралат.Ушуга байланыштуу мигранттардын акча котороуларынын көлөмүнүн динамикасына жана алардын Кыргызстандын экономикалык жана социалдык өнүгүүсү үчүн маанисине, өзгөчө макроэкономикалык туруктуулукту камсыз кылуу көз карашынан алганда талдоо жүргүзүлөт. Акча котороуларды республиканын экономикасын өнүктүрүү үчүн натыйжалуу пайдалануу жолдору каралды.

Ачкыч сөздөр: эмгек мигранттары, эмгек миграциясы, акча котороулар, кесепеттери, экономикалык рецессия, трансферттер, миграциялык процесстер.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕНЕЖНЫХ ПЕРЕВОДОВ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ

Аннотация

В данной статье исследуется влияние денежных переводов мигрантов на экономическую трансформацию Кыргызской Республики. В этой связи проводится анализ динамики объема денежных переводов мигрантов и их значение для экономического и социального развития Кыргызстана, особенно с точки зрения обеспечения макроэкономической стабильности. Рассмотрены пути эффективного использования денежных переводов для экономического развития республики.

Ключевые слова: *трудовые мигранты, трудовая миграция, денежные переводы, последствия, экономический спад, трансферты, миграционные процессы.*

MODERN PROBLEMS OF REMITTANCES BY LABOR MIGRANTS

Abstract

This article examines the impact of migrant remittances on the economic transformation of the Kyrgyz Republic. In this regard, an analysis is made of the dynamics of the volume of migrant remittances and their importance for the economic and social development of Kyrgyzstan, especially from the point of view of ensuring macroeconomic stability. Ways to effectively use remittances for the economic development of the republic are considered.

Keywords: *labor migrants, labor migration, remittances, consequences, economic recession, transfers, migration processes.*

Эмгек мигранттары мекенине жөнөткөн акча которуулар өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө миллиондогон адамдарга маанилүү киреше алып келет. Бай жана жакыр өлкөлөрдүн ортосундагы өскөн киреше ажырымы, демографиялык басым жана планетанын өзүндөгү өзгөрүүлөр экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү издөө үчүн башка өлкөлөргө көбүрөөк адамдардын көчүшүнө алып келет.Бул өз кезегинде алдыдагы ондогон жылдарга акча которуулардын агымын стимулдайт.

Кыргызстандын жарандары ички дүң продукцияны өз мамлекетине таштап, Кыргызстандын эмес, келген өлкөнүн улуттук байлыгын көбөйтөт. Эмигранттар чет өлкөдөн акча тапканда бул акчанын олуттуу бөлүгүн ошол жакка жумшашат. Кыргызстандан калктын эң мыкты, атаандаштыкка жөндөмдүү жана демилгелүү бөлүгү кетип жатат, анын натыйжасында улуттук экономика алсырап, эмгекке жарамдуу калктын саны азаюуда [2, С.144-147; 9; 10].

Каатчылык учурунда акча которуулар каржылык колдоо көрсөтөт. Эмгек мигранттары, мисалы, табигый кырсыктардан кийин, жабыр тарткан жакындары тамак-аш сатып алуу же ижара акысын төлөө үчүн үйгө жөнөткөн сумманы көбөйтөт.Акча которуулардын деңгээли көбүнчө донор-өлкө кризиске учураса дагы туруктуу бойдон калууда. Мисалы, 2020-жылы COVID пандемиясынын алгачкы этаптарында акча которуулар болгону 1,1 пайызга, ал эми дүйнөлүк киреше 3 пайызга кыскарган.. Эмгек мигранттары пандемия учурунда экономикада негизги ролду ойноп, жогорку билимдүү дарыгерлер жана медайымдар жана ошондой эле курьер болуп иштешкен.Бөгөттөө учурунда акча которуу операторлорунун жабылышы акча которуу кызматтарын үзгүлтүккө учуратты, бирок адамдар дагы эле санариптик каналдар аркылуу үйлөрүнө акча жөнөтүштү.. Акча которуулар катуу калыбына келип, 2021-22-жылдары дээрлик 20 пайызга өстү[1].

Кыргызстан ички дүң продуктунун түзүмүндө мигранттардын акча которууларынын үлүшү боюнча дүйнөдөгү алдыңкы өлкөлөрдүн бири.Кыргыз мигранттарынын акча которуулары жалпысынан өлкөнүн, ошондой эле айрым үй чарбаларынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө олуттуу роль ойной тургандыгы, бул тамак-аш сатып алуудагы, узак пайдалануудагы товарларды сатып алуудагы, турак-жай курууга жана ондоого жумшоодогу негизги муктаждыктарды ишке ашырууга, балдар үчүн билим берүүнү өнүктүрүүгө инвестиция салууга мүмкүндүк берери көрсөтүлгөн.

Акча которуулар эмгек миграциясынын эң маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири болуп саналат жана өнүккөн жана бай өлкөлөрдөн өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө олуттуу финансылык агым болуп саналат жана эмгек рыногунда белгилүү бир чыңалууларды башынан өткөрөт.Акча которуулар боюнча он ири донор өлкөнүн катарына Орусия (2021-жылы Дүйнөлүк банктын маалыматы боюнча 6-орун) кирет, андан акча которуулар (мигранттардын мекенине которуулары) КМШ өлкөлөрүнө жана ЕАЭБге жөнөтүлөт[5, С. 38–54].

Мамлекетибиздин өнөр жайды өнүктүрүү жана жаңы жумуш орундарын түзүү боюнча көрүнүктүү аракеттерине карабастан, Кыргызстандын ИДПсынын үчтөн бир бөлүгү дагы эле эмгек мигранттарынын акча которууларынан келет.Ал эми мындай картинаны биринчи жолу көрүп жатканыбыз жок.

Мигранттарыбыздын эң чоң үлүшү – миллионго жакын адам Орусияда иштешет. 2022-жылдын жазында белгилүү окуялар башталгандан кийин айрым эксперттер алар массалык түрдө Кыргыз Республикасына кайтып келип, бюджет олуттуу кирешеден кол жууйт деп болжолдошкон. Бирок ал ишке ашкан эмес.

Улуттук банктын маалыматы боюнча, 2022-жылы мекендештер Кыргызстанга 2 миллиард 928,2 миллион доллар которгон.Акча которуулардын 97%дан ашыгы Орусиядан келген – 2 млрд 780,2 млн доллар. Салыштыруу үчүн, 2021-жылы мигранттар Кыргыз Республикасына 2,7 миллиард доллар которгон жана 97% Россия Федерациясынан да которгон[7].

1-таблица. ЕАЭБ жана Борбордук Азия өлкөлөрү алган акча которуулар (миллион доллар)

Страна	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Армения	1491,5	1382,3	1538,65	1487,8	1527,9	1327,0	1610,2
Беларусь	931,5	976,6	1253,8	1445,8	1418,8	1013,7	1136,7
Казахстан	294,3	384,2	560,4	618,0	506,0	374,4	310,15
Киргизия	1687,7	1994,6	2485,8	2688,6	2410,5	2422,8	2792,5
Россия	6903,4	6688,7	8235,0	9287,3	10432,5	9915,0	9646,9
Таджикистан	2258,6	1867,4	2237,2	2183,3	2321,9	2186,8	2921,7
Туркменистан	16,0	9,0	4,0	2,0	1,0	1,0	...
Узбекистан	4843,2	5795,1	7130,15	7609,6	8545,8	6979,8	9197,5

Булак: Ткаченко А.А. Миграционная политика стран постсоветского пространства: метаморфозы и результаты // Социальные новации и социальные науки. – 2023. – № 1. – С. 38–54.

Таблицаларда келтирилген маалыматтардан көрүнүп тургандай, 2014-жылдан кийин Кыргызстан, Армения жана Беларусь бирдей эмес, бирок Россиянын аймагынан тышкары иштеген мигранттардын эсебинен келген акча которуулардын көлөмү көбөйгөн.. 2015-жылы Орусиядан которулган акча которуулардын үлүшү Кыргызстанда жалпы түшүүлөрдүн 64,2%, Арменияда 45,7%, Беларуста 15,3% түздү. 2021-жылы бул үлүштөр байкаларлык азайган - тиешелүүлүгүнө жараша 40,1%, 33,0 жана 6,1%.

Албетте, Армения менен Белоруссия Кыргызстанга караганда ыңгайлуу географиялык абалда жана алардын мобилдүүлүгүндө мигранттардын тартылуу борборлоруна чейинки аралык чоң роль ойнойт.Бирок эмгек мигранттары салттуу түрдө Орусиянын эмгек рыногуна багытталган Кыргызстан да жети жылдын ичинде орусиялык акча которуулардын үлүшүн бир топ эле – 24% кыскартты.Жумушчу күчүнүн эркин кыймылы өнүгүүнүн эң маанилүү шарттарынын бири болгон интеграциялык биримдикке кирген мамлекеттердеги мындай тенденция абдан кооптуудай сезилет. Демек, ЕАЭБде жүргүзүлүп жаткан жана пландаштырылган иш-чараларга байланыштуу бул процесстердеги өзгөрүүлөргө мониторинг жүргүзүү зарыл[5, С. 38–54].

Элдин ишенимине каршы Кыргызстанда жумуш орундары жана бош орундар абдан көп. Бирок төрөттүн көп болушуна жана экономиканын өнүкпөгөндүгүнө байланыштуу бардыгына жетиштүү жакшы жумуш орундары жок. Мындан тышкары, айлык акынын өлчөмү көпчүлүктү канааттандырбайт. Ошон үчүн жакшы жашоо издеп чет өлкөгө кетишет. Анан көбүнчө Россияны, тарыхый жана маданий жактан бизге эң жакын мамлекетти тандашат. Ал жакта жумуш орундары жетиштүү, айлыктары да татыктуу.

Үстүбүздөгү жылдын январь-июнь айларында Кыргызстанга акча которуулардын көлөмү 2022-жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу кыйла азайган. Кеп жеке жактардан акча которуу системалары аркылуу алынган каражаттар жөнүндө болуп жатат.

Өткөн жылдын апрель айынан бери түшүүлөрдүн кескин өскөндүгү байкалууда. Тактап айтканда, июнь жана август айларында 300 миллион доллардан ашык которулган (рекорддук көрсөткүч), 90 пайыздан ашыгы Орусияга туура кеткен.

Быйыл каражаттын көлөмү бир топ кыскарды. Салыштыруу үчүн: 2022-жылдын январь айынан июнь айына чейин Кыргыз Республикасына 1 миллиард 347,5 миллион доллар, 2023-жылдын биринчи жарым жылдыгында 961,4 миллион доллар которулган. Төмөндөө, негизинен, Россиядан трансферттердин кыскарышы менен шартталган – 1 млрд 284 млн доллардан 871 млн долларга чейин (ошол эле мезгилде) [8].

Өлкөгө мигранттардын акча которууларынын өсүшүнүн негизги оң натыйжасы жакырчылыктын кыскарышы болуп саналат. Акыркы 10 жылда (2011-2021-жж.) өлкөдө жакырчылык 70%дан 30%га чейин төмөндөдү, б.а. дээрлик 2 эсе [4, С. 93-95].

Кыргызстандык мигранттардын басымдуу бөлүгү калктын жакыр катмарынын өкүлдөрү. Кыргызстандык мигранттардын акчалай кирешеси анчалык чоң эмес, аны массалык түрдө топтоп, каалаган каржы инструменттерине же экономиканын реалдуу секторуна инвестициялоого болот башкача айтканда, мигранттардын акчалай кирешеси мигранттар үнөмдөө жана каалаган бизнеске инвестициялоо жөнүндө ойлоно турган чекке жете элек.

Көпчүлүк Евразиялык Евробиримдикке киргенден кийин Кыргызстандан эмгек мигранттарынын көп агымы болорун алдын ала айтышкан, бирок бул негизинен байкалган эмес. Эмгек мигранттарынын 50%дан ашыгы Кыргызстанга туруктуу жашоо үчүн кайтып келүүнү каалашат[6, С. 34-42].

Ошол эле учурда көптөгөн мигранттар өздөрүнүн минималдуу муктаждыктарын жабуу зарылдыгынан улам көп жылдар бою миграциялык өлкөдө, негизинен Россияда калышат.

Калкынын массалык миграция агымы болгон өлкөлөр акча которуулардан экономика үчүн кандай пайда алып жатышат?Үй чарбаларынын кирешелеринин өсүшү жакырчылыктын кыскарышына алып келет. Акыркы керектөөнүн өсүшү ИДПнын өсүшүнө алып келет. Суроо-талаптын өсүшү ата мекендик өндүрүштүн өсүшүнө алып келет. Республикага валюта агымынын туруктуу булагы төлөм балансына, кыймылсыз мүлккө инвестиция курулуш индустриясынын өнүгүшүнө алып келет. Ички инвестициянын көбөйүшү кичи бизнести, өзгөчө айыл жеринде өнүктүрүүгө алып келет. Депозиттик базанын жана аманаттардын өсүшү банк тутумунун өнүгүшүнө алып келет [3, С. 95-104].

Кошумча инвестициянын булагы катары жарандардан чет өлкө валютасын которууга жана аларды расмий каналдар аркылуу алууга кызыкдар мамлекет мигранттардын которуулары үчүн да, алардын эсебинен түзүлгөн валюталык депозиттер үчүн да салыктык жеңилдиктерди берүүгө тийиш.

Корутундулар. Биздин талдоо Кыргызстандагы миграциялык процесстердин азыркы абалы өлкөнүн экономикалык жактан активдүү калкынын олуттуу бөлүгүнүн чет өлкөлөргө иштөөгө кетиши жана эмгек иммигранттарынын санынын көбөйүшү менен мүнөздөлөт деп айтууга негиз берет.

Эмгек мигранттарынын акча которууларынын көлөмү чет өлкө валютасынын ишенимдүү булагы катары каралышы мүмкүн болгон, өлкөнүн кредиттик рейтингин жогорулатууга жана белгилүү бир жагымдуу шарттарда инвестициянын агылып келүүсүнө шарт түзгөн тике чет өлкөлүк инвестицияларга салыштырмалуу туруктуу.

Колдонулган адабияттар

1. Дилип Ратха. Устойчивый уровень денежных переводов. // Finance & Development, сентябрь, 2023г.
2. Макыев С.Т. Проблема “утечки умов” из Кыргызстана: причины, последствия и пути решения. //Вестник филиала федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования "Российский государственный социальный университет" в г. Ош Киргизской Республики, 1(27), 2023г. С. 144-147.
3. Митрофанов Н.М. Роль денежных переводов для экономики Кыргызстана и потенциал инвестирования денежных переводов в реальных сектор Кыргызской Республики //Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2023. Том 13. № 1А. С. 95-104.
4. Султанов А. (ред.) Кыргызстан в цифрах 2016: Статистический сборник. Бишкек, 2016. С. 93-95.
5. Ткаченко А.А. Миграционная политика стран постсоветского пространства: метаморфозы и результаты // Социальные новации и социальные науки. – 2023. – № 1. – С. 38–54.
6. Эргешбаев У.Ж. Проблемы внешней трудовой миграции населения Кыргызстана // Народонаселение. 2016. № 1-1 (71-1). С. 34-42.
7. Электронный ресурс: URL: https://www.vb.kg/doc/429822_vopreki_prognozam._kak_trydovye_migranty_popolniaut_budjet_kyrgyzstana.html
8. Электронный ресурс: URL: https://ru.sputnik.kg/20230815/kyrgyzstan-perevody-snizhenie-1077820385.html
9. Макыев, А. Т. Кыргызстандык эмгек мигранттарынын учурдагы абалы / А. Т. Макыев, Н. У. Заирова // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика. – 2023. – No. 2(3). – P. 19-25. – DOI: 10.52754/16948734_2023_2(3)_4. – EDN: GJOUKY.
10. Макыев, А. Т. Миграциялык процесстердин коомдун өнүгүшүнө тийгизген таасирлери жөнүндө / А. Т. Макыев, Б. М. Мурзакулов // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 1. – P. 65-71. – DOI: 10.52754/16947452_2021_2_1_64. – EDN: WXOKVS.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 30-36

УДК: 388.43(575,2
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_5

БЮДЖЕТТИН ТАРТЫШТЫК ЖАНА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЗАК МӨӨНӨТТҮҮ ЭКОНОМИКАЛЫК САЯСАТТЫН СТРАТЕГИЯСЫ

ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТА И СТРАТЕГИЯ ДОЛГОСРОЧНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

BUDGET DEFICIT AND LONG-TERM ECONOMIC POLICY STRATEGY OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Керезова Нуркыз Керезовна
Керезова Нуркыз Керезовна
Kerezova Nurkyz Kerezovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University
n.kerezova@mail.ru

Ганиев Гайратбек Исламкулович
Ганиев Гайратбек Исламкулович
Ganiev Gairatbek Islamkulovich

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University
n.kerezova@mail.ru

БЮДЖЕТТИН ТАРТЫШТЫК ЖАНА КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЗАК МӨӨНӨТТҮҮ ЭКОНОМИКАЛЫК САЯСАТТЫН СТРАТЕГИЯСЫ

Аннотация

Бул макалада Кыргыз Республикасынын бюджеттинин структурасы, чыгашалардын беренелери, алардын өзгөчөлүктөрү изилденди, бюджеттин тартыштык абалы изилденип, дефициттин келип чыгышынын негизги себептери аныкталды, чыгашалардын кыскартуу жолдоруна талдоо жүргүзүлүп, бюджеттик дефицитти жоюу маселелери каралды.

Ключевые слова: мамлекеттик бюджет, бюджеттин тартыштыгы, бюджеттин тартыштыгын каржылоо булактары.

ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТА И СТРАТЕГИЯ ДОЛГОСРОЧНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

В данной статье изучена структура бюджета Кыргызской Республики, статьи расходов, их характеристики, изучено состояние дефицита бюджета, определены основные причины дефицита, проанализированы пути сокращения расходов, а также рассмотрены вопросы ликвидации дефицита бюджета.

Ачкыч сөздөр: *государственный бюджет, дефицит бюджета, источники финансирования дефицита бюджета.*

FEATURES OF ACCOUNTING AND TAXATION OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract

In this article, the structure of the budget of the Kyrgyz Republic, items of expenses, their characteristics were studied, the state of the budget deficit was studied, the main causes of the deficit were determined, the ways of reducing expenses were analyzed, and the issues of eliminating the budget deficit were considered.

Keywords: *state budget, budget deficit, sources of budget deficit financing*

Ар бир экономикалык жактан өнүккөн өлкөнүн каржы системасында маанилүү орунду мамлекеттик бюджетти ээлейт. Өлкөнүн мамлекеттик бюджети-бул бүтүндөй өлкөнүн ишин каржылоо үчүн Өкмөт тарабынан колдонулган борборлоштурулган, масштабдуу акча каражаты. Эгерде бюджеттин жылдык чыгымдары бюджеттин жылдык кирешесинен ашып кетсе, анда ал бюджеттин тартыштыгы деп аталат, бул өлкөнүн каржылык ден-соолугунун начардыгын көрсөтүп, ар кандай чараларды көрүү менен азайтылышы мүмкүн. Бюджеттик тартыштык-бул мамлекеттин буга чейин болгонунан тышкары кошумча кирешелерди тартуу жана аларды өз кирешелери менен камсыздалбаган чыгымдарды каржылоо максатында пайдалануу менен байланышкан экономикалык мамилелердин тутуму.

Мамлекеттик бюджеттин тартыштыгынын пайда болушуна өбөлгө түзгөн бир нече себептерди аныктоого болот. Алардын бири-Өкмөттүн экспансиялык фискалдык саясатты жүргүзүү менен кыска мөөнөттө экономикалык өсүштү камсыз кылууга умтулуусу. Бул учурда, кейнстик экономисттердин көз карашы боюнча, тартыштык жалпы суроо-талапты жана экономикалык өсүштү жогорулатуу үчүн стимулдардын бири катары көрүнөт. Бул максатка жетүү үчүн Өкмөт профициттен Тартыштыкка өтүшү же өткөн жылдарга салыштырмалуу бюджеттин тартыштыгын көбөйтүшү мүмкүн.

Бюджеттин тартыштыгынын пайда болушунун дагы бир себеби экономикада рецессия болушу мүмкүн, мында чарба жүргүзүүчү субъекттердин жана үй чарбаларынын кирешелери азаят жана ошого жараша салыктык түшүүлөр азаят, мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгү кыскарат. Мында биринчи кезекте калкты социалдык жактан колдоого багытталган мамлекеттик чыгымдар көбөйүүдө.

Мамлекеттик инфраструктураны өнүктүрүү боюнча узак мөөнөттүү масштабдуу программаларды ишке ашырууда тартыштыктын пайда болушу мүмкүн, алар салыктык түшүүлөрдүн өлчөмүнөн ашкан каржылоонун чоң көлөмүн талап кылат. Тартыштык болжолдонгон себептерден улам келип чыгышы мүмкүн. Чыгымдардын кирешеден ашып кетиши согуш аракеттери учурунда, ошондой эле табигый кырсык болгон учурда, анын кесепеттерин жоюу үчүн өкмөттүн кийлигишүүсү талап кылынат.

Бюджеттин тартыштыгы маселеси өлкөнүн каржы системасын башкаруу боюнча маанилүү жерлердин бири болуп саналат. Мамлекеттик бюджет кирешелердин жана чыгашалардын балансын билдирет, мындай бюджеттин балансы нөлгө барабар. Бирок иш жүзүндө нөлдүк баланска жетишүү өтө кыйын, мындан тышкары, кирешелер жана чыгашалар балансына умтулуу сөзсүз түрдө экономиканын өзүн-өзү чектөөсүнө алып келет, анткени бардык чыгымдар кирешелердин деңгээлине ылайыкташат. Бул өлкөнүн экономикасында өсүштүн жоктугуна алып келет, эгерде ал пайда болсо, анда мамлекеттик бюджеттин алдында кошумча каржылоону талап кылган кыйла масштабдуу милдеттер пайда болот.

Өлкөнүн тарыхында рекорддук бюджеттин тартыштыгын болтурбоо үчүн Кыргызстан чыгымдарды дээрлик үчтөн бирине кыскартууга аргасыз болду. Үнөмдөө республиканын социалдык милдеттенмелерине да таасирин тийгизди.

2022-жылга республикалык бюджеттин тартыштыгы 360,8 млн долларды (30 млрд 352,7 млн сом) же ИДПнын 3,7% түзөт. Мындай билдирүүнү Каржы министрлиги былтыр ноябрь айынын башында жарыялаган. Жылдын башында тартыштык 108 миллион доллардан бир аз ашыгыраак (9 млрд 121,7 млн сом) өлчөмүндө пландаштырылган.

Финансы министрлигинин маалыматы боюнча 2022 - жылга карата бюджеттин тартыштыгы мурда бекитилгенге салыштырмалуу 252,4 млн (21 млрд 231 млн сом) долларга көбөйдү жана жыл жыйынтыгы боюнча 320,8 млн (30 млрд 352,7 млн сом) долларды түзгөн, башкача айтканда, ал 3 эседен ашык чоңойтулган (1-сүр.).

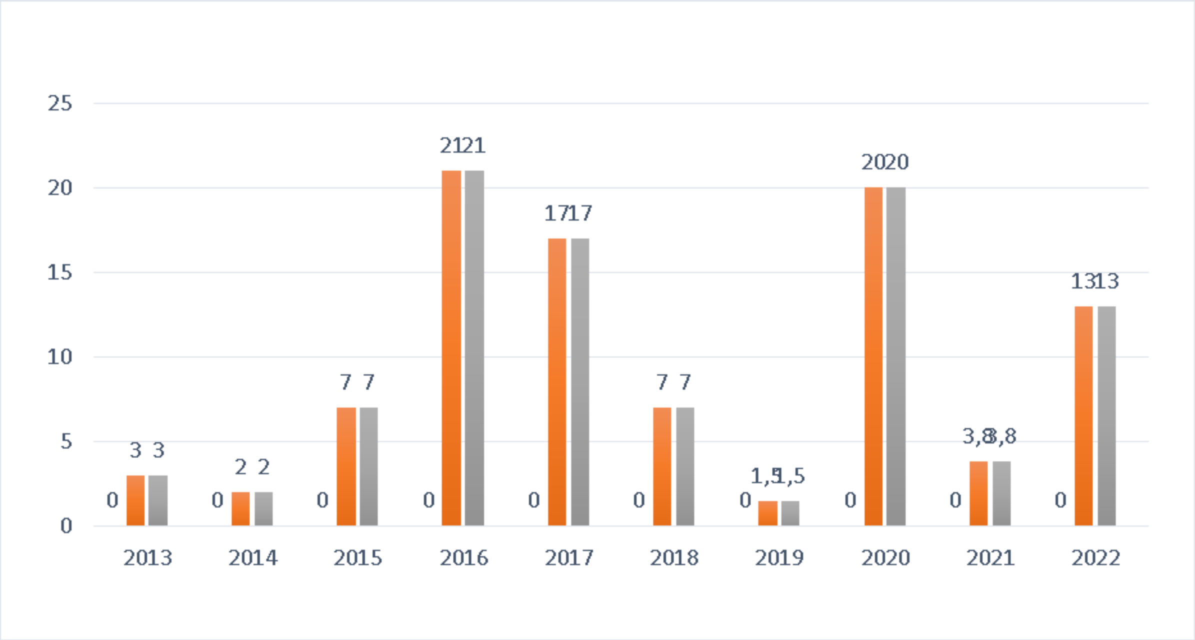

1-сүрөт. Кыргызстандын республикалык бюджетинин тартыштыгы.

Өкмөт 2022-жылы 3,4 миллиард (282 миллиард 112,9 миллион сом) доллар же ИДПнын 39,5% киреше табууну күткөн. Бирок, бюджетти тактагандан кийин кирешелер 100 млн $га (8 млрд 421,7 млн сом) кыскарган. Бул: алтынды казып алуу, акциздер, эл аралык соодага салык жана ЕАЭБ өлкөлөрүнөн бажы алымдарын төлөө сыяктуу салыктардын бир катар түрлөрү боюнча кирешелерди кыскартуунун эсебинен болду. Бекитилген планга салыштырмалуу салыктык түшүүлөрдүн кыскарышы $344,7 млн (29 млрд сом) түзгөн.

Бюджеттин кирешелеринин кыскарышын эл аралык уюмдардын жана чет мамлекеттердин гранттары жарым-жартылай компенсациялады. Жалпысынан 2022-жылы Кыргызстан донорлордон 237,4 миллион доллар (19 миллиард 975,8 миллион сом) алууну күтүп, бекитилген планга карата 21,9% га көбөйгөн.

Гранттардын суммасы Россия менен Азербайжандын 2022-жылдын баштапкы бюджетинде эске алынбаган жардамдарынын, ошондой эле Азия Өнүктүрүү Банкы менен Дүйнөлүк банктын каржылоосунун көбөйүшүнүн эсебинен көбөйтүлдү.

Такталган бюджеттин долбоорунда 2022 — жылга чыгашалар финансылык активдерди эсепке албаганда 3,6 млрд (304 млрд 43,9 млн сом), финансылык активдерди эсепке алуу менен-4 млрд $(336,8 млрд сом) же ИДПнын 40,8% өлчөмүндө пландаштырылган. Бул алгач бекитилгенден 320,9 млн (27 млрд сом) көп. Буга карабастан, казынанын чыгымдарын оптималдаштыруу боюнча чаралар көрүлдү.

2022-жылы кээ бир чыгымдардын азайышы менен бирге башкалары өстү. Кеп бюджеттик чөйрөнүн кызматкерлеринин эмгек акысын жогорулатуу жөнүндө болуп жатат. Тармактык ведомствонун эсептөөлөрү боюнча эмгек акыны жогорулатууга жылдык муктаждык 382,7 млн (32,2 млрд сом) долларды түздү.

Жалпысынан алганда, чектелген ресурстар менен да чыгымдарды көбөйтүү мааниси бар жагдайлар болушу мүмкүн. Мисалы, кризис учурунда же саламаттыкты сактоо же билим берүү сыяктуу маанилүү тармактарга инвестиция салууга шашылыш муктаждык болгондо. Бирок, өкмөттөр чектелген ресурстар менен чыгымдардын көбөйүшүнөн келип чыккан компромисстерди кылдаттык менен карашы маанилүү.

2022-жылдын бюджетинин аткарылышы жөнүндө жылдык отчет 2023-жылдын ортосуна чейин ачык жеткиликтүү болбойт, андыктан биз азыр алдын ала маалыматтарга гана таяна алабыз. Бирок, алар каржы министрлигинин тартыштыгы боюнча прогноз менен айтууга болот.

Күтүлгөн рекорддук $360,8 млн (30,4 млрд сом) тартыштыктын ордуна, ал 154,5 млн (13 млрд сом) доллардан бир аз ашыгыраак же эки эсе аз болду. Бул көрсөткүч 2016, 2017 жана 2020-жылдары болгон.

Бирок, казынадагы чоң “тешиктен” кутулуу жогорку кирешенин эсебинен эмес. Алар, Каржы министрлиги болжолдогондой, азайган. Такталган бюджетке 40,4 млн (3,4 млрд сом) жана бекитилген бюджетке 140,3 млн (11,8 млрд) долларга аз. Ошондой эле салыктар 6,2 миллион долларга (524,37 миллион сом) аз чогултулган (2-сүр.).

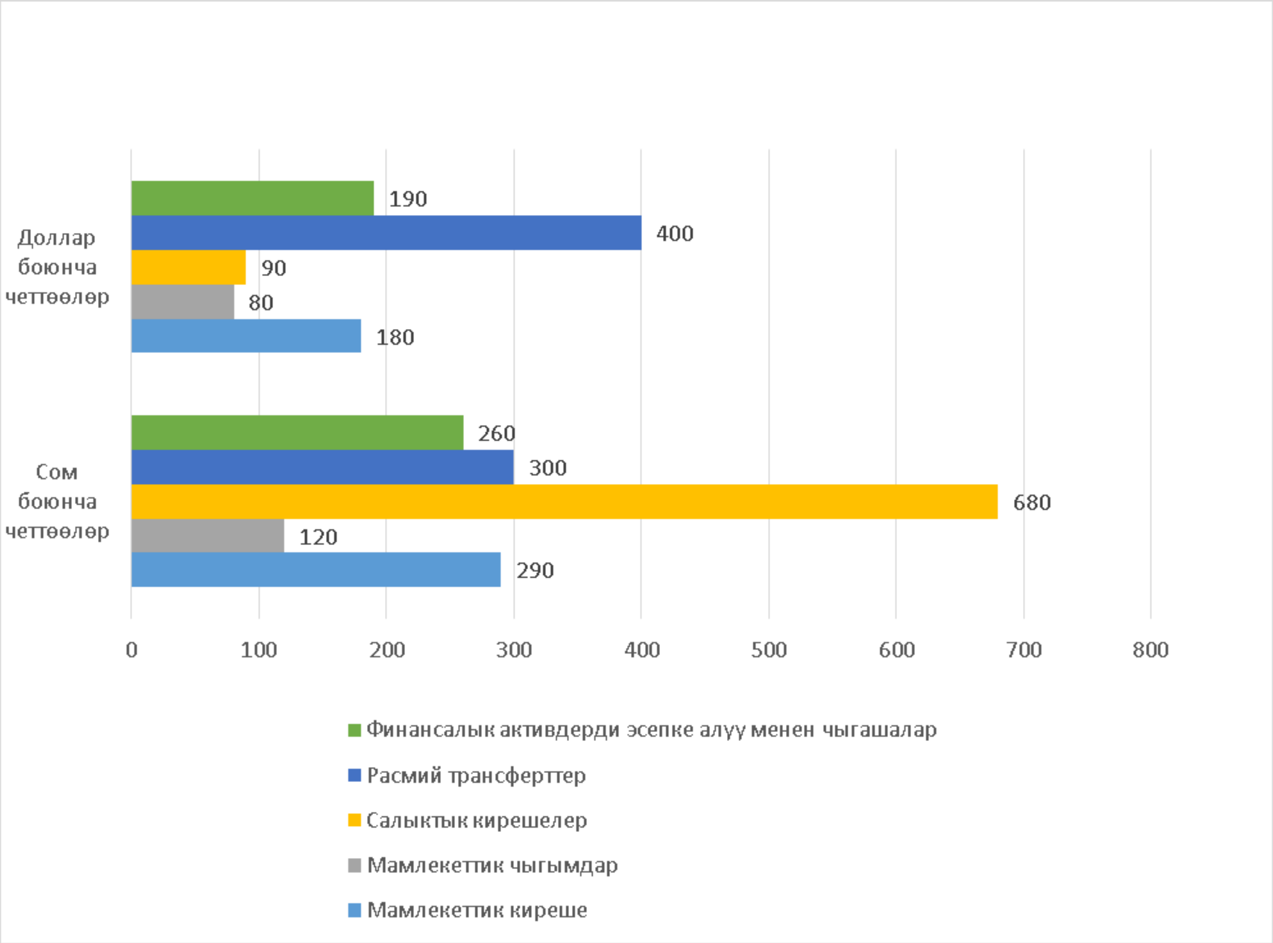

2-сүрөт. Кыргызстандын аткарылган республикалык бюджети менен 2022-жылга такталган бюджеттин ортосундагы айырма.

Мындан тышкары, кредиттер боюнча пайыздык чендерди төмөндөтүү же акча сунушун көбөйтүү мүмкүн. Ошондой эле социалдык жактан аярлуу калкка жана кыйынчылыктарга дуушар болгон бизнеске жардам берүү

Мамлекет жумушсуздукту жоюу же жумушка орноштуруу сыяктуу программалар аркылуу колдоо көрсөтө алат. Ошондой эле, насыя же Грант сыяктуу программалар аркылуу күрөшүп жаткан ишкерлерге жардам көрсөтө алат. Бул мүмкүн оор мезгилде бизнести сактап калуу жана жумуш орундарын жоготуунун алдын алуу. Бул жагдайды мамлекет аз кирешелүү мезгилди жолдор, көпүрөлөр жана коомдук транспорт сыяктуу инфраструктуралык долбоорлорго инвестициялоо мүмкүнчүлүгү катары колдоно алат. Долбоорлордун Бул түрлөрү жумуш орундарын түзүп, узак мөөнөттүү экономикалык пайда алып келиши мүмкүн.

Бирок, көрүнүп тургандай, кыргыз бийлиги башка жолго түштү. Бюджеттин тартыштыгын болтурбоо үчүн чыгымдарды кыйла кыскартуу чечими кабыл алынды. Алсак, финансылык активдерди эсепке алганда чыгымдар 634,7 млн (53,4 млрд сом) аз болуп, 3,4 млрд (283 млрд 362,6 млн сом) долларды түздү, ал эми аларды эсепке албаганда — 1,2 млрд (97,7 млрд сом) долларды түздү.

1-таблица. Республикалык бюджеттин чыгашаларын кыскарткан негизги беренелер (2022-жылга маалымат)

№№		Сом	Доллар США
1	Товарларды жана кызматтарды колдонуу	-14,56 млрд	-173,09 млн
2	Сатып алуу товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү жеткирүү	-108,86 млн	-1,29 млн
3	Коммуналдык кызматтар	-43,13 млн	-512,67 миң
4	Кызыкчылык	-180,28 млн	-2,14 млн
5	Субсидиялар	-122,82 млн	-1,46 млн
6	Эл аралык уюмдарга гранттар	-10,38 млн	-123,33 миң
7	Социалдык жеңилдиктер	-40,99 млн	-487,24 миң
8	Ар кандай башка чыгымдар	-420,41 млн	-5 млн

Көбүнчө чыгымдар товарларды жана кызматтарды сатып алууга жана пайдаланууга сарптоолорду азайтуу менен азайтылган. Ошону менен бирге чыгымдардын азайышы социалдык төлөмдөргө, мамлекеттик жана жеке ишканаларга субсидияларга да таасирин тийгизген.

Башкача айтканда, тартыштыкты жогору жакта гана эмес, катардагы жарандар да сезишти. Акчанын жетишсиздигин жоюу үчүн Өкмөт социалдык милдеттенмелерди 487,2 миң долларга, ал эми бизнеске колдоо көрсөтүүнү 1,5 миллион долларга кыскарган.

Бул сунушталган аракеттер кризис учурунда кооптуу болушу мүмкүн. Биринчиден, бул жакырчылыктын жана теңсиздиктин өсүшүнө алып келиши мүмкүн, анткени мамлекеттик колдоого таянган адамдар жардамсыз калышат.

Экинчиден, мындай учурда бизнести колдоосуз калтыруу дагы терең көйгөйлөргө алып келиши мүмкүн. Компаниялар жабылууга аргасыз болушу мүмкүн, бул жумушсуздуктун өсүшүнө жана экономикалык туруксуздукка алып келет. Мындай чечимдердин терс таасири узак мөөнөттүү. Эгерде ишканаларга өз убагында колдоо көрсөтүлбөсө, алар калыбына келе албай калышы мүмкүн. Бул Кыргызстандын экономикалык өсүшүнө жана өнүгүүсүнө залакасын тийгизет.

Мындан ары иштин мындай абалы казынанын кирешесинин негизги статьясы болуп саналган салыктардын көбөйүшүнө (80% га жакын), өлкө ичинде карызга алынган каражаттарга мамлекет тарабынан суроо-талаптын эсебинен кредиттердин кымбатташына, инфляциянын деңгээлинин жогорулашына жана мамлекеттик кызматтардын кыскарышына алып келиши мүмкүн. Ошентип, бюджеттин тартыштыгы жарандарга көптөгөн жолдор менен, анын ичинде экономикалык өсүштүн басаңдашы менен олуттуу таасир этиши мүмкүн.

Колдонулган адабияттар:

1. Борбордук Азиялык аналитикалык отчеттуулук бюросу (Central Asian Bureau for Analytical Reporting) // Электрондук ресурс: URL: https://cabar.asia/ru/defitsit-byudzheta-v-kyrgyzstane-ekonomiya-na-sotsialnyh-obyazatelstvah
2. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики.- Бишкек -2022 // [Электронный ресурс]: URL: https://www.stat.kg/ru/opendata/category/36/
3. Кулуева Ч.Р.,Исманалиев К. И., Сейитова Ж.Б., Турганбаева Г.П., Токошева Ж.А., Кыргызстандын чек ара аймактарын өнүктүрүүнүн финансылык механизмдерин калыптандырууда ESG демилгелерин максаттуу // Электрондук ресурс: URL: https://scholar.google.ru/scholar?oi=bibs&cluster=2740650623043009110&btnI=1&hl=ru

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 37-44

УДК: 338.001.36
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_6

ОСОБЕННОСТИ АНАЛИЗА ЗАТРАТ И ДОХОДОВ В СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

САЛАМАТТЫК САКТОО СИСТЕМАСЫНДАГЫ ЧЫГЫМДАРДЫН ЖАНА КИРЕШЕЛЕРДИ ТАЛДОО ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

FEATURES OF COST AND INCOME ANALYSIS IN THE HEALTHCARE SYSTEM

Фозилов Хаёт Рахимович
Фозилов Хаёт Рахимович
Fozilov Khayot Rakhimovich

старший преподаватель, Ферганский политехнический институт
улук окутуучу, Ферганский политехнический институт
Senior Lecturer, Fergana Polytechnic Institute
hayotjon.fozilov@ferpi.uz

ЭТАПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассмотрены современное состояние и перспективы развития системы здравоохранения Республики Узбекистан, изучены пути повышения качества и эффективности медицинской помощи, определены особенности организации бухгалтерского учета и порядок проведения анализа доходов и расходов организаций здравоохранения.

Ключевые слова: Организация системы здравоохранения, учет доходов, анализ доходов и расходов, реформирование системы здравоохранения.

САЛАМАТТЫК САКТОО СИСТЕМАСЫНДАГЫ ЧЫГЫМДАРДЫН ЖАНА КИРЕШЕЛЕРДИ ТАЛДОО ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация

Бул макалада Өзбекстан Республикасынын саламаттыкты сактоо тутумунун учурдагы абалы жана өнүгүү келечеги каралат, медициналык жардамдын сапатын жана натыйжалуулугун жогорулатуу жолдору изилденет, бухгалтердик эсепти уюштуруунун өзгөчөлүктөрү жана кирешелер менен чыгашаларды талдоо тартиби аныкталат. саламаттык сактоо уюмдарынын.

Ачкыч сөздөр: *Саламаттык сактоо системасын уюштуруу, кирешелерди эсепке алуу, кирешелерди жана чыгашаларды талдоо, саламаттыкты сактоо системасын реформалоо.*

FEATURES OF COST AND INCOME ANALYSIS IN THE HEALTHCARE SYSTEM

Abstract

This article examines the current state and prospects for the development of the healthcare system of the Republic of Uzbekistan, studies ways to improve the quality and efficiency of medical care, identifies the features of the organization of accounting and the procedure for analyzing the income and expenses of healthcare organizations.

Keywords: *Organization of the health care system, income accounting, analysis of income and expenses, reform of the health care system.*

Реформирование и развитие системы здравоохранения, коренное улучшение сферы, укрепление материально-технической базы медицинских учреждений и увеличение объемов качественных медицинских услуг являются актуальными вопросами современности. Не подлежит сомнению, что внедрение эффективной системы финансирования здравоохранения, создание современной конкурентной среды на рынке медицинских услуг, дальнейшая поддержка деятельности частных медицинских организаций и на этой основе расширение возможностей населения. возможность получить гарантированную и качественную медицинскую помощь – одна из высших целей лидера нашей страны. На этом этапе решено остановиться на системе здравоохранения, ее задачах, современном состоянии, особенностях экономического анализа в этой области, в частности, анализа затрат и доходов.

Система здравоохранения – это совокупность организованных структур и процессов, направленных на оказание медицинской помощи и управление здоровьем населения в конкретной стране или регионе. Это медицинские учреждения, медицинский персонал, финансирование, законодательная и нормативная база, система управления и контроля.

В Послании Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева, направленном Олий Мажлису в 2018 году, отмечалось, что в целях сохранения генофонда нации особое внимание уделяется повышению качества и расширению сферы применения. медицинских услуг в системе здравоохранения парламента нашей страны [1,3].

Давайте сначала кратко остановимся на целях и задачах этого направления. Основными целями системы здравоохранения являются следующие, и они носят системный характер.

- Медицинское обслуживание: Это отделение является одним из наиболее основных и в то же время важных характерных этапов отрасли. Система здравоохранения обеспечивает первую помощь населению, доступность и качество экстренной медицинской помощи. Он охватывает больницы, поликлиники, амбулатории, центры скорой медицинской помощи и другие медицинские учреждения, где проводится диагностика, лечение и реабилитация пациентов.

- Профилактика и здравоохранение: Система здравоохранения занимается не только лечением заболеваний, но и изучением причин их возникновения, выявлением факторов, вызывающих различные заболевания, и профилактикой заболеваний. Он разрабатывает и реализует программы профилактики заболеваний, вакцинации, борьбы с инфекционными заболеваниями и санитарии.

- Финансирование и страхование: Система здравоохранения финансирует медицинскую помощь. Известно, что государственный бюджет в основном формируется за счет различных налогов, пеней и штрафов, средств от ускорения приватизации в отрасли, что может осуществляться за счет налогов, обязательного медицинского страхования, оплаты медицинских услуг или сочетания этих методов. Средства используются на заработную плату медицинского персонала учреждений здравоохранения, приобретение оборудования и медикаментов, поддержку научных исследований и другие медицинские расходы.

- Регулирование и управление: Система здравоохранения включает в себя нормативно-правовую базу, которая регулирует ее работу и управление. Сюда входит лицензирование медицинских учреждений, регулирование профессиональной деятельности медицинского персонала, разработка стандартов качества и безопасности медицинской помощи. Кроме того, в этом разделе также доступны указы и постановления Главы страны и Кабинета Министров.

- Исследования и разработки: Система здравоохранения в настоящее время считается наиболее важной и поддерживает развитие медицинских исследований, новых методов лечения, передового зарубежного опыта, новых видов лекарств и медицинских технологий. Оно служит совершенствованию медицинской практики, оказанию населению актуальных и эффективных медицинских услуг [2, 4, 11, 12].

Организация и характер систем здравоохранения могут существенно различаться в разных странах и регионах в зависимости от социально-экономических условий, культурных особенностей и политических решений. В любой стране для того чтобы система здравоохранения могла достичь перечисленных выше целей, ей необходим экономический анализ. В этой области есть свои особенности экономического анализа, и мы продолжим наши размышления в этом направлении. Особенности экономического анализа в системе здравоохранения можно объяснить следующим образом:

1. Объем и сложность данных. Система здравоохранения собирает много информации о пациентах, медицинских услугах, методах лечения и других аспектах здравоохранения. Анализ и обработка такого объема данных требует использования специальных инструментов и методов.

2. Конфиденциальность данных. При анализе данных в системе здравоохранения медицинская информация сохраняется учреждением конфиденциальной и особенно важно соблюдать ее конфиденциальность. Это означает, что вся информация должна быть защищена, а доступ к ней должен быть ограничен только уполномоченными лицами.

3. Разнообразие источников данных. Учитывая, что информацию можно получить из больниц, лабораторий, аптек, страховых компаний и других подобных источников в системе здравоохранения, необходимо анализировать ее отдельно по каждому отделению и затем обобщать. Это требует от аналитиков способности объединять и стандартизировать данные из различных перечисленных источников.

4. Необходимость связывать данные. Данные в системе здравоохранения могут быть хорошо структурированы и распределены по различным системам. Для анализа часто требуется связать данные из разных источников, чтобы получить полную картину.

5. Точность и достоверность информации. Поскольку анализ данных в системе здравоохранения важен для принятия важных решений, необходимо обеспечить высокую точность и достоверность данных. Это может потребовать проверки качества данных и исправления ошибок. Особенно важно избегать ошибок и недостатков в диагностике, что напрямую связано с качественным лечением больных в установленные сроки.

6. Мониторинг и предупреждение. Анализ системы здравоохранения может также включать мониторинг и предупреждение потенциальных проблем и отклонений, а также их своевременное устранение. Например, поиск аномалий или прогнозирование возможного развития заболевания у пациента. Это напрямую оценивается уровнем компетентности врачей и имеющимися современными технологиями в этой сфере.

7. Связь с другими структурами и системами. Известно, что эта область напрямую связана со многими областями, а данные, полученные в результате анализов в системе здравоохранения, поступают в медицинские учреждения, фармацевтические компании, страховые компании и другие структуры, такие как органы здравоохранения, и могут быть переданы в системы. Это, в свою очередь, позволяет упростить процессы и принимать более рациональные решения[5,6].

В целом аналитика в системе здравоохранения требует специальных знаний и навыков, а также использования соответствующих инструментов и методов для обработки и

анализа больших объемов данных. Он играет важную роль в регулировании процессов здравоохранения и принятии обоснованных решений.

Анализ затрат и доходов в системе здравоохранения начинается со сбора всей необходимой информации о финансовом положении организации здравоохранения. Эта информация включает в себя информацию о платных услугах, государственных субсидиях и доходах из других источников, а также о заработной плате, покупке лекарств и медицинского оборудования, аренде зданий, коммунальных платежах и других расходах.[7].

Затем доходы и расходы анализируются и сравниваются, определяется, насколько они совпадают, имеется ли профицит или дефицит финансирования. Анализ может также включать в себя выявление трудностей в финансовой деятельности организации и поиск возможностей оптимизации затрат и увеличения доходов.

Анализ затрат и результатов в системе здравоохранения имеет ряд важных особенностей, к которым относятся:

1. Множество факторов: Здравоохранение — сложная и многогранная сфера, включающая стоимость лекарств, стоимость оборудования, заработную плату медицинского персонала и многие другие подобные факторы. При анализе затрат и выгод важно учитывать все эти факторы.

2. Качество и эффективность. При анализе результатов в отношении здоровья необходимо учитывать не только стоимость предоставляемых услуг, но также их качество и эффективность. Например, дорогостоящая медицинская процедура может быть оправдана, если она увеличивает продолжительность и качество жизни пациента.

3. Разнообразие показателей: для измерения затрат и выгод здравоохранения используются различные показатели. Например, показателем затрат может быть общая сумма, затраченная на лечение конкретной патологии, а показателем результата может быть количество спасенных жизней или улучшенных показателей здоровья.

4. Сложность анализа. Анализ затрат и выгод в здравоохранении может представлять собой сложный процесс, требующий использования специализированных методов и инструментов. Например, для оценки стоимости конкретной услуги можно использовать методы анализа затрат или фармакоэкономический анализ.

5. Влияние внешних факторов: Сектор здравоохранения зависит от различных внешних факторов, таких как законодательство, демографические изменения, научно-технический прогресс и т. д. Анализ затрат и выгод должен учитывать эти факторы и их потенциальное влияние на результаты анализа.[8,9].

В целом анализ затрат и доходов в сфере здравоохранения требует особого подхода с учетом специфики и особенностей этого сектора, чтобы обеспечить эффективное финансовое управление и оптимизировать ресурсы. Таблица 1.

Информация о средствах, выделенных из государственного бюджета по сфере «Здравоохранение» в 2018-2022 годах.

Таблица 1. (млрд. сум.)

Индикаторы	**2018 г.**	**2019 г.**	**2020 г.**	**2021 г.**	**2022 г.**
Здравоохранение – ВСЕГО	**9 696,6**	**14 781,6**	**20 752,9**	**21 819,0**	**23 226,4**
включая:					

1. Строительство, реконструкция, капитальный ремонт и оснащение учреждений здравоохранения	1 260,5	1 905,4	1 286,6	1 560,4	1 460,7
2. Ежемесячная заработная плата и надбавки работников учреждений здравоохранения	6 792,1	10 644,7	12 740,6	12 483,0	15 619,8
3. Лекарства, изделия медицинского назначения, вакцины и препараты	791,7	1 119,9	1 446,5	1 783,3	2 474,1
4. Еда	202,4	301,9	330,2	604,3	686,1
5. Финансовое продвижение медицинских учреждений и Фонд развития	261,3	290,0	313,5	490,9	516,0
6. Покупка основных средств	256,9	333,6	443,9	344,1	400,8
7. Коммунальные расходы	131,7	186,1	345,3	253,0	368,9
8. Затраты на борьбу с коронавирусной инфекцией			3 846,3	4 300,0	1 700,0

Как видно из таблицы, наибольший вес текущих расходов в системе здравоохранения соответствовал показателям 1, 2 и 3. в первый год эти показатели составляют 13% от общих затрат на строительство, реконструкцию, капитальный ремонт и оснащение объектов здравоохранения, 70% на ежемесячную заработную плату и выплаты работникам учреждений здравоохранения, а также на лекарственные средства, товары медицинского назначения, показало, что по вакцинам и противовоспалительным препаратам она составила 8,1%.В данных 2022 года эти доли составляют 6,3%, 67,3% и 10,7% соответственно, демонстрируя относительное снижение показателей 1 и 2 и увеличение показателя 3. Посмотрим. На продукты питания потрачено 686,1 миллиарда сумов, на материальное стимулирование – 516 миллиардов сумов, на приобретение современных технологий – 400,8 миллиарда сумов. Известно, что в течение 2020-2022 годов пришлось потратить большую сумму денег на меры по борьбе с заражением коронавирусом. В 2020 году освоено 3 миллиарда 846,3 миллиарда сумов, в 2021 году — 4 миллиарда 300 миллиардов сумов. К 2022 году эта стоимость снизится до 1700 миллиардов. Суммы можно объяснить тем, что в нашей стране в нужный момент были приняты радикальные, быстрые и эффективные меры борьбы с этим заболеванием[10].

В качестве последних экономических реформ в системе здравоохранения нашей страны можно отметить следующие:

1. Внедрение модели финансирования, основанной на положительном результате лечения (оплата работы). Эта модель предполагает вознаграждение медицинских учреждений и работников на основе качества и эффективности предоставляемых ими услуг. Такая система способствует эффективному лечению и развитию передовой практики.

2. Усиление роли частного сектора в здравоохранении. Многие страны решают привлечь частные инвестиции и управление в систему здравоохранения, чтобы снизить затраты и улучшить доступность и качество услуг.

3. Внедрение технологий и цифровых инноваций в систему здравоохранения. Сюда входит автоматизация и оцифровка процессов, электронные медицинские записи и телемедицина. Такие инновации могут повысить эффективность, снизить затраты и улучшить доступ к медицинской помощи.

4. Реформирование системы оплаты медицинских услуг. Многие страны переходят от оплаты по объему к оплате по результатам и качеству медицинской помощи. Это может включать в себя реорганизацию тарифной системы, введение пакетных тарифов и договоров оказания медицинских услуг.

5. Улучшение управления ресурсами и финансами в здравоохранении. Это включает в себя улучшение планирования, составления бюджета и контроля затрат, а также совершенствование систем бухгалтерского учета и отчетности.

Целью данных экономических реформ является повышение эффективности, удобства и качества здравоохранения, а также снижение затрат и обеспечение стабильности системы [3,8].

Еще одна отрадная ситуация заключается в том, что теперь средства от реализации объектов государственной собственности в виде исключения направляются во внебюджетный Фонд управления государственными активами, преобразования и приватизации при Агентстве по управлению государственными активами Республики Узбекистан, а также так как после вычета затрат на организацию оценки и услуги организатора продаж она будет направлена в фонд материального стимулирования работников органов управления развитием и здравоохранением Минздрава и будет потрачена целевым образом на разработку материала и техническая база системы здравоохранения.

Список литературы:

1. Обращение Ш.Мирзиёева к Олий Мажлису и народу Узбекистана, 28.12.2018.
2. «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы специализированной медицинской помощи в сфере здравоохранения» ПП-5199 от 28.07.2022.
3. «О мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности Министерства здравоохранения» УП-156 – № 09.06.2023.
4. Косорукова И. В., Мощенко О. В., Усанов А. Ю. «Экономический анализ»: Учебник для бакалавриата и магистратуры.- Москва: Университет «Синергия», 2021. - 360
5. Рахимов М.Ю., Мавланов Н.Н., Каландарова Н.Н.; Экономический анализ. Учебник.- Т.: «Экономика-Финансы», 2022.
6. Козиев И.Н., Ганиев Ш.В., Рамазанов А.С. Бюджетный учет и контроль: Учеб. – Т.: «Нихол принт» ОК, 2022. 632 с.
7. Фозилов Х.Р./Роль экономического анализа в эффективном управлении предприятиями//universum: экономика и юриспруденция/№9-10(74) сентябрь,2020
8. Rakhimovich F. I., Rakhimovich F. H. Some aspects of economic analysis in the activities of economic objects //EPRA International Journal of Economics, Business and Management Studies (EBMS). – 2021. – Т. 8. – №. 11. – С. 1-3.
9. Rakhimovich F. I., Rakhimovich F. H. Aspects of development of economic analysis in the conditions of digital economy //life.2021 – Т. 2. – №. 15. – С.
10. Подготовлено на основе исследований автора.

11. Фозилов, Х. Р. Этапы организации экономического анализа в системе здравоохранения / Х. Р. Фозилов // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2023. – № 2(3). – С. 51-55. – DOI: 10.52754/16948734_2023_2(3)_8. – EDN: IVOUKP.
12. Омурканова, Ж. Э. Оценка качества жизни населения и пути его повышения в Таласской области / Ж. Э. Омурканова // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – № 3. – С. 103-112. – DOI: 10.52754/16948610_2023_3_12. – EDN: NKDNVN.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734

№1(4)/2024, 45-51

УДК: 330.190.4.

DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_7

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КИЧИ ЖАНА ОРТО ИШКАНАЛАРДЫН РОЛУ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ

РОЛЬ И РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

ROLE AND DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Ысакова Малахаткан Шариповна
Ысакова Малахаткан Шариповна
Isakova Malakhatkan Sharipovna

Улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети
Старший преподаватель, Ошский государственный университет
Senior Lecturer, Osh State University
malahatysakova@gmail.com

Шарип кызы Акибаткан
Шарип кызы Акибаткан
Sharip kyzy Akibatkan

Окутуучу, Ош мамлекеттик университети
Преподаватель, Ошский государственный университет
Lecturer, Osh State University

Ысакова Айсулуу Шариповна
Ысакова Айсулуу Шариповна
Isakova Aisuluu Sharipovna

Окутуучу, Ош мамлекеттик университети
Преподаватель, Ошский государственный университет
Lecturer, Osh State University

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КИЧИ ЖАНА ОРТО ИШКАНАЛАРДЫН РОЛУ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ

Аннотация

Макалада чакан жана орто бизнестин Кыргыз Республикасынын экономикасындагы ролу жана республиканын экономикасына кошкон салымы каралып, чакан жана орто бизнестин статистикалык талдоосу жүргүзүлгөн. Корреляциялык жана регрессиялык анализдин жардамы менен Кыргыз Республикасынын аймагы боюнча чакан жана орто бизнестин өнүгүүсү изилденген. Аймактар боюнча кичи жана орто бизнес үчүн акыркы беш жылга прогноз түзүлдү. Ишкердикти колдоо жана стимулдаштыруу үчүн өзүнчө финансылык жана кредиттик механизмдер сунушталган.

Ключевые слова: чакан жана орто бизнес, дыйкан чарбалар, корреляциялык жана регрессиялык анализ, статистикалык талдоо, каржылоо булактары.

РОЛЬ И РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

В статье рассмотрена роль малого и среднего предпринимательства в экономике Кыргызской Республики и в связи с этим вклад в экономику республики, проведен статистический анализ субъекты малого и среднего предпринимательства по территории Кыргызской Республики, исследовано развития субъекты малого и среднего предпринимательства по территории Кыргызской Республики с помошью корреляционно-регрессионного анализа. Сделан прогноз на последние пять лет для субъектов малого и среднего бизнеса по регионам. Для поддержки и стимулирования предпринимательства предложены отдельные финансово-кредитные механизмы.

Ключевые слова: *малый и средний бизнес, фермерские хозяйства, корреляционно-регрессионный анализ, статистический анализ, источники финансирования.*

ROLE AND DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract

The article examines the role of small and medium-sized businesses in the economy of the Kyrgyz Republic and, in connection with this, their contribution to the economy of the republic, carried out a statistical analysis of small and medium-sized businesses across the territory of the Kyrgyz Republic, and examined the development of small and medium-sized businesses across the territory of the Kyrgyz Republic with the help of correlation and regression analysis. A forecast has been made for the last five years for small and medium-sized businesses by region. To support and stimulate entrepreneurship, separate financial and credit mechanisms have been proposed.

Keywords: *small and medium business, farms, correlation and regression analysis, statistical analysis, sources of financing.*

Чакан жана орто бизнестин өсүшү, өнүгүшү экономиканын өзгөчө тармагы катары Кыргызстандын азыркы этапта экономикалык өсүшүн камсыз кылуу максатындагы реформалардын маанилүү багыттарынын бири болуп саналат. Кыргызстан сыяктуу өлкөлөрдө чакан жана орто бизнести өнүктүрүү көйгөйлөрү дүйнөлүк экономикалык кризистин кесепеттерин жоюунун заманбап шарттарында өзгөчө актуалдуу болуп саналат [1].

Чакан жана орто бизнес Батыш Европанын, Япониянын жана башка динамикалуу өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн экономикалык жана социалдык турмушунда маанилүү орунду ээлейт, алар ички дүң продукциянын 80%ке чейинин түзөт. Мисалы, анын ИДП түзүмүндөгү үлүшү: АКШда – 53%, Японияда – 55%, Италияда – 60%, Улуу Британияда – 53%, Германияда – 54%, Францияда.-62%, Кытай – 84,3%, Гонконг – 63,0, Индонезия – 79,2, Корея Республикасы – 78,5, Мексика – 58,5, Филиппин – 32,0, Тайвань – 68,6, Таиланд – 73,8% ж.б [2].

Кыргызстанда кичи жана орто ишкердикти өнүктүрүү учурдун кечиктирилгис талабы болуп эсептелинет. Анткени Кыргызстандын экономикасынын келечеги кичи жана орто ишкердиктин өнүгүү деңгээлине байланышкан. Кичи жана орто ишкердиктин чөйрөсүн кеңейтүү рынокто товарлар менен кызмат көрсөтүүлөрдү толтурууга, атаандаштык чөйрөнү жана кошумча жумуш орундарын түзүүгө түрткү берет, ошондой эле коомдук чыңалууну жумшартат, илимий-техникалык прогрессти ылдамдатат, мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүн көбөйтөт жыйынтыгында коомдо саясий жана экономикалык туруктуулук өкүм сүрөт. Кичи жана орто ишкердик рыноктун негизги сектору катарында учурда өнүгүү, структуралык өзгөрүүлөр жана өзүн-өзү каржылоо үчүн аябагандай зор потенциалга ээ [1].

Ишкер -өндүрүш факторлорунун жаңы комбинациясын ишке ашырууга далалат жасайт жана экономикалык өнүгүүнү камсыз кылат. “Ишкердүүлүк” термини көбүнчө экономика чөйрөсүндө колдонулуучу терминдердин катарына кирет. Бирок ишкердүүлүктө ишке болгон чыгармачылыкты, демилгени, тандап алган чөйрөдө өзүн өнүктүрүүнү дагы камтыйт.

Ишканаларды аймактык жана жергиликтүү деңгээлде өнүктүрүү Кыргыз Республикасы үчүн өзгөчө маанилүү. Аймактык жана жергиликтүү деңгээлдерде чечимдерди кабыл алуу жана колдоо көрсөтүү ишкерлер бетме-бет келишкен чыныгы көйгөйлөр жана мүмкүнчүлүктөрдү эсепке алуу сыяктуу артыкчылыкка ээ.

Аймактык жана муниципалдык бийлик органдары ишкердикти өнүктүрүүдө жана ага мамлекеттик колдоо көрсөтүүдө өзүнө ыйгарылган ролун жана андан талап кылынуучу жоопкерчилигин сезе билүүлөрү керек. Аймактардын кээ бирлерин ишкердик ишмердүүлүк акыркы жылдарда өнүгүү тенденциясын көрсөтүп жатат жана мындай көрүнүшкө негиз катары жергиликтүү бийликтердин бул жараяндарга түздөн-түз катышуусун белгилеп кетүүгө болот. Өлкөбүздүн негизги эки шаарларындагы (Бишкек жана Ош) кичи жана орто ишкердиктин өнүгүүсү натыйжалуу болуп жаткан убакта башка аймактар өздөрүнүн демилгелерин өркүндөтүшүп, кичи жана орто ишкердикке колдоо көрсөтүүгө багытталган практикалык иштерди жүргүзүп келишкендигин баса белгилөөгө болот [1].

Ошентип, чакан бизнестин ар кандай коомдук процесстерге практикалык таасири анын функцияларынын объективдүү жогорку социалдык-экономикалык мааниси жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Чакан жана орто бизнести өнүктүрүү үчүн мамлекет

тарабынан көптөгөн концепциялар иштелип чыккан жана жүзөгө ашыруу үчүн бир канча аракеттер жүрүүдө.

1-таблица. Аймактар боюнча чакан жана орто ишкердик субъекттери боюнча статистикалык маалымат (2013-2022-жылдар)

Жылдар	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
	725 169	748 511	781 555	808 437	833 161	856 549	880 691	897 363	914 458	933 043
Чакан ишканалар	11 749	12 712	13 232	13 592	13 858	14 520	16 199	16 302	16 252	16 587
Орто ишканалар	800	793	795	776	795	769	779	717	798	788
Жеке ишкерлер	329 737	350 688	366 734	379 150	389 778	401 658	411 405	418 763	429 985	442 507
Дыйкан (фермердик) чарбалары	382 883	384 318	400 794	414 919	428 730	439 602	452 308	461 581	467 423	473 161

Эконометрика экономикалык өлчөө куралдарын, ошондой эле микро жана макроэкономикалык моделдердин параметрлерин баалоо методологиясын камсыз кылат. Эконометрикалык талдоонун ар кандай социалдык-экономикалык факторлору изилденген [6].

Экономиканын ар бир тармагын өнүктүрүүдө аларды изилдөө үчүн кызыктуу жана маанилүү кубулуштар бар, анткени алар убакыттын өтүшү менен өнүгөт жана өзгөрүп турат. Убакыттын өтүшү менен баалар, экономикалык шарттар жана белгилүү бир өндүрүш процессинин режими өзгөрөт. Белгилүү бир убакыт аралыгындагы мындай көрсөткүчтөрдү өлчөөлөрдүн жыйындысы *убакыттык катардын* жардамында аныктылат.

Көпчүлүк эконометрикалык моделдер динамикалык эконометрикалык моделдер катары тургузулган. Бул өзгөрмөлөрдүн ортосундагы себеп-натыйжа байланыштарын моделдөө убакыттын өтүшү менен ишке ашырылып, баштапкы маалыматтар *убакыттык катар* түрүндө берилет дегенди билдирет.

2- таблица. Аймактар боюнча чакан жана орто ишкердик субъекттеринин жалпы санынын көрсөткүчтөрү

Жылдар	**Аймактар боюнча чакан жана орто ишкердик субъекттеринин жалпы саны**	**t**
2013	725169	1
2014	748511	2
2015	781555	3
2016	808437	4

2017	833161	5
2018	856549	6
2019	880691	7
2020	897363	8
2021	914458	9
2022	933043	10

MS Excelдин жардамында жогорудагы көрсөткүчтөрдүн негизинде регрессиялык теңдемелерди аныктайбыз жана убакыттык катардын жардамында статистикалык анализ жүргүзөбүз.

Регрессиялык статистика	
Көптүк (множественный) R	0,995185957
R-квадрат	0,990395089
Нормалдаштырылган R-квадрат	0,989194475
Стандарттык ката	7382,292387
Байкоо (наблюдения)	10

Дисперсиялык анализ					
	df	*SS*	*MS*	*F*	*F мааниси*
Регрессия	1	44955991937	44955991937	824,907212	2,33618E-09
Калдык	8	435985927,1	54498240,88		
баары	9	45391977864			

	Коэффициенттер	Стандарттык ката	t-статистика	P-мааниси	Төмөнкү 95%	Жогорку 95%	Төмөнкү 95,0%	Жогорку 95%
Y	709504,2	5043,065775	140,6890633	7,28624E-15	697874,8695	721133,5305	697874,8695	721133,5305
X	23343,54545	812,7636421	28,72119795	2,33618E-09	21469,30913	25217,78177	21469,30913	25217,78177

Натыйжада $y = a + bx$ түгөйлөш сызыктуу регрессиянын (парная линейная регрессия) негизинде төмөнкүдөй моделге ээ болобуз:

$$y = 709504,2 + 23343,54x$$

Алгачкы эконометрикалык моделдин регрессиялык анализинен детерминация коэффиценти (R^2) кыйла жогору экени көрүнүп турат. Көптүк корреляция коэффициенти 0,99 көз каранды өзгөрмөнүн дээрлик 99%ы моделде эске алынганын жана моделге кирген факторлордун таасиринен келип чыккандыгын көрсөтөт, бул бүтүндөй моделдин олуттуу экендигин далилдейт.

Макалада, регрессиялык коэффициенттердин негизинде изилдөө учурунда аларды сорттоо жана эң чоң детерминация коэффициентин алуу менен, аймактар боюнча чакан жана орто ишкердик субъекттеринин жалпы саны өсүшү маанилүү экенин көрсөткөн модель алынган.

Ушул тургузулган моделдин жардамында аймактар боюнча чакан жана орто ишкердик субъекттери боюнча акыркы 5 жылдыкка прогноз (божомол) жүргүзөбүз.

Рыноктук экономиканын шартында региондук экономикалык системалардын туруктуу өнүгүүсүн болжолдоо, эконометрикалык моделдөө спецификалык өзгөчөлүктөргө ээ.

Аймактын экономикалык системаларынын туруктуу өнүгүүсүн болжолдоо аркылуу келечекке көз салуу, бүгүнкү күндөгү кырдаалды алдын ала көрүү аракети объективдүү зарылчылык болуп саналат.

3- таблица. Аймактар боюнча чакан жана орто ишкердик субъекттеринин жалпы санынын көрсөткүчтөрүнө болжолдуу баа берүү

Жылдар	**Аймактар боюнча чакан жана орто ишкердик субъекттеринин жалпы болжолдуу саны Y**	**t**
2024	966283,2	11
2025	989626,7455	12
2026	1012970,291	13
2027	1036313,836	14
2028	1059657,382	15

Акыркы жылдары Кыргыз Республикасында жеке ишкерлердин, дыйкан (фермердик) чарбалардын, чакан жана орто ишканалардын саны туруктуу өсүүдө. Мисалы, статистика боюнча, 2022-жылы жеке ишкерлердин, дыйкан (фермердик) чарбалардын, чакан жана орто ишканалардын жалпы саны 933043,0 миңди түздү, анын ичинен 16,587 миңи чакан ишканалар болуп саналат жана 7,88 миңи орто ишканалар, 442,507 миңи жеке ишкерлерди жана 473,161 миңи дыйкан (фермердик) чарбалар болуп эсептелет. Ал эми 2026-жылы жеке ишкерлердин, дыйкан (фермердик) чарбалардын, чакан жана орто ишканалардын жалпы саны болжол менен 1012970,291 миңди түздү, 2028-жылы жеке ишкерлердин, дыйкан (фермердик) чарбалардын, чакан жана орто ишканалардын жалпы саны болжол менен 1059657,382 миңди түздү. Демек 2026- жылдардагы болжолдуу статистиканы алып карасак жеке ишкерлердин, дыйкан (фермердик) чарбалардын, чакан жана орто ишканалардын жалпы саны болжол менен 92, 1 миңге өскөн, ал эми 2028 -жылдардагы статистиканы алып

карасак жеке ишкерлердин, дыйкан (фермердик) чарбалардын, чакан жана орто ишканалардын жалпы саны болжол менен 88000 өскөн (2,3-таблица).

Демек, түзүлгөн эконометрикалык модель статистикалык мааниге ээ жана ал Кыргыз Республикасындагы аймактар боюнча чакан жана орто ишкердик субъекттеринин жалпы санынын көрсөткүчтөрүнүн көлөмүн аныктай алат.

Чакан бизнес рынок экономикасынын социалдык багытын өнүктүрүүдө, рыноктун эффективдүүлүгүнүн ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылууда жана социалдык маселелерди чечүүдө чоң роль ойнойт. Аймактык деңгээлде чакан бизнестин ролу жумушсуздукту азайтуу, үй чарбаларынын кирешелерин көбөйтүү жана бюджеттин кирешелерин көбөйтүү болуп саналат.

Жыйынтыгында ишкердикти колдоо жана стимулдоо үчүн төмөнкү каржылык жана кредиттик механизмдерди сунуштоого болот:

- чакан жана орто бизнести каржылоо үчүн коммерциялык банк түзүмдөрүн түзүү;
- биргелешип бизнести каржылоо үчүн өнөктөштөрдү тартуу;
- бир нече өнөктөш ишканаларынан биргелешкен инвестициялар;
- чакан жана орто бизнести инвестициялоо;
- Мамлекеттик-жеке өнөктөштүктө чакан ишканаларды тартуу.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдымаликов К. « Экономика Кыргызстана» Бишкек 2010 527стр-547 стр.
2. Агеев А.И. «Предпринимательство» 4-е издание, Москва-Институт экономических стратегий, РУБИН-2016, 12 стр-30 стр., 39 стр.- 61стр., 79 стр. - 89 стр.
3. Малое и среднее предпринимательство в Кыргызской Республики, 2010-2022/ Национальный статистический комитет Кыргызской Республики.-Бишкек:-2022 https://www.stat.kg/
4. Кулуева, Ч. Р. Некоторые вопросы регулирования и поддержки малого и среднего предпринимательства в Кыргызстане / Ч. Р. Кулуева, А. А. Сатыбалдыева // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2022. – № 1(1). – С. 179-186. – EDN: WFJKRD.
5. Рубин Ю.Б. “Предпринимательство” –М.:Московский финансово-промышленный университет “Синергия” 2014 864 стр.
6. Акматов, С. Функционирование малого и среднего бизнеса в условиях "СОВИД-19" / С. Акматов // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 2, № 1. – С. 13-20. – DOI: 10.52754/16947452_2021_2_1_13. – EDN: JWYECX.
7. Муравьев А.И., Игнатьев А.М., Крутик А.Б. «Предпринимательство» Учебник-СПб: Издательство «Лань», 2001, 696стр.
8. Крамер Н.Ш., Б.А.Путко под ред. Н.Ш.Крамера.— «Эконометрика»: учебник для студентов вузов/3-изд., перераб. и доп.-М.-:ЮНИТИ-ДАНА, 2010.-328 стр.
9. Эконометрика: учебник / Под ред. И. И. Елисеевой. -М.: Проспект, 2010.-288 с.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 52-57

УДК: 338.109.11
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_8

СОСТОЯНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ И ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ НА ОРОШЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ КЫРГЫЗСТАНА

СУУ РЕСУРСТАРЫНЫН АБАЛЫ ЖАНА КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ ЧАРБА ЖЕРЛЕРИН СУГАРУУГА ЭКОНОМИКАЛЫК ТААСИРИ

CONDITION OF WATER RESOURCES AND ITS ECONOMIC IMPACT ON IRRIGATION OF AGRICULTURAL LANDS OF KYRGYZSTAN

Убайдуллаев Мирланбек Байдусенович
Убайдуллаев Мирланбек Байдусенович
Ubaydullaev Mirlanbek Baidusenovich

Д.э.н., профессор, Ошский государственный университет
Э.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети
Doctor of Economics, Professor, Osh State University
u.mirlanbek@mail.ru

Кенжеева Максуда Абдулайыповна
Кенжеева Максуда Абдулайыповна
Kenzheeva Maksuda Abdulaiypovna

К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
ms.maxsuda@mail.ru

Осмонов Жоомарт Жылдызбекович
Осмонов Жоомарт Жылдызбекович
Osmonov Zhoomart Zhyldyzbekovich

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University
jomaosmonov1101@gmail.com

Токтосунова Аида Мамасалиевна
Токтосунова Аида Мамасалиевна
Toktosunova Aida Mamasalievna

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University
toktosunovaa55@gmail.com

СОСТОЯНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ И ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ НА ОРОШЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация

В статье раскрываются актуальные проблемы состояния водных ресурсов Кыргызстана, а также ее влияние на использование сельскохозяйственных земель на современном этапе. Обосновываются проблемы использования водных ресурсов с учетом современных требований водопользователей и сложившихся реалий на практике. Выявлены причины проблем и пути их преодолений на основе установленных законов рынка. Также предлагаются конструктивные меры по решению проблем, связанных с реструктуризацией существующих и вводом в пользование новых оросительных сетей, состояние которых вызывает много вопросов и которые достаточно отрицательно сказываются на достижении конечного результата землепользователями. Особое внимание в статье уделяется проблемам государственного и иного вида финансирования как в решении проблем связанных с состоянием оросительных сетей, а также землепользователей, решение которых положительно повлияло бы на состояние сельскохозяйственной отрасли страны в целом.

Ключевые слова: водные ресурсы, сельское хозяйство, землепользователь, финансирование сельского хозяйства, оросительные сети.

СУУ РЕСУРСТАРЫНЫН АБАЛЫ ЖАНА КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ ЧАРБА ЖЕРЛЕРИН СУГАРУУГА ЭКОНОМИКАЛЫК ТААСИРИ

Аннотация

Макалада Кыргызстандын суу ресурстарынын абалынын актуалдуу көйгөйлөрү, ошондой эле анын азыркы этапта айыл чарба жерлерин пайдаланууга тийгизген таасири чагылдырылган суу ресурстарын пайдалануу көйгөйлөрү суу пайдалануучулардын заманбап талаптарын эске алуу менен негизделген практикадагы реалдуулуктар. Проблемалардын келип чыгуу себептери жана аларды жоюунун жолдору белгиленген рыноктук мыйзамдардын негизинде аныкталат. Учурдагы сугат тармактарын реструктуризациялоо жана жаңыларын ишке киргизүү менен байланышкан көйгөйлөрдү чечүү боюнча да конструктивдүү чаралар сунушталып жатат, алардын абалы көптөгөн суроолорду жаратат жана жерди пайдалануучулардын акыркы натыйжага жетишине бир топ терс таасирин тийгизет. Макалада ирригациялык тармактардын абалына байланышкан көйгөйлөрдү чечүүдө да, ошондой эле жерди пайдалануучуларда да мамлекеттик жана каржылоонун башка түрлөрүнүн көйгөйлөрүнө өзгөчө көңүл бурулган, аларды чечүү өлкөнүн айыл чарбасынын абалына оң таасирин тийгизет. бутундей енер жай.

Ачкыч сөздөр: *суу чарбасы, айыл чарбасы, жерди пайдалануучу, айыл чарбасын каржылоо, ирригациялык тармактар.*

CONDITION OF WATER RESOURCES AND ITS ECONOMIC IMPACT ON IRRIGATION OF AGRICULTURAL LANDS OF KYRGYZSTAN

Abstract

The article reveals current problems of the state of water resources in Kyrgyzstan, as well as its impact on the use of agricultural land at the present stage. The problems of using water resources are substantiated, taking into account the modern requirements of water users and the prevailing realities in practice. The causes of problems and ways to overcome them are identified based on established market laws. Constructive measures are also proposed to solve problems associated with the restructuring of existing and commissioning of new irrigation networks, the state of which raises many questions and which have a rather negative impact on the achievement of the result by land users. The article pays special attention to the problems of state and other types of financing, both in solving problems related to the state of irrigation networks, as well as land users, the solution of which would have a positive impact on the state of the country's agricultural industry as a whole.

Keywords: *water resources, agriculture, land user, agricultural financing, irrigation networks.*

Кыргызская Республика на сегодняшний день является одной из стран в континентальном масштабе, которая владеет наибольшим объёмом пресной воды, используемой как для потребления с одной стороны, так и для орошения сельскохозяйственных земель с другой.

Имеющиеся ресурсы воды на территории Кыргызстана представляют собой совокупность поверхностных и подземных вод, которые берут свое начало с высоких горных хребтов находящихся на территории страны.

Поверхностные водные ресурсы представлены речным стоком, озерами и ледниками. Общая площадь речного бассейна в Кыргызстане составляет около 140 тысяч квадратных километров. На территории республики насчитывается более 300 мелких и крупных рек и речушек, озер и водоемов, вытекающие за пределы страны. Основными крупными реками на территории страны являются Нарын, Чу, Сары-Джаз, Иссык-Куль, Талас и т. д (Таб.1).

Общая площадь, занимаемая озерами в Кыргызстане составляет примерно 5 тысяч квадратных километров. Наиболее крупными озерами являются Иссык-Куль, Сон-Куль, Чатыр-Куль и Ала-Куль.

Примерная площадь территорий, занимаемая ледниками в Кыргызстане составляет около 12 тысяч квадратных километров, увеличение или снижение которых зависит от климатических условий в стране.

Иначе обстоит дело с подземными водами, которые представлены грунтовыми и артезианскими водами. Значительную часть территории страны занимают грунтовые воды, хотя их качество является достаточно неудовлетворительным и уступают артезианским, последние же встречаются в основном в горных регионах страны, качество которых является отменным.

Общий объем возобновляемых водных ресурсов Кыргызской Республики оценивается в 46,5 кубических километров в год. Из них около 90% используется на сельскохозяйственные нужды, около 6% - на производственные нужды и около 4% - на бытовые нужды [4].

Необходимо отметить, тот факт, что Кыргызстан являясь страной с наибольшим запасом пресных вод, на сегодняшний день сталкивается с определенными проблемами в ее использовании, особенно когда речь идет о орошении сельскохозяйственных земель, результативность которых имеет непосредственное влияние на экономическое состояние страны.

Таблица 1. Основные параметры крупных рек Кыргызстана [5]

№	Название рек	Длина рек (в км)	Размер бассейна рек (в тыс.кв. км)
1.	Нарын	616	50.1
2.	Талас	294	10.8
3.	Чуй (Чу)	221	22.8
4.	Кара–Дарья	189	16.2
5.	Сары-Жаз	165	12.1
6.	Чаткал	155	6.9
7.	Кызыл-Суу	128	7.8
8.	Коко-Мерен	108	8.3

Источник: Национальный статистический комитет, Кыргызстан в цифрах с.263, Б. 2023г.

В орошении сельскохозяйственных земель и в достижении конечных результатов в экономическом аспекте наибольшую роль играют водные ресурсы. В Кыргызстане, около 90% возобновляемых водных ресурсов страны используется на сельскохозяйственные нужды, в том числе и на орошение. [5, 7, 8]

Кыргызская республика как аграрная страна в сельском хозяйстве через орошение занимается выращиванием таких культур, как хлопок, рис, овощи, табак, зерновые, фрукты и другие [3]. Орошение оказывает положительное влияние на сельское хозяйство Кыргызстана. Оно позволяет повысить урожайность сельскохозяйственных культур, улучшить их качество и увеличить объемы производства. Орошение также способствует созданию рабочих мест в сельской местности и повышению уровня жизни населения.Однако орошение также имеет и негативные последствия. Оно может привести к засолению почв, загрязнению воды и истощению водных ресурсов.

На современном этапе использование водных ресурсов Кыргызской Республики характеризуется следующими особенностями:

1. Высокая доля использования водных ресурсов на сельскохозяйственные нужды.

- в 2022 году на орошение и сельскохозяйственное водоснабжение было использовано 94,4% от общего объема водопотребления (это связано с тем, что сельское хозяйство является основным сектором экономики Кыргызской Республики, и на него приходится около 20% ВВП страны).

2. Недостаточный уровень использования водных ресурсов на производственные и бытовые нужды.

- на производственные нужды в 2022 году было использовано 1,6% от общего объема водопотребления,

- на бытовые нужды - 3,5%.

Это связано с низким уровнем развития промышленности и сферы услуг в стране, а также с недостаточной инфраструктурой для обеспечения населения чистой питьевой водой.

3. Неравномерное распределение водных ресурсов по территории страны.

- основные запасы воды сосредоточены в горных районах, где проживает лишь небольшая часть населения, это приводит к тому, что в этих районах наблюдается высокий уровень обеспеченности водой, а в равнинных районах - низкий.

Отталкиваясь от результатов проведенного анализа и состояния водных ресурсов можно определенно выделить следующие проблемы, связанные с использованием воды в Кыргызстане:

- неравномерность распределения воды по территориям, иными словами при распределении водных ресурсов необходимо учитывать назначение использования, количество населения, территорию для использования (получается так что, основные запасы вод сосредоточены у ее источника, то есть в горах, а большая масса, которой необходимо использовать воду в сельском хозяйстве расположена на равнинных территориях). Это приводит к тому, что в этих районах наблюдается высокий уровень неравномерности распределения водных ресурсов.

- достаточно низкий уровень соответствия ирригационных сетей, из-за которых наблюдается потеря воды в больших объёмах.

- отсутствие эффективных механизмов по распределению водных ресурсов в зависимости от их потребления.

- отсутствие необходимого контроля по распределению воды с одной стороны, и соответствующего надзора с другой.

- конфликты за воду.

Эффективное использование водных ресурсов напрямую влияет увеличение либо уменьшение посевных площадей, иными словами одним из ключевых факторов увеличения как площади под посевы, так и повышение урожайности культур зависит от увеличения объема воды для орошения (Таб.2).

Таблица 2. Посевная площадь основных сельскохозяйственных культур Кыргызстана (в тыс. га.) [6]

№	Название культур	2018	2019	2020	2021	2022
	Вся посевная площадь	1 214,9	1 216,7	1 223,6	1 226,2	1 228,8
1.	Зерновые культуры	553,4	554,2	573,3	580,8	580,0
2.	из них:					
3.	пшеница	253,8	240,1	247,5	250,6	233,7
4.	ячмень	193,1	206,4	219,2	222,9	237,6
5.	овес	1,1	1,0	1,2	1,2	1,0
6.	кукуруза на зерно	105,1	106,4	105,2	106,0	107,6
7.	просо	0,0	0,07	0,2	0,1	0,1
8.	прочие зерновые культуры	0,3	0,2	0,1	0,0	0,0
9.	Рис	11,4	11,3	11,9	12,4	11,6
10.	Зернобобовые	61,6	62,2	62,0	60,7	57,1
11.	Гречиха	0,02	0,0	0,01	0,01	0,02
12.	Сахарная свекла (фабричная)	16,3	14,4	8,4	10,3	9,1
13.	Масличные культуры	29,9	26,0	19,5	17,1	17,9
14.	Хлопчатник	23,0	24,4	21,7	19,2	21,6
15.	Табак	0,7	0,4	0,4	0,4	0,5
16.	Картофель	84,4	79,2	76,3	74,9	74,2
17.	Овощи	52,0	53,4	52,9	54,3	55,3
18	Бахчи продовольственные	11,2	10,9	11,6	10,9	10,7
19.	Прочие культуры	0,8	1,0	0,8	0,9	0,8
20.	Кормовые культуры	370,1	379,4	384,8	384,3	390,0

Источник: Сельское хозяйство Кыргызской Республики, Бишкек. 2023, с-37.

Как видно из приведенной таблицы № 2, в последние годы намечается тенденция увеличения посевных площадей под сельскохозяйственные культуры, где основным фактором является увеличение объема воды для орошения.

В экономическом аспекте проблем использования водных ресурсов Кыргызстана в орошении сельскохозяйственных земель можно связать с неэффективным использованием воды, загрязнением водных ресурсов и трансграничными водохозяйственными конфликтами. Неэффективное использование воды является основной экономической проблемой использования водных ресурсов в орошении сельскохозяйственных земель в Кыргызстане. По оценкам специалистов, потери воды в ирригационных системах Кыргызстана составляют около 50%. Это означает, что для получения одного кубического метра воды, используемого для орошения, необходимо закачать в ирригационные системы два кубических метра воды.

Процесс нецелесообразного использования и загрязнения водных ресурсов приводит к нежелательным экономическим последствиям, которые в свою очередь вызывают: [1]

- увеличение затрат для снабжения водой, которая обеспечивается через внедрение новых и усовершенствованных сооружений,
- снижения плодородности и качества сельскохозяйственной продукции.
- ухудшение экологического состояния окружающей среды в целом.
- повышение цен на сельскохозяйственную продукцию и продукции агропромышленного комплекса в целом.
- ухудшение экономической ситуации как по регионам, так и по республике в целом.

Для решения экономических проблем использования водных ресурсов в орошении сельскохозяйственных земель в Кыргызстане необходимо принятие следующих мер: [2]

- Внедрение современных технологий орошения - позволяют более эффективно использовать воду и снизить потери воды.
- Строительство новых ирригационных систем и реконструкция существующих систем -позволит улучшить состояние ирригационных систем и повысить их эффективность.
- Совершенствование системы контроля за качеством воды - позволит снизить уровень загрязнения воды и защитить окружающую среду.
- Разрешение трансграничных водохозяйственных конфликтов - позволит обеспечить стабильное использование водных ресурсов в регионе.

Принятие этих мер будет способствовать устойчивому экономическому развитию сельского хозяйства Кыргызстана и повышению эффективности использования водных ресурсов, увеличению урожайности культур, а также повышению уровня жизни населения страны.

Список литературы

1. Кенжеева М.А. «Теоретические особенности распределения собственности органов местного самоуправление» Известия ВУЗов Кыргызстана 2016. С; -87-89
2. Кулуева Ч.Р. «Задачи сельских трудовых ресурсов в вопросах эффективного использования земельных ресурсов в регионах Кыргызстана». Известия ВУЗов, №8, 2012. С.131 - 133
3. Убайдуллаев М.Б. «Эффективное земледелие – как основа успешной экономической деятельности в использовании земельных ресурсов», Территория науки. 2017. №6. С. 76-81.
4. Национальный статистический комитет, Кыргызстан в цифрах с.282, Бишкек 2021
5. Национальный статистический комитет, Кыргызстан в цифрах с.263, Бишкек 2023г.
6. Сельское хозяйство Кыргызской Республики, с.37, Бишкек. 2023.
7. Убайдилаева, Ж. А. Карадарыя дарыясынын суу балансы жана суу ресурстары / Ж. А. Убайдилаева, А. Б. Топчубаев // Вестник Ошского государственного университета. – 2022. – No. 3. – P. 75-83. – DOI: 10.52754/16947452_2022_3_75. – EDN: ENVWTB.
8. Убайдуллаев, М. Б. Эффективное орошение как основа результативной деятельности сельского хозяйства в Кыргызстане / М. Б. Убайдуллаев, А. Ж. Акунова, Н. Б. Тыныбекова // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2022. – № 1(1). – С. 73-82. – EDN: GOHCGP.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 58-63

УДК: 338.109.11
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_9

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЕМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ КЫРГЫЗСТАНА В ОРОШЕНИИ ЗЕМЕЛЬ И НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ

ЖЕРДИ СУГАРУУДА КЫРГЫЗСТАНДЫН СУУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУУ ПРОБЛЕМАЛАРЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК АСПЕКТТЕРИ ЖАНА АНЫ ЧЕЧУУНУН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ

ECONOMIC ASPECTS OF THE PROBLEMS OF USE OF WATER RESOURCES OF KYRGYZSTAN IN LAND IRRIGATION AND SOME WAYS FOR ITS SOLUTION

Байдусенова Айшоола Мирланбековна
Байдусенова Айшоола Мирланбековна
Baidusenova Aishoola Mirlanbekovna

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University
baidusenova_a@mail.ru

Кошиева Чолпон Асанбековна
Кошиева Чолпон Асанбековна
Koshieva Cholpon Asanbekovna

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University

Муратов Асамидин Абдибаетович
Муратов Асамидин Абдибаетович
Muratov Asamidin Abdibaetovich

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University
asamidin-m@mail.ru

Мурзаханов Эльвис Шакарбекович
Мурзаханов Эльвис Шакарбекович
Murzakhanov Elvis Shakarbekovich

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University
elvis8787@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЕМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ КЫРГЫЗСТАНА В ОРОШЕНИИ ЗЕМЕЛЬ И НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ

Аннотация

В статье рассмотрены современные аспекты экономических проблем использования водных ресурсов Кыргызстана. Анализируется состояние водных ресурсов и ее влияние на орошение сельскохозяйственных земель, также затронуты проблемы, вызываемые в орошении из-за причин, вызванных в связи с несоответствующим состоянием ирригационных сетей страны. На основе аналитических заключений предлагаются необходимые методы в улучшении использования водных ресурсов для орошения сельскохозяйственных земель, а также пути внедрения новых и реструктуризации существующих оросительных сетей. Кроме этого рассмотрены некоторые пути решения проблем использования водных ресурсов, предназначенных для орошения через рационализацию использования воды, а также путем поиска и выделения финансовых средств. Кроме этого, для улучшения использования воды предложены такие методы как обучение общественности, применение международного опыта, внедрение капельного орошения и т.д.

Ключевые слова: оросительные сети, аграрный сектор, земельные ресурсы, водные ресурсы, сельскохозяйственная продукция.

ЖЕРДИ СУГАРУУДА КЫРГЫЗСТАНДЫН СУУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУУ ПРОБЛЕМАЛАРЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК АСПЕКТТЕРИ ЖАНА АНЫ ЧЕЧУУНУН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ

Аннотация

Макалада Кыргызстандын суу ресурстарын пайдалануудагы экономикалык көйгөйлөрдүн заманбап аспектилери талкууланат. Суу ресурстарынын абалы жана анын айыл чарба жерлерин сугарууга тийгизген таасири талдоого алынып, өлкөнүн ирригациялык тармактарынын талаптагыдай эмес абалынан келип чыккан себептерден улам сугат иштеринде келип чыккан көйгөйлөр да козголду. Аналитикалык корутундулардын негизинде айыл чарба жерлерин сугаруу үчүн суу ресурстарын пайдаланууну жакшыртуунун зарыл методдору, ошондой эле жаңы сугат тармактарын ишке киргизүүнүн жана иштеп жаткан сугат тармактарын реструктуризациялоонун жолдору сунушталган. Мындан тышкары, сууну сарамжалдуу пайдалануу, ошондой эле финансылык ресурстарды издөө жана бөлүштүрүү жолу менен сугат үчүн арналган суу ресурстарын пайдалануу көйгөйлөрүн чечүүнүн айрым жолдору каралат. Мындан тышкары сууну пайдаланууну жакшыртуу үчүн элге билим берүү, эл аралык тажрыйбаны колдонуу, тамчылатып сугаруу ыкмасын киргизүү ж.б.у.с. усулдар сунушталды.

Ачкыч сөздөр: *сугат тармактарын, айыл чарба секторун, жер ресурстарын, суу ресурстарын, айыл чарба продуктыларын.*

ECONOMIC ASPECTS OF THE PROBLEMS OF USE OF WATER RESOURCES OF KYRGYZSTAN IN LAND IRRIGATION AND SOME WAYS FOR ITS SOLUTION

Abstract

The article discusses modern aspects of economic problems in the use of water resources in Kyrgyzstan. The state of water resources and its impact on irrigation of agricultural lands is analyzed; problems caused in irrigation due to reasons caused by the inappropriate state of the country's irrigation networks are also touched upon. Based on analytical conclusions, the necessary methods are proposed to improve the use of water resources for irrigation of agricultural lands, as well as ways to introduce new and restructure existing irrigation networks. In addition, some ways to solve the problems of using water resources intended for irrigation through the rationalization of water use, as well as through the search and allocation of financial resources, are considered. In addition, methods such as public education, the use of international experience, the introduction of drip irrigation, etc. pave been proposed to improve water use.

Keywords: *irrigation networks, agricultural sector, land resources, water resources, agricultural product.*

В условиях рыночной системы хозяйствования в отношении использования водных ресурсов в Кыргызстане сложилась «двоякая» ситуация в силу определенных причин, оперативное решение которых в конечном должно положительно повлиять на достижение намеченных целей. Иными словами, Кыргызстан среди республик Центральной Азии является страной, владеющей с одной стороны больше всех запасами пресной воды, используемой как для употребления, для производственных и иных нужд, так и для орошения, а с другой самой нуждающейся в этих ресурсах. Не секрет, что в последнее время не только в Кыргызстане, но в мировом масштабе наблюдается резкий рост использования воды для различных нужд. Но вопрос заключается не в том, насколько используются водные ресурсы, а в том, насколько они рационально тратятся и для каких нужд используются и самое главное какова от нее польза в конечном результате [2, 6, 7]. Да, сложившиеся отношения в международном пространстве в сфере сельского хозяйства, в том числе в использовании водных ресурсов доказало тот факт, что конечный результат в водопользовании зависит не от того каким объёмом водных ресурсов владеет страна (хотя это тоже немаловажно), а насколько она рационально используется.

Таблица 1. Площадь сельскохозяйственных земель, подлежащих орошению по территориям [4] *(на начало года, тыс. гектаров)*

№	Название	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
	Кыргызская Республика	**1 024,5**	**1 024,7**	**1 024,9**	**1 024,9**	**1 025,0**
1.	Баткенская область	57,9	58,0	58,0	58,0	58,2
2.	Джалал-Абадская область	125,0	125,0	125,0	125,0	125,0
3.	Иссык-Кульская область	156,8	157,0	157,1	157,1	157,2
4.	Нарынская область	120,5	120,6	120,6	120,6	120,5
5.	Ошская область	127,4	127,4	127,3	127,3	127,3
6.	Таласская область	113,0	113,1	113,3	113,3	113,4
7.	Чуйская область	312,1	311,8	311,8	311,8	311,7
8.	г. Бишкек	9,2	9,2	9,2	9,2	9,2
9.	г. Ош	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6

Источник: Окружающая среда в Кыргызской Республике 2017-2021 с. 17

Кыргызская Республика располагая достаточно большим объемом водных ресурсов имеет некоторые проблемы в ее использовании, которая негативно влияет на результаты в сельскохозяйственной деятельности страны. Наша республика будучи аграрной страной возлагает большие надежды на сельскохозяйственный сектор экономики, где наиважнейшая роль отводится процессу орошения, в том числе эффективному орошению.

Как показывает официальная статистика сельское хозяйство Кыргызстана является одним из основных секторов экономики страны и соответственно на него приходится примерно 10-15% (в2020г – 13,6%, в 2021г – 14,7%, в 2023 г с января по сентябрь – 9,1%) ВВП республики, хотя были периоды, когда эти показатели доходили до 40% от общей доли. Тем не менее, за последние годы более 90% водных ресурсов были использованы для водопотребления и орошения в стране, что подтверждает о большем зависимости в сельском хозяйстве, но в тот же момент низкие показатели в водопользовании наблюдаются в таких ключевых секторах экономики как производственные и бытовые нужды, что связанно с

низким уровнем развития промышленности и сферы услуг в стране, а также с недостаточной инфраструктурой для обеспечения населения чистой питьевой водой.

В процессе использования водных ресурсов в Кыргызстане существуют ряд проблем, негативно влияющих на достижение конченого результата – это потеря воды из- за утечек, испарения и других факторов. Кроме этого негативно влияет на процесс использования воды и состояние ирригационных систем, более половины которых требует реконструкции, которая в свою очередь зависит от выделения многомиллионных финансовых и материальных средств.

Таблица 2. Площадь неиспользованных территорий (пашен) подлежащих орошению в силу различных причин [5] (на начало года, гектаров)

№	Название	2018г.	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.
	Площадь пашни, всего	1 287 810	1 287 584	1 287 367	1 287 303	1 287 041
1.	Площадь не использованной пашни в том числе по причинам:	67 337	63 332	56 574	5 3696	49 640
2.	засоления и заболоченности	3 103	2 792	2 539	2 172	1 746
3.	отсутствия полива из-за неисправности оросительной сети	11 774	11 105	9 314	8 536	7 417
4.	подверженной стихийным бедствиям (оползни, сели)	1 539	512	932	955	664

Источник: Окружающая среда в Кыргызской Республике 2017-2021с. 16

Как показывают статистические данные таблицы №2, наблюдается ежегодное снижение территорий неиспользуемых из-за отсутствия орошения по причине известных нам, что говорит о том, что в последнее время предпринимаются различные попытки по снижению данного показателя как со стороны государства, с одной стороны, так и землепользователей, с другой.

Аналитические исследования в сфере использования водных ресурсов для орошения сельскохозяйственных земель предполагает решение ряд проблем для эффективного использования воды в достижении поставленных задач с использованием следующих методов:

Для эффективного использования водных ресурсов Кыргызстана в нашем случае, необходимым считается применение следующих широко распространённых в мировой практике методов:

1. Для повышения эффективности использования воды необходимо;

- непрерывные действия по внедрению и дальнейшему развитию современных технологий по капельному и дождевому орошению. Цель данного метода заключается не только в эффективном использовании водных ресурсов и снижении потерь с одной стороны, но и в повышении плодородности урожая с другой.

- введение в строй новых и современных ирригационных систем, а также постоянная реконструкция предыдущих.

- системное и постоянное обучение к эффективному использованию воды всех участников данного процесса (землепользователей, фермеров, членов АВП).

-Методы, направленные на рациональное распределение воды.

- внедрение «умных методов орошения», то есть иными словами – это ведение оросительной деятельности путем внедрения соответствующих датчиков и технологий по контролю почвы и для автоматического регулирования подачи воды.

2. Рационализация деятельности в использовании водных ресурсов;

- улучшение механизмов для развития водохозяйственных инфраструктур, что даст в свою очередь необходимый результат по целевому распределению водных ресурсов на территории страны с учетом необходимости введения в оборот новых орошаемых сельскохозяйственных земель.

- применение на практике современных критериев системного управления водными ресурсами на местах, что улучшит механизмы распределения воды для ее соответствующего предназначения.

- модернизация системы контроля за качеством используемых водных ресурсов на местах, что создаст условия для снижения уровня загрязненности воды.

Да, не секрет, что вышеперечисленные – это только небольшая часть методов для эффективного использования водных ресурсов, применяемых на практике в мировом сообществе, но они так необходимы для практических действий в Кыргызстане, реализация которых может дать соответствующий результат как в использовании воды с одной стороны, так и для достижения намеченного конечного результата для землепользователей с другой.

Необходимо отметить, что решение проблем по эффективному использования водных ресурсов необходимых в сельском хозяйстве и в частности предназначенных для оросительных целей требуют постоянного государственного вмешательства и контроля путем выделения необходимых финансовых средств и определения дополнительных источников [1].

В процессе использования водных ресурсов не только для сельского хозяйства, но и во всех отраслях экономики страны государственная поддержка выступает основным и необходимым звеном для реализаций мероприятий по водопользованию**[3].** Государственная поддержка для дальнейшего эффективного использования может носить различный характер и может выражаться в виде:

- распределения и дополнительного перераспределения существующих и ожидаемых в будущем финансовых средств,

- предоставления налоговых льгот и освобождений (на определенный период времени),

- грантов и дополнительных выделений предусмотренных на основе международных соглашений,

- применение мер по выделению дополнительных средств, предусмотренных законодательством Кыргызской Республики.

В настоящее время в мировом сообществе и в частности в процессе использования водных ресурсов для эффективности осуществляемой деятельности широко применяется практика международного сотрудничества и оказания помощи в водопользовании. Международное сотрудничество в оказании помощи для эффективного использования водных ресурсов независимо от сферы его применения может выражаться в различном виде

(которые применяются в Кыргызстане частично и не постоянно), самыми распространёнными среди которых следующие;

- непрерывный обмен опытом через соответствующие официальные международные организации,

- предоставление материальной и технической помощи в виде международных грантов (обучение, семинары, конференции, раздача методических и иных не противоречащих законодательству страны материалов),

- предоставление дополнительных финансовых источников на основе различных проектов.

Одним из основных путей реализации механизмов по эффективному использованию водных ресурсов в Кыргызстане, особенно воды предназначенной для сельского хозяйства, в том числе и для орошения (ведь большая часть населения республики проживает в сельских местностях) является участие общественности в данном процессе. Иными словами, общественное участие в решении проблем эффективного использования водных ресурсов выступает одним из ключевых факторов на данном этапе, то есть общество в целом, либо отдельные общественные организации в данной сфере могут принимать непосредственное участие в решении таких вопросов как;

- развитие водного хозяйства (через общественные слушания),

- реализации конкретных мероприятий, влияющих в конечном итоге на результаты по эффективному использованию водных ресурсов.

Реализация на практике вышеперечисленных направлений в определенной мере позволит с одной стороны для государства достижения намеченных целей и обеспечит устойчивое развитие в сельскохозяйственном секторе, а с другой для водопользователей даст возможность снизить потери воды и повысить урожайность культур в сельском хозяйстве страны.

Список литературы

1. Кенжеева М.А. «Теоретические особенности распределения собственности органов местного самоуправление» Известия ВУЗов Кыргызстана 2016. С; -87-89
2. Кулуева Ч.Р. «Задачи сельских трудовых ресурсов в вопросах эффективного использования земельных ресурсов в регионах Кыргызстана». Известия ВУЗов, №8, 2012. С.131 - 133
3. Убайдуллаев М.Б. «Эффективное земледелие – как основа успешной экономической деятельности в использовании земельных ресурсов». Территория науки. 2017. №6. С. 76-81.
4. Окружающая среда в Кыргызской Республике 2017-2021г. с. 17
5. Окружающая среда в Кыргызской Республике 2017-2021г. с. 16
6. Убайдилаева, Ж. А. Карадарыя дарыясынын суу балансстары жана суу ресурстары / Ж. А. Убайдилаева, А. Б. Топчубаев // Вестник Ошского государственного университета. – 2022. – No. 3. – P. 75-83. – DOI: 10.52754/16947452_2022_3_75. – EDN: ENVWTB.
7. Убайдуллаев, М. Б. Эффективное орошение как основа результативной деятельности сельского хозяйства в Кыргызстане / М. Б. Убайдуллаев, А. Ж. Акунова, Н. Б. Тыныбекова // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2022. – № 1(1). – С. 73-82. – EDN: GOHCGP.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 64-72

УДК: 338.109.11
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_10

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА ПО УЛУЧШЕНИЮ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ДЛЯ ОРОШЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ КЫРГЫЗСТАНА

КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ ЧАРБА ЖЕРЛЕРИН СУГАРУУ ҮЧҮН СУУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУУНУН ЭЛ АРАЛЫК ТАЖРЫЙБАСЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК АСПЕКТТЕРИ

ECONOMIC ASPECTS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN IMPROVING THE USE OF WATER RESOURCES FOR IRRIGATION OF AGRICULTURAL LAND IN KYRGYZSTAN

Усенова Бурулбу Жээнбековна
Усенова Бурулбу Жээнбековна
Usenova Burulbu Jeenbekovna

К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
busenova@oshsu.kg

Бердибеков Сейит Семетеевич
Бердибеков Сейит Семетеевич
Berdibekov Seyit Semeteevich

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University

Осмонов Жоомарт Жылдызбекович
Осмонов Жоомарт Жылдызбекович
Osmonov Zhoomart Zhyldyzbekovich

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University
jomaosmonov1101@gmail.com

Токтосунова Аида Мамасалиевна
Токтосунова Аида Мамасалиевна
Toktosunova Aida Mamasalievna

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University

toktosunovaa55@gmail.com

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА ПО УЛУЧШЕНИЮ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ДЛЯ ОРОШЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация

В статье рассмотрены экономические аспекты проблем использования водных ресурсов для орошения в сельском хозяйстве. Анализируются актуальные проблемы, возникшие в силу различных причин. В статье широко освещается практика использования водных ресурсов для сельского хозяйства за рубежом. Предлагается зарубежный опыт для улучшения орошения, которая непосредственно положительно может повлиять на результаты при получении урожая. Рассматриваются также механизмы для улучшения деятельности, реализация которых в процессе орошения улучшат результативность получения урожая, также позволит экономию водных ресурсов при их поставке к конечному потребителю (землепользователю). Также, в статье рекомендуется механизм привлечения общественности и водопользователей к совместной деятельности по обучению, методическим мероприятиям, а также пути привлечения дополнительных финансовых средств и оказания государственной поддержки.

Ключевые слова: водные ресурсы, орошение, земельные ресурсы, капельное орошение, дождевание, оросительные сети, экономическая эффективность, реконструкция.

КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ ЧАРБА ЖЕРЛЕРИН СУГАРУУ ҮЧҮН СУУ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУУНУН ЭЛ АРАЛЫК ТАЖРЫЙБАСЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК АСПЕКТТЕРИ

Аннотация

Макалада айыл чарбасында сугат үчүн суу ресурстарын пайдалануу көйгөйлөрүнүн экономикалык аспектилери каралат. Ар кандай себептерден улам келип чыккан учурдагы көйгөйлөр талдоого алынат. Макалада суу ресурстарын айыл чарбасы үчүн пайдалануу практикасы чет өлкөлөрдө кеңири чагылдырылган. Ирригацияны жакшыртуу боюнча чет элдик тажрыйба сунушталууда, бул түшүмдүн жыйынтыгына түздөн-түз оң таасирин тийгизет. Ишти өркүндөтүү механизмдери да каралууда, аларды сугаруу процессинде ишке ашыруу түшүмдүн натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет, ошондой эле суу ресурстарын акыркы керектөөчүгө (жерди пайдалануучуга) жеткирүүдө үнөмдөөгө мүмкүндүк берет. Ошондой эле, макалада коомчулукту жана суу пайдалануучуларды окутуу, усулдук иш-чаралар боюнча биргелешкен иш-чараларга тартуу механизми, ошондой эле кошумча финансылык ресурстарды тартуу жана мамлекеттик колдоо көрсөтүү жолдору сунушталат.

Ачкыч сөздөр: *суу ресурстары, ирригация, жер ресурстары, тамчылатып сугаруу, жаадырып сугаруу, сугат тармактары, экономикалык эффективдүүлүк, кайра куруу.*

ECONOMIC ASPECTS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN IMPROVING THE USE OF WATER RESOURCES FOR IRRIGATION OF AGRICULTURAL LAND IN KYRGYZSTAN

Abstract

The article discusses the economic aspects of the problems of using water resources for irrigation in agriculture. Current problems that have arisen due to various reasons are analyzed. The article widely covers the practice of using water resources for agriculture abroad. Foreign experience is offered to improve irrigation, which can directly positively affect the results of harvesting. Mechanisms for improving activities are also being considered, the implementation of which during the irrigation process will improve the efficiency of harvesting and will also allow saving water resources when delivering them to the end consumer (land user). Also, the article recommends a mechanism for involving the public and water users in joint activities on training, methodological activities, as well as ways to attract additional financial resources and provide government support.

Keywords: *water resources, irrigation, land resources, drip irrigation, sprinkling, irrigation networks, economic efficiency, reconstruction.*

Современный мир и 40% ее населения в настоящем времени испытывают острую необходимость в использовании воды как для потребления с одной стороны, так и для использования ее для сельскохозяйственных целей с другой, что непосредственно обуславливает актуальность проведения более глубокого исследования в данной сфере. Необходимо отметить, что данный вопрос как исключительная проблема будет возрастать с каждым днем в связи с одной стороны с ростом населения и с другой с изменением климатических условий, связанных с различными причинами.

В использовании водных ресурсов, кроме ее потребления, орошение в сельскохозяйственной сфере является одним из крупных потребителей воды поэтому повышение его эффективности имеет решающее значение для обеспечения водных ресурсов для других целей. Методологической основой в исследовании данной проблемы был использован системный подход в виде рассмотрения орошения как системы, включающей в себя различные компоненты (водные ресурсы, почвы, растения, технологии, человеческий ресурс). Кроме этого был использован комплексный подход для изучение проблем использования водных ресурсов для орошения с учетом различных факторов (экономических, социальных, экологических), а также сравнительный подход для сравнения различных методов и технологий орошения. Особое внимание было уделено прогнозированию, с учетом влияния различных факторов на использование водных ресурсов для орошения в будущем. Необходимо отметить, что в Кыргызской Республике как стране, имеющей огромные ресурсы воды, но в тот же момент не имеющей к ней полноценный доступ уделялось огромное внимание ее исследованию. Так, например, доктор экономических наук, профессор Джумабаев А.А., в своих исследованиях («Экономические проблемы использования водных ресурсов в Кыргызстане" 2008г, 256 с., «Водосбережение: экономические аспекты», 2012г, 180 с., "Экономическая оценка эффективности орошения»2015г, 220 с.) настойчиво утверждает (и он совершенно прав), что «Водные ресурсы Кыргызстана – это основа его экономики. Рациональное использование водных ресурсов – это ключ к устойчивому развитию страны». Другой известный ученный доктор экономических наук, профессор: Исаков К.И., в своих исследованиях по проблемам использования водных ресурсов особое внимание уделял вопросам эффективного управления в данной сфере, так в своих исследованиях («Управление водными ресурсами в Кыргызстане: проблемы и пути их решения» 2010г, 200 с. «Экономические механизмы управления водными ресурсами» 2014г, 150 с. «Институциональные основы управления водными ресурсами» 2017г, 180 с.) он приводит следующую цитату «Совершенствование системы управления водными ресурсами – это важнейший фактор повышения эффективности использования воды и снижения расходов на орошение». Также особое внимание о ценности воды в своих исследованиях отмечаеткандидат экономических наук,Осмонова Г.К (**«**Экономика водопользования» 2010г, 100 с.), где указывает на то, что «Повышение осведомленности населения о ценности воды – это важный фактор повышения эффективности использования водных ресурсов».

Экономические аспекты проблем использования водных ресурсов Кыргызстана в орошении сельскохозяйственных земель на сегодняшний день является одним из ключевых вопросов дальнейшего развития сельскохозяйственного сектора страны. Необходимость такой остроты проблемы заключается не только в том, что Кыргызстан является аграрной республикой, но связанна она и с тем, что в последнее время в мировом сообществе наблюдается тенденция возрастания проблем, связанных с продовольственной безопасностью.

Внутренние аспекты проблем в использовании водных ресурсов Кыргызстана, в том числе и для орошения сельскохозяйственных земель можно в общих чертах связать с неэффективным использованием воды в виде непредвиденных потерь, загрязнением водных ресурсов, а также нерешенностью трансграничных водных вопросов. Если же взглянуть на проблемы данного вопросы более глубоко и обоснованно, то можно прийти к мнению, что данное направление требует более системного и тщательного отношения в решении проблем с присвоением ей более приоритетного «статуса».

Необходимо отметить, что эффективность использования водных ресурсов выражается в первую очередь тем, насколько она повлияла на достижение конечного результата в получении урожая и достиг ли постеленной цели в орошении землепользователь, то есть эффективность использования водных ресурсов должно выражаться в том сколько гектаров земли было орошено, а насколько больше урожая получил земледелец в результате орошения [1, 6, 7]. Иными словами, экономическая обоснованность использования водных ресурсов для орошения должно выражаться в результативности получения урожая и удовлетворении спроса потребителей с одной стороны и получением земледельцем дохода в результате хозяйственной деятельности в денежном эквиваленте с другой.

В Кыргызской Республике распределение процедуры использования водных ресурсов носит неравномерный характер (которое должно осуществляться в зависимости от специфических особенностей территорий), что в свою очередь тоже вызывает определенные затруднениeу водопользователей в оросительный период, несмотря на то, что сама тенденция спроса на использование водных ресурсов для орошения сельскохозяйственных культур должно возрастать непрерывно и ежегодно (что по результатам проведенного анализа и официальных статистических данных заметно незначительно почти по всей территориях нашей республики) (Таб. 1.).

Таблица 1. Использование воды на орошение и сельскохозяйственное водоснабжение по территории [4] *(млн. кубических метров, на начало года)*

№	Перечень	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	2023г.
	Кыргызская Республика	**4 817,0**	**4 920,7**	**4 942,0**	**4 986,9**	**5 515,6**
1.	Баткенская область	546,4	558,1	624,7	580,6	580,4
2.	Джалал-Абадская область	724,1	741,0	721,3	735,2	847,9
3.	Иссык-Кульская область	399,3	405,6	407,8	419,2	454,9
4.	Нарынская область	443,9	453,0	461,4	479,3	525,3
5.	Ошская область (включая город Ош)	840,5	859,6	848,8	934,8	996,1
6.	Таласская область	658,2	695,6	662,7	629,4	673,3
7.	Чуйская область	1 204,1	1 207,2	1 214,4	1 207,7	1 436,6
8.	г. Бишкек	0,5	0,6	0,9	0,7	1,1

Источник: Окружающая среда в Кыргызской Республике 2018-2022г. с.-22

Стоит отметить, что достижение конечного результата через эффективное орошение сельскохозяйственных земель в Кыргызстане является достаточно сложной процедурой, так как на сегодня в процессе использования водных ресурсов наблюдается постоянная тенденция ее потери в периодоросительной деятельности на местах. Исходя из

вышеизложенного необходимо выделить некоторые проблемы возникающие в процессе орошения сельскохозяйственных земель Кыргызстана с учетом ее территориальной особенности;

- необоснованное распределение водных ресурсов по территориям страны (например, если некоторые земли в районах Южных областей страдают из-за нехватки воды, то некоторые территории на севере страны из-за излишка воды затоплены либо заболочены),

- отсутствие эффективного и оперативного управления водными ресурсами на местах,

- большие потери воды при доставке из ее источника до места реального орошения,

- отсутствие ответственности соответствующих лиц за доставку воды предназначенной для сельскохозяйственных земель,

- отсутствие системности в решении вопросов потери воды, предназначенных для оросительных целей,

- недостаточность финансовых средств выделяемых для решения вопросов, связанных с проблемами в орошении сельскохозяйственных земель,

- непостоянность проведения соответствующих методических работ по вопросам эффективного использования водных ресурсов с общественностью в целом и сельскохозяйственными водопользователями в частности,

- иные проблемы, связанные с территориальными и другими особенностями землепользователей.

Все вышеперечисленные проблемы, связанные с орошением сельскохозяйственных земель напрямую и негативно влияют на результативность деятельности в получении урожая и достижении конечного результата землепользователями, то есть приводит к снижению урожайности культур.В свою очередь - это приводит к снижению объемов производства сельскохозяйственной продукции и повышению ее стоимости, а с другой стороны пойдет тенденция повышения затрат на производство сельскохозяйственной продукции. Потери воды приводят к увеличению затрат на производство сельскохозяйственной продукции, что в первую очередь возобновит проблему с необходимостью использования большего количества воды для орошения.

В рассмотрении вопросов проблем с потерей водных ресурсов для орошения необходимо затронуть некоторые факторы, связанные с загрязнением окружающей среды, в результате сброса неочищенной воды из ирригационных систем, которые в конечном итоге попадают в реки и озера [2]. На сегодняшний день водные ресурсы Кыргызстана загрязняются бытовыми и промышленными стоками, а также сбросами сельскохозяйственных удобрений и пестицидов, что свою очередь приводит к следующим негативным последствиям:

- необходимость строительства новых и реконструкцию старых водоочистных сооружений, что вызывает необходимость выделения дополнительных затрат на водоснабжение,

- ухудшению и снижению качества сельскохозяйственной продукции, что непосредственно сказывается отрицательнокак на результатах ожидаемого дохода землепользователей с одной стороны, а также на здоровье потребителей с другой.

- Загрязнение воды приводит к ухудшению экологической ситуации в целом. Это связано с тем, что загрязнители могут оказывать негативное воздействие на окружающую среду.

Необходимо отметить, что в последнее время наблюдается интенсивная тенденция по наращиванию взаимовыгодных межгосударственных отношений по обмену опытом в

сельскохозяйственной деятельности, в том числе и в сфере орошения земель. Кыргызская Республика, в лице соответствующих министерств и ведомств, с одной стороны, а также фермеры, земледельцы, соответствующие общественные организации, с другой, должны по мере возможности оперативно участвовать в процессе по внедрению современных международных методов по улучшению использования водных ресурсов для орошения сельскохозяйственных земель. Конечно, внедрение международного опыта по улучшению использования водных ресурсов для орошения должно осуществляется с учетом особенностей нашей страны, а также желаний и возможностей землепользователей.Необходимо внедрять более эффективные и приемлемые для нашей страны методами, применяемыми в международной практике по улучшению использования воды для орошения сельскохозяйственных земель**[3]**.

В решении проблем использования водных ресурсов для орошения сельскохозяйственных земель одним из основных путей является внедрение новых, а также реконструкция существующих оросительных сетей,

Стоит отметить и такой факт, что одним из основных проблем в орошении сельскохозяйственных земель является неисправность и систематический выход из строя оросительных сетей, хотя соответствующие органы пытаются решать эти недостатки оперативным путем по мере возможности (Таб.2.).

Таблица 2. Площадь неиспользованных сельскохозяйственных земель по причине отсутствия полива из-за неисправности оросительных сетей в разрезе областей [5]

(*на начало года, гектаров)*

	Перечень	2018	2019	2020	2021	2022
	Кыргызская Республика	**11 774**	**11 105**	**9 314**	**8 536**	**7 417**
1	Баткенская область	1 738	1 793	1 190	828	900
2	Джалал-Абадская область	987	528	357	327	166
3	Иссык-Кульская область	2 431	2 486	2 093	1 893	1969
4	Нарынская область	5 017	4 293	3 944	3 800	3009
5	Ошская область	525	600	410	404	106
6	Таласская область	802	1 072	1 138	1 126	1 122
7	Чуйская область	69	36	36	62	49

Источник: Окружающая среда в Кыргызской Республике 2017-2021. С.16

Одним из основных направлений в улучшении использования водных ресурсов для орошения считается обновление и внедрение современных технологий орошения таких как капельное и дождевание. Эти технологии позволяют доставлять воду непосредственно к корням растений, что снижает потери воды за счет испарения и фильтрации.Например, в Израиле, где сельское хозяйство является одним из важнейших секторов экономики, капельное орошение используется на более чем 70% орошаемых земель. Это позволило Израилю снизить потери воды на орошение с 70% до 20%. Внедрение современных технологий орошения является одним из наиболее эффективных способов повышения эффективности использования воды для орошения сельскохозяйственных земель.

Необходимо отметить, что для эффективного использования водных ресурсов немаловажным фактором является реконструкция и ввод в оборот новых систем ирригации.

Дело в том, что реконструкция существующих ирригационных систем позволяет улучшить их состояние и устранить потери воды. Строительство новых ирригационных систем и реконструкция существующих систем также способствует повышению эффективности использования воды. Например, в Индии, где сельское хозяйство является основным источником средств к существованию для более чем 60% населения, реализуется программа по реконструкции ирригационных систем. Эта программа позволила снизить потери воды на орошение с 70% до 50%.Кроме этого, в рамках этой программы построено более 12 тысяч водохранилищ и более 100 тысяч километров каналов. Это позволило улучшить распределение воды по территории страны и повысить эффективность использования воды.

Процесс землепользования, в том числе использование водных ресурсов для орошения процедура достаточно сложная и требует комплексного подхода всех ее участников и применения различных механизмов. Одним из таких процедур является обучение фермеров механизмам рационального использования водных ресурсов, так как это является важным шагом к повышению эффективности использования воды. Фермеры должны знать, как правильно использовать воду для орошения своих культур, чтобы снизить потери воды и повысить урожайность. Например, в США, где сельское хозяйство является одним из крупнейших секторов экономики, реализуется программа по обучению фермеров рациональному использованию воды. Эта программа позволила повысить эффективность использования воды на орошение с 50% до 60%.

Одним из основных факторов в решении проблем рационального использования водных ресурсов выступает процедура совершенствования системы управления водными ресурсами, которая позволяет обеспечить справедливое распределение воды между различными пользователями. Это также способствует снижению конфликтов между пользователями воды. Например, в Европейском союзе приняты законы, регулирующие использование водных ресурсов. Эти законы направлены на повышение эффективности использования воды и снижение загрязнения водных ресурсов.

В условиях глобализации и усиления взаимовыгодных отношений считаем необходимым повсеместное внедрение и усиление методов капельного орошения для рационального использования воды, так как данный метод является оправданным и эффективным на данном этапе. К примеру, в Израиле внедрено капельное орошение на площади более 80% орошаемых земель, что позволило снизить потери воды на 70-80% и повысить урожайность сельскохозяйственных культур. В Индии внедрено капельное орошение на площади более 20% орошаемых земель, что в свою очередь дало положительный результат в виде снижения потери воды на 50-60% и повысить урожайность сельскохозяйственных культур. В США внедрено капельное орошение на площади более 30% орошаемых земель, в связи с чем снизилась потеря воды на 60-70%.

Необходимо отметить, что при внедрении некоторых элементов зарубежного опыта по улучшению эффективного использования водных ресурсов для орошения сельскохозяйственных земель нашей стороне стоит учитывать следующие факторы:

- климатические условия Кыргызстана – наша республика является горной и достаточно жаркой республикой и имеет все четыре погодных сезона,

- водные ресурсы страны – объем которой больше необходимого, но недостаточно для использования (в силу известных нам причин),

- состояние сельского хозяйства (хоть мы и считаемся аграрной республикой, но данный сектор экономики считается недостаточно развитым),

- инфраструктуру орошения – оросительные сети Кыргызстана на сегодняшний день находятся в достаточно плачевном состоянии, разрешение в дальнейшем которого требует безотлагательных мер.

- возможности финансирования – выделяемых средств из бюджета страны на сегодня недостаточно, что в свою очередь позволяет говорить о мерах привлечения дополнительных средств из иных источников финансирования,

- наличие кадров – вопрос состоит в подготовке не только соответствующих специалистов в данной сфере, но и о подготовке молодых креативных управленцев, что в свою очередь подталкивает на необходимость открытия специализированных учебных заведений в данном направлении.

- опыт других стран – при попытке использования международного опыта по эффективному использованию водных ресурсов для орошения сельскохозяйственных земель нужно делать упор на результативность не только на экономически развитые страны, но и на государства имеющие определенные сходства с нашей республикой .

И, наконец, делая выводы по исследованию можно однозначно утверждать о том, что эффективность экономических аспектов внедрения зарубежного опыта по использованию водных ресурсов для орошения будет заключаться в следующем:

- в повышении производительности орошения через внедрение современных технологий орошения, таких как капельное орошение, может повысить производительность орошения в 2-3 раза, что в свою очередь повлияет на увеличение урожайности сельскохозяйственных культур и росту доходов фермеров.

- в снижении расходов на орошение, то есть, современные технологии орошения позволяют экономить воду и электроэнергию, что приведет к снижению расходов на орошение и повышению рентабельности сельскохозяйственного производства.

- в улучшении мелиоративного состояния земель, иными словами, зарубежный опыт показывает, что внедрение современных методов мелиорации позволяет улучшить мелиоративное состояние земель и повысить их плодородие. Это в свою очередь приведет к увеличению производства сельскохозяйственной продукции и улучшению продовольственной безопасности страны.

- в сохранении водных ресурсов – это один из основных факторов по внедрению зарубежного опыта, претворение в жизнь которого возможно путем внедрения современных технологий орошения, что особенно важно в условиях изменения климата, когда водные ресурсы становятся все более дефицитными.

- в наращивании темпов международного сотрудничества, иными словами непрерывное и своевременное внедрение зарубежного опыта позволит Кыргызстану сотрудничать с другими странами в области использования водных ресурсов. Дальнейшее сотрудничество может привести к разработке новых технологий орошения и обмену опытом в этой сфере.

Внедрение зарубежного опыта по эффективному использованию водных ресурсов в орошении сельскохозяйственных земель может иметь значительный экономический эффект для Кыргызстана. Это в дальнейшем может положительно повлиять на развитие не только сельскохозяйственного сектора, но и в целом агропромышленного комплекса нашей республики.

Все вышеуказанные направления показывают, как можно поспособствовать повышению эффективности использования водных ресурсов для орошения

сельскохозяйственных земель, и соответственно они в полной мере могут быть использованы Кыргызстаном в дальнейшей практике землепользования.

Список литературы:

1. Кенжеева М.А. «Теоретические особенности распределения собственности органов местного самоуправление» Известия ВУЗов Кыргызстана 2016. С; -87-89
2. Саматова Э.Э. «Выявление инновационных рисков для управления и устойчивого развития агропромышленного комплекса». Вестник Казахского национального университета. Серия математика, механика, информатика. 2016 № 4, С.-70.
3. Убайдуллаев М.Б. «Эффективное земледелие – как основа успешной экономической деятельности в использовании земельных ресурсов», Территория науки. 2017. №6. С. 76-81.
4. Окружающая среда в Кыргызской Республике 2018-2022г. с.-22
5. Окружающая среда в Кыргызской Республике 2017-2021. С.16
6. Сулайманова, Г. Б. Сотрудничество стран Центральной Азии по экологическим вопросам / Г. Б. Сулайманова // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – № 1-3. – С. 339-345. – EDN: XOOGOW.
7. Юсупов, У. Ж. Конституционно-правовые основы экологического состояния и перспективы рационального использования водных ресурсов в Кыргызской Республике / У. Ж. Юсупов // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – № 1-3. – С. 272-276. – EDN: PARHFJ.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 73-80

УДК: 330.4
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_11

О СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК СИСТЕМАЛАРДЫН ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ САНАРИПТИК ТРАНСФОРМАЦИЯ КОНЦЕПЦИЯСЫНЫН МАҢЫЗЫ ЖӨНҮНДӨ

ABOUT THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF DIGITAL TRANSFORMATION IN THE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Абдыкадыров Санжар Кубатович
Абдыкадыров Санжар Кубатович
Abdykadyrov Sanzhar Kubatovich

К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University

Эрмекбаева Айжана Турдубековна
Эрмекбаева Айжана Турдубековна
Ermekbaeva Aizhana Turdubekovna

К.ф-м.н., доцент, Ошский государственный университет
Ф-м.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Osh State University
aijana.ermekbaeva@mail.ru

Илимбеков Медетбек Илимбекович
Илимбеков Медетбек Илимбекович
Ilimbekov Medetbek Ilimbekovich

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттикуниверситети
Master’s student, Osh State University

О СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Аннотация

В рамках данной статьи были рассмотрены ключевые аспекты воздействия цифровой трансформации на современное общество, включая изменения в социальных отношениях, экономике, инновациях и устойчивом развитии. Цель исследования заключается в выявлении потенциала цифровых технологий для улучшения качества жизни граждан, стимулирования экономического роста и содействия устойчивому развитию общества. Полученные результаты могут быть полезны как для научного сообщества, так и для практических решений в различных областях деятельности. Далее предложены рекомендации для Кабинета Министров Кыргызской Республики.

Ачкыч сөздөр: цифровизация, инновации, устойчивая экономика, качество жизни, экономический рост.

СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК СИСТЕМАЛАРДЫН ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ САНАРИПТИК ТРАНСФОРМАЦИЯ КОНЦЕПЦИЯСЫНЫН МАҢЫЗЫ ЖӨНҮНДӨ

Аннотация

Бул макалада санариптик трансформациянын заманбап коомго тийгизген таасиринин негизги аспектилери, анын ичинде социалдык мамилелердеги, экономикадагы, инновациялардагы жана туруктуу өнүгүүдөгү өзгөрүүлөр каралган. Изилдөөнүн максаты – жарандардын жашоо сапатын жакшыртуу, экономикалык өсүштү стимулдаштыруу жана коомдун туруктуу өнүгүүсүнө көмөк көрсөтүү үчүн санариптик технологиялардын потенциалын аныктоо. Алынган натыйжалар илимий коомчулук үчүн да, ишмердүүлүктүн ар кандай тармактарында практикалык чечимдерди кабыл алуу үчүн да пайдалуу болушу мүмкүн. темендегулер Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине сунуштар болуп саналат.

Ключевые слова: *санариптештирүү, инновациялар, туруктуу экономика, жашоо сапаты, экономикалык өсүш.*

ABOUT THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF DIGITAL TRANSFORMATION IN THE DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Abstract

This article examined key aspects of the impact of digital transformation on modern society, including changes in social relations, economics, innovation and sustainable development. The purpose of the study is to identify the potential of digital technologies to improve the quality of life of citizens, stimulate economic growth and promote sustainable development of society. The results obtained can be useful both for the scientific community and for practical decisions in various fields of activity. The following are recommendations for the Cabinet of Ministers of the Kyrgyz Republic.

Keywords: *digitalization, innovation, sustainable economy, quality of life, economic growth.*

Цифровая трансформация стала неотъемлемой частью современного мира, оказывая значительное влияние на различные аспекты жизни общества. В последние десятилетия цифровые технологии проникли во все сферы деятельности людей, включая бизнес, образование, здравоохранение, государственное управление и многие другие. Однако одним из наиболее значимых направлений воздействия цифровой трансформации является ее роль в развитии социально-экономических систем. Социально-экономические системы представляют собой сложные конструкции, включающие в себя экономические отношения, социокультурные факторы, политические процессы и другие элементы. Цифровая трансформация способна изменить традиционные модели функционирования таких систем, создавая новые возможности для развития и совершенствования. Цель данного исследования заключается в анализе роли цифровой трансформации в развитии социально-экономических систем. В рамках работы будут рассмотрены ключевые аспекты влияния цифровых технологий на социальные отношения, экономические процессы, инновации и устойчивое развитие общества. Исследование данных вопросов позволит выявить потенциал цифровой трансформации для улучшения качества жизни граждан, повышения эффективности бизнеса, развития образования и здравоохранения, а также содействия устойчивому развитию социально-экономических систем. Таким образом, важность изучения роли цифровой трансформации в развитии социально-экономических систем обусловлена не только текущими тенденциями в цифровизации общества, но и потенциалом этих технологий для формирования новых моделей взаимодействия и развития социума [8, 9].

Термин «цифровая трансформация» до сих пор вызывает различные толкования в научной и деловой среде, так как его содержание постепенно эволюционировало вместе с развитием технологий. Изначально под цифровой трансформацией понимался простой перевод или хранение традиционных данных в цифровом формате. Однако, в современном мире это понятие стало гораздо шире. Сегодня цифровая трансформация означает не только оцифровку данных, но и разработку процессов и стратегий для использования этих данных в организациях. Благодаря этому пониманию, цифровые технологии активно развиваются, и способность быстро адаптироваться к ним становится ключевым фактором для конкурентоспособности компаний на рынке.

Так, исследование Pricewaterhouse Coopers (PwC) подчеркивает разнообразие взглядов на понятие цифровой трансформации среди бизнес и ИТ-руководителей [1]. Отсутствие консенсуса в определении цифрового может привести к различным подходам к цифровой трансформации и, возможно, затруднить ее успешную реализацию. Результаты проведенного опрос-исследования приведены в таблице 1:

Таблица 1 – Результаты опрос-исследования по определению понятия цифровая трансформация.

Варианты определений	**Доля респондентов, в %**
Цифровая трансформация – это интеграция технологий во все аспекты бизнеса.	31
Цифровая трансформация означает принятие решений на равных условиях с использованием данных.	28

Цифровая трансформация – это процесс изменения бизнес-моделей.	17
Цифровая трансформация – это внедрение новых технологий.	14
Цифровая трансформация – это создание цифровой культуры внутри компании.	10

Эти результаты подчеркивают разнообразие взглядов на цифровую трансформацию и неоднозначность ее определения в бизнес-среде. Они также указывают на необходимость более ясного и широкого понимания этого понятия для успешной реализации процесса цифровой трансформации.

Мы согласны, что различие между Digitization (оцифровка) и Digitalization (цифровизация) очень важно для понимания цифровой трансформации. Как предполагает Ю. И. Грибанов,оцифровка (Digitization) сконцентрирована на переводе уже существующих данных с физических носителей в цифровой формат, тогда как цифровизация (Digitalization) означает создание новых цифровых продуктов или услуг с уникальными функциональными возможностями и свойствами.

И в продолжение приведем несколько важных на наш взгляд определений в разных аспектах:

1. ****Аспект технологий**:**** Цифровая трансформация может рассматриваться как процесс внедрения новых цифровых технологий, таких как искусственный интеллект, облачные вычисления, интернет вещей, блокчейн и др., для повышения эффективности бизнес-процессов и улучшения взаимодействия с клиентами.

➢ *Искусственный интеллект (ИИ):* Крупные ритейлеры используют ИИ для анализа данных о покупках клиентов и предсказания их предпочтений, что позволяет создавать персонализированные рекомендации и улучшать опыт покупателей.

➢ *Облачные вычисления:* Многие компании переносят свои ИТ-инфраструктуры на облачные платформы, что позволяет снизить затраты на обслуживание серверов и увеличить гибкость и масштабируемость бизнеса.

➢ *Интернет вещей (IoT):* Производители умных устройств внедряют IoT-технологии для сбора данных о работе своих устройств, анализа обратной связи от пользователей и создания новых сервисов на основе этих данных.

➢ *Блокчейн:* Финансовые институты используют технологию блокчейн для ускорения процессов межбанковских транзакций и повышения безопасности хранения данных.

➢ *Роботизация процессов:* Многие компании внедряют роботов-ассистентов и автоматизируют рутинные задачи с помощью роботизации процессов, что позволяет сотрудникам сосредоточиться на более стратегически важных задачах.

2. ****Аспект организационных изменений**:**** Цифровая трансформация также охватывает изменения в культуре, структуре и стратегии организации, направленные на создание гибкой и инновационной среды, способствующей быстрой адаптации к изменяющимся рыночным условиям.

➢ *Гибкость и скорость:* Компании переходят от жестких иерархических структур к более гибким и адаптивным моделям управления. Например, внедрение методологий Agile и Scrum позволяет быстро реагировать на изменения и быстрее выпускать новые продукты.

➢ *Культура инноваций:* Организации стимулируют создание инноваций и экспериментирование, давая сотрудникам свободу для инициативы и творчества. Примером может служить создание инновационных лабораторий или программ поощрения идей.

➢ *Обучение и развитие сотрудников:* Цифровая трансформация требует от сотрудников усвоения новых навыков и знаний. Компании активно инвестируют в обучение и развитие персонала, проводят внутренние курсы и тренинги, а также привлекают внешних экспертов.

➢ *Цифровая коммуникация:* Использование цифровых инструментов для коммуникации как внутри компании, так и с клиентами, позволяет улучшить эффективность рабочих процессов, ускорить принятие решений и повысить уровень сервиса.

➢ *Изменение бизнес-моделей:* Цифровая трансформация зачастую влечет за собой изменения в бизнес-моделях компаний. Например, переход от продажи продуктов к предоставлению услуг на основе подписки (subscription-basedbusinessmodels) или использование данных для создания новых источников доходов.

Эти примеры показывают, как организации могут адаптироваться к цифровым изменениям, изменяя свою культуру, структуру и стратегию.

3. ****Аспект цифровой экономики**:** Цифровая трансформация связана с переходом к цифровой экономике, где данные и информация играют ключевую роль в создании ценности для бизнеса и потребителей.

➢ *Персонализация продуктов и услуг:* Цифровая экономика позволяет компаниям собирать и анализировать данные о потребителях, чтобы предлагать персонализированные продукты и услуги. Например, рекомендательные системы в интернет-магазинах используют данные о покупках и предпочтениях клиентов для предложения подходящих товаров.

➢ *Интернет вещей (IoT):* С помощью IoT устройств компании могут собирать данные в реальном времени о работе оборудования, использовании продуктов и поведении потребителей. Например, умные датчики на производственном оборудовании позволяют предотвращать сбои и улучшать эффективность производства.

➢ *Блокчейн технологии:* Блокчейн обеспечивает безопасное и прозрачное хранение данных, что позволяет улучшить процессы цифровой идентификации, транзакций и управления цепочками поставок. Например, блокчейн может использоваться для отслеживания происхождения продуктов и борьбы с контрафактной продукцией.

➢ *Искусственный интеллект (AI):* AI технологии позволяют автоматизировать процессы анализа данных, принятия решений и взаимодействия с клиентами. Например, чат-боты используются для обработки запросов клиентов, а алгоритмы машинного обучения помогают оптимизировать производственные процессы.

➢ *Цифровые платформы:* Цифровые платформы объединяют производителей, потребителей и поставщиков услуг на одном цифровом рынке. Например, платформы онлайн-бронирования гостиниц или такси собирают информацию от различных поставщиков и предоставляют ее потребителям в удобной форме.

4. ****Аспект цифровой культуры**:** Цифровая трансформация также включает в себя развитие цифровой грамотности и обучение сотрудников новым цифровым навыкам, чтобы они могли успешно функционировать в цифровой среде.

➢ *Цифровая грамотность сотрудников:* Обучение сотрудников новым цифровым навыкам, таким как работа с цифровыми инструментами, аналитика данных,

кибербезопасность и т.д., помогает повысить производительность, улучшить качество работы и приспособиться к изменяющимся технологиям.

- *Цифровая коммуникация:* Внедрение цифровых коммуникационных инструментов, таких как электронная почта, мессенджеры, видеоконференции и социальные сети, способствует более эффективному обмену информацией внутри компании и с внешнимистейкхолдерами.
- *Цифровое лидерство:* Развитие цифрового лидерства в организации помогает руководителям эффективно управлять цифровыми проектами, внедрять инновации и создавать цифровую стратегию, что способствует развитию бизнеса.
- *Культура инноваций:* Стимулирование культуры инноваций в организации, где сотрудники поощряются к экспериментам, новаторству и поиску новых решений с использованием цифровых технологий, способствует развитию конкурентных преимуществ.
- *Гибкость и адаптивность:* Цифровая культура способствует созданию гибкой и адаптивной организации, способной быстро реагировать на изменения внешней среды, внедрять новые технологии и перестраивать бизнес-процессы.

5. ****Аспект экосистемы**:** Цифровая трансформация может рассматриваться как процесс взаимодействия между компаниями, партнерами, поставщиками и клиентами в цифровой экосистеме для создания ценности и инноваций.

- *Платформы совместной работы:* Создание цифровых платформ для совместной работы с партнерами, поставщиками и клиентами позволяет улучшить коммуникацию, совместное планирование и координацию деятельности, что способствует более эффективному взаимодействию в рамках цифровой экосистемы.
- *Обмен данными и аналитика:* Обмен данными между участниками цифровой экосистемы и использование аналитики данных для выявления тенденций, прогнозирования спроса и оптимизации процессов помогают улучшить принятие решений и создать ценность для всех участников.
- *Инновационные партнерства:* Построение инновационных партнерств между компаниями в рамках цифровой экосистемы способствует совместному развитию новых продуктов, услуг и бизнес-моделей, что позволяет добиться конкурентных преимуществ на рынке.
- *Цифровая трансформация клиентского опыта:* Использование цифровых технологий для улучшения клиентского опыта в рамках цифровой экосистемы позволяет компаниям создавать персонализированные предложения, повышать удовлетворенность клиентов и укреплять связи с ними.
- *Гибкость и масштабируемость:* Цифровая экосистема обеспечивает компаниям гибкость и масштабируемость в реагировании на изменения рыночных условий, быстром внедрении инноваций и создании ценности для всех участников экосистемы.

Заключение.

Цифровая трансформация играет ключевую роль в развитии современных организаций, позволяя им адаптироваться к быстро меняющемуся цифровому миру и оставаться конкурентоспособными. Она требует не только внедрения новых технологий, но и изменения культуры и процессов работы. Кыргызским компаниям важно осознать необходимость цифровой трансформации и активно работать над ее реализацией для улучшения своей эффективности и успешности на рынке.

Конечно же роль Кабинета Министров КР в процессе цифровой трансформации играет критическое значение. Правительство может способствовать развитию цифровых технологий и инфраструктуры, создавать условия для развития цифровой экономики, а также устанавливать нормативные рамки и стандарты для цифровой безопасности и защиты данных.

И в этих целях Кабинету Министров Кыргызской Республики рекомендуется:

1. **Инвестиции в цифровую инфраструктуру:** Поддержка развития высокоскоростных интернет-соединений (даже технологий 5G), цифровых платформ и облачных сервисов для обеспечения доступности цифровых технологий для всех граждан.

2. **Стимулирование инноваций:** Создание финансовых механизмов, таких как гранты и налоговые льготы, для поддержки стартапов и исследований в области цифровых технологий.

3. **Обучение и переподготовка кадров:** Развитие образовательных программ и курсов по цифровым навыкам для широких слоев населения, а также программ по переподготовке специалистов в области цифровых технологий.

4. **Цифровая безопасность:** Разработка стратегии по защите данных и информации, включая внедрение современных методов шифрования и мер по предотвращению кибератак.

5. **Поддержка открытых данных:** Создание платформ и инструментов для открытого доступа к данным государственных органов, что способствует развитию инноваций и созданию новых цифровых услуг.

6. **Партнерство с частным сектором:** Сотрудничество с частными компаниями и индустрией для разработки совместных проектов, инвестиций и обмена опытом в области цифровой трансформации.

7. **Мониторинг и оценка:** Внедрение системы мониторинга и оценки эффективности мероприятий по цифровой трансформации для корректировки стратегии и достижения поставленных целей.

Список литературы:

1. Сущность, содержание и роль цифровой трансформации в развитии экономических систем. Грибанов Ю.И., Шатров А.А.Вестник алтайской академии экономики и права. 2019. № 3-1. с. 44-48.
2. Книга «Цифровая трансформация: как преодолеть страх перед изменениями» автора Дэвида Роджерса.
3. Сущность, содержание и роль цифровой трансформации в развитии экономических систем. Грибанов Ю.И., Шатров А.А. Вестник Алтайской академии экономики и права. 2019. № 3-1. с. 44-48.
4. Официальный сайт Цифровой экономики и общества Европейской комиссии: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-economy-and-society
5. Исследования и публикации Международного института управления (IMD) о цифровой трансформации: https://www.imd.org/research-knowledge/
6. Статьи о цифровой трансформации на HarvardBusinessReview: https://hbr.org/topic/digital-transformation

7. Информационные ресурсы и кейсы по цифровой трансформации на сайте McKinsey&Company: https://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights.
8. Имаралиев, О. Р. Санариптик экономика шарттарында ишкананын каржы ресурстарын башкаруу / О. Р. Имаралиев, А. А. Бексултанов // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – No. 4. – P. 107-116. – DOI: 10.52754/16948610_2023_4_12. – EDN: LDVYRE.
9. Бекташева, А. Д. Цифровая экономика как хозяйственная система: причины и условия возникновения цифровой экономики / А. Д. Бекташева // Вестник Ошского государственного университета. – 2022. – № 3. – С. 141-148. – DOI: 10.52754/16947452_2022_3_141. – EDN: WAYULU.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 81-88

УДК: 658.15
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_12

АВТОТРАНСПОРТТУК КОМПАНИЯЛАРЫНЫН ИНВЕСТИЦИЯЛЫК МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ АВТОТРАНСПОРТНЫХ КОМПАНИЙ

FEATURES OF INVESTMENT OPPORTUNITIES FOR MOTOR TRANSPORT COMPANIES

Мырзаибраимова Инабаркан Рахмановна
Мырзаибраимова Инабаркан Рахмановна
Myrzaibraimova Inabarkan Rakhmanovna

Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
salamat-ar@mail.ru

Ганиев Гайратбек Исламкулович
Ганиев Гайратбек Исламкулович
Ganiev Gairatbek Islamkulovich

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

АВТОТРАНСПОРТТУК КОМПАНИЯЛАРЫНЫН ИНВЕСТИЦИЯЛЫК МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация

Бул макалада Кыргызстандын экономикалык абалын көрсөтүп турган автомобиль транспорттук компаниялары үчүн инвестициялык ишкердүүлүктүн инвестициялык мүмкүнчүлүктөрдү байкоо жолдору, алардын узак мөөнөттүү ийгилигин жана туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуудагы финансылык негиздерин тартуу каралат. ранспорт системасы аймактардын экономикалык жана өнөр жайлык өнүгүүсүнүн негизи болуп саналат. Автомобиль транспорттук компанияларынын экономиканы гана эмес, ошондой эле калктын социалдык чөйрөсүн аймактык өнүктүрүүнүн мүмкүнчүлүктөрү жана алардын жашоо сапаты транспорттук кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүнө жана жеткиликтүүлүгүнө жараша болот. Транспорт комплексинин экономика үчүн ролу ачык жана аны экономиканын бардык тармактарын өнүктүрүүгө көмөктөшүүгө тийиш болгон инфраструктуралык көз караштан гана эмес, ошондой эле экономиканын өз алдынча сектору, өнүктүрүү динамикасы дүң кошумча нарктын, негизги каражаттардын жана инвестициялардын наркынын көрсөткүчтөрү аркылуу мүнөздөлүшү мүмкүн

Ачкыч сөздөр: инвестиция, инвестициялык мүмкүнчүлүктөр, инвестициялык стратегия, киреше, оптималдаштыруу.

ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ АВТОТРАНСПОРТНЫХ КОМПАНИЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются способы наблюдения за инвестиционными возможностями автотранспортных компаний, которые отражают экономическую ситуацию Кыргызстана и используют финансовую основу для обеспечения их долгосрочного успеха и устойчивого развития. Транспортная система является основой экономического и промышленного развития регионов. Возможности регионального развития не только экономики, но и социального окружения населения и качества его жизни зависят от наличия и доступности транспортных услуг. Роль транспортного комплекса для экономики ясна и не только с инфраструктурной точки зрения, которая должна способствовать развитию всех отраслей экономики, но и со стороны самостоятельного сектора экономики, динамика развития может быть определена. характеризуется показателями стоимости валовой добавленной стоимости, основных фондов и инвестиций.

Ключевые слова: *инвестиция, инвестиционные возможности, инвестиционная стратегия, доход, оптимизация.*

FEATURES OF INVESTMENT OPPORTUNITIES FOR MOTOR TRANSPORT COMPANIES

Abstract

This article explores ways to monitor investment opportunities for trucking companies that reflect the economic situation of Kyrgyzstan and use a financial framework to ensure their long-term success and sustainable development. The transport system is the basis for the economic and industrial development of regions. Opportunities for regional development of not only the economy, but also the social environment of the population and their quality of life depend on the availability and accessibility of transport services. The role of the transport complex for the economy is clear and not only from an infrastructural point of view, which should contribute to the development of all sectors of the economy, but also from an independent sector of the economy, the dynamics of development can be determined. characterized by indicators of the value of gross value added, fixed assets and investments.

Keywords: *investment, investment opportunities, investment strategy, income, optimization.*

Республиканын автомобиль жолдорунун тармагы биздин өлкөнүн эң чоң байлыктарынын бири. Социалдык жана экономикалык пайданын кеңдигин эске алганда анын баасын баалоо өтө кыйын.

Кыргызстандын географиясы ушундай, автомобиль транспорту транспорт тармагынын негизги бөлүгүн түзөт жана эл чарбасынын башка тармактарын өнүктүрүүдө байланыштыруучу звено болуп саналат. Республиканын автомобиль жолдорунун жалпы узундугу 34 миң км, анын ичинен 18810 км жалпы пайдалануудагы жолдор. Алар жүргүнчүлөрдү ташуунун 98 пайызын, жүк ташуунун 96 пайызын камсыздайт.

Ошол эле учурда Кыргызстанда акыркы жыйырма жылда автоунаалардын саны 93,7%га, ал эми жол кыймылынын интенсивдүүлүгү 70%га өскөн. Калктын жана бизнестин жашоо сапаты автомобиль жолдорунун транспорттук-эксплуатациялык абалына жана алардын өнүгүшүнө түздөн-түз көз каранды. Жолдордун жакшы шарттары транспорттук чыгымдарды азайтууга жана экономикалык өсүшкө өбөлгө түзөт. Жолдордун начардыгы же алардын таптакыр жоктугу экономиканы өнүктүрүүдөгү кыйынчылыктарды билдирет. Каражаттын жетишсиздигинен жолдордун бузулушуна жол берилсе, анын кесепети жалпы коомчулукка тартылат.

Экономисттер жана жолчулар көптөн бери жол тармагынын туруктуу иштешине жетишүү боюнча жетишсиз аракеттерди айтып келишет, бул биринчи кезекте жолдорду оңдоого жана күтүүгө жетиштүү каржыланбагандыгынан.

Ошол эле учурда, «Автомобиль жолдору жөнүндө» Мыйзам уюмдар жана ишканалар тарабынан республиканын автомобиль жолдорун башкаруунун экономикалык, укуктук негиздерин жана принциптерин аныктайт, жол тармагына тиешелүү маселелердин дээрлик бардык комплексин козгойт жана жөнгө салат [3]. Бирок бул мыйзамдын жол тармагын өнүктүрүүгө багыттала турган каражаттардын булактарын жөнгө салуучу бардык жоболору башка документтердин жоктугунан аткарылбай жатат.

Тактап айтканда, мыйзамдын 18-беренесине ылайык, жалпы пайдалануудагы жолдордо жүк ташуучу унаалар жана автобустар үчүн акы алынат. Бул жыйым Салыктык эмес кирешелер жөнүндө кодексте да каралган, ага ылайык алымды төлөөчүлөр жүк ташуучу унаалардын жана автобустардын ээлери болуп саналат. Бирок, мыйзамдарда бул нормалар бар экенине карабастан, Өкмөт жакында эле жолдордо жүрүү үчүн акы алуунун өлчөмүн жана тартибин аныктап келген эмес.

2021-жылдын 24-декабрында Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин токтому (№ 333) менен жалпы пайдалануудагы автомобиль жолдорунда жүрүү үчүн жүк ташуучу транспорттон жана автобустардан жыйым алуу жөнүндө жобо бекитилди. Алымдарды ишке ашыруу олуттуу экономикалык кесепеттерге алып келет деп болжолдонууда. Ошентип, өлкөнүн бюджети үчүн республиканын жол активдеринин наркы 20 миллиард сомго жакынды түзөт. Учурдагы оңдоо жана тейлөөгө жылына орто эсеп менен 2 миллиард сом бөлүнөт.

Каржылоонун жетишсиздигинен жолдордун интенсивдүү бузулушунан улам жол тармагындагы бюджеттик жоготуулар жолдордун 30 жылдык жашоо циклинде 195 миллиард сомго жакын же жыл сайын 6,5 миллиард сомду түзөт.

Ошону менен бирге, жалпы пайдалануудагы автомобиль жолдорун жүк ташуучу унаалардын жана автобустардын пайдалангандыгы үчүн төлөмдөрдү киргизүү менен кыймылдын интенсивдүүлүгүн жана сунушталган тарифтик ставкаларды эсептөөнүн негизинде жылдык киреше 2 миллиард сомго жакынды түзөрү эсептелген. Бул каражаттарды автомобиль жолдорун кезектеги оңдоого жана күтүүгө багыттоо бюджеттик каражаттарды

30 жылдын ичинде 43 миллиард сомго жакын же жыл сайын 1,4 миллиард үнөмдөөгө мүмкүндүк берет.

Автомобиль транспорттук компаниялары үчүн инвестициялык стратегияны иштеп чыгуу алардын узак мөөнөттүү ийгилигин жана туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылууда негизги ролду ойнойт.

Бул жерде, адатта, мындай компаниялар үчүн , биздин изилдөөлөрдө инвестициялык стратегияны иштеп чыгууда аткарылуучу кээ бир кадамдар жана принциптер төмөндөгүчө каралат:

№ к.н	**Инвестициялык стратегиянын принциптери**	**Принциптердин мүнөздөмөсү**
1.	Инвестициялык максаттарды аныктоо	Инвестициялар аркылуу компания жетүүгө умтулган конкреттүү максаттарды жана артыкчылыктарды аныктоо: рентабелдүүлүктү жогорулатуу, рынокторду кеңейтүү, технологияларды модернизациялоо ж.б.
2.	Ички жана тышкы факторлордун анализи	Компаниянын финансылык абалын, рыноктук атаандаштыкты, тармактык тенденцияларды, мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү жана башка таасир этүүчү факторлорду изилдөө.
3.	Тобокелдиктерди жана кирешелерди баалоо	Негизделген инвестициялык чечимдерди кабыл алуу үчүн инвестициялар менен байланышкан потенциалдуу тобокелдиктерди талдоо жана долбоорлордун күтүлгөн кирешелүүлүгүн баалоо.
4.	Оптималдуу инвестициялык инструменттерди тандоо	Сиздин максаттарыңызга жетүүгө жардам бере турган эң ылайыктуу инвестициялык инструменттерди аныктоо (мисалы, акциялар, облигациялар, кыймылсыз мүлк, технологиялык инновациялар).
5.	Инвестициялык портфелди диверсификациялоо	Тобокелдиктерди азайтуу жана ар кандай сценарийлерде рентабелдүүлүктүн туруктуулугун камсыз кылуу максатында инвестицияларды ар кандай долбоорлор жана аймактар боюнча бөлүштүрүү.
6.	Мониторинг жана стратегияны тууралоо	Рыноктун конъюнктурасына жана инвестициялык натыйжаларга туруктуу мониторинг жүргүзүү, ошондой эле тышкы шарттардын өзгөрүүсүнө ылайык стратегияны корректировкалоо.
7.	Туруктуулук жана социалдык жоопкерчилик принциптерин сактоо	Инвестициялык чечимдерди кабыл алууда туруктуу өнүгүү аспектилерин, экологиялык жоопкерчиликти, социалдык таасирди эске

		алуу.

Автомобиль транспорту компаниясынын инвестициялык стратегиясын иштеп чыгуу ресурстарды оптималдаштырууга, инвестициялардын натыйжалуулугун жогорулатууга жана узак мөөнөттүү келечекте бизнестин туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылууга жардам берет.

Компаниянын жол транспорт тармагындагы инвестициялык мүмкүнчүлүктөрүн баалоо инвестициялык чечимдерге таасир этиши мүмкүн болгон ар кандай аспектилерди изилдөөнү камтыйт. Биздин изилдөөнүн негизинде жол транспорттук компаниялар үчүн инвестициялык мүмкүнчүлүктөрдү баалоодо эске алынуучу керек болгон кээ бир негизги аспектилер төмөнкүлөр болуп саналат:

1. Техникалык мүмкүнчүлүктөрү - ишкананын техникалык инфраструктурасынын, транспорт каражаттарынын, жабдууларынын абалына, ошондой эле технологиялык жабдууларды модернизациялоо жана өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүнө баа берүү.

2. Рынок анализи - рыноктук чөйрөнү изилдөө, автомобиль транспорту чөйрөсүндөгү тенденцияларды талдоо, транспорттук кызмат көрсөтүүлөргө суроо-талапты болжолдоо, атаандаштык чөйрөнү баалоо.

3. Финансылык көрсөткүчтөр - ишкананын финансылык натыйжаларын талдоо, инвестициянын күтүлгөн кирешесин эсептөө, тобокелдиктерди жана долбоорлордун мүмкүн болуучу финансылык чыгымдарын баалоо.

4. Технологиялык инновация - ишкананын ишмердүүлүгүнө жаңы технологияларды киргизүү мүмкүнчүлүктөрүн, алардын бизнес процесстеринин натыйжалуулугуна жана компаниянын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө тийгизген таасирин баалоо.

5. Өсүү жана кеңейүү потенциалы - ишмердүүлүктүн географиясын кеңейтүү, жаңы кызматтарды кошуу жана рыноктун жаңы сегменттерин өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо.

6.Экологиялык туруктуулук - долбоорлордун туруктуу өнүгүү принциптерине, айлана-чөйрөгө тийгизген таасирине жана экологиялык таза чечимдерди түзүү мүмкүнчүлүктөрүнө шайкештигин баалоо.

7. Укуктук жөнгө салуу - мыйзамдардын жана ченемдик укуктук актылардын сакталышын, инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруу үчүн бардык зарыл уруксаттардын жана лицензиялардын болушун изилдөө.

Автотранспорт ишканасынын инвестициялык мүмкүнчүлүктөрүн эффективдүү баалоо компаниянын өсүү потенциалын, кирешелүүлүгүн жана узак мөөнөттүү келечекте туруктуулугун эске алуу менен мыкты инвестициялык мүмкүнчүлүктөрдү аныктоого мүмкүндүк берет.

Автотранспорттук компаниянын стратегиялык максаттары жана артыкчылыктары анын миссиясына, рыноктук абалына, атаандаштык артыкчылыктарына, өнүгүү стратегияларына жана башка факторлорго жараша өзгөрүшү мүмкүн.

Биздин изилдөөнүн жыйынтыгында, бул чөйрөдөгү көпчүлүк компаниялардын жалпы стратегиялык максаттары жана артыкчылыктары төмөнкүлөрдү аныктады:

- Кызмат көрсөтүүлөрдүн коопсуздугун жана сапатын камсыз кылуу - автотранспорттук компаниянын негизги максаттарынын бири - жол коопсуздугун камсыз кылуу жана колдонуучуга сапаттуу транспорттук кызмат көрсөтүү.

- Логистиканы оптималдаштыруу жана транспорттун эффективдүүлүгү - материалдык-техникалык камсыздоону жакшыртуу, транспорттук чыгымдарды азайтуу, транспорттун эффективдүүлүгүн жогорулатуу, жеткирүү убактысын кыскартуу.

- Инфраструктураны жана технологияны өнүктүрүү -заманбап технологияларды инвестициялоо, инфраструктураны өнүктүрүү, жүргүнчүлөр жана жүк ээлери үчүн ыңгайлуу жана коопсуз шарттарды түзүү.

- Туруктуу өнүгүү жана экологиялык жоопкерчилик - экологиялык жактан таза технологияларды киргизүү, айлана-чөйрөгө зыяндуу таасирин азайтуу, экологиялык коопсуздуктун стандарттарын сактоо.

- Рынокторду кеңейтүү жана кызмат көрсөтүүлөрдү диверсификациялоо - жаңы рынокторго чыгуу, жүк ташуу географиясын кеңейтүү, кардарлардын ар кандай муктаждыктарын канааттандыруу үчүн кызматтарды диверсификациялоо.

- Инновация жана санариптештирүү - жаңы санариптик чечимдерди ишке ашыруу, процесстерди автоматташтыруу, бизнестин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн инновациялык долбоорлорду иштеп чыгуу.

- Менеджментти жана адам ресурстарын жакшыртуу - башкаруу системасын өнүктүрүү, кадрлардын квалификациясын жогорулатуу, кызматкерлерди мотивациялоо, кесипкөйлөр командасын түзүү.

Бул стратегиялык максаттар жана артыкчылыктар автотранспорт компанияларына өздөрүнүн өнүгүү жолун аныктоого, атаандаштык артыкчылыктарга жетишүүгө, рыноктук позицияларды бекемдөөгө жана азыркы атаандаштык чөйрөдө бизнести ийгиликтүү өнүктүрүүнү камсыз кылууга жардам берет.

Автотранспорт ишканасынын учурдагы абалына баа берүү анын ишин талдоодогу маанилүү этап болуп саналат. Мындай баа берүү үчүн, адатта, ар кандай ыкмалар колдонулат. Автотранспорт ишканасынын учурдагы финансылык абалын баалоодо, төмөнкү негизги аспектилер каралат:

- Финансылык абалы - ишкананын киреше, пайда, рентабелдүүлүк, ликвиддүүлүк, төлөө жөндөмдүүлүгү, финансылык туруктуулук, карыздын жүгү сыяктуу финансылык көрсөткүчтөрүн талдоо.

- Операциялык ишмердүүлүк - ишкананын негизги ишмердүүлүгүн, анын өндүрүштүк процесстерин, ресурстардын натыйжалуулугун, өндүрүштүк кубаттуулугун жана технологиясын изилдөө.

- Базардагы орду - автомобиль транспорту рыногунда ишкананын атаандаштык абалына баа берүү, рыноктун үлүшүн, атаандаштыктын деңгээлин, уникалдуу атаандаштык артыкчылыктарын, маркетинг стратегиясын талдоо.

-Менеджмент жана персонал - ишкананы башкаруу системасын, персоналдын квалификациясын, кызматкерлердин мотивациясын, корпоративдик маданиятын жана уюштуруу түзүмүн изилдөө.

- Техникалык абалы - ишкананын техникалык базасынын абалына, транспорт каражаттарынын, жабдууларынын, инфраструктурасынын абалына, техникалык стандарттарга жана талаптарга шайкештигине баа берүү.

- Укуктук жана ченемдик камсыздоо - ишкананын автомобиль транспорту чөйрөсүндөгү мыйзамдардын сакталышын, бардык зарыл болгон лицензиялардын жана сертификаттардын болушун, коопсуздуктун жана экологиялык стандарттардын сакталышын талдоо.

Автомобиль транспорту чөйрөсүндөгү ишкананын учурдагы абалын баалоо бизнестин күчтүү жана алсыз жактарын аныктоого, натыйжалуулукту жогорулатуу жана өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоого, ошондой эле ишкананын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн

жана туруктуулугун жогорулатуу боюнча мындан аркы аракеттердин стратегиясын иштеп чыгууга жардам берет.

Автотранспорттук ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгүн талдоо инвестициялык чечимдерди кабыл алууга жана инвестициялардын ийгилигине таасир эте турган көптөгөн факторлорду изилдөөдөн башталат. Биздин изилдөөнүн этабында автотранспорт ишканасынын инвестициялык ишмердүүлүгүн талдоо бир нече негизги этаптардан турат:

Автотранспорттук ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгүн стратегиялык максаттарын жана артыкчылыктарын аныктоо - автомобиль транспорту чөйрөсүндөгү ишкананын стратегиялык максаттарын жана милдеттерин изилдөө, өнүктүрүүнүн негизги багыттарын жана инвестициялык артыкчылыктарды аныктоо.

Автотранспорттук ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгүнө учурдагы абалына баа берүү.

Ишкананын финансылык абалын, анын рыноктук абалын, атаандаштык артыкчылыгын, кирешелүүлүгүн, ликвиддүүлүгүн, карыз жүгүн жана башка негизги финансылык көрсөткүчтөрдү талдоо.

Инвестициялык керектөөлөрдү аныктоо - жол курулушуна инвестицияны талап кылган негизги багыттарды аныктоо, инвестициялык керектөөлөрдү жана бул чөйрөдөгү артыкчылыктарды пландаштыруу.

Инвестициялык мүмкүнчүлүктөрдү баалоо - рыноктук конъюнктураны талдоо, жаңы автотранспорттук долбоорлорду инвестициялоо үчүн мүмкүнчүлүктөрдү аныктоо, алардын потенциалдуу кирешелүүлүгүн жана тобокелдиктерин баалоо.

Инвестициялык стратегияны иштеп чыгуу - инвестициялык максаттарды түзүү, инвестициялык долбоорлорду баалоо критерийлерин аныктоо, оптималдуу инвестициялык инструменттерди жана стратегияларды тандоо.

Тобокелдиктерди жана мүмкүнчүлүктөрдү баалоо - жол курууга инвестицияларга байланыштуу потенциалдуу тобокелдиктерди талдоо жана аларды азайтуу боюнча чараларды иштеп чыгуу, бул чөйрөдө өсүү жана өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо.

Автотранспорттук ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгүн талдоонун баштапкы этабы инвестициялык стратегияны аныктоо, иш-аракеттердин планын иштеп чыгуу жана тобокелдиктерди минималдаштыруу үчүн маанилүү. Бул этап инвестициялык стратегияны андан ары өнүктүрүү жана жол курулушуна инвестициялоо чөйрөсүндө негизделген чечимдерди кабыл алуу үчүн базаны түзүүгө жардам берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары (IFRS, IAS) // Электрондук ресурс: URL: https://fsa.gov.kg/#/activity/international/standarts/buhuchet/2cecf1af-a6d8-480f-9d30-018bae0998af
2. Чванов В.В., Жол иштеринин сапатын жогорулатууда заманбап технологиялардын ролу // Электрондук ресурс: URL: http://rosdornii.ru/pdf/Chvanov1.pdf
3. Гарманов Э.Н. Жол чарбаларынын экономикасы / ред. Э.Н. Гарманова. М.: Академия 2018 ж.
4. Кыргыз Республикасынын 2015-2018-жылдарга автомобиль транспортун өнүктүрүү стратегиясы // Электрондук ресурс: URL: https://cbd.minjust.gov.kg/

5. 2020-2024-жылдарга Кыргыз Республикасынын автомобиль транспортун өнүктүрүү концепциясы // Электрондук ресурс: URL: https://cbd.minjust.gov.kg/
6. Токтомамат Кызы, К. Пути развития экономики Кыргызстана в условиях рыночных отношений / К. Токтомамат Кызы, З. Жумагулова, Г. Шукурбек К // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 2, № 1. – С. 114-119. – DOI: 10.52754/16947452_2021_2_1_111. – EDN: PTZBBB.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 89-99

УДК 325.1
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_13

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖАШТАР АРАСЫНДАГЫ МИГРАЦИЯ МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ МИГРАЦИИ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ В КЫРГЫЗСТАНЕ

THE ISSUE OF MIGRATION AMONG YOUTH IN KYRGYZSTAN

Макыев Сагынбек Төлөшович
Макыев Сагынбек Төлөшович
Sagynbek T. Makyev

Ph.D, улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети
Ph.D, старший преподаватель, Ошский государственный университет
Ph.D, Senior Lecturer, Osh State University
makyev-s@mail.ru

Табалдиева Назгуль Абдыллаевна
Табалдиева Назгуль Абдыллаевна
Tabaldieva Nazgul Abdyllaevna

Окутуучу, Ош мамлекеттик университети
Преподаватель, Ошский государственный университет
Lecturer, Osh State University
nazgul.tabaldiyeva@bk.ru

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖАШТАР АРАСЫНДАГЫ МИГРАЦИЯ МАСЕЛЕЛЕРИ

Аннотация

Макалада жаштардын миграциясы көйгөйү заманбап дүйнөдө кеңири таралган көрүнүш катары көтөрүлөт. Миграция жөнөтүүчү жана кабыл алуучу аймактардын калкынын жаш-жыныстык структурасын олуттуу түрдө өзгөртөт. Миграциянын жаштар аспектиси талданат, анткени азыркы дүйнөдө жаштар бардык мигранттардын олуттуу үлүшүн түзөт; жаштардын миграциясынын себептерин жана кесепеттерин талкуулайт.

Ключевые слова: жаштар, миграция, окуу жана билим алуу миграциясы, айыл жаштары, иш менен камсыз кылууну жөнгө салуу программалары.

ВОПРОСЫ МИГРАЦИИ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация

В статье поднимается проблема молодежной миграции, как распространенного явления в современном мире. Миграция существенно изменяет возрастнополовую структуру населения как отдающей, так и принимающей территории. Анализируется молодежный аспект миграции, поскольку молодежь составляет значительную долю всех мигрантов в современном мире; рассматриваются вопросы причин и следствий молодежной миграции.

Ключевые слова: *молодежь; миграция, учебнаяи образовательная миграция, сельская молодежь, программы регулирования занятости*

THE ISSUE OF MIGRATION AMONG YOUTH IN KYRGYZSTAN

Abstract

The article raises the problem of youth migration as a common phenomenon in the modern world. Migration significantly changes the age-sex structure of the population of both the sending and receiving territories. The youth aspect of migration is analyzed, since youth make up a significant share of all migrants in the modern world; discusses the causes and consequences of youth migration.

Keywords: *the youth; migration, educational migration, migration outflow, rural youth, employment regulation programs.*

Миграция бул байыркы замандан бери келе жаткан глобалдык көйгөй катары каралып келет.Бүгүнкү күндө миграцияга байланыштуу дүйнөдөгү калктын мындан аркы динамикасын жана сапаттык курамын аныктоочу демографиялык түзүмдөрдүн эң олуттуу кайра түзүүлөрү жүрүп жатат.Дэвид Коулмэндин үчүнчү демографиялык өтүү жөнүндөгү түшүнүгүнө ылайык [Fassmann H., Munz R., 1992, 457-б.], демографиялык өтүүнү аяктаган өлкөлөрдө миграция калктын демографиялык түзүлүшүнө таасир тийгизген негизги фактор болуп калат.

Бул изилдөөдө эмгек миграциясы, биринчи кезекте анын жаштар аспектиси талданат, анткени Кыргызстандагы мигранттардын басымдуу бөлүгүн 16 жаштан 35 жашка чейинки жаштар түзөт.Бул категориядагы мигранттардын саны жыл сайын көбөйүүдө.Миграциянын курактык селективдүүлүгүн Эрнест Равенштейн [Thomas S. 1938, 72-б] белгилеген, кийинчерээк анын идеяларын Эверетт Ли[Ивахнюк, И.В., 2015, 36-51-б.]толуктап кайра иштеп чыккан.

Изилдөөүлөр муну актуалдуу маселе катары карап, 2030-жылга чейин дүйнөдө 1,3 миллиард жаштар болот деп болжолдонууда жанабул маселе өзгөчө, дүйнөдөгү жаштардын 90% жашаган өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө жаштардын маанилүү ролун белгилешүүдө. Ошондуктан комплекстүү системалык ыкманын алкагында тынчтык, тынчтык, тынчтык куруу жана диалог жашоонун бардык аспектилерин жана өлчөмдөрүн камтыйт, буларга: муундар аралык, социалдык, экономикалык, саясий, этникалык, диний, жарандык, маданияттык жана табигый мамилелер кирет. Жаштардын бул маселелери Туруктуу өнүгүү максаттарынын (ТУП) күн тартибине түздөн-түз байланыштуу (ЦУР)[Молодежь Центральной Азии. Вызовы миростроительству, 2022].

Материалдар жана изилдөө ыкмалары

Советтер Союзунун мезгилинде жаштардын миграциясынын проблемасы окмуштуулар тарабынан, атап айтканда, Т. И. Заславская жана анын кесиптештери тарабынан изилденген [Заславская Т.И. (Ред.),1970]. Жаштардын миграциясын билим берүү контекстинде гана эмес, баалуу көз караштардын татаал системасынын көз карашы боюнча да эсептеген Н. Я. Замятинанын эмгектери да көңүл бурушуна татыктуу [Замятина Н.Ю., 2012, 15—28-б.]. Бүгүнкү күндө айрыкча көйгөйлүү болуп жаткан элет жаштарынын миграциясы боюнча иштер көрүнө баштады [Bednaříková Z, BavorováM, Ponkina E, 2016, 15-28-б].

Наиболее тяжелым периодом для молодого поколения ученые-социологи называют период привыкания, приспособления к новому месту жительства. Г. Триандис выделяет пять этапов процесса адаптации мигрантов [Сергеева, Е. В., 2022, 307-309-б.].

Биринчи этап — "бал айы", максаттарга жетүү үчүн зор ынталуулук, эйфория жана адамдын социалдык абалын жакшыртууга болгон чоң үмүт менен мүнөздөлөт.

Экинчи этапта адаттантыш кырдаал жана айлана-чөйрө акырындык менен терс таасирин тийгизе баштайт. Рухий ыңгайсыздык, жергиликтүү тургундардын түшүнбөстүктөрү жана алардын түшүнбөстүктөрү бар. Мунун баары ыңгайсыздыкка, депрессияга, үмүтсүздүккө жана депрессияга алып келет. Бул мезгилде мигрант реалдуулуктан качууга аракет кылып, «өзү менен» гана баарлашып, алар менен таасир алмашууга аракет кылат.

Үчүнчү этапт адаптациянын тескери белгилери олуттуу ооруларда жана толук алсыздык жана күчсүздүк сезиминде чагылдырыла ала турган оор пунктка жетиши мүмкүн. Жаңы чөйрөгө ийгиликтүү ылайыкташа албагандар үйлөрүнө кайтып келүүгө аракет

кылышат. Бул этапта маданият аралык келишпестиктерди жеңүүгө, каада-салттарга жана каада-салттарга кошулууга жардам берген жаңы чөйрөнү колдоо абдан маанилүү.

Төртүнчү этапта үмүтсүздүк акырындык менен оптимизмге, жакшы келечекке болгон маанайга, келечекке жана туруктуулукка ишеним сезимине алмашат. Адам өзүн чоочун адамдардын жашоосуна киргендей сезе баштайт.

Бешинчи этап бөтөн чөйрөгө толук көнүү, чөйрөнү өзгөртүүгө умтулуу менен мүнөздөлөт.

Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары жана талкуулар

Экономикалык, экологиялык жана демографиялык факторлор менен шартталган глобалдык деңгээлде дүйнө калкынын мобилдүүлүгү өсүүдө.Бүгүнкү күндө эл аралык мигранттардын жалпы саны 232 миллион адамга жетти – бул дүйнө калкынын 3,2%. Ал эми 29 жашка чейинки жаштар жалпы мигранттардын 30% түзөт[https://www.un.org/ru/desa/youth-migration-report/(Кайрылуу датасы: 01.05.2024].

Миграция тажрыйбасынын аз же такыр жок экендигине карабастан, жаштар калктын миграцияга эң көп багытталган бөлүгү болуп саналат, бул миграциялык мобилдүүлүк үчүн маанилүү шарт болуп саналат. [Рыбаковский и др., 2019,6-б.]. Ошондуктан Кыргызстандагы жаштардын көпчүлүгү миграциялык процесстерге акыркы мезгилде өтө көп тартылууда.

Миграцияга жөнөткөн өлкөлөр үчүн эң маанилүү суроо жаштардын миграциясы алардын андан ары өнүгүшүнө өбөлгө түзөбү же тоскоол болобу?. Жаштардын миграциясынын жүрүшүндө, анын эң баалуу ресурстарынын бири - адам капиталы, мында келип чыккан өлкөдөн кабыл алуучу өлкөгө агылып келиши. Мындан тышкары, миграциялык процесстердин эң жогорку интенсивдүүлүгү 19-35 жаштагы жана 12-16 жаштагы өспүрүмдөрдүн арасында эң төмөн интенсивдүүлүгү байкалгандыгын эске алганда, келип чыккан өлкөлөр жаштарды социалдык жана негизги билим берүү үчүн олуттуу чыгымдарды көтөрүшөт деп айтууга болот, анын натыйжалары кабыл алуучу өлкөлөр тарабынан бөлүштүрүлөт.Акырында, жаштардын миграциясы менен байланышкан тобокелдиктерди эске алуу зарыл, мисалы, келип чыккан өлкөнүн калкынын улгайышы жана анын улгайган калкты социалдык колдоо потенциалынын төмөндөшү[Внешняя молодежная миграция в странах Центральной Азии: анализ рисков и минимизация негативных последствий,2019, 9-б.].

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматына таянсак, "Жаштар жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык, биздин өлкөдө 14 жаштан 35 жашка чейинки курактагы республиканын жарандары жана жарандыгы жок адамдар жаштарга кирет.Кыргыз Республикасынын 14-35 жаштагы туруктуу калкынын саны жүргүзүлгөн баалоолор боюнча 2023-жылдын башына карата 2 млн. 439 миң адамды же калктын жалпы санынын 35 пайызын түзгөн. Мында жаштардын эң жогорку салыштырма салмагы Бишкек жана Ош шаарларына, эң төмөнкү салыштырма салмагы Чүй жана Баткен облустарына туура келет.Калктын жаш курактык түзүмү демографиялык жактан алганда жаш деп бөлүнөт: 14-35 жаштагы жаштардын үлүшү калктын үчтөн биринен көбүрөөгүн түзөт. Бул жаш курактык топтогу калктын негизги бөлүгүн - 1 млн. 221 миңин же жаштардын жалпы санынын 50,1 пайызын эркектер түзөт, ал эми аялдар 1 млн. 218 миң адамды же 49,9 пайызды түздү[https://stat.kg/kg/news/mezhdunarodnyj-den-molodez-hi-cifry-i-fakty/(Кайрылуу датасы: 01.05.2024)].

Ошондуктан Кыргызстандагы негизги процесстердин бири жаштардын жана эмгекке жарамдуу калктын айыл жеринен шаарларга жана областтык борборлорго, аймактардан борбор шаарларга жана чет өлкөлөргө массалык миграциясы болду.

Россиялык изилдөөчүлөр (см., например, [Шарова, (2015); Половинко, (2016); Петрова, (2017); Чайка, (2019)]) таянсак, акыркы жылдары активдүү изилденип жаткан жаштардын миграциясынын көйгөйү негизинен сандык аспектиде каралып, социалдык-экономикалык көрсөткүчтөргө – кирешенин орточо деңгээли, жумушсуздук, шаардык инфраструктуранын абалы жана башкаларга көңүл бурулат.

1-таблица. Жан башына бөлүнгөн орточо акчалай чыгымдар *(айына сом менен)*

	2017	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
Кыргыз Республикасы	3 460.5	3 874	3 899	3 913.6	4 681.5
Баткен облусу	2 717.5	3 037.6	3 114.2	3 110.6	3 611.6
Жалал-Абадоблусу	2 371.7	2 876.9	2 981.3	2 910.9	3 434.5
Ысык-Көлоблусу	3 741.1	3 988.1	4 242.7	4 810.2	5 866.7
Нарын облусу	3 299.1	3 535.7	3 969.7	3 829	4 648.9
Ош облусу (2013 ж. чейин Ош шаарыкошулуп)	3 935	3 809.8	3 891.8	3 796.6	4 922.2
Талас облусу	2 743.9	3 134.6	3 130	3 166.3	3 637.1
Чүйоблусу	3 831.4	4 656.2	4 358.6	4 553.3	5 341.9
Бишкек ш.	4 354.9	5 171.4	4 873.2	4 791.6	5 374.1
Ош ш.	3 176.1	3 551.5	4 268.2	4 149.9	5 099.4

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети

Жогоруда көрсөтүлгөн таблицага таянсак, Кыргызстанда акыркы жылдарда жан башына бөлүнгөн орточо акчалай чыгымдар бара-бара көбөйүп жаткандаган көрсөттү. Эң көп көрсөткүч Ысык-Көл, Чүй облустары жана Бишкек шаарына туура келгендиги көрүнүп турат. Бирок бул аймактарда жаштардын миграциясы өтө актуалдуу эмес, себеби бул аймактарда жумушчу орундар алда канча жетиштүү деп эсептелет. Ал эми чыгымдар аз көрсөтүлгөн Баткен, Жалал-Абад, Талас облустары белгиленген. Ошентсе да жаштардын миграциясынын көпчүлүгү Баткен, Жалал-Абад жана Ош облустарына тиешелүү.

Негизинен жаштардын чоң-чоң шаарларга жана экономикалык жактан өнүккөн аймактарга ички миграциясы окуу, жогорку кызмат акы жана жакшы жашоону издөө менен байланышкан.Көптөр үчүн бул социалдык секириктин ролун аткарат. Бирок бул кадамдар билимдүү улан-кыздарга кандай конкреттүү артыкчылыктарды бере тургандыгын аныктоо маселеси пайда болду.

Улуттук статистика комитетинин маалыматына таянсакКыргыз Республикасындагы калктын 35 пайызын жаштар түзөт. Акыркы жылдар ичинде өлкөдө билим берүү жана эмгек миграциясы өлкөнүн өнүгүүсүнө таасир эткен фактор болуп калды.Өлкөдөгү жүрүп жаткан жалпы эмгек миграциясынын, анын ичинде Кыргызстандын жаштар арасындагы көйгөйү, мүмкүн, өлкөнүн алдында турган негизги “көзгө көрүнгөн” көйгөйлөрдүн бири болуп эсептелет десек туура болчудай. Бул маселе мурда анча изилденбей келгендиктен жана жаңыдан жүргүзүлө баштаган иликтөөлөрдө белгиленүүдө.

Ошондой эле жогорудагы мекемеКыргызстанда жаштардын арасында 14 жаштан 35 жашка чейинки республиканын жарандары жана жарандыгы жок адамдар бар экенин тастыктаган. 2023-жылдын башында бул топтун саны 2 000 439 адамды түзгөн жана булардын жарымынан көбү 1 000 221 (50,1 пайыз) эркектер түзүп, ал эмиаялдар – 1 000 218 адамды түзгөн.

Жаштардын эң көп үлүшү Бишкек жана Ош шаарларында, эң азы Чүй жана Баткен облустарында катталган.

[https://24.kg/obschestvo/272379_bolee_treti_naseleniya_kyirgyizstana_molodej/ (Кайрылуу датасы:03.05.2024)].

Кыргызстан агрардык өлкө болгондуктан мигранттар айыл чарбасын жана айылды өнүктүрүү, ошондой эле алардын келип чыккан аймактарында жакырчылыкты кыскартуу үчүн потенциалдуу ресурс болуп саналат.Бирок ошентсе да, айыл жаштарынын кыйынчылыктан улам миграциялык процесстерге олуттуу катышуусу айыл чарба өндүрүмдүүлүгү үчүн терс кесепеттер менен жумушчу күчүнүн эң маанилүү жана динамикалык өсүшкө таасир этүүчү олуттуу бөлүгүн жоготууга алып келиши мүмкүн.

Кээ бир иликтөөлөргө таянсак, бизде Европа өлкөлөрүнө караганда мектепти бүтүп, жогорку окуу жайга же атайын орто окуу жайына өтүп, карьерасын эрте башташат. Ошентип, алар көбүнчө мектептен кийин дароо 15-16 жашында колледждерге, ал эми 17-18 жашта университетке барышат. Ошентип23–25 жашта окууларын аякташып,көпчүлүгү өзү окуган шаарларда жумушка орношот. Ал эми 24–25 жашта ата-энеден бөлүнүү процесси башталат, өнөктөштүк мамилелер түзүлөт жана никеге катталып, үй-бүлө кура башташат. Мына ушул процесстер миграция менен тыгыз байланыштуу. Демек, 25 жаштан баштап миграциялык процессерге катышуу жумуш менен да, карьера менен да, чоңойгон үй-бүлө үчүн турак-жай издөө менен да аракеттенүү түртү боло алат.

Экономикалык көйгөйлөрдү чечүү үчүн жаштар, эреже катары, билим албай туруп иштөөгө, ЖОЖдорду аяктагандан кийин окуган же болбосо алган адистиги боюнча иштөөгө, чет өлкөлөрдө иштеген эмгек мигранттарынын катарына кошулууга аргасыз болушат (болжол менен 50гө чейин). Кыргызстандан келген эмгек мигранттарынын көпчүлүгүн 29 жашка чейинкилер түзөт, башкача айтканда, бүгүнкү күндө эң консервативдүү эсептөөлөр боюнча 350 000ге жакын жаштар же өлкөдөгү бардык жаштардын 20% чет өлкөлөрдө иштешет. Натыйжада, Кыргызстандын азыркы жаштарынын аз гана бөлүгү коомдук жана саясий турмушка толук кандуу катышууга мүмкүнчүлүгү бар, эгер катышса, көчө митинги жана демонстрация форматында нааразычылык негизинде катышат[Молодежь Центральной Азии...,2022,7-б.].

Кыргызстанда жүргүзүлгөң бир катар сурамжылоого катышкан жаштар миграцияда кызыктуу жана жакшы маянасы бар жумушка жана ийгиликтүү карьерага ээ болууну самашат. Кыргызстандын аймагынан чыгып кетүү менен адамдын социалдык абалын жакшыртуу, жогорку социалдык кызматтарды алуу жана кызыктуу жерлерге, бай маданий жашоого жетүү мүмкүнчүлүгү салыштырмалуу жогору баалана тургандыгы байкалат. Ошол эле учурда жаштар жаңы жерде бактылуу үй-бүлө түзө алат, коомдук-саясий турмушта өзүн көрсөтө алат, өзүнүн жана жакындарынын коопсуздугун камсыздай алат, турак-жай сатып алат деген божомолдордон өтө күмөн санашат[Молодежь Центральной Азии...,2022,9-б.].

Кыргызстанда жаштардын көйгөйлөрүн чечүүгө байланыштуу бир катар иш-аракеттер жүргүзүлүүдө, анан ичинде Кыргыз Республикасынын “Жаштар жөнүндө”Мыйзамы2023-жылдын 21-июнунда Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши

тарабынан кабыл алгынып, Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан 2023-жылдын 4-августунда бекитилген[Кыргыз Республикасынын “Жаштар жөнүндө” Мыйзамы, 2023)].Бул "Жаштар жөнүндө" жаңы мыйзамында документтин авторлору бүт беренени "жаштарды жумушка орношууга көмөктөшүү" деген түшүнүккө арнашкан. Мыйзамдын 9-статьясына ылайык, 2024-жылдын февралынантартып Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинети эмгек рыногунун муктаждыктарын талдоого жана болжолдоого, жумушсуз жаштардын санын байкоого, ошондой эле жаштарды жумушка орношууга көмөк көрсөтүүгө жана алардын Кыргыз Республикасынын бардык жериндеги бош орундар тууралуу маалымдалышына көмөк көрсөтүүгө милдеттүү болот, мында:

1. жаш адистерди колдоо боюнча программаларды иштеп чыгуу жана бекитүү;
2. ишкердикти колдоо боюнча мамлекеттик кепилдиктерди ишке ашырууга жаш адистерди жана ишкерлерди тартуу;
3. мамлекеттик жарандык жана муниципалдык кызматтарга кирүүгө кызыгууну жогорулатуу;
4. чакан жана орто бизнести өнүктүрүү;
5. экономиканын секторлорун каржылоонун альтернативдүү булактарын түзүү;
6. региондорду өнүктүрүүнүн бирдиктүү пландарынын негизинде аймактарды системалуу өнүктүрүү;
7. социалдык заказдардын алкагында стартап долбоорлорун жана жаштардын демилгелерин колдоо;
8. калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү жагында мыйзамдарда каралган кепилдиктерди камсыз кылуу.

Жогоруда көрсөтүлгөн мамлекеттик иш-чаралар жаштар арасында ички миграцияны жөнгө салуу жана тышкы миграцияны кыскартууга багытталган.

Жаштардын тышкы миграциясы көбүнчө жакшыраак билим алуу, үй-бүлө куруу жана эмгек акысы жогору ыңгайлуу ишке орношуу мүмкүнчүлүктөрүн издөө, ошондой эле жакырчылыктан, саясий туруксуздуктан, чыр-чатактардан жана адам укуктарынын бузулушунан кутулуу менен байланышкан.Ошондой эле ички жана тышкы миграцияга тиешелүү, эл кээде табигый кырсыктардан улам көчүүгө аргасыз болгон учурлар да кездешүүдө.

Жаштардын олуттуу бөлүгү туруктуу жашоо үчүн башка өлкөлөргө иш издеп кетишет, ал эми алардын басымдуу бөлүгү КМШ чөлкөмүндө: негизинен Россияга жана Казакстанга миграцияланышат. Акыркы убактарда бул өлкөлөрдөн сырткары Корея, Турция, Англия, АКШ жана Германия сыяктуу өлкөлөр да басымдуулук кылууда.Жалпысынан мигранттардын дээрлик төрттөн бир бөлүгүн 16-35 жаштагы жаштар түзөт,

Миграциялык процесстерге катышкан, социалдык тармактардын маалымат мейкиндигинде жашаган заманбап адам дүйнөнү экран, идентификаторлор менюсу, сүрөттөр топтому катары кабыл алат, алардын тандоосу кайтарымдуу жана каргашалуу кесепеттерге алып келбейт десек болот. Ошентип, коомдун өнүгүшүнөн улам бүгүнкү күндө миграцияга диний, саясий, улуттук жана аймактык иденттүүлүктөрдүн туруктуулугу жана мааниси азайып баратат. Мындай көрүнүш өнүккөн өлкөлөргө да тиешелүү, көптөгөн чет элдик изилдөөлөр жаш, билимдүү жана экономикалык активдүү калктын начар өнүккөн жана артта калган аймактардан жашоо шарттары жакшыраак экономикалык өнүккөн аймактарга миграциясы Европа өлкөлөрү үчүн да мүнөздүү көрүнүш экенин көрүүгө болот.Мисалы, Словакияда жаштардын чоң шаарларга агылып келиши, социалдык-экономикалык

себептердин комплексинен тышкары, өлкөнүн түштүгүндөгү жогорку окуу жайларынын жоктугунан улам болуп жатат, бул билим берүү миграциясын депопуляциянын маанилүү фактору кылат жана эл аралык айырмачылыктардын көбөйүшү таасир этет[Чайка П., 2019,87-б.].

Изилдөөчүлөр миграциялык мобилдүүлүк жана миграциялык процесстер деген түшүнүктөрдү айырмалашат: биринчиси адамдын жашоосундагы миграциялык окуяларды аныктайт, алардын болушу жана көп түрдүүлүгү миграцияга даярдыгы менен оң байланышы бар, экинчиси адамдын психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн жыйындысын билдирет көчүү мүмкүнчүлүгү [Рыбаковский Л.Л. и др., 2019, 5–6-б.].Жаштардын чет өлкөдө окууга болгон каалоосу Кыргызстандын жаштарына тиешелүү төрт негизги себеп менен аныкталат:

1. Чет өлкөдөгү окуу жайларда билим берүүнүн деңгээли биздеги жогорку окуу жайларында алынган билимденалда канча жогору;
2. Чет өлкөлүк дипломдор көбүрөөк суроо-талапка ээ жана карьералык өсүш үчүн ошондой эле дагы башка мамлекеттерде билимин тереңдетүү мүмкүнчүлүктөрүн ачат (айрыкча АКШ, Европа өлкөлөрүндө, Кытай, Малайзия жана Турция мамлекеттеринде);
3. Чет өлкөдө билим алуу эл аралык кесипкөй жана ишкер байланыштарды түзүү мүмкүнчүлүгүн кеңейтет;
4. Ошол мамлекетте окууну бутконднон кийин калып,жумушка оруншоу жана жарандык алуу мүмкүлүгүнө ээ болуу аракеттери.

Экономикалык өнүгүүгө жаш мигранттардын оң салымын белгилесек болот,алар жакырчылыктан чыгуу үчүн талыкпай эмгектенишет жана ошону менен алар кабыл алган өлкөлөрдөгү экономикалык өнүгүүгө дем беришет.Ошол эле учурда мигрант жаштар артта калган үй-бүлөлөргө каржылык колдоо көрсөтүү менен өз өлкөлөрүнө оң таасирин тийгишишет. Мигранттар кабыл алуучу өлкөлөрдүн коомдук түзүлүшүн жана маданий пайдубалын байытып, өркүндөтүүгө түрткү беришет.

Борбордук Азиядвгы башка өлкөлөрүндөгү жаштар сыяктуу эле жаштар чет өлкөдөн билим алып, мекенине кайткысы келбейт, анткени булар негизи кетип жаткандагы максаттары ушундай эле болгон. Көптөгөн жаштар кошумча же мындан да жогорку деңгээлдеги (магистратура, докторантура) билимге умтулушат, жумуш издеп жана кабыл алуучу өлкөлөрдө жумушка орношот, жашап туруу укугуна уруксат жана жарандык алышат.

Кыргызстандын таланттуу жаштары өлкөнүн эң маанилүү экспорту болуп калбашы керек, Кыргызстан тоо-кен жана туризм тармагына, ошондой эле эмиграциядан түшкөн кирешеге ашыкча көз каранды бойдон калууда, 2019-жылы жалпысынан 2,4 миллиард АКШ долларын же өлкөнүн ИДПсынын 30 пайызын түздү. Акча которуулар биринчи кезекте элет жериндеги жакыр үй чарбаларын колдоого алып, 2019-жылы жакырчылыктын деңгээлин 11 пайыздык пунктка кыскартат. Бирок алар өлкөнү өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүү стратегиясы боло албайт. Бул болуп көрбөгөндөй масштабдагы адамдык капиталдын агылып кетиши,[Olivier De Schutter, 2022].

Ал эми терс жактарын карап көрсөк, миграциялык процесстин өзү жаштар үчүн терс кесепеттерге алып келиши мүмкүн болгон ар кандай кыйынчылыктар менен байланышкан, анын ичинде психологиялык. Туулуп-өскөн өлкөсүн таштап, жаштар, адатта алар, жаңы жашоону, жаңы мүмкүнчүлүктөрдү күтүү менен сүйүнүп, толкунданышат, бирок бул көп учурда жаңы көйгөйлөрдүалып келиши мүмкүн жана көңүл калуусу менен көпчүлүк учурда алмаштырылат.Көздөгөн жери жөнүндө туура маалымат жок болсо, жаштар көп учурда эксплуатациянын жана зордук-зомбулуктун курмандыгы боло ала турган абалга туш келген

учурлар да көп кездешет. Көптөгөн мигранттар келгенден кийин маданий шок жана жалгыздыкты башынан өткөрүшкөндүктөң алар көбүнчө диаспоралар көп жайгашкан, тааныштары бар жерлерге барууга аргасыз болушат. Ошол эле учурда алар турак-жай таап, иштеп, тилдик жана маданий тоскоолдуктарды жеңип чыгышы керек. Буга кошумча жумушта алар көбүнчө мигранттарга карата стереотиптик көз караштарга жана дискриминацияга туш болушат.

Жыйынтыктар

Изилдөө аймактар аралык миграция социалдык секирик катары аракеттене тургандыгы сандар менен тастыктады. Жаштар көчүп баруудан киреше жана карьерадан пайда алат. Бул негизинен миграцияга катышкан жаштардын өмүр жолун калыптандырат, аларды ишенимдүүлүккө түртөт жана өзүн-өзү толук камсыздоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болушун шарттайт.

Туруктуу жогорку миграциялык потенциал кыргыз жаштарына гана эмес, жалпы дүйнөлүк, анын ичинде Батыш коомунун заманбап жашоо образына мүнөздүү экендигин баса белгилей кетүү маанилүү. Социалдык теоретик жана социологиянын заманбап классиги Зигмунт Бауман мындай дейт: «Кайсы бир жерге байлануу анчалык деле маанилүү эмес, анткени бул жерге кыска убакыттын ичинде же көз ачып-жумгуча жетип, кетип калууга болот.Ошол эле учурда, ашыкча бекемдик жана өз ара милдеттенмелер менен жүктөө башка жерде күтүлбөгөн жерден жаңы мүмкүнчүлүктөр пайда болгондо, чындап зыяндуу болушу мүмкүн». [Бауман Э, 2008, 20-б.].

Жаштар арасындагы миграциясы, бир жагынан, өнүгүүнүн жаңы мүмкүнчүлүктөрүнүн пайда болушуна шарт түзсө, экинчи жагынан, коомдордун жана мамлекеттердин туруктуу өнүгүүсү үчүн тобокелдиктерди жана чакырыктарды жаратат. Жаштар миграциясынын эң олуттуу терс таасири бул«мээнин агылышы» аталышка ээ болгон квалификациялуу жана жогорку квалификациялуу адистердин чет өлкөлөргө агылып кетиши болуп эсептелет.

Кыргызстандын жаштарынын миграциясы алардын бардыгы үчүн көбүнчө көйгөйлүү маселени түзөт.Анткени Кыргызстан үчүн жаштардын миграция процесстери статистикалык жактан маанилүү көлөмдөгү эмгек ресурстарынын да, экономикалык жактан активдүү калктын да агылып кетишине, ошондой эле квалификациялуу эмгектин, чыгармачыл жаштардын жана натыйжалуу ишкерлердин интенсивдүү агылып кетишине байланыштуу олуттуу тобокелдиктерди жана көйгөйлөрдү жаратат.

Көптөгөн миграция процессин иликтеген эксперт-окмуштуулар Кыргызстанды акча которууларга болгон көз карандылыктан арылууга жана балдарды мектепке чейинки билим берүүгө көбүрөөк инвестициялоо, мектептеги билим берүүнүн сапатын жакшыртуу жана жакырчылыкта жашагандарды коргоо үчүн социалдык камсыздоо системасын бекемдөө аркылуу көйгөйлөрүн чечүү маселесин мамлекеттин артыкчылык катары баалону белгилешет.

Ошондуктан Кыргызстандагы жаштардын эмгек миграциясына көбүнчө билими төмөн квалификациялуу жумушчулар тартылып жаткандыгы тастыкталды. Бул алардын эмгек акысын кыйла аз алышына жана ошол эле учурда миграцияга байланыштуу тобокелдиктерди күчөтөт. Бул жагынан алганда, төмөнкү иш-аракеттер максатка ылайыктуу деп эсептейбиз:

1. Атаандаштыкка туруштук берүүчү квалификациялуу жаш адистерди даярдоо максатында Кыргызстанда орто кесиптик билим берүү системасын өнүктүрүү;

2. Тышкы миграцияга чыгаар алдында потенциалдуу мигранттарды даярдоодо алар үчүнкесиптик квалификациясын жогорулатуу, чет тилдерин окутуу, чет мамлекеттердин миграция жана эмгек мыйзамдарын тааныштыруу, консулдук мекемелер менен иштөөнү үйрөтүү үчүн кесиптик колледждердин жана лицейлердин базасында акысыз курстарды уюштуруу.

3. Чет өлкөдө мигрант өзүн кандай алып жүрүүсү боюнча, айрыкча мектептин бүтүрүүчү класстарында “миграциялык этика” сыяктуу кыска курстарды уюштуруу.

Мындан сырткары улуттар аралык, конфессиялар аралык жана маданияттар аралык ынтымактын жолдорун жана ыкмаларын тынымсыз издеп, табуу зарыл, ошону менен бирге жаратылыштагы жана коомдогу ар кандай өзгөрүүлөр миграциялык процесстерди курчутарына алып келбөөгө тийиш.

Жыйынтыктап айтканда, алгач, миграция түбөлүктүү көйгөйлүү маселе, табигый жана социалдык кайра түзүүлөрдүн туруктуу коштоочусу, экинчиден, миграциялык процесстер азыркы дүйнөнүн социалдык-саясий өнүгүүсүнүн ажырагыс бөлүгү болуп саналат десек келсек болот.

Ошентип, жалпылап айтканда, жаштар арасындагы миграциялык процесстер башка социалдык-демографиялык топторго мүнөздүү миграциялык процесстерден бир аз айырмаланып, андан ары деталдуу изилдөөлөрдү талап кылаарын белгилеп кетүүбүз керек.

Колдонулган адабияттар:

4. Кыргыз Республикасынын “Жаштар жөнүндө” Мыйзамы. Эркин-Тоо №63 (3512), 2023-жылдын 8-августу.
5. Бауман З. Текучая современность. СПб. : Питер, 2008.
6. Внешняя молодежная миграция в странах Центральной Азии: анализ рисков и минимизация негативных последствий. МОМ PUB2019/121/R. С.9.
7. Даниярова, Г. М. Кыргызстандагы аялдар миграциясы: себептери, көйгөйлөрү жана аларды чечүү боюнча сунуштар / Г. М. Даниярова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 1, No. 3. – P. 203-210. – DOI: 10.52754/16947452_2021_1_3_203. – EDN: XUUHVO.
8. Замятина Н. Ю.Метод изучения миграций молодежи по данным социальных интернет-сетей: Томский государственный университет как «центр производства и распределения» человеческого капитала (по данным социальной интернет-сети «Вконтакте») // Региональные исследования. 2012. No 2. С. 15—28.
9. Ивахнюк, И.В. Развитие миграционной теории в условиях глобализации [Текст] // Век глобализации. – 2015. – № 1. – С. 36-51.
10. Макыев С.Т., Макыев А.Т. Кыргызстандагы эмгек ресурстарынын мобилдүүлүгү жана аны өнүктүрүүнүн кээ бир проблемалары //Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. Международный теортический и научно-практический журнал.№ 1 (36), 2022, стр. 67-71.
11. Макыев, А. Т. Миграциялык процесстердин коомдун өнүгүшүнө тийгизген таасирлери жөнүндө / А. Т. Макыев, Б. М. Мурзакулов // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 1. – P. 65-71. – DOI: 10.52754/16947452_2021_2_1_64. – EDN: WXOKVS.

12. Макыев, А. Т. Кыргызстандык эмгек мигранттарынын учурдагы абалы / А. Т. Макыев, Н. У. Заирова // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика. – 2023. – No. 2(3). – P. 19-25. – DOI: 10.52754/16948734_2023_2(3)_4. – EDN: GJOUKY.
13. Миграция сельского населения / под. ред. Т. И. Заславской. М. : «Мысль», 1970.
14. Молодежь Центральной Азии. Вызовы миростроительству. Комплексный исследовательский обзор. Опубликовано в 2022 г. Организацией Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. 7, Place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France
15. Одинцов А. В., Шипицин А. И., Марченко А. Ю. Центростремительная миграция молодежи из российской провинции: причины и тенденции (на примере Волгоградской области) // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2020. № 3. С. 335—354.
16. Рыбаковский Л. Л., Кожевникова Н. И., Маевский Д. П. Миграционная подвижность населения и её измерение//Народонаселение. 2019. № 2. С. 4–16.
17. Сергеева, Е. В. Подростковая и молодежная миграция: причины и особенности / Е. В. Сергеева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2022. — № 16 (411). — С. 307-309. — URL: https://moluch.ru/archive/411/90595/ (Кайрылуу датасы: 02.05.2024).
18. Чайка П. Особенности демографического развития Словакии в контексте европейской демографии // Научный результат. Социология и управление. 2019. Т. 5. № 2. С. 79—92.
19. Bednaříková Z., Bavorová M., Ponkina E. V. (2016) Migration motivation of agriculturally educated rural youth: The case of Russian Siberia. Journal of Rural Studies. Vol. 45. P. 99—111. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2016.03.006.
20. Fassmann H., Munz R . Patterns and Trends of International Migration in Western Europe //Population and Development Review. – 1992. – No. 18(3). P. 457. doi:10.2307/1973654.
21. https://24.kg/obschestvo/272379_bolee_treti_naseleniya_kyirgyizstana_molodej/
22. https://stat.kg/kg/news/mezhdunarodnyj-den-molodez-hi-cifry-i-fakty/
23. https://www.un.org/ru/desa/youth-migration-report
24. Statement by Professor Olivier De Schutter, United Nations Special Rapporteur on extreme poverty and human rights, on his visit to Kyrgyzstan, 23 May – 3 June 2022.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 100-105

УДК: 336.221
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_14

КУРУЛУШ УЮМДАРЫНДА БУХГАЛТЕРДИК ЭСЕПТИН КӨЙГӨЛӨРҮ

ПРОБЛЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В СТРОИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

ACCOUNTING PROBLEMS IN CONSTRUCTION ORGANIZATIONS

Ташиев Ниязали Маметибраимович
Ташиев Ниязали Маметибраимович
Tashiev Niiazali Mametibraimovich

Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
89niko_kg@mail.ru

Шайбеков Дастан
Шайбеков Дастан
Shaibekov Dastan

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

Сабир кызы Айбарчын
Сабир кызы Айбарчын
Sabir kyzy Aibarchyn

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

КУРУЛУШ УЮМДАРЫНДА БУХГАЛТЕРДИК ЭСЕПТИН КӨЙГӨЛӨРҮ

Аннотация

Курулуш сектору Кыргызстандын экономикасын өнүктүрүүнүн маанилүү вектору жана мамлекеттик бюджет саясатынын маанилүү компоненти болуп саналат. Мында бухгалтердик эсепти туура жүргүзүүнү жана ишкананын салыктык төлөмдөрүн оптималдаштырууга карата багытталган мамлекеттин макроэкономикалык масштабында ар бир курулуш ишканасынын ишинин маанилүүлүгү каралат. Тактап айтканда макалада бухгалтердик эсепти жүргүзүүдө бүгүнкү күндө курулуш компаниялары дуушар болгон негизги көйгөйлөр каралган.

Ачкыч сөздөр: бухгалтердик эсеп, финансылык эсеп, салык эсеби, курулушту уюштуруу, киреше, чыгаша, өздүк нарк, натыйжалуулук.

ПРОБЛЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В СТРОИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация

Строительный сектор является важным вектором развития экономики Кыргызстана и важный составляющий компонент государственной бюджетной политики. Здесь рассмотрена важность работы каждой строительной компании в макроэкономическом масштабе государства, направленная на оптимизацию правильного ведения бухгалтерского учета и налоговых платежей компании. В частности, в статье рассмотрены основные проблемы, с которыми сегодня сталкиваются строительные компании при ведении бухгалтерского учета.

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, финансовый учет, налоговый учет, строительная организация, доходы, расходы, себестоимость, эффективность.*

ACCOUNTING PROBLEMS IN CONSTRUCTION ORGANIZATIONS

Abstract

The construction sector is an important vector of economic development in Kyrgyzstan and an important component of the state budget policy. The importance of the work of each construction company in the macroeconomic scale of the state, aimed at optimizing the correct accounting and tax payments of the company, is considered here. In particular, the article deals with the main problems that construction companies face today when keeping accounting records.

Keywords: *accounting, financial accounting, tax accounting, construction organization, income, expenses, cost, efficiency.*

Курулуш тармагындагы уюмдардын финансылык-чарбалык ишинин белгилүү бир өзгөчөлүктөрү бар, алар финансылык эсепти жүргүзүүдө, ар кандай бухгалтердик эсеп-кысапты жүргүзүүдө даана байкалат.

Бирок курулуш ишканалары тармактын өзгөчөлүгүнө байланыштуу бир катар мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ.

Курулуш мезгили бир нече отчеттук мезгилге созулушу мүмкүн, ал эми курулуш уюму иштин бүткөрүлгөн даражасын эске алуу менен кирешени жана чыгашаны эсепке алат. Эгерде сатып алуучу (заказчы) юридикалык жак болсо, анда ал алдын ала белгилүү болуп, келишимдин наркы макулдашылган болуп эсептелет.

Ал эми сатып алуучу жеке жак болсо жана ортомчулар аркылуу төлөмдөрдү жүргүзүү ишке ашса (мисалы, алардан ипотекалык сертификаттарды сатып алуу менен), анда ал бүтө элек курулуш объектинин келечектеги максаты жана пайдалануунун жолдору белгисиз бойдон калат жана куруучу тараптын пландоо иштерине терс таасирин тийгизип коюушу мүмкүн [4].

Кыймылсыз мүлк сатып алуучулар же үлүштүк типте үй алуучулар көп учурда курулуш-монтаждоо иштеринин бүтүү даражасына карап мезгил-мезгили менен төлөмдөрдү жүргүзөт. Көпчүлүк курулуш компанияларынын курулуш жүргөн обьектилери бухгалтердик кенселерден алыс аралыкта жайгашкан болот. Бул өзгөчөлүктөр курулуш тармагынын бухгалтердик эсебин жана финансылык отчеттуулугун түзүүдө бир топ кыйынчылыктарды жаратаары анык.

Мында, адатта, көптөгөн талаштуу маселелер пайда болот.

Курулуш эсебиндеги адистердин изилдөөлөрүн жыйынтыктап, бухгалтердик эсептин төмөнкү багыттары боюнча эң актуалдуу көйгөйлөрдү белгилей алабыз:

– өлкөнүн мыйзамдарындагы кемчиликтер менен байланышкан жөнгө салуу көйгөйлөрү;

– уюмдардын чыгашаларын жана кирешелерин түзүү көйгөйлөрү;

– товардык-материалдык баалуулуктарды эсепке алуунун өзгөчөлүктөрү;

– курулуш компаниялары көрсөткөн кызматтардын жана аткарылган иштердин баасын аныктоодогу кыйынчылыктар.

Келгиле, ар бир баса белгиленген аспектилерди жана курулуш уюмдарына карата бухгалтердик эсептин көйгөйлөрүн кененирээк карап чыгалы.

Кыргызстанда мамлекеттик курулуш стандарттарынын сметалык талаптары колдонуудагы система тарабынан аныкталган чыгашалардын структурасына туура келбейт. Курулуш мамлекеттик эмес каражаттардын эсебинен каржыланган учурларда ГОСТ колдонууга милдеттүү эмес. Ошондуктан, мындай кырдаалда подряддык ишканалар ар кандай формада сметаларды түзө алышат. Көптөгөн эксперттер тарабынан таанылган жана изилдөөлөр менен тастыкталгандай, ГОСТ боюнча курулуш-монтаждоо иштеринин наркынын пландалган ченемдериндеги ката иш жүзүндөгү маалыматтарга салыштырмалуу 5–10% түзөт. Бул, албетте, курулуш уюмдарынын экономикалык пландаштырууга таасирин тийгизет [2].

Бул абал мамлекеттик сметалык нормативдерди колдонууда подряддык ишканаларды эсепке алуунун талаптагыдай эместигине алып келет. Ошентип, курулуш компаниясы отчеттук кирешелерди жана чыгашаларды аныктоо үчүн ар бир отчеттук убакытта курулуштун абалы жөнүндө так маалыматтарга ээ болушу керек.

Экинчи маселе материалдык баалуулуктарды (мисалы, материалдар, көмөкчү материалдар, негизги каражаттар) эсепке алуу маселеси.

Үчүнчү маселе – курулушту каржылоо механизмин уюштуруу. Курулуш эсебинин эксперттери бул чектөөлөр бир жагынан прогрессивдүү мүнөзгө ээ экенин белгилешет, анткени алар инвесторлор үчүн кошумча кепилдиктерди киргизет жана курулушка жана венчурдук пай фонддоруна максаттуу каражаттарды тартуунун цивилизациялуу эрежелерин белгилейт.

Экинчи жагынан, кадрларды кайра даярдоо жана жумушчу күчүнүн жетишсиздиги жана туруксуздугу курулуштун чыгымдарынын өсүшүнө алып келет. Ошондуктан, бүгүнкү күндө мамлекетибизде калыптанган оор экономикалык шарттарды эске алуу менен курулушту каржылоо механизмин оптималдаштыруу зарыл.

Бүгүнкү күндө каржылоонун эң пайдалуу жолу үлүштүк салымдар болуп саналат, анткени алар курулушка керексиз, ортомчуларсыз жана кайра бөлүштүрүүлөрсүз каражаттардын түз агымын камсыз кылат.

Курулуш тармагында бухгалтердик эсептин бирдиктүү, анык нормалардын жоктугу да чоң көйгөй болуп саналат. Ар бир курулуш уюму бухгалтердик эсепти өз алдынча жүргүзөт. Ал тургай, бир эле уюмдун ичинде, ар кандай кызматтар жана кызматкерлер белгилүү бир маанилерди башкача чечмелеп функционалдык милдеттеринен алыстап кеткенин кезиктирсек болот. Көбүнчө, долбоордун кардарларга жана подрядчыларга ар кандай жеткирилишинен улам, иштин денгээлин (б.а. иш талап кылынган деңгээлде бүттүбү) аныктоо кыйынга турат.

Курулуш тармагында объектилер кеңседен алыс жайгашкандыктан, бухгалтерияга документтер көбүнчө кеч келип калат. Ушуга байланыштуу, биздин оюбузча, чыгашаларды объект боюнча туура эсепке алуу дээрлик кыйынга тура баштады. Кийинки мезгилдерде көпчүлүк курулуш компанияларында сатып алуу, камсыздоо бөлүмдөрү ачылып курулушту материалдык жактан камсыздоо функциялары ишке ашууда. Бирок камсыздоо бөлүмүндө иштеген кызматкерлердин бухгалтердик эсеп, биринчилик толтурулуучу документтер менен иштөө компетенциялары жок болгондуктан сатып алуу процессин документтеитирүү кыйынга туруп жатат.

Сүрөттө көрсөтүлгөн схема боюнча курулушка керектүү материалдарды сатып алуу жана бухгалтердик эсепке алуу процессинин алгоритмин карап көрөлү.

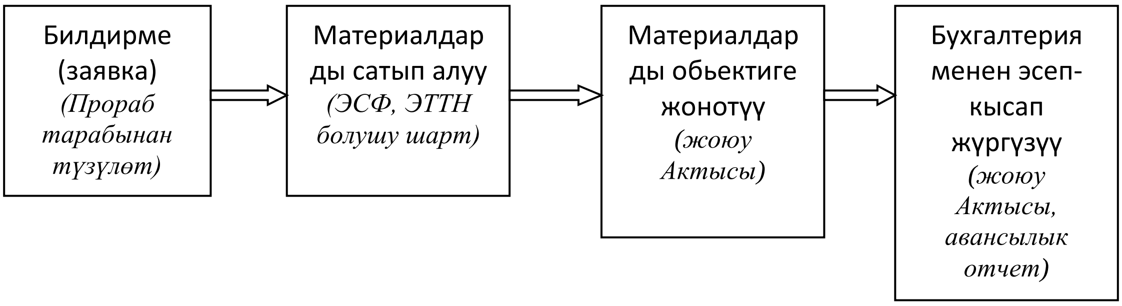

Схема 1. – Курулуш компаниясында материалдык камдарды сатып алуу жана эсепке алуу процесси.

Материалдык камдар толук жана сапаттуулугуна байланыштуу талаштуу маселелерди болтурбоо үчүн, сатып алууну жана кириштөөнү комиссия менен кабыл алууну

сунуштайбыз. Анын курамына жеткирүүчүнүн, сатып алуучунун, ошондой эле үчүнчү жактардын өкүлдөрү кирет. Схемада көрсөтүлгөндөй баардык сатып алуулар электрондук эсеп-фактуралар (ЭСФ) жана электрондук товардык транспорттук коштомо кагаздары (ЭТТН) менен болуусу шарт[1]. Эгерде жогорудагы документтер жок эле сатып алуулар жүргүзүлгөн болсо, ишкананын чыгымдары деп эсептелип, бирок салык эсеби боюнча чыгымдар категориясына киргизилбейт. Башкача айтканда салык алынуучу пайдадан кемитүүгө уруксат берилбейт.

Курулуш компаниясында бухгалтердик эсептин маанилүү аспектиси - жеткирүүчүлөр менен өз убагында эсептешүү. Төлөмдөрдү өз убагында жүргүзүү үчүн милдеттенмелер боюнча карыздарды өз алдынча төлөөнүн финансылык тартибин катуу сактоо, көрсөтүлгөн кызматтар үчүн каражаттардын өз убагында түшүшүн камсыз кылуу, дебитордук жана кредитордук карыздарга көзөмөлдү жүзөгө ашыруу зарыл. Бул жагдайда уюм төлөм календарын колдонууну максатка ылайыктуу деп эсептейбиз.

Биринчиден, курулуш уюмдарынын өзгөчөлүгү алардын негизги иши катары эч кандай продукция чыгарбай, эч кандай товарларды сатпагандыгында. Ошол эле учурда, мындай уюмдар тарабынан "өндүрүлгөн" продукт, ал кызмат (иштин бүткөн түрү) болсо да, материалдык дисплейге ээ.

Курулуш уюмдарында чыгымдардын эсебин уюштурууга жана калькуляциялык чыгашаларга мүнөздүү проблемаларга келсек, төмөндөгүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот:

1) курулушта чийки затты жана материалдарды сарамжалдуу жана эффективдүү пайдалануу маселеси, бул курулуш үчүн материалдарды так эсептөөдөгү кыйынчылыктар менен шартталган иштин белгилүү бир түрүн аткаруу;

2) курулуштун чыгымдарын көзөмөлдөө маселеси. Эреже катары, курулуш өндүрүшүн ишке ашыруу бухгалтердик эсепке жана жалпысынан чийки материалдарды пайдалануу боюнча жөнгө салуу үзгүлтүксүз жүргүзүлүшү абзел. Азыркы учурда көпчүлүк курулуш компанияларында материалдардын жана чийки заттардын чыгымдалышына контролдук кебүнчө начар уюштурулган же таптакыр жокко эсе;

3) эсеп саясатында финансылык жана өндүрүштүк (башкаруучулук) эсептин ортосундагы айырмачылыктын чондугу. Чарбалык иштин актуалдуу маңызы так башкаруу эсебинде камтылган. Башкаруу эсебинин маалыматтары бухгалтердик эсептин жүрүшүндө түзүлгөн отчеттуулуктун ишенимдүү түзүлгөнүнө кепилдик берет;

4) иштин жана курулуш технологияларын пландаштырууда так эмес болжолдуу эсептөөлөрдү колдонуунун себебинен пландык көрсөткүчтөрдү дайыма кайра эсептөө зарылдыгы, өзгөчө ири объектилерди курууга келгенде.

Курулуш уюмдарынын кирешелерин жана чыгашаларын эсепке алуу көңүл бурууга татыктуу болгон кийинки жагдай. Бухгалтердик эсептин бул элементинин негизги проблемасы алардын бухгалтердик эсеп системасында чагылдырылышы жана өз убагында бухгалтердик регистрлерде катталуусу болуп саналат. Учурда ата мекендик ишканалардын басымдуу көпчүлүгү аларды толук чагылдыра элек. Көпчүлүк курулуш компанияларында чыгашалардын эң чоң пайызы эмгек акы чыгымдарына туура келет.

Мындай чыгымдарды жабуу үчүн каражаттардын булагы болуп эсепке алынбаган (сатылган продукциядан, кызмат көрсөтүүлөрдөн түшкөн) “көмүскө киреше” саналат.

Маанилүү маселе ишкананын максималдуу натыйжалуулугун жана чыгашалары жана кирешелери жөнүндө баштапкы маалыматты жетиштүү деңгээлде камсыз кылуу бухгалтердик эсептин башкы максаты болушу шарт. Анткен менен натыйжалуу маалыматты

өз убагында алуу материалдык-техникалык жана уюштуруучулук жактан камсыздоо маселесинде тактап айтканда ишкананын заманбап материалдык-техникалык каражаттар менен канчалык деңгээлде камсыз болгондугунда жана баштапкы жана консолидацияланган бухгалтердик эсепти, ички көзөмөлдү жана отчеттук маалыматтарды түзүүнүн уюштуруу жана натыйжалуулугунун кандай деңгээлде экендигинде турат.

Мындан тышкары кирешелерди жана чыгашаларды өз убагында эсепке алуу, курулушчулардын эмгек акысына мониторинг жүргүзүү, аралыктан курулуш иштерине көзөмөл жүргүзүүгө өбөлгө түзгөн заманбап бухгалтердик программалык камсыздоону колдонуу да өтө маанилүү [3].

Ошентип, бүгүнкү күндө курулуш тармагындагы ишканаларда бухгалтердик эсептин көптөгөн чечилбеген маселелери бар, алар иштөөнүн натыйжалуулугун төмөндөтөт, анткени башкаруунун бардык иш-аракеттери бухгалтердик эсептин маалыматына негизделет, ошондуктан ишкананын натыйжалуу өнүгүүсүн куруу үчүн, бухгалтердик эсептин принциптери жана методдору дайыма колдонулат. Бул бухгалтердик эсеп ишкананын учурдагы өнүгүү жолдорун көзөмөлдөө, ошондой эле башкаруу иш-аракеттеринин кемчилдиктерин оңдоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат.

Бухгалтердик эсептин методдорунун жана принциптерин туура колдонуу курулуш уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга мумкундук берет. Ушуга байланыштуу бухгалтердик эсепти жана отчеттуулукту ырааттуу, кылдат, жөнгө салынган тартипте жүргүзүү өлкөнүн курулуш комплексиндеги ишканалардын иштешинин синергетикалык эффектин жогорулатуу үчүн рычаг болуп саналат.

Курулуш уюмдарынын бухгалтердик эсеби боюнча илимий-методикалык иштердин анализин жыйынтыктап, курулуш ишканаларынын бухгалтердик эсебин эффективдүү, мыйзам талаптарына ылайык уюштуруу жана жүргүзүү курулуш тармагындагы бухгалтердик эсептин өркүндөшүнө жана иштин натыйжалуулугун жогорулатууга алып келет.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Салык кодекси 18.01.2022-ж.№3 (03.04.2023-ж №78).

2. Мырзаибраимова И.Р. Совершенствование учета, анализа, бюджетирование и контроль затрат в жилищно-строительном комплексе : на примере Ошской области. Автореферат: http://www.dslib.net/bux-uchet/sovershenstvovanie-ucheta-analiza-bjudzhetirovanie-i-kontrol-zatrat-v-zhiliwno.html

3. Ташкулова, Г., & Обитшер кызы, Ж. (2023). Особенности учета и налогообложения строительной отрасли в Кыргызской Республике. *Вестник Ошского государственного университета. Экономика*, 2(3), 35–41. https://doi.org/10.52754/16948734_2023_2(3)_6

4. Сайфутдинова Л.Р., Фаррахетдинова А.Р. Проблемы ведения учёта строительной организации-подрядчика // Актуальные вопросы учёта и управления в условиях информационной экономики, 2019. — № 1. — С. 43–46. 7.

5. Шестакова К. О., Скрябина И. В. Проблемы учёта себестоимости, доходов и расходов в строительной организации // Ресурсная экономика в контексте современных тенденций глобализации: Материалы международной научно-практической конференции, 2019. — с. 748–754.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 106-111

УДК: 339.137:22(575.2) (04)
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_15

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ "ЖАШЫЛ НАСЫЯНЫН" УЧУРДАГЫ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖАНА АЛАРДЫН ЭСЕБИ

ТЕКУЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ "ЗЕЛЕНОГО КРЕДИТА" В КЫРГЫЗСТАНЕ И ИХ УЧЕТ

CURRENT TRENDS OF "GREEN CREDIT" IN KYRGYZSTAN AND THEIR ACCOUNTING

Раимбердиев Бектур Султанбаевич
Раимбердиев Бектур Султанбаевич
Raimberdiev Bektur Raimberdiev

Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
bekturkg92@mail.ru

Нурбаев Бекжан Шахобидинович
Нурбаев Бекжан Шахобидинович
Nurbaev Bekzhan Shakhobidinovich

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

Турдубаева Айпери Бакытовна
Турдубаева Айпери Бакытовна
Turdubaeva Ayperi Bakytovna

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

Абжапар уулу Эрнис
Абжапар уулу Эрнис
Abjapar uulu Ernis

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ “ЖАШЫЛ НАСЫЯНЫН” УЧУРДАГЫ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖАНА АЛАРДЫН ЭСЕБИ

Аннотация

Макалада азыркы учурдагы өлкөдөгү экологиялык абал, ошону менен бирге банктык кредиттердин бухгалтердик эсеби жана жашыл насыянын экологиялык көйгөйлөрдү чечүүгө болгон мүмкүнчүлүктөрү каралды. Макалада кредиттик операцияларды сапаттуу эсепке алуу-коммерциялык банктардын ийгиликтүү иштешинин кепилдиги жана экологияны жакшыртуу үчүн негизги рычагдардын бири экени негизделди.Ошону менен бирге “жашыл насыя”, “жашыл облигациялардын” банк секторунун экологиялык долбоорлорду каржылоо үчүн негиги курал экени белгиленип, аны жайылтуу керектиги сунушталды.

Ключевые слова: экология, жашыл экономика, жашыл насыя, насыя, крыздардын эсеби, финансылык эсеп, башкаруу эсеп, банк сектору, жашыл каржылоо.

ТЕКУЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ “ЗЕЛЕНОГО КРЕДИТА” В КЫРГЫЗСТАНЕ И ИХ УЧЕТ

Аннотация

В статье рассматривается текущая экологическая ситуация в стране, а также учет банковских кредитов и потенциал зеленого кредита для решения экологических проблем. В статье обосновывается, что качественный учет кредитных операций является гарантией успешного функционирования коммерческих банков и одним из ключевых рычагов улучшения окружающей среды. Вместе с тем было отмечено, что “зеленый кредит”, “зеленые облигации” являются основным инструментом банковского сектора для финансирования экологических проектов, и предложено его развернуть.

Ачкыч сөздөр: *экология, зеленая экономика, кредит, кредитный механизм, учет кредитов, финансовый учет, управленческий учет, банковский сектор, зеленое финансирование.*

CURRENT TRENDS OF “GREEN CREDIT” IN KYRGYZSTAN AND THEIR ACCOUNTING

Abstract

The article examines the current environmental situation in the country, as well as accounting for bank loans and the potential of green credit to solve environmental problems. The article substantiates that high-quality accounting of credit transactions is a guarantee of the successful functioning of commercial banks and one of the key levers for improving the environment. At the same time, it was noted that “green credit”, “green bonds” are the main instrument of the banking sector for financing environmental projects, and it was proposed to deploy it.

Keywords: *ecology, green economy, green credit, credit, credit accounting, financial accounting, management accounting, banking sector, green financing.*

Базар экономикасынын мамилелеринде банк сектору башында эле бухгалтердик эсептин эл аралык стандарттарына багыт алып, өз колдонуучуларына отчеттук маалыматтарды кайра эсептөө жолу менен аталган стандарттарга ылайык келген маалыматтарды берип турган.

Кыргыз Республикасынын “Бухгалтердик эсеп жөнүндө” мыйзамынын кабыл алынышы менен Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы банк секторунун бухгалтердик эсебин жана отчеттуулук системасын финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына ылайык жүргүзүлө баштаган. Банк сектору жаңы маалыматтык системаларды жана инновациялык технологияларды өздөштүрүүдө жана жайылтууда авангардда турат, бул өз кардарларына сапаттуу кызматтарды көрсөтүүгө жана аларга банктардын ишинин натыйжалары жөнүндө керектүү маалыматтарды өз убагында берүүгө өбөлгө түзөт. Банктарда бухгалтердик эсепти ишке ашыруу үчүн 2 жалпы ыкманы колдонушуп келүүдө: финансылык эсеп жана башкаруучулук эсеп.

Финансылык эсеп-бул инвесторлорго, кредиторлорго, башкаруу органдарына жана коомчулуктун башка мүчөлөрүнө көрсөтүү үчүн пайда жана зыян отчет сыяктуу финансылык отчетторду даярдоо процесси эсептелет.

Ал эми башкаруу эсеби ички чечимдерди кабыл алууда, башкаруучулук эсеп чыгымдар пайда болгон жерлерде, рынок сегменттери, жоопкерчилик борборлору боюнча жүргүзүлөт. Анын негизги максаты - конкреттүү натыйжаларга жетишүү үчүн жооптуу болгон ар кандай деңгээлдеги жетекчилерди маалымат менен камсыз кылуу.

Банктарда бухгалтердик эсептин негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- ❖ субъекттердин иши жөнүндө толук жана так маалыматты системалуу түрдө түзүү жана аны финансылык отчеттуулуктун ички жана тышкы пайдалануучуларына жеткирүү;
- ❖ Кыргыз Республикасынын “бухгалтердик эсеп жөнүндө” мыйзамдын жана ФОЭСтин, ЧОИ үчүн ФОЭСтин жана КС ФОЭСтин талаптарына ылайык финансылык отчеттуулукту түзүү;
- ❖ Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган отчеттуулуктун башка түрлөрүн түзүү үчүн маалымат менен камсыз кылуу;
- ❖ субъекттер чарбалык операцияларды ишке ашырууда Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын сакталышын контролдоо үчүн маалымат менен камсыз кылуу [1, 6].

Банк системасы заманбап экономикада маанилүү орунду ээлейт, анын ишмердүүлүгү өндүрүш жараянынын дайыма өсүп жаткан муктаждыктары менен тыгыз байланышта жана кредиттик операциялардын эсебинен керектүү ресурстар менен камсыз кылынат. Мындай операциялар банктын негизги активдүү операциялары болуп саналат, ошону менен бирге банктын эң негизги кирешесин камсыз кылат.

Кредиттөөнүн жетиштүү өнүккөн системасы – бул базар экономикасынын иштешинин негизи болуп эсептелет. Бул банк кардарларына муктаждыктарын канааттандыруу үчүн зарыл болгон акча каражаттарына ээ болууга мүмкүндүк берсе, ал эми банктарга каражаттарды жайгаштыруу жана операциялардын ушул түрүнөн киреше алуу мүмкүнчүлүк берүүдө.

Кредит-бул, кредиттик келишимде жол-жоболоштурулган бүтүм, ал боюнча кредиттик уюм акча каражаттарын карыз алуучуга келишимде каралган өлчөмдө жана шарттарда берүүгө милдеттенет, ал эми карыз алуучу алынган акчалай сумманы кайтарып берүүгө жана ага пайыздарды төлөөгө милдеттенет[1].

Кредиттер коммерциялык банктардын негизги активдери болуп саналат. Көпчүлүк банктарда банктарга жана кардарларга берилген кредиттер алардын жалпы активдеринин кеминде жарымын түзүп, ошону менен бирге эле кирешесинин 80%-90% чейинин берилген кредитерден түшөт. Коммерциялык банктар кредиттерди колдонуудагы мыйзамдарда каралган жана тараптар макулдашкан кайтарымдуулук, мөөнөттүүлүк, төлөөгө жөндөмдүүлүк жана камсыздоо принциптерин так сактоо шарттарында беришет.

Акыркы жылдары дүйнөдөгү экологиялык кырдаалдын глобалдык начарлашына көбүрөөк өлкөлөр көңүл бура баштады. Экологиялык коопсуздукту бузуу жана айлана-чөйрөнү коргоо маселелери дүйнөлүк коомчулук үчүн өзгөчө актуалдуу болуп калды, мында экологиялык таза технологияларды түзүү жана ишке киргизүү маселелери негизги багыт катары аныкталды.

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда, анын ичинде дүйнөдө социалдык жана экологиялык ландшафтты жакшыртууга багытталган долбоорлорго дем берүү үчүн банк секторунун алкагында жашыл каржылоо боюнча багыттар күч алууда. Туруктуу өнүгүүгө жана “жашыл” экономикага өлкөнүн саясий умтулуусунда “жашыл каржылоо” финансылык инструменттер рыногунун пайда болушуна жана өсүшүнө түрткү болду.

“Жашыл каржылоо” – деп, бул экологиялык туруктуу проекторлорду каржылоого багытталган каражаттар.

Тарыхый жактан алганда, “жашыл” каржылоонун эң биринчи жана кеңири таралган формасы “жашыл” облигациялар болуп саналат, алар экологиялык же климаттык таасири бар эң жакшы долбоорлорду каржылоо үчүн түзүлгөн. Биринчи “жашыл” облигациялар Эл аралык өнүктүрүү банктары тарабынан 2007-2008-жылдары чыгарылган [2].

Финансы рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө кызматы тарабынан “Дос-Кредобанк” ААКсынын энчилүү “жашыл” облигацияларынын 85 миң нускадагы жалпы суммасы 85 млн сомго биринчи чыгарылышын, алардын коомго сунуш кылуу шарттарын жана проспектисин мамлекеттик каттоо жүргүзүлдү. Жашыл облигациялар-бул экологиялык долбоорлорду каржылоо үчүн колдонулган финансылык инструменттер. Жашыл облигацияларды сатуудан түшкөн акча жашыл жана энергияны үнөмдөөчү долбоорлорду каржылоого жумшалат, мисалы, күн жана шамал станцияларын куруу, имараттардын энергия натыйжалуулугун жакшыртуу, таштандыларды жок кылуу ж. б.

2022-жылга карата жалпы облигациялар рыногундагы жашыл облигациялардын үлүшү болжол менен 5% ды түзгөн. Албетте бул пайыз менен ири экологиялык долбоорду иш жүзүнө ашыруу кыйындыр, бирок экологиялык көйгөйлөрдү чечүү үчүн олуттуу кадам деп ишенем.

Изилдөөлөрдүн жыйынтыгына ылайык, “жашыл каржылоо” Кыргызстанда өтө тар багытталган жана аз чагылдырылган тема боюнча калууда, ошону менен бирге анын үлүшү жашыл экономикага өтүү боюнча өлкөнүн стратегиялык документтеринде аз чагылдырылганы өкүндүрүүдө. Суроо-талап боюнча сырттант баалоонун жыйынтыгында, жакынкы 5 жыл аралыгында жашыл каржы рыногунун потенциалдуу сыйымдуулугу банк портфелинде 150,6 миллион доллардан 415 миллион долларга чейин өзгөрүүсү күтүлүүдө.

“Жашыл насыя” учурда чет элдик окумуштуулардын арасында кеңири таралган, бирок биздин окумуштуулар, адистер тарабынан бул темага анча көңүл бурулбай калууда.

Азыркы учурда банктар сунуш кылган “жашыл насыянын” көптөгөн түрлөрү бар. Бирок, Кредиттик рынок ассоциациясы “жашыл насыяны” эки негизги түргө бөлөт:

- айлана-чөйрөнү коргоо долбоорлору жана кызматтары үчүн насыя жана таштандыларды азайтуу;

- өнүгүп келе жаткан стратегиялык тармактарга насыя [3].

Кыргызстанда банк сектору да экологияны коргоо максатында калктын керектөөсү үчүн жашыл насыя долбоорлорун иштеп сунушташты, жашыл насыянын түрлөрү кийинки сүрөттө (1-сүрөт.)

Жашыл насыя

Жашыл туризм

- Жылытуу жана муздатуу чыгымдарын азайтуу үчүн
- Энергияны үнөмдөөчү жана сууну үнөмдөөчү жабдууларды сатып алуу;
- Жашыл жана калыбына келүүчү энергия технологияларын киргизүү;
- Таштандыларды сорттоо үчүн таштанды челектерин сатып алууга, ошондой эле колдонулган пластикти таңгактоо үчүн прессти сатып алууга.

Жашыл өнүгүү

- энергияны үнөмдөө жана ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу;
- сактоо жана болтурбоо, коргоо, айлана-чөйрөнүн абалын жакшыртуу;
- парник газдарынын эмиссиясын азайтуу

Жашыл авто

чыгарылган датасынан тартып 10 жылдан ашпаган пайдалануу мөөнөтү менен
-электр,
-газ (заводдук)
-гибрид (бензин/дизель+ электр кыймылдаткычы)
менен транспорт сатып алууга багытталат

1-сүрөт. Кыргызстандагы банктар тарабынан сунушталган “жашыл насыя” продуктуларынын түрлөрү. Булагы: Автор тарабынан түзүлдү

Насыя процесси төмөнкү этаптардан турат:
- пландаштыруу,
- берүү,
- колдонуу,
- банктык ссудаларды кайтаруу.

Кардардын түрүнө жараша насыя берүү төмөнкү тартипте жүргүзүлүшү мүмкүн. Юридикалык жактарга кредит накталай эмес түрдө эсептешүү эсебине же учурдагы эсебине жазуу жүргүзүлөт:

Дт 10900 “Кардарларга кредиттер”

Кт 20000 “Эсептешүү (учурдук) эсептери жана кардарлардын талап боюнча төлөнүүчү депозиттери”

Эгерде кардардын ошол банкта эсептешүү (учурдук) эсеби жок болсо, анда кардар банкта эсеп ачат жана бул эсепке кредит берилет. Жеке жактарга кредит берүүдө төмөнкүдөй жазуулар жүргүзүлөт:

Дт 10900 “Кардарларга кредиттер”

Кт 10001 “Жүгүртүү кассасындагы банкноттор жана монеталар”.

“Жашыл” насыядан түшкөн кирешелер ачык-айкындуулукту камсыз кылуу менен продукциянын бүтүндүгүн жогорулатуу үчүн карыз алуучу тарабынан тийиштүү түрдө көзөмөлдөнүшү керек.

Тыянак

Жашыл каржылоону илгерилетүү маселелеринде айкын прогресске карабастан, финансы секторунда “жашыл насыялоо” инструменттерин жана практикасын киргизүү азырынча баштапкы баскычта. Кыргызстанада жалпы кредиттик структурага салыштырмалуу жашыл насыянын үлүшү азыр азыраак, бирок жашыл кредиттин үлүшү келечекте көбөйөт деп айтса болот.

Кредиттик операцияларды сапаттуу эсепке алуу-коммерциялык банктардын ийгиликтүү иштешинин кепилдиги экенин дагы бир жолу баса белгилейбиз.

Ал эми “жашыл насыялоо” рыногу, айрыкча, туруктуулук критерийлерине жооп берген кредиттик мамилелерге кирүү үчүн жагымдуу шарттар түзүлсө гана өзүнүн тез өнүгүүсүн улантат деп ишенебиз.

Колдонулган адабияттар:

1. КРнын “Бухгалтердик эсеп жөнүндөгү” мыйзамы. 9 – август 2021-жылындагы № 93 редакциясы // http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1032
2. Башорина О. В., Тёмкина И. М. Переход к «зеленой» экономике как фактор устойчивого развития и преодоления бедности: международный и региональный аспекты. Вестник УрФУ. Серия: Экономика и управление. 2012; (6):49–60.
3. Яковлев И.А., Кабир Л.С., Никулина С.И., Раков И.Д. Финансирование “зеленого” экономического роста: концепции, проблемы, подходы. Научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. 2017; (3): 9–21.
4. Кабир Л.С., Яковлев И.А. «Озеленение» мировой финансовой системы: новые тенденции в деятельности Всемирного Банка. Проблемы экономики и юридической практики. 2016;(5):32–35.
5. Мирошниченко О.С., Мостовая Н.А. Мировой рынок климатических облигаций: тенденции развития. Мировая экономика и международные отношения. 2019;63(2):46–55. DOI: 10.20542/0131–2227–2019–63–2–46–55
6. Modern accounting issues of fixed assets // Bulletin of Osh State University. – 2019. – No. 2. – P. 118-122. – EDN: YSRMFI.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 112-118

УДК: 338.15
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_16

ЖАШЫЛ ДОЛБООРЛОРДУ КАРЖЫЛОО: ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ, ТОБОКЕЛДИКТЕР ЖАНА КУРАЛДАР

ФИНАНСИРОВАНИЕ ЗЕЛЕНЫХ ПРОЕКТОВ: ОСОБЕННОСТИ, РИСКИ И ИНСТРУМЕНТЫ

FINANCING GREEN PROJECTS: FEATURES, RISKS AND TOOLS

Карбекова Азиза Байматовна
Карбекова Азиза Байматовна
Karbekova Aziza Baimatovna

Э.и.д., проф. м.а., Жалал-Абад мамлекеттик университети
Д.э.н., и.о. проф., Жалал-Абадский государственный университет
Doctor of Economics, Acting Professor, Jalal-Abad State University
aziza-karbekova@mail.ru

Качканбаева А.С.
Качканбаева А.С.
Kachkanbaeva A.S.

Окутуучу, Жалал-Абад мамлекеттик университети
Преподаватель, Жалал-Абадский государственный университет
Lecturer, Jalal-Abad State University
akachkanbaeva@mail.ru

Сайпидинов И.М.
Сайпидинов И.М.
Saipidinov I.M.

Э.и.к., доцент Ош мамлекеттик университети
К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
diplomats33@gmail.com

ЖАШЫЛ ДОЛБООРЛОРДУ КАРЖЫЛОО: ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ, ТОБОКЕЛДИКТЕР ЖАНА КУРАЛДАР

Аннотация

Изилдөөнүн предмети өнөр жай ишканаларынын “жашыл” долбоорлору болуп саналат. Иштин максаты – “жашыл” долбоорлорду каржылоонун өзгөчөлүктөрүн изилдөө, талдоо жана колдонуу. Макаланын актуалдуулугу “жашыл” экономиканы, анын ичинде “жашыл” долбоорлорду өнүктүрүү боюнча мыйзам ченемдерин иш жүзүндө ишке ашыруу маселелерин чечүү зарылчылыгы менен аныкталат. Келечекте жашыл компанияларга оператордук моделине жана когнитивдик карталарга негизделген куралдарды колдонуу сунушталат.

Ачкыч сөздөр: “жашыл” экономика; “жашыл” долбоорлор; каржылоо инструменттери; оператордук модели; климаттык тобокелдиктер; корпоративдик, насыялык тобокелдиктер.

ФИНАНСИРОВАНИЕ ЗЕЛЕНЫХ ПРОЕКТОВ: ОСОБЕННОСТИ, РИСКИ И ИНСТРУМЕНТЫ

Аннотация

Предметом исследования являются «зеленые» проекты компаний промышленной деятельности. Цель работы – изучение особенностей финансирования, анализа и применения «зеленых» проектов. Актуальность статьи определяется необходимостью решения вопросов фактической реализации положений законодательства о развитии «зеленой» экономики, в том числе «зеленых» проектов. В будущем «зеленым» компаниям рекомендуется использовать инструменты, основанные на операторской модели и когнитивных картах.

Ключевые слова: *«зеленая» экономика; «зеленые» проекты; инструменты финансирования; операторная модель; климатические риски; корпоративные, кредитные риски.*

FINANCING GREEN PROJECTS: FEATURES, RISKS AND TOOLS

Abstract

The subject of research is the "green" projects of companies with industrial activity. The purpose of the work is to study the features of financing, analysis and application of "green" projects. The relevance of the article is determined by the need to solve the issues of actual implementation of the provisions of the laws on the development of "green" economy, including "green" projects. In the future, "green" companies are recommended to use tools derived from the operator model and cognitive maps.

Keywords: *“green” economy; “green” projects; financing tools; operator model; climatic risk; corporate credit risks.*

Заманбап коом климаттын өзгөрүшү, жаратылыш ресурстарынын түгөнүп баратышы жана экологиялык кризистин коркунучу алдында турат. Ушуга байланыштуу уламдан-улам көп компаниялар, уюмдар жана мамлекеттер айлана-чөйрөгө терс таасирин азайтуунун жана туруктуу өнүгүүгө жетишүүнүн натыйжалуу куралы катары жашыл долбоорлорго көңүл буруп жатышат.

Жашыл долбоорлор жашоонун сапатын жакшыртууга, парник газдарынын эмиссиясын кыскартууга, энергиянын натыйжалуулугун жогорулатууга жана энергиянын кайра жаралуучу булактарын өнүктүрүүгө багытталган инновациялык жана экологиялык жактан таза демилгелер. Жашыл долбоорлордун маанилүү аспектиси бул алардын экономикалык өсүштү айлана-чөйрөнү коргоо жана социалдык жоопкерчилик менен айкалыштыра билүү. Жашыл долбоорлор энергиянын кайра жаралуучу булактарын өнүктүрүүдөн баштап калдыктарды башкаруунун эффективдүү системаларын түзүүгө чейинки иш-чаралардын кеңири спектрин камтыйт. Алар парник газдарынын эмиссиясын азайтуу, мунай продуктыларына көз карандылыкты азайтуу жана энергиянын натыйжалуулугун жогорулатуу сыяктуу туруктуу өнүгүү максаттарына жетишүүдө негизги ролду ойношот.

Экологиялык туруктуулукту жана айлана-чөйрөгө зыяндуу таасирин азайтууга багытталган жашыл долбоорлор каржылоого өзгөчө мамилени талап кылат. Алар мамлекеттик булактардан да (мамлекеттик субсидиялар, гранттар) жана жеке сектордон (жеке инвестициялар, жашыл кредиттер, жашыл облигациялар) каржыланышы мүмкүн [1, 6, 7].

Жашыл долбоорлордун негизги артыкчылыктарынын бири – алардын айлана-чөйрөгө жана адамдардын ден соолугуна тийгизген оң таасири. Бирок, жашыл долбоорлорду ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн инвестициялык жогорку чыгымдар, технологиялык тобокелдиктер, көзөмөлдөөчү органдар менен өз ара аракеттенүүдөгү кыйынчылыктар сыяктуу ар кандай чакырыктарды эске алуу зарыл. Жашыл долбоорлорду каржылоо менен байланышкан негизги тобокелдиктер [2]:

1. Мыйзамдардагы жана саясаттагы күтүлбөгөн өзгөрүүлөр: экологиялык стандарттарга, салыктык жеңилдиктерге же субсидияларга карата өкмөттүн саясатынын жана мыйзамдарынын өзгөрүшү жашыл долбоорлорду каржылоого олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүндүгүн байкасак болот.

2. Технологиялык тобокелдиктер: Жаңы технологияларды иштеп чыгуу же учурдагы технологияларды өзгөртүү учурдагы жашыл технологияларды эскирген же натыйжасыз кылып коюшу шарт болгон.

3. Финансылык тобокелдиктер: Бул каржылоону камсыздоо менен байланышкан тобокелдиктерди, капиталдын наркын, кредиттик тобокелдиктерди жана валютанын өзгөрүшүн камтыйт.

4. Рыноктук тобокелдиктер: жашыл долбоор тарабынан өндүрүлгөн продуктыларга же кызматтарга суроо-талаптын өзгөрүшү анын кирешелүүлүгүнө олуттуу таасир этиши каралган.

5. Репутациялык тобокелдиктер: коомчулуктун терс реакциясы же инвесторлордун жана керектөөчүлөрдүн жашыл долбоорлорго болгон терс мамилеси алардын ийгилигине таасир этиши мүмкүн болгон.

6. Климаттын өзгөрүшү жана табигый кырсыктар: Жашыл долбоорлор, өзгөчө альтернативдик энергетика жана экологиялык чечимдер менен байланышкан, климаттын өзгөрүшүнө жана табигый кырсыктарга алсыз болгону байкалган.

Бул тобокелдиктерди башкаруу жашыл долбоорлорду ийгиликтүү каржылоо жана аларды туруктуу өнүктүрүү үчүн маанилүү. Бул финансылык инструменттерди колдонууну, камсыздандырууну, портфелди диверсификациялоону жана укуктук коргоону күчөтүүнү камтып кеткен.

Мамлекет уюмдардын жана жеке ишкерлердин мүмкүнчүлүктөрүн жөнгө салуучу бир катар ченемдик укуктук актыларды кабыл алды. Келечектин “жашыл” экономикасы үчүн “жашыл” долбоорлорду иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, парник газдарынын эмиссиясын эсепке алуу , чектөө жана көмүртек изин көзөмөлдөө каралып жатат. Менчик укуктарынын жаңы категориясы киргизилди. Актылардын кабыл алынышы Кыргызстандын климат боюнча Париж келишимине катышуусунун натыйжасы болуп саналат.

Климаттык максаттар үчүн 110 өлкөнүн өкмөттөрү жана кызыкдар коммерциялык банктары экология, социалдык өнүктүрүү жана көмүртекти көп талап кылган компаниялары эсепке алуу механизмдерди жөнгө салуу стандарттарын иштеп чыгууда жана ишке ашырууда. ESG (экологиялык, социалдык жана корпоративдик башкаруу) бул проблемаларды чечуу учун ыктыярдуу негизде кызыккан ишканаларды тартууда. Бул демилге узак мөөнөттүү этиканы түзөт. Эл аралык "жашыл" бизнести жүргүзүү тенденциясы, банктардын, компаниялардын жана экономиканын туруктуу өнүгүү максаттарына жетүү үчүн зарыл болгон принциптерди, механизмдерди жана инструменттерди камтыйт. Жашыл долбоорлорду каржылоодо катышуучулар, чарбалык субъекттер банктык жана корпоративдик ресурстарга муктаж. Буга эл аралык негиз жана мамлекеттин тажрыйбасы, биринчиден, «жашыл» долбоорлорду өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү такталат, экинчиден, корпоративдик кредиттеги климаттык тобокелдиктери жана трансформациянын мыйзам ченемдүүлүктөрү талданат.Контролдонуучу адаптивдүүлүккө мүмкүндүк берүүчү активдер ар кандай максаттардагы “жашыл” долбоорлорду каржылоонун кесепеттерин талдайт.

"Жашыл" долбоорлорду өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү белгиленген талаптар менен аныкталат, аларга карата ченемдик-укуктук документтер акыркы бир нече жыл ичинде кабыл алынган өлкөнүн өнүгушүнүн укуктук жана институттук проблемаларын, ошондой эле узак мөөнөттүү стратегиялык пландаштыруу саясатын жөнгө салуу жагы да каралган. «Жашыл» долбоорлордун экологиялык жактан маанилүү талаптарга шайкештигин баалоодогу негизгилери: мамлекеттик жөнгө салуу, статистикалык көмүртектин интенсивдүүлүгүн мүнөздөгөн парник газдарынын эмиссиясынын эсепке алуу жана экологиялык мониторингтеги продуктылар, ошондой эле сертификация (тастыктоо) үчүн көмүртек квоталарын чыгарууну азайтуу жана буга кызыккандар үчүн квоталарды сатып алуу жана сатуу. Мониторингдин предмети, эреже катары, белгиленген чектерде парник газдарынын эмиссиясы, чектөөлөр, ошондой эле аларды долбоорлоодо жана ишке ашыруудагы натыйжасыздыктан келип чыгышы мүмкүн болгон көрсөткүчтөр, мисалы, энергия ресурстарын үнөмдөөнү же пайдаланууну жетишсиз эсепке алуу жагынан кайра жаралуучу энергия булактары [3].

Бир катар чет өлкөлөрдүн практикасы көрсөткөндөй мониторингдин эффективдүү механизмдерин ишке ашыруу үчүн киргизилген көмүртек салыгынын оптималдуу

параметрлерин акырындап тактоого мамлекет мүмкүндүк берет. Өнүгүүдөгү негизги тоскоолдуктардын бири болуп эффективдүү “жашыл” долбоорлор – бул климаттын өзгөрүшүнүн трансформациясынын механизмин түшүнбөгөндүктөн каржылык тобокелдиктерге алып келет. Каржы компанияларга тийиши мүмкүн болгон түздөн-түз физикалык мүнөздөгү климаттык тобокелдиктер, мисалы, учурда зоналарда жайгашкан табигый кырсыктардын коркунучу: сел, токойдогу өрт, кургакчылык же калың кар жаашы. Бирок климаттык тобокелдиктер кредиттик карыз алуучулар аркылуу кыйыр түрдө алда канча чоң таасирин тийгизиши мүмкүн. Физикалык тобокелдиктер компанияларга жана бүтүндөй экономикага кыска мөөнөттүү соккулар же узак мөөнөттүү жылыштар аркылуу таасир этиши мүмкүн. Мисалы, Техастагы эң ири энергетикалык компаниялардын бири Бразос электр энергиясы кооперативи 2021-жылдын март айында жети күндүк экстремалдык кырдаалда мамлекеттин электр тутумундагы бир нече жолу өчүрүүлөрдөн улам банкрот деп жарыяланган. Өнүктүрүү процесстерин каржылоо көйгөйлөрү жана "жашыл" долбоорлорду ишке ашыруу, аларга ар түрдүү, бирок окшош семантика менен көптөгөн басылмалар арналган. Бул “жашыл” каржылоо, “жашыл” банк иши, “ESG banking” ж.б. Анализ маалыматтар жана башка басылмалар көрсөтүп тургандай, аларда, эреже катары, эки негизги тезистер талкууланат [4].

Биринчи тезис илимдин жана өндүрүштүн өнүгүшүнүн азыркы шарттарында жана экономиканын коомдун “жашыл” өнүгүү тенденцияларында эч кандай альтернатива жок.Экинчи тезис «жашыл» долбоорлорду каржылоо (баардык өзгөртүүлөрүндө) заманбап экономиканын секторлорун «жашыл» чөйрөгө трансформациялоонун эң маанилүү ресурсу экенин көрсөтөт. Жашыл компаниялар аркылуу иштелип чыккан куралдарды оператор модели жана когнитивдик карталар менен колдонуу сунушталат, алар биринчиден, инструменттерди бизнестин өзгөргөн шарттарына ылайыкташтырууга мүмкүндүк берет, экинчиден, жашыл каржылоо тобокелдиктерин минималдаштыруу долбоорлор, үчүнчүдөн, “жашыл” технологияларды киргизүү көмүртектүү продукцияны өндүрүү жана төртүнчүдөн, көмүртек салыгынан болгон жоготууларды азайтуу аркылуу жана продукциясын экспорттоонун көлөмүн көбөйтүү үчүн сунушталат.

Жашыл долбоорлор климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөшүүдө жана жаратылыш ресурстарын сактоодо маанилүү роль ойнойт. Жашыл долбоорлорду ишке ашыруу тобокелдиктерди жана стратегиялык пландаштырууну эске алуу менен комплекстүү мамилени талап кылат. Бирок, жашыл долбоорлорду ийгиликтүү ишке ашыруу коомго жана айлана-чөйрөгө олуттуу пайда алып келиши мүмкүн.

Дүйнөдө жашыл долбоорлорду каржылоонун бир нече негизги инструменттери бар [5]:

1. Жашыл кредиттер жана кредиттер: Жашыл долбоорлорду иштеп чыгуу жана ишке ашыруу үчүн банктар же финансылык институттар тарабынан көрсөтүлүүчү финансылык колдоо каралган. Бул кредиттер, адатта, экологиялык туруктуулукка багытталган долбоорлор үчүн төмөнкү пайыздык чендер сыяктуу өзгөчө шарттарга ээ болгонун байкоого болот.

2. Жашыл облигациялар: Максаты экологиялык жоопкерчиликке багытталган долбоорлорду жана программаларды каржылоо болгон зайым инструменттери бар. Жашыл облигациялардан түшкөн каражат экологиялык максаттар үчүн гана колдонулат.

3. Венчурдук капитал жана жеке инвестициялар: экологиялык туруктуулук чөйрөсүндө жаңы технологияларды же тажрыйбаларды өнүктүрүүгө алып келиши мүмкүн болгон жашыл

стартаптарга жана долбоорлорго жеке инвесторлордун же венчурдук фонддордун инвестициялары деп атап кетсе болот.

4. Мамлекеттик субсидиялар жана гранттар: экологиялык туруктуулук чөйрөсүндө жашыл долбоорлорду жана изилдөөлөрдү стимулдаштыруу үчүн өкмөт тарабынан каржылык колдоо каралган.

5. Инфраструктуралык инвестиция: кайра жаралуучу энергия, таштандыларды башкаруу, транспорттук инфраструктура жана башкалар сыяктуу жашыл инфраструктуралык долбоорлорду каржылоо болот.

Бул каржылоо инструменттери жашыл долбоорлорду колдоого жана өнүктүрүүгө, экологиялык туруктуулукту илгерилетүүгө жана климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөшүүгө жардам берип турат.

Жыйынтыктап айтканда, жашыл долбоорлорду каржылоо көңүл бурууну жана тобокелдиктерди башкаруунун атайын инструменттерин иштеп чыгууну талап кылган маанилүү багыт деп айтууга болот деп белгилесек жаңылышпайбыз. Жашыл долбоорлорду каржылоонун негизги өзгөчөлүктөрү алардын экологиялык багыты, туруктуу өнүгүүгө умтулуусу жана социалдык жоопкерчилик менен байланышканы анык. Бирок, жашыл долбоорлорду ийгиликтүү ишке ашыруу инвесторлордун жана финансылык институттардын өзгөчө көңүл буруусун талап кылган олуттуу тобокелдиктерге дуушар болуп келген.

Жашыл долбоорлорду каржылоого байланышкан тобокелдиктерге мыйзамдардагы өзгөртүүлөр, технологиялык тобокелдиктер, финансылык тобокелдиктер, рыноктук тобокелдиктер, репутациялык тобокелдиктер, климаттын өзгөрүшү жана табигый кырсыктар менен байланышкан тобокелдиктер кирет. Бул тобокелдиктер жашыл долбоорлордун ийгилигине олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн жана эффективдүү башкарууну талап кылып келген. Жашыл долбоорлорду ийгиликтүү каржылоо үчүн финансылык инструменттер, камсыздандыруу, портфелди диверсификациялоо жана укуктук коргоону күчөтүү сыяктуу тобокелдиктерди башкаруунун атайын инструменттерин иштеп чыгуу зарыл болгон. Мындан тышкары, ачык жана натыйжалуу тобокелдиктерди баалоо жана мониторинг механизмдерин иштеп чыгуу, ошондой эле жашыл долбоорлорду каржылоодо инновациялык ыкмаларды стимулдаштыруу маанилүү болуп эсептелет.

Ошентип, жашыл долбоорлорду каржылоо тобокелдиктерди башкарууга комплекстүү мамилени жана алардын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн атайын инструменттерди иштеп чыгууну талап кылган өнүгүүнүн маанилүү багыты болуп саналып келген.

Список литературы:

1. Ченчик Я.В. (2021) Туруктуу өнүгүү концепциясында климаттык тобокелдиктерди корпоративдик кредиттик тобокелдиктерге трансформациялоо. Финансылык тобокелдиктерди башкаруу. №6, бб. 88–98

2. Карбекова А.Б., Самиева К.Т. (2019) Формирование зеленой экономики- это основа устойчивого развития общества. Актуальные вопросы современной экономики. № 3-1, сс. 666-670
3. Карбекова А.Б., Качканбаева А.С. (2023) Исследование зеленой экономики и устойчивого развитие Кыргызстана: возражения и перспективы. В сборнике: Экономика и управление в современных условиях. Международная научно-практическая конференция, Красноярск, сс. 47–54
4. Кольцов А.Н. (2020) Жашыл банк модели глобалдык атаандаштык үчүн курал катары. Эл аралык банк институтунун илимий эскертүүлөрү. бб. 22–39.
5. Ченчик Я.В. (2021) Туруктуу өнүгүү концепциясында климаттык тобокелдиктерди корпоративдик кредиттик тобокелдиктерге трансформациялоо. Финансылык тобокелдиктерди башкаруу. №2, бб. 88–98.
6. Кулуева, Ч. Р. Вопросы взаимодействия правильной “зеленой экономики” и устойчивого развития регионов Кыргызстана: проблемы и Перспективы / Ч. Р. Кулуева // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2023. – № 2(3). – С. 62-69. – DOI: 10.52754/16948734_2023_2(3)_10. – EDN: FZCIGP.
7. Кажагалиева, Д. Г. Оценка воздействия филиала АО "алюминий Казахстана" Краснооктябрьского бокситового рудоуправления в рамках современных тенденций зеленой экономики и внедрения ресурсосберегающих технологий / Д. Г. Кажагалиева, Г. Д. Жарлыгасова, С. К. Кожевников // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – № 1-2. – С. 159-174. – DOI: 10.52754/16947452_2021_1_2_159. – EDN: GISIUD.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА
ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА
JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 119-126

УДК: 338.3
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_17

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ И ДИНАМИКИ МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ И ПРАКТИКА ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ

ИШКАНАНЫН МАТЕРИАЛДЫК ЗАПАСТАРЫНЫН ТҮЗҮЛҮШҮН ЖАНА ДИНАМИКАСЫН ТАЛДОО ЖАНА АНЫ КОЛДОНУУ ПРАКТИКАСЫ

ANALYSIS OF THE STRUCTURE AND DYNAMICS OF AN ENTERPRISE’S MATERIAL RESERVES AND THE PRACTICE OF ITS APPLICATION

Култаева Насима Топчубаевна
Култаева Насима Топчубаевна
Kultaeva Nasima Topchubaevna

Магистр экономики, Ошский государственный университет
Экономиканын магистри , Ош мамлекеттик университети
Master of Economics, Osh State University

Зайирова Венера Тынчтыковна
Зайирова Венера Тынчтыковна
Zayirova Venera Tynchtykovna

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

Бекмуратов Алтынбек Топчуевич
Бекмуратов Алтынбек Топчуевич
Bekmuratov Altynbek Topchuevich

К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
abekmuratov@oshsu.kg

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ И ДИНАМИКИ МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ ПРЕДПРИЯТИЯ И ПРАКТИКА ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация

Анализ использования материальных запасов является важнейшим направлением деятельности предприятия. Данная статья посвящена вопросам анализа структуры и динамики материальных запасов предприятия, а также повышения эффективности их использования. Апробирована методика анализа структуры и динамики запасов на примере одного из производственных предприятий. Даны рекомендации по повышению эффективности использования материальных запасов.

Ачкыч сөздөр: материальные запасы, анализ структуры, анализ динамики, методика экономического анализа, эффективность использования.

ИШКАНАНЫН МАТЕРИАЛДЫК ЗАПАСТАРЫНЫН ТҮЗҮЛҮШҮН ЖАНА ДИНАМИКАСЫН ТАЛДОО ЖАНА АНЫ КОЛДОНУУ ПРАКТИКАСЫ

Аннотация

Материалдык запастарды пайдаланууну талдоо ишкананын ишмердүүлүгүнүн эң маанилуу багыттарынан болуп саналат. Бул макала ишкананын материалдык байлыктарынын түзүлүшүн жана динамикасын талдоо, ошондой эле аларды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу маселелерине арналган. Запастардын түзүлүшүн жана динамикасын талдоо методологиясы өндүрүш ишканаларынын биринин мисалында сыналган. Материалдык запастарды пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча сунуштар берилген.

Ключевые слова: *материалдык запастар, түзүлүшүн талдоо, динамикасын талдоо, экономикалык талдоо ыкмасы, пайдалануунун натыйжалуулугу.*

ANALYSIS OF THE STRUCTURE AND DYNAMICS OF AN ENTERPRISE’S MATERIAL RESERVES AND THE PRACTICE OF ITS APPLICATION

Abstract

Analysis of the use of material reserves is the most important activity of an enterprise. This article is devoted to the issues of analyzing the structure and dynamics of an enterprise’s material reserves, as well as increasing the efficiency of their use. The methodology for analyzing the structure and dynamics of inventories was tested using the example of one of the manufacturing enterprises. Recommendations are given to improve the efficiency of using material reserves.

Keywords: *inventories, structure analysis, dynamics analysis, economic analysis methodology, efficiency of use.*

В настоящее время в условиях рыночных отношений основное внимание уделяется повышению эффективности и рационального использования и управления материальными ресурсами предприятий.

Всем известно, что материальные принадлежности, выступая в качестве предметов труда, являются основным элементом в финансово-хозяйственной деятельности компаний любой сферы.

Различные подходы определения сущности материальных активов привели к тому, что многие авторы при определении экономической категории этого понятия придерживались к определенным свойствам этих активов. Некоторые экономисты держат мнения о том, что материальные ресурсы являются имущественным активом, которое используется как в процессе производства, так и в административных целях. [2, с.12]. Некоторые считают, что материальные ресурсы – это результат труда, вложенного в них на более ранних фазах производства, например, во время добычи [3, с.17]. Ещё существует теория о том, что материальные ресурсы являются частью материально производственных запасов, которые в свою очередь считаются активами, применяемые в процессе производства [4, с.19].

Материальные запасы предприятий являются одним из главных элементов, которые используются в процессе производства продукции, оказания работ или услуг. Эти активы обязательно влияют на конечную стоимость выпускаемой продукции, в связи с этим имеет место необходимость их правильного определения и учета.

Материальные ресурсы являются источником производственного цикла предприятия. Именно поэтому нуждаются в определении качественной и количественной характеристики. Если у компании имеется достаточное количество материальных запасов в оптимальном составе, то это означает, что компания имеет серьезные предпосылки для нормального функционирования и обеспечения конкурентоспособности в условиях рынка [1].

В современной литературе и в научных публикациях методология анализа использования материальных ресурсов предприятия освещена широко, но, несмотря на это проблемы эффективного использования материальных ресурсов остается актуальной и продолжает вызывать научно-практический интерес.

Мы предполагаем, что для повышения эффективности анализа необходимо принимать во внимание особенности и характеристику производственной компании как системы и как процесса, которые соответственно предопределяют специфику анализа материальных запасов. Нам известно, что, в производственной компании основные расходы связаны именно с процессом производства, но практически нет расходов, связанных с хранением готовой продукции и их продажей.

Как правило, анализ материальных запасов надо начинать с оценки их состава, структуры и динамики. Это целесообразно для определения степени их влияния на итоговую стоимость имущества предприятия, на стоимость текущих активов и получения предварительного вывода об их состоянии на момент анализа.

На характер структуры материальных запасов влияют несколько факторов, то есть, особенность конкретного вида деятельности; эффективность планирования производства и реализации продукции; взаимоотношения с поставщиками (договоренность поставок; сезонность поставок; отдаленность поставщиков от потенциальных потребителей); несоответствие объемов спроса на материальные ресурсы возможностям производства; стохастичный характер спроса на материальные ресурсы; техническое состояние основных

фондов, когда запасы сырья и материалов до устранения неполадок не используются в производственном процессе; инфляционные ожидания по изменению цен на сырье, материалы и цен на реализуемую продукцию. Структурный анализ нужен для выявления процентных соотношений отдельных элементов материальных ресурсов, в целом, их объеме, в объеме оборотных активов и активов компании в общем.

Под структурой материальных запасов понимается соотношение между отдельными элементами материальных запасов в общей их величине. Имея информацию об удельном весе каждого элемента материальных запасов, можно прийти к определенным выводам о качестве управления запасами. К примеру, существенное преобладание доли запасов в структуре оборотных активов может быть связано с увеличением объема поставок сырья и материалов, а также с ростом издержек в незавершенном производстве в результате повышения цен на сырье и материалов, ростом длительности производственного цикла. В тот же момент уменьшение удельного веса материальных ресурсов в части сырья и материалов, при одновременном росте удельного веса дебиторской задолженности, является следствием чрезмерного кредитование покупателей и отвлечением средств из производственного цикла путем замораживания в дебиторской задолженности [5].

Проводив анализ ряда источников, получены выводы о том, что потери от дефицита материальных ресурсов могут составлять до тридцати процентов прибыли компаний [3, с.175]. Создание резервов позволяет снизить вероятность появления дефицита, а, следовательно, и уменьшить экономический убыток от нехватки запасов. Анализ структуры материальных ресурсов определяет основу для прогнозирования будущих изменений в их составе в следующих периодах.

Анализ состава и структуры материальных запасов также важен для оценки ликвидности этих активов. Ликвидность компании в среднесрочной перспективе, определяется наличием у неё материальных запасов в таком объеме, достаточном при их мобилизации для погашения текущих обязательств [1]. В связи с этим, целесообразным считается проведение анализа коэффициентов ликвидности при мобилизации запасов и текущей ликвидности, так как материальные ресурсы составляют основную часть краткосрочных активов.

Под динамикой материальных ресурсов понимается изменение их размера в определенном периоде времени. Для анализа динамики определяются как абсолютные показатели, так и относительные показатели. Абсолютные величины дают абсолютные приросты, а абсолютные показатели – темпы прироста.

После проведения анализа структуры и динамики материальных ресурсов, можно приступить к изучению эффективности их использования. Эффективность какого-либо процесса определяется измерением относительных величин (коэффициентов). Процесс анализа эффективности использования материальных ресурсов состоит из следующих этапов:

- анализ обеспеченности и материалоотдачи;
- анализ оборачиваемости материальных ресурсов;
- анализ рентабельности.

Для анализа обеспеченности материальными запасами используется показатель удельного веса запасов в оборотных активах, для анализа отдачи в процессе производства используются коэффициенты материалоотдачи и материалоемкости.

При определении оборачиваемости используются коэффициенты, характеризующие скорость оборота: прямой (количество оборотов) и обратный (длительность одного оборота) коэффициенты оборачиваемости материальных ресурсов в целом и по их видам (сырье и

материалы, затраты в незавершенном производстве, готовая продукция и прочие материальные ресурсы) [4, с.50].

Для анализа рентабельности определяются показатели доходности материальных запасов и оборотных активов в целом. В процессе анализа большое значение имеет определение причинно-следственных связей между факторными и результирующими показателями. Для этого применяются способы статического и динамического факторного анализа. Факторный анализ ликвидности запасов является отдельным шагом оценки эффективности использования материальных запасов. Для подтверждения наших предположений и высказываний, проведем анализ материальных запасов предприятия ОсОО «Аква Пласт», основной вид деятельности которого является производство пластмассовых изделий.

Показатели структуры и динамики материальных запасов рассматриваемого предприятия, сгруппированные по составу исходя из их отношения к производственному процессу, представлены в таблице 1. Для анализа использованы материалы из годовой финансовой отчетности предприятия за 2021–2023 гг. В качестве базисного периода рассматривается 2021г., в качестве отчетного – 2023 г.

Таблица 1. Структура и динамика материальных ресурсов ОсОО «Аква Пласт» за 2021–2023 гг.

Виды активов	2021 год		2022 год		2023 год		Изменения		Среднегодовой уд.вес, %
	млн. сом.	уд.вес, %	млн. сом.	уд.вес, %	млн. сом.	уд.вес, %	млн. сом.	темп роста, %	
Долгосрочные активы, в том числе	445,3	85,4%	540,1	86,9%	634,9	85,1%	189,6	142,6%	85,8%
Основные средства	328,9	63,1%	316,6	50,9%	355,4	47,6%	26,5	108,1%	53,9%
Прочие долгосрочные активы	116,4	22,3%	223,5	35,9%	279,5	37,4%	163,1	240,1%	31,9%
Краткосрочные активы, в том числе	75,9	14,6%	81,6	13,1%	111,6	14,9%	35,7	147,0%	14,2%
ТМЗ, в том числе	58,2	11,2%	59,9	9,6%	74,3	10,0%	16,1	127,7%	10,3%
сырье и материалы	41,7	8,0%	41,8	6,7%	50,1	6,7%	8,4	120,1%	7,1%
незавершенное производство	12,7	2,4%	13	2,1%	17,6	2,4%	4,9	138,6%	2,3%
готовая продукция	3,8	0,7%	5,1	0,8%	6,6	0,9%	2,8	173,7%	0,8%
Счета к получению	13,6	2,6%	18,1	2,9%	30,9	4,1%	17,3	227,2%	3,2%
Денежные средства	3,1	0,6%	2,3	0,4%	5,1	0,7%	2,0	164,5%	0,5%
Прочие	1,0	0,2%	1,3	0,2%	1,3	0,2%	0,3	130,0%	0,2%

краткосрочные активы									
Всего активы	521,2	100%	621,7	100%	746,5	100%	225,3	143,2%	100%

* Рассчитано на основе данных финансовой отчетности.

За 2021–2023 гг. доля товарно-материальных запасов составила в среднем 10,3% от всех активов, и была тенденция уменьшения с 11,2% до 10,0% за рассматриваемый период. Однако, вместе с тем наблюдалась тенденция абсолютного увеличения товарно-материальных запасов (прирост составил 16,1 млн сом. или 27,7%) до 74,3 млн сом. по результатам 2023 г.

Исходя из особенностей деятельности рассматриваемого предприятия, в структуре товарно-материальных запасов стабильно преобладает сырье и материалы – в среднем 69,4%. На готовую продукцию приходится менее 8,1% от совокупных запасов. Концентрация запасов в незавершенном производстве является следствием минимизации расходов на хранение запасов и их пополнение исходя их текущих потребностей производства. Вместе с тем, недостаточный запас сырья и материалов может привести к увеличению затрат на их приобретение и увеличению производственного цикла.

За 2021–2023 гг. отмечался прирост по всем категориям товарно-материальных-запасов. Однако за период исследования темпы роста запасов (127,7%) ниже как темпов роста оборотных активов (147,0%), так и совокупных активов (темп роста 143,2%).

Как видно из таблицы 2, в ОсОО «Аква Пласт» за 2021–2023гг. отмечается увеличение интенсивности оборота товарно-материальных запасов по их видам. Коэффициент оборачиваемости товарно-материальных запасов имеет положительный рост с 5,36 оборотов в 2021 г. до 6,06 оборота в 2023 г., как следствие продолжительность одного оборота сократилась на 7,87 дня до 60,23 дня. Увеличение интенсивности использования материальных запасов в операционном цикле, привело к высвобождению краткосрочных активов в 2023 г. в сумме 1798,52 млн сом. (7,87*((13764/365)*6,06)), что оценивается положительно.

Коэффициент оборачиваемости сырья и материалов ускорился с 21,83 оборота в 2021 г. до 27,42 оборота в 2023 г., следовательно, продолжительность одного оборота сократилась на 3,41 дня до 13,31 дня.

Таблица 2. Динамика показателей оборачиваемости материальных запасов ОсОО «Аква Пласт» за 2021–2023 гг.

Показатель	2021г.	2022г.	2023г.	Отклонение		Средняя величина
				2022г. от 2021г.	2023г. от 2022г.	
Коэффициент оборачиваемости ТМЗ, оборот	5,36	5,91	6,06	0,55	0,15	5,78
Оборачиваемость ТМЗ, дни	68,10	61,78	60,23	- 6,32	-1,55	63,37
Коэффициент оборачиваемости сырья и материалов, оборот	21,83	24,45	27,42	2,62	2,97	24,57
Оборачиваемость сырья и материалов, дни	16,72	14,93	13,31	- 1,80	-,62	14,99

Коэффициент оборачиваемости затрат в незавершенном производстве, оборот	7,13	7,82	7,81	0,70	- 0,01	7,59
Оборачиваемость затрат в незавершенном производстве, дни	51,21	46,66	46,74	- 4,55	0,08	48,21
Коэффициент оборачиваемости готовой продукции и товаров для продажи, оборот	2399,70	2005,44	2085,54	-394,26	80,10	2 163,56
Оборачиваемость готовой продукции и товаров для продажи, дни	0,15	0,18	0,18	0,03	- 0,01	0,17

**Рассчитано на основе данных финансовой отчетности.*

В 2023 г. произошло уменьшение оборачиваемости затрат в незавершенном производстве (снижение к 2021 г. составило 0,68 оборота) до 7,81 оборота. Длительность одного оборота снизилась на 4,47 дня до 46,74 дней, что значительно выше уровня цикла производства работ организаций, осуществляющих такую деятельность.

Коэффициент оборачиваемости готовой продукции достаточно высокий (в среднем за период исследования составляет 2163,6 оборота), продолжительность одного оборота в среднем не превышает 0,2 дня, что является следствием отсутствия залеживания продукции и ее реализации в течении пяти часов с момента выпуска из производства (отгрузка покупателю).

Таким образом, за 2021–2023 гг. наблюдается ускорение оборачиваемости по всем видам товарно-материальных запасов. Несмотря на это, продолжительность нахождения оборотных активов в производственных запасах значительно выше среднеотраслевых значений предприятий. При расчете среднеотраслевых данных учитывались организации, величина активов которых составляет более 10 тыс. сом. и выручка за год превышает 100 тыс. сом. Из расчета также исключались организации, отчетность которых имела существенные арифметические отклонения от правил составления бухгалтерской отчетности [1].

Итак, использование рассмотренной методики анализа использования материальных запасов дало комплексно оценить данный бизнес-процесс: по уровню ликвидности, рентабельности, отдачи в процессе производства, доходности. Итоги анализа показывают, что в рассматриваемом периоде наблюдается низкий показатель эффективности использования материальных запасов, так как несмотря на повышение материалоотдачи, рентабельности и оборачиваемости в рассматриваемый период, их уровень намного ниже среднеотраслевых показателей. Ещё, коэффициенты ликвидности и обеспеченности материальных запасов собственными оборотными средствами, отражают вероятность становления несостоятельности в ближайшие периоды.

Исходя из этих полученных выводов, на рассматриваемом предприятии необходимо улучшить следующие мероприятия:

1) направление средств, полученных за счет оптимизации дебиторской задолженности, на пополнение материальных ресурсов;

2) уменьшение кредиторской задолженности за счет оптимизации дебиторской задолженности.

Уменьшение кредиторской задолженности приводит к снижению себестоимости сырья и материалов в связи с тем, что кредит был привлечен на пополнение оборотных

активов (текущую производственную деятельность), и, как следствие увеличить эффективность использования материальных запасов предприятия.

Кроме того, в целях совершенствования использования материальных запасов целесообразно:

- наладить работу по рационализации учета материальных запасов;
- экономное и эффективное использование материальных запасов;
- проведение работы по улучшению организации материально-технического снабжения в целях своевременного обеспечения бесперебойной работы производства и снижения себестоимости закупки сырья и материалов.

В итоге, по нашему мнению, к главным причинам возникновения финансово-экономических проблем также следует отнести то, что многие предприятия пока недооценивают роль финансово-экономического анализа в повышении эффективности использования материальных ресурсов. Аналитическая компонента использования материальных ресурсов должна стать неотъемлемой частью управляющей подсистемы предприятия.

Список литературы:

1. Адилаева Г. Совершенствование методики анализа оборотных активов предприятий // С. Нааматов атындагы НМУнун Жарчысы журналы. – 2015. – №2. – С. 90–94.

2. Щербаков В.В. Учет материально-производственных запасов / под ред. В.В. Щербакова. – М.: Юрайт, 2020. – 387 с.

3. Савицкая Г.В. Проблемные аспекты исчисления показателей эффективности бизнеса / Г.В. Савицкая // Журнал исследований по управлению. – 2017. – Т. 3. №3. – С. 1–28.

4. Латыпова М.Н. Учет материально-производственных запасов / М.Н. Ла- тыпова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: nsportal.ru (дата обращения: 16.05.2022).

5. Байдыбекова С.К. Анализ эффективности использования производственных ресурсов предприятия / С.К. Байдыбекова // Финансовый менеджмент. – 2021. – №2 – С. 31–41.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА
ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА
JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 127-132

УДК 69.03: 620.9
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_18

ПОВЫШЕНИЯ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ЗДАНИЙ КАК ОСНОВА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ГОРОДОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ШААРЛАРДЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК ТУРУКТУУЛУГУНУН НЕГИЗИ КАТАРЫ ИММАРАТТАРДЫН ЭНЕРГЕТИКАЛЫК ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ

IMPROVING BUILDING ENERGY EFFICIENCY AS THE BASIS FOR ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY OF CITIES IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Карбекова Мээримай Жумабековна
Карбекова Мээримай Жумабековна
Karbekova Meerimai Zhumabekovna

Аспирант, Международный университет имени К.Ш. Токтомаматова
Аспирант, К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университети
Postgraduate student, International University named after K.Sh. Toktomamatova
meerimai.karbekova@mail.ru

ПОВЫШЕНИЯ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ЗДАНИЙ КАК ОСНОВА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ГОРОДОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация

Данная статья рассматривает важность повышения энергоэффективности зданий в Кыргызской Республике для обеспечения экологической устойчивости городов. Рассмотрены уровень энергозатратности экономики Кыргызской Республики, экологические показатели и необходимости обеспечения энергоэффективности за счет снижения энергопотребления. Авторы анализируют текущее состояние энергопотребления зданий, проблемы и препятствия на пути к улучшению энергоэффективности зданий. Показаны решения проблем повышения энергоэффективности зданий путем выбора энергоэффективных теплоизоляционных материалов, а также предложены практические рекомендации для реализации эффективных мер по снижению энергопотребления зданий в Кыргызской Республике

Ключевые слова: энергосбережение, энергоэффективность, здания, экологическая устойчивость, города.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ШААРЛАРДЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК ТУРУКТУУЛУГУНУН НЕГИЗИ КАТАРЫ ИМАРАТТАРДЫН ЭНЕРГЕТИКАЛЫК ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ

Аннотация

Бул макалада шаардык экологиялык туруктуулукту камсыз кылуу үчүн Кыргыз Республикасындагы имараттардын энергетикалык натыйжалуулугун жогорулатуунун маанилүүлүгү каралат. Кыргыз Республикасынын экономикасынын энергияны керектөө деңгээли, экологиялык көрсөткүчтөр жана энергияны керектөөнү азайтуу аркылуу энергиянын натыйжалуулугун камсыздоо зарылчылыгы каралат. Авторлор имараттардын энергияны керектөөнүн учурдагы абалын, имараттардын энергетикалык натыйжалуулугун жогорулатуудагы кыйынчылыктарды жана тоскоолдуктарды талдап чыгышат. Энергия үнөмдөөчү жылуулук изоляциялоочу материалдарды тандоо жолу менен имараттардын энергетикалык натыйжалуулугун жогорулатуу маселелерин чечүү жолдору көрсөтүлүп, Кыргыз Республикасында имараттардын энергия керектөөсүн азайтуу боюнча натыйжалуу чараларды ишке ашыруу боюнча практикалык сунуштар сунушталды.

Ачкыч сөздөр: *энергияны үнөмдөө, энергия эффективдүүлүгү, имараттар, экологиялык туруктуулук, шаарлар*

IMPROVING BUILDING ENERGY EFFICIENCY AS THE BASIS FOR ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY OF CITIES IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract

This article discusses the importance of improving building energy efficiency in the Kyrgyz Republic to ensure the environmental sustainability of cities. The level of energy consumption in the economy of the Kyrgyz Republic, environmental indicators, and the need to enhance energy efficiency by reducing energy consumption are considered. The authors analyze the current state of building energy consumption, problems, and obstacles to improving building energy efficiency. Solutions to the problem of increasing building energy efficiency through the selection of energy-efficient thermal insulation materials are presented, along with practical recommendations for implementing effective measures to reduce building energy consumption in the Kyrgyz Republic.

Keywords: *energy conservation, energy efficiency, buildings, environmental sustainability, cities.*

Вопросы энергосбережения являются чрезвычайно важными для Кыргызской Республики, поскольку в настоящее время нарастает энергетический кризис, вызванный дефицитом энергии, обусловленным ростом потребления электроэнергии, ограниченностью генерирующих мощностей и маловодными периодами, которые ограничивают выработку гидроэлектростанций – основного источника генерации в стране. В связи с этим президент Кыргызской Республики подписал указ о введении с 1 августа 2023 года режима чрезвычайной ситуации в энергетической отрасли Кыргызстана со сроком действия до 31 декабря 2026 года [4, 8, 9].

По данным национального статистического комитета за период с 2018 по 2023 годы в Кыргызской Республике увеличилось потребление электроэнергии с 15 млрд 115 тысяч кВт/ч до 17 млрд 200 тысяч кВт/ч, рост составил более 14%. По статистике, промышленность использует значительную часть энергии в республике: жилой сектор является крупнейшим потребителем энергии (37%), за ним следуют промышленность (34%) и транспорт (29%) [5].

По мнению эксперта по энергоэффективности Нурзат Абдрасуловой в Кыргызстане сначала строят дома, а потом думают, как в них не замерзнуть, игнорируя прогрессивные методы возведения жилья, благодаря которым обогрев не требует больших расходов. По ее мнению, около 60% всей энергии в стране расходуется на нужды отопления жилищного сектора, некоторые здания расходуют до 400 киловатт-часов на квадратный метр, при том что в других странах на это уходит только 80 киловатт-часов. Энергопотери в наших зданиях достигают 70%. Мы не можем нагреть эти помещения, а значит, расходуем все больше низкокачественного угля. Отсюда и смог", — объяснила эксперт [6].

Согласно информационно аналитической справке ОО Moovgreen “Энергоэффективность и энергосбережение в частном жилом секторе Кыргызстана за 2022 год” в Кыргызстане здания потребляют в 3-4 раза больше энергии, чем здания такой же площади в развитых странах: например, одноэтажный/односемейный жилой дом потребляет на отопление до 320- 380 кВтч/м в год, тогда как в Норвегии, находящейся в схожих климатических условиях, этот показатель составляет около 110 кВтч/м в год. С учетом технических характеристик зданий, потенциал для экономии энергии в зданиях может составлять до 80% [7]. По данным Национального статистического комитета Кыргызской Республики основными источниками энергии, используемыми для отопления, являются электроэнергия 63,82 - %, уголь - 31,68, природный газ – 4,50 %.

Рисунок 1. Потребление энергии по видам за 2022 год.

Энергосбережение зданий является для страны одним из ключевых инструментов преодоления возникающего кризиса путем удовлетворения всех энергетических

потребностей за счет рационального использования электроэнергии даже без введения дополнительных генерирующих мощностей. Кроме того, повышение энергоэффективности является одним из наиболее экономически эффективных вариантов удовлетворения растущего спроса на энергию в большинстве стран. Оно способствует усилению энергетической безопасности, улучшению условий окружающей среды, повышению качества жизни мужчин и женщин и их экономического благосостояния. Из всех секторов экономической деятельности сектор эксплуатации бытовых и общественных зданий имеет самый большой потенциал для экономически эффективного повышения энергоэффективности и сокращения вредных выбросов.

Одной из главных причин низкой энергоэффективности зданий в Кыргызской Республике является строительная отрасль которая на сегодняшний день является наиболее энергоемкой, т.к. крайне редко используются в строительстве энергоэффективные материалы, а также слабо внедряются передовые энергосберегающие технологии. Один из главных проблем сдерживающих проведение мероприятий по энергосбережению являются: недостаточность финансовых средств и отсутствие механизмов стимулирования для их выполнения. Кроме этого, строительные компании республики воздерживаются от использования новых перспективных технологий из-за недоверия потребителей к инновациям в строительной индустрии.

На практике известно, что потеря тепловой энергии через ограждающие конструкции зданий различается не только от вида применяемого материала, но и отличается для одного и того же типа зданий в зависимости от этажности. Так, для домов в зависимости от этажности она такова [1]:

1. Теплопотери через стены составляют:

- 30–35 % для одно- и двухэтажных зданий;
- до 42 % – в пятиэтажных зданий;

до 49 % – в девятиэтажных зданий.

2. Теплопотери через окна составляют:

- 25 % для однодвухэтажных зданий;
- 32 % для пятиэтажных зданий;
- 35 % девятиэтажных зданий.

3. Через цокольные и чердачные перекрытия, фундаменты здания теряется в среднем от 10 до 20 % тепла.

В рейтинге экологических показателей 2018 г. из 180 стран Кыргызская Республика заняла 99 место, по итогам 2022 года оказался на 126-м месте по уровню загрязнения экологии, об этом сообщается на сайте The Environmental Performance Index. Это показывает, что рост как загрязнения (измеряемого количеством выбросов $CO2$), так и потреблением ресурсов (измеряемых использованием материалов) был относительно высоким в Кыргызской Республике. Фактически, выбросы $CO2$ увеличились примерно на 126% за период с 2018 по 2022 годов, что превышает даже рост в странах со средним уровнем дохода.

Опыт других стран показывает, что при правильном проведении государственной энергосберегающей политики уровень энергетической затратности экономики может быть улучшен в несколько раз, т.е. без решения вопросов повышения энергоэффективности и энергосбережения невозможно создание устойчивой модели развития экономики. В этой связи, Правительством Кыргызской Республики проводится большая работа по решению данной проблемы. В рамках законодательной поддержки мероприятий по улучшению энергосбережения и повышения энергоэффективности зданий 26.07.2011 г. был принят

Закон Кыргызской Республики «Об энергетической эффективности зданий». Целью данного Закона является улучшение теплового микроклимата в жилых зданиях, снижение потребления или использования энергетических ресурсов, а также выбросов парниковых газов в атмосферу [3]. Однако, несмотря на реализацию комплекса законодательных инициатив, и мероприятий, общая политика Кыргызской Республики в области энергоэффективности зданий нуждается в дальнейшем совершенствовании.

На основе исследования были выявлены следующие проблемы, с которыми сталкиваются при повышении энергоэффективности зданий в Кыргызской Республике [2]:

1. Недостаток финансирования: Одной из основных проблем является недостаток финансирования для проведения работ по повышению энергоэффективности зданий. Многие владельцы зданий не готовы или не могут выделить достаточные средства на модернизацию и улучшение энергетической эффективности.

2. Отсутствие информирования и образования: Недостаточное информирование и образование как среди владельцев зданий, так и среди проектировщиков и строителей, может привести к недооценке важности энергоэффективности и недостаточной готовности к использованию новых технологий.

3. Сложности в законодательстве: Наличие сложных процедур и отсутствие четкого законодательства, регулирующего вопросы повышения энергоэффективности зданий, может затруднить реализацию соответствующих проектов.

4. Технические ограничения: Старые здания могут иметь технические ограничения, которые затрудняют проведение работ по повышению энергоэффективности без значительных изменений в конструкции.

5. Недостаток квалифицированных специалистов: Недостаток специалистов, обладающих необходимыми знаниями и навыками в области энергоэффективности, может стать препятствием для успешной реализации проектов.

Решение этих проблем требует комплексного подхода, включающего в себя финансовую поддержку, информационные кампании, обучение специалистов, улучшение законодательства и разработку инновационных технологий. При этом важно активное участие всех заинтересованных сторон для достижения целей по повышению энергоэффективности зданий и обеспечения экологической устойчивости городов в Кыргызской Республике.

Как показывает мировой опыт, во времена энергетического кризиса (70-е годы прошлого столетия) промышленно развитые страны стали активно реализовать экономическую политику в области энергосбережения. Одним из путей решения являлся использование в строительстве многослойных строительных конструкций с эффективными утеплителями, которые позволяют достичь высоких показателей сопротивления теплопередаче. Ужесточение теплотехнических норм способствовало расширению рынка теплоизоляционных материалов, энергоэффективных оборудований и услуг в сфере энергосбережения, увеличился интерес к использованию возобновляемых источников энергии.

В идеальной ситуации энергоэффективность здания должна закладываться еще на этапе проектирования: грамотная ориентация домов, при которой окна выходят на юг, позволяет продлить световой день и использовать пассивное солнечное отопление и естественное освещение. Правильно спроектированные инженерные системы позволят обеспечить эффективное отопление и охлаждение, «экономя» до 20-30% энергии, по сравнению с обычными техническими решениями.

Повышение энергоэффективности зданий является ключевым элементом стратегии обеспечения экологической устойчивости городов в Кыргызской Республике. Реализация соответствующих программ и мероприятий позволит снизить потребление энергии, уменьшить выбросы парниковых газов и сократить негативное воздействие на окружающую среду.

Для достижения этой цели необходимо разработать и внедрить комплексные программы по модернизации и реконструкции существующих зданий с целью улучшения теплоизоляции, замены устаревших систем отопления и вентиляции на более эффективные и экологически чистые. Также важно внедрение новых технологий и материалов, способствующих снижению энергопотребления зданий.

Поддержка со стороны государства, разработка стимулирующих мер и налоговых льгот для заинтересованных сторон, а также проведение информационных кампаний и обучающих программ играют важную роль в успешной реализации таких проектов. В результате повышения энергоэффективности зданий города Кыргызстана станут более экологически чистыми, устойчивыми и комфортными для жителей.

Список литературы:

1. Захаров А.В., Сычкина Е.Н., Пономарев А.Б. Энергоэффективные конструкции в строительстве. – Пермь: Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2017. С -103 с.
2. UNIDO (2017), Diagnostic for the Programme for Country Partnership (PCP), The Kyrgyz Republic, Building a competitive manufacturing base for strong and inclusive growth. Vienna: UNIDO.
3. Инклюзивная «зеленая» экономика в Кыргызской Республике. Обзорный отчет. 2022 г.
4. Электронный ресурс: URL: https://www.epravda.com.ua/rus/news/2023/07/24/702528/
5. Электронный ресурс: URL: https://www.stat.kg
6. Электронный ресурс: URL: https://ru.sputnik.kg/20210707/klimat-obshchestvo-vklad-zasuha-kyrgyzstan-parizhskoe-soglashenie-1053126655.html
7. Электронный ресурс: URL: https://movegreen.kg/2023/04/04/energoeffektivnost-i-energosberezhenie-v-chastnom-i-zhilom-sektore-v-kyrgyzstane/
8. Камчиев, У. М. Кыргызстандагы курулуш тармагындагы экологиялык аспекттер / У. М. Камчиев // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – No. 1-2. – P. 175-180. – DOI: 10.52754/16947452_2021_1_2_175. – EDN: YQANPC.
9. Истамкулов, Ж. И. Экологиялык кризис жана аны жеңүүнүн укуктук көйгөйлөрү / Ж. И. Истамкулов, Ж. Б. Абдикеримов // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Укук. – 2023. – No. 1. – P. 59-65. – DOI: 10.52754/16948661_2023_1(2)_9. – EDN: BTXPTX.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY.ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 133-142

УДК: 657.222
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_19

ЭНЕРГЕТИКАЛЫК КОМПАНИЯЛАРДЫН БАШКАРУУ ЭСЕБИН УЮШТУРУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ КОМПАНИЙ

PROBLEMS OF ORGANIZING MANAGEMENT ACCOUNTING OF ENERGY COMPANIES

Исраилов Тимур Мурзабекович
Исраилов Тимур Мурзабекович
Исраилов Тимур Мурзабекович

Э.и.к., доцент, Ош Мамлекеттик университети
К.э.н., доцент Ошский государственный университет
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Osh State University
israilov@oshsu.kg

Жанибек уулу Тагайбек
Жанибек уулу Тагайбек
Жанибек уулу Тагайбек

Магистрант, Ош Мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

Ильясова Элиза Кумарбековна
Ильясова Элиза Кумарбековна
Ильясова Элиза Кумарбековна

Магистрант, Ош Мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

ЭНЕРГЕТИКАЛЫК КОМПАНИЯЛАРДЫН БАШКАРУУ ЭСЕБИН УЮШТУРУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация

Бул статьяда энергетикалык компаниялардын башкаруу эсебин уюштуруунун негизги өзгөчөлүктөрү карлаган. Башкаруу эсептин негизги түшүнүгү, максаты, милдеттери, функциялары, автордук түшүнүк кеңири изилденген. Мындан сырткары, электроэнергияны өндүрүүдөгү чыгымдарды эсепке алуунун методдору, аларды колдонуу чөйрөсү, көйгөйлөрү жана аларды чечүү жолдору каралган. Калькуляция методдорунун колдонулушунун артыкчылыктары жана кемчилдиктери изилденген жана практикалык көрсөтмөлөр менен рекомендациялар иштелип чыгып, сунушталган.

Ачкыч сөздөр: бухгалтердик эсеп, башкаруу эсеби, энергетикалык компаниялар, өндүрүү, калькуляция, чыгымдар, өздүк нарк, чарбалык жыйынтык, пайда, бюджет ж.б.

ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ КОМПАНИЙ

Аннотация

В данной статье описаны основные особенности организации управленческого учета энергетических компаний. Подробно изучены основное понятие, цель, задачи, функции, авторская концепция управленческого учета. Кроме того, представлены методы учета затрат при производстве электроэнергии, сфера их применения, проблемы и пути их решения. Изучены преимущества и недостатки использования методов расчета, разработаны и представлены практические выводы и рекомендации.

Ключевые слова: *бухгалтерский учет, управленческий учет, энергетические предприятия, производство, калькуляция, затраты, себестоимость, экономический результат, прибыль, бюджет и др.*

PROBLEMS OF ORGANIZING MANAGEMENT ACCOUNTING OF ENERGY COMPANIES

Abstract

In this article describes the main features of the organization of management accounts of energy companies. The main concept, purpose, tasks, functions, authorship concept of management accounting are studied in detail. In addition, the methods of cost accounting in electricity production, the scope of their application, problems and ways to solve them are provided. Advantages and disadvantages of the use of calculation methods are studied and practical guidelines and recommendations are developed and presented.

Keywords: *accounting, management accounting, energy companies, production, costing, costs, cost, economic results, profit, budget, etc.*

“Ошэлектро” ААКу 2001-жылдын 12-июнунда “Кыргызэнерго” ААКны кайра уюштуруунун натыйжасында түзүлгөн. 2001-жылдын ичинде “Кыргызэнерго” ААКсын бөлүп чыгаруу Өкмөттүн 1998-жылдын 5-июлундагы № 333 токтому менен бекитилген “Кыргызэнерго” акционердик коомун кайра уюштуруу жана менчиктештирүү узак мөөнөттүү мамлекеттик программасына ылайык ишке ашырылган. Натыйжада кайра уюштуруунун натыйжасында “Кыргызэнерго” ААКсы жети жаңы компанияга бөлүнгөн, аларга бардык активдери жана милдеттенмелери, ошондой эле “Кыргызэнерго” ААКсынын операциялык ишмердүүлүгү өткөн. “Кыргызэнерго” ААКсынын акционерлери жаңы ишканаларда менчиктин эквиваленттүү үлүшүн алышты. Андан ары 2007-жылдын 27-августунда Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинде 77032-3310-ОАО каттоо номери менен кайра каттоо жүргүзүлгөн. “Ошэлектро” ААК - Кыргыз Республикасынын электр энергиясын керектөөчүлөргө бөлүштүрүү жана сатуу боюнча энергетикалык компания. 2020-жылдын 31-декабрына жана 2019-жылга карата Компаниянын кызматкерлеринин жалпы саны 2098 жана 2059 кызматкер болгон. Юридикалык аталышы: “Ошэлектро” ачык акционердик коому жана Ош шаарында, Раззакова көчөсүндө 19а дарегинде жайгашкан.

“Ошэлектро” ААКу Ош жана Баткен облустарындагы 13 аймактык электр тармактарын жана Ош шаарынын электр тармактарын камтыйт. “Ошэлектро” ачык акционердик коомунун 2020-жылдын 31-декабрына жана 2019-жылга карата уставдык капиталы 169816 миң сомду түзөт. 2020-жылдын 31-декабрына жана 2019-жылга карата “Улуттук энергетикалык холдинг компаниясы” ААК жана Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду 93,65% уставдык капиталга ээ болгон негизги акционерлер болуп саналат.

1-таблица. 2020-жылдын 31-декабрына жана 2019-жылга карата Акционерлердин уставдык капиталдагы үлүшү.

	Саны жөнөкөй акциялар	**Төлөндү капитал**	**Жалпысынан капитал %**
«Улуттук энергетикалык холдинг компаниясы» ААК компания"	776,873	136,677	80.49%
Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду	127,040	22,350	13.16%
Жеке жана юридикалык жактар	61,324	10,789	6.35%
	965,237	169,816	100,00%

Компаниянын акыркы контролдоочу тарабы болуп Кыргыз Республикасынын Өкмөтү саналат, т.а Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик мүлктү башкаруу фонду тарабынан көрсөтүлгөн.

Кыргызстандын эсептик практикасындагы башкаруучулук эсеп Батыш өлкөлөрүнөн өткөн кылымдын 30-жылдарында АКШнын автозаводдорунда жаралган жаңылык болуп саналат.

Башкаруу бухгалтердик эсебинин методологиясы өндүрүштүк жана башкаруу чыгымдарын калыпташтыруу жана контролдоонун ыкчам системасындагы курал катары өзүн көрсөттү. Тилекке каршы, тармактын баардык ишканаларында иш жүзүндө мындай эсепке алуу системасын жүргүзүү жайылтылган жок. Изилдөө көрсөткөндөй, мындай абалдын олуттуу себептеринин бири катары ата мекендик ишканаларда башкаруу эсеби теория-методологиялык, ошондой эле уюштуруу-практикалык усулдарынын иштелип чыкпагандыгы да болуп саналат.

Ишканалардагы башкаруу эсеби К. Друринин ою боюнча: “Башкаруу эсеп- бул ишкананын ички колдонуучуларга негизделген башкаруучулук чечим кабыл алуу үчүн тиешелүү маалыматты даярдап жеткирип берүү” эсептелсе [1;4б.], ал эми Н.П. Кондраковдун ою боюнча: “Башкаруу эсеби - бул ишкананы жана анын түзүмдөрүн эффективдүү пландоо, эсеп жүргүзүү, контролдоо жана башкаруу үчүн чарбалык ишмердүүлүк боюнча маалыматты топтоо, каттоо, жалпылоо жана камсыздоо системасы” [2;341б.].

М. Исраиловдун ою боюнча: “Башкаруу эсеп - бул ишкананын сырткы чөйрөдө эффективдүү иштеши үчүн башкаруу персоналынын негизделген стратегиялык, оперативдик, техникалык чечимдерди кабыл алуудагы маалыматты даярдоо жана жеткирип берүү” [3; 37б.] деп көргөзүлгөн. Ал эми Ч.Т. Хорнгрен, Д.Ж. Фостердин ою боюнча: “Башкаруу эсеп –бул кандайдыр бир обьектти башкаруу үчүн маалыматты идентификациялоо, ченөө, топтоо, системалаштыруу, талдоо, бөлүштүрүү, интерпретациялоо жана жеткирип берүүдөгү ички эсеп” [4; 8б.].

Н.Г. Данилочкина ж.б. авторлор өзүнүн “Контроллинг – ишкананы башкаруу куралы” деген китебинде: “Башкаруу эсеби – бул контроллинг, себеби ишкананын эффективдүү жана рентабелдүү иштеши үчүн толук контроллинг зарыл, а бул башкаруу эсеби менен уюштурулат” –деген [5;4б.].

М. Исраилов жана К.Х Борфиев “Тажикстан Республикасындагы айыл чарба өндүрүшүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн башкаруу жана аны эсептик - аналитикалык камсыздоо” – аттуу эмгегинде, “Башкаруу эсеби – бул ишканадагы бюджетти түзүү, пландаштыруу, контролдоо жана башкаруу максатында, бүтүндөй ишкана же түзүмдүк бөлүм же жоопкерчилик борборлор боюнча маалыматты чогултуунун, каттоонун, жалпылоонун жана иреттеп берүүнүн тутуму” – деп эсептейт [6; 68б.].

Жогоруда айтылгандай, башкаруу бухгалтердик эсептин аныктамасы К.Друри жана Н.П.Кондраков тарабынан бул эсептин подсистемасы биринчи кезекте башкаруу чечимдерин кабыл алуу үчүн маалымат берүүчү деп айтылат. Бирок башкаруу бухгалтердик эсептин топтолгон отчеттук маалыматтарынын негизинде жүргүзүлүшү да мүмкүн, башкача айтканда, эсептик мөөнөтү аяктагандан кийин, бирок бул ыкчам башкаруу чечим кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат.

Ошондуктан башкаруу чечимдеринин бардык 3 деңгээлин (стратегиялык, ыкчам, техникалык) камтыган профессор М.Исраиловдун башкаруу эсебинин аныктамасын негиздүү деп эсептейбиз. Бул эсепке алууну уюштуруу жана нормативдик эсеп элементтерин колдонуу менен өндүрүштүк чыгымдарды башкаруу боюнча өзгөчө маанилүү айырмачылыктарды өз убагында аныктоого мүмкүндүк берет.

Биз ошондой эле профессор Н.П.Кондраковдун пикири: “Башкаруу эсеби - бул ишкананы жана анын түзүмдөрүн эффективдүү пландоо, эсеп жүргүзүү, контролдоо жана башкаруу үчүн чарбалык ишмердүүлүк...” менен да макул эмеспиз. Белгилүү болгондой, башкаруу эсеп, ал биринчи кезекте расмий стандартташтыруу менен жөнгө салынбаган ички

эсепке алуу болуп саналат, анткени, экономикалык иш боюнча ал жалпы маалыматты камтыбайт.

Берилген аныктамаларынын негизинде төмөндөгүдөй тыянак чыгарсак болот: “Башкаруу эсеби – бул ишкананы эффективдүү башкаруу үчүн тиешелүү жактарга керектүү маалыматты топтоп, ченеп, каттап, талдап, даярдап берүү менен камсыздоо системасы болуп саналат”.

Мындан сырткары, башкаруу эсеп негизделген башкаруучулук чечим кабыл алууда ички колдонуучуларга маалымат даярдап берүүчү булак болуп эсептелет. Андыктан башкаруу эсебинин тыянактары жана сунуштары жетекчилерге эң зарыл болуп саналат.

Башкаруу эсебинин эң негизги аспекттеринин бири бул ишкананын финансылык-экономикалык абалын чыңдоого жана финансылык туруктуулукту камсыз кылууга багытталган. Ишкананын ички оперативдик башкаруу үчүн тиешелүү маалыматты камсыздоо үчүн, чарбалык ишмердүүлүктүн экономикалык абалын чыңдоо үчүн, башкаруу процессин эффективдүү уюштурууга багытталган. Башкаруу эсептин дагы бир негизги аспекттеринин бири болуп ишкананын структуралык түзүмдөрүнүн өз ара эффективдүү иштешине жана өз ара атаандаштыкка жөндөмдүүлүккө үндөйт. Башкаруу эсеп негизинен максатка жетүү үчүн керектүү болгон негизделген маалыматты даярдайт жана камсыз кылат [9].

Демек жыйынтыктап жатып, башкаруу эсебинин мазмунун жана компоненттерин конкреттештирүүгө болот: чыгымдардын объекттерин так аныктайт, аларды азайтуу жолдорун талдайт; өндүрүштүн чыгымдарынын статьяларынын үлүшүн аныктайт жана продукциянын өздүк наркын пландаштырат; чыгымдарды бюджеттөө механизмдерин иштеп чыгат жана алардын сакталышын контролдойт, айырмачылыктардын себептерин изилдейт; продукциянын баасын негиздейт; ишкананын пландалган кирешесинин эсебин камсыз кылат.

Башкаруу эсептин негизги максаты – жетекчилик органдарга чечим чыгаруу үчүн тиешелүү маалыматты камсыз кылуу жана ишкананын финансылык – экономикалык абалын эффективдүүлүгүн жогорулатуу болуп саналат. Максатка ылайык башкаруу эсептин негизги милдеттери төмөнкүлөр эсептелет:

- ишкананын материалдык, финансылык жана эмгек ресурстары боюнча маалымат менен тиешелүү менеджерлерди жана жактарды камсыздоо;
- ишкананын чыгымдарынын жана кирешелеринин эсебин жалпы ишкана боюнча, структуралык түзүм боюнча жана жоопкерчилик борбору боюнча топтоо жана контролдоо;
- чыгарылган продукциянын (жумуштун жана тейлөөнүн)өздүк наркын структаралык түзүм боюнча жана жоопкерчилик борборлору боюнча аныктоо;
- ишкананын жалпы чарбалык жыйынтыгын, структуралык түзүмдөр боюнча жана жоопкерчилик борбору боюнча финансылык жыйынтыгын чыгаруу;
- модернизациялоо үчүн, жаңы технологияларды жана техникаларды ишке киргизүүдө чечим кабыл алуу үчүн негизделген маалыматты даярдоо жана камсыздоо;
- эффективдүү иштөө үчүн жалпы ишкана же структуралык түзүм же жоопкерчилик борбор үчүн сметаны же бизнес – планды түзүү, анын аткарылышын көзөмөлдөө жана аткарылбай калса, себептерин изилдөө;
- чечим кабыл алуу үчүн башкаруу персоналына жана башка керектөөчүлөргө зарыл болгон башкаруучулук отчетту даярдап камсыз кылып берүү;

- ишкананын кыска жана узак мөөнөттөгү стратегиялык өнүгүү багыттарын прогноздоо жана прогнозун баалоо же пландоо максатындагы өткөн маалыматтардын анализдөөнүн негизинде келечек пландарды түзүү;
- перспективдүү планды түзүүдө керектүү маалыматтар менен камсыздоо ж.б. [8; 14б.].

Башкаруу эсебинин негизги функциялары болуп Т.М. Исраилов жана А.А. Курманбекованын китебинде төмөндөгүлөр эсептелет:

- пландаштырууда башкаруу эсеби ишкананын жетекчилигине келечекти божомолдоолордун негизги стратегиялык багытын түзүүгө жардам берет, т.а. өндүрүштүн көлөмүн аныктайт, алардын эмгектик, материалдык жана өндүрүштүк кыйыр чыгымдарынын, продукциянын өздүк наркынын, сатуунун божомолдуу көлөмүн, ишкананын божомолдуу чарбалык-финасылык жыйынтыгын, прогноздуу балансты ж.б. түзүүгө аябай чоъ жардам берет;
- бюджеттештирүүдө же бюджет (смета) түзүүдө башкаруу эсеби кыска мөөнөттөгү өндүрүүдөгү жана сатуудагы эъгеизги ролдордун бирин ойнойт жана келечекке түзүлө турган сметага ишкананын финансылык аналитикалык маалыматты даярдап берет. Мындан сырткары, башкаруу эсеп бюджетти түзүү процедурасын (негизги структуралык түзүмдөр боюнча же убакыттык аралыкта ж.б. өлчөмдөр боюнча) аныктайт. Алдын ала түзүлгөн пландарды макулдашуулар менен бюджетке алып келүү жана аны жетекчилик тарабынан бекитүүгө жеткирүүдө башкаруу эсептин ролу өзгөчө. Негизинен, жетекчиликке башкаруу чечимин кабыл алуу үчүн кирешелер, чыгымдар, пайда жана зыяндар боюнча божомолдоолордун баардык варианты сунушталат;
- планды аткарууну уюштурууда башкаруу эсептин ролу ишканада атайын денгээлдик структуралык түзүмдөр түзүлүп, ошол түзүмдөргө планды же сметаны кабыл алуу үчүн жана аткарууда менеджерлер дайындалып жоопкерчилик жүктөлөт. Мындай кадамдар менен жогорку денгээлдеги мнеджментти тиешелүү жоопкерчиликтүү, өздөрү түшүнгөн жана аткаруу резервдерин жогорулаткан структуралык түзүмдөрдүн өздөрүнө берилет. Бул иш-чаралар кирешелүүлүктүн жана бизнестин пайдалуулугун жогорулатат [7; 11б.].

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүк алган убактан бери мамлекетибизде базар экономикасынын мыйзамдары иштей баштады жана бул убакыт ичинде бир топ өзгөрүүлөр болуп өттү. Анын алкагында бухгалтердик эсеп жана экономикалык анализ тармагында да фундаменталдуу өзгөрүүлөр болуп, финансылык маалыматты колдонуучу тараптардын саны өстү. Эгерде өткөөл мезгилге чейин бухгалтердик эсеп жана анализ маселелерин адистер гана талкуулашса, азыркы учурда бул маселелер баардык жалпы элдин катмарына, анын ичинде жөнөкөй потенциалдуу салык төлөөчүдөн баштап дасыккан саясатчыга же ишкерге дейре кызыктуу болуп калды. Учурдагы абалга чейин чейрек кылым ичинде аталган тармактагы реформалар ар түрдүү деңгээлде жүрүп түрдүү оң жана терс жыйынтыктар менен коштолуп жүрүп келди.

Республикабыз өз алдынча көз карандысыз мамлекет болгондон баштап бухгалтердик эсеп системасын реформалоо процесси башталган жана дүйнөдө болуп жаткан өзгөрүүлөргө шайкеш келтирүү процессин ишке алуу менен, ошондой эле ишканаларды башкаруу системасын өнүктүрүү жана аны заманбап жаңы шарттарга ылайык келтирүү максатында Кыргыз Өкмөтүнүн бир нече токтомдору кабыл алынып, бекитилген.

Азыркы мезгилде Кыргыз Республикасында бухгалтердик эсепти, анын ичинде башкаруу эсебин уюштуруу учурдун талабына жана базар экономикасынын стандарттарына

ылайык жүргүзүү бүгүнкү күндүн ири проблемасы катары каралууда. Биздин изилдөөбүздө атайын анкета түзүү менен (анкетаны 2-тиркемеден көрсөңүз болот) сурамжылоо жүргүзгөндө өндүрүш тармагындагы ишканалардын 70%ы Советтик эсеп системасынын негизинде, 20%ы (10дон экөө гана) ФОЭСке ылайык, 10%ы (10дон бирөө) эсепти жүргүзбөйт жөн гана салыктык отчеттуулукту тапшырат. Ошондуктан бул багытта өндүрүш ишканаларынын башкаруу системасында, анын ичинде бухгалтердик башкаруу эсебинде реформалоо өтө зарыл.

Кыргызстанда ФОЭСке өтүүгө канчалык башка коңшу мамлекеттерге салыштырмалуу радикалдуу реформалар жүрбөсүн ийгиликтүү натыйжа чыга электей көрүнөт. Бул ойго азыркыга чейинки ишканалардын башкаруу системасындагы проблемалар жана анын сапаты себеп болуп турат. Андыктан башкаруу системасында башкаруунун атаандаштыгын түзүү бул менеджменттин дагы бир базар экономикасындагы өзгөчөлүгү болуп эсептелген атаандаштык принцибин иш жүзүнө ашыруу зарыл. Бул маселеде мекеменин башкаруу системасын, анын ичинде башкаруу системасынын бири болгон бухгалтердик эсепти өнүктүрүү максатка ылайык. Жалпы өлкөбүздүн экономикалык субьектерин башкаруунун бир бутагы болгон бухгалтердик эсепти азыркы менеджменттин талаптарына ылайык уюштуруу учурдун проблемалуу маселелеринин бири болуп эсептелет.

ФОЭСтын (ФОЭС - финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары) Кыргызстанга жайылуусу менен бир топ мурдагы фундаменталдуу түшүнүктөр, теориялык аныктамалар, концептуалдык принциптер алмашылды. Мисалы, акыркы убактарда “пассив” термини “Бухгалтердик баланс” отчеттук формасында колдонуудан чыгып бара жатканы белгилүү, анын ордуна “Милдеттенмелер” жана “өздүк капитал” деп белгиленет. Мындай батыштан келген аталыштар, биздеги тарыхый традициялык эсеп жана анализ түшүнүктөрүн алмаштырып бухгалтердик эсеп терминдерин жана экономикалык көрсөткүчтөрдү колдонууда бир топ ыңгайсыздыкты жаратууда. Мисалы, “Дебитордук карыз” – “Алынуучу счеттор”, “Кредитордук карыз” – “Берилүүчү счеттор” ж.б. келтирсек болот.

ФОЭСтын негизинде келген кээ бир теориялык жана экономикалык түшүнүктөр Кыргызстандын шартында колдонулбагандыгына байланыштуу маани-маңызы ачылбай келет. Мисалга: хеджирование, финансалык инструменттер ж.б.

Проблемалардын дагы бир багыты болуп бул тарапта бухгалтердик эсепти алып барууда жогорку квалификациялуу адистерди даярдоодо адистик боюнча окуу куралдарынын жана бухгалтер-практиктер үчүн методикалык иштелмелердин мамлекеттик тилде жетишсиздиги тоскоол болууда. Өлкөбүздө кыргыз тили-мамлекеттик тил статусун алгандан бери жаңы базар экономикасынын шарттарына ылайык түзүлгөн кызыккан тараптарга мамлекеттик тилде жазылган бухгалтердик эсепти мекемелерде уюштуруу жана аны талапка ылайык алып баруу боюнча мыйзамдык нормативдик актылар, жоболор жана колдонмолор басылып чыгарылып жатканы менен практикада колдонулуусу солгун. Себеби котормолордун сапатынын жоктугу жана бир эле сөздүн чар жайыт жана ар түрдүү маанидеги бир канча котормолорунун басылмаларда орун алышы ансыз да түшүнүүгө кыйынчылык туудурган спецификалык терминдерди андан ары татаалдаштырууда. Бул проблеманын чечилиши бухгалтерлердин коомдук уюмдарына жана Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы мамлекеттик тил агентствосунун ишине байланыштуу десек туура болот. Бара - бара өнүгүп бара жаткан кыргыз тили бул багытта өз ордун табат жана бухгалтердик эсеп жана аудит боюнча мамлекеттик тилди колдонуу жакшырат деп ойлойбуз.

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүктү алгандан бери 30 жылдан ашык убакыт өтүп, бул аралыкта бухгалтердик эсеп жана экономикалык анализ жаатында бир топ өзгөрүүлөр жана радикалдуу реформалар болуп өттү. Жетишилген ийгиликтер менен кошо аталган сферада бир топ терс жагдайлар да орун алган. Мисалы, акыркы мезгилдеги бухгалтерлерди даярдоонун сапаты, адистердин компетенттүүлүгү жана ишке жарамдуулугу бир топ төмөндөп кеткен. Факт катары миңдеген дипломдуу бирок жумуш таба албай жүргөн кесиптештерибизди мисалга келтирсек жетиштүү. Анын үстүнө Кыргызстандын жогорку окуу жайларында бухгалтер-экономистерди даярдоо учурдагы дүйнөлүк өзгөрүүлөрдөн жана жаңылануулардан артта калууда. Ошол эле учурда майда мобилдүү болгон жеке менчик курстар бул багытта бир топ алдыга озуп кетишкендиги байкалат. Мындай курстар кыска мөөнөттө эл аралык сертификация системасы боюнча эл аралык деңгээлдеги сертификаттарга (CAP\CIPAEN) жетишүүгө жарандарды окутууда чоң ийгиликтерди жаратууда.

Бул кадрларды даярдоо проблемасы түрдүү факторлорго, анын ичинде социалдык, экономикалык жана маданий тарбиялык ж.б. байланыштуу жана анын натыйжасында азыркы окуучулардын билим деңгээли тактап айтканда билимди практикада колдоно билүүсү бүгүнкү күндүн талабына жооп бербейт. Мындан тышкары адам баласынын түрдүү жашоо шарттарына информациялык технологиялардын кириши жана компьютерлердин бул жашоодо байма-бай колдонулушу жаш адистердин рынок мыйзамдарын түшүнүүсүнө, базар экономикасынын негиздерин аңдап билүүдө жана абстракттуу ойлоо сезимдеринин өнүгүүсүнө тоскоол болууда.

Экинчи бир олуттуу проблемалардын бири катары бухгалтердик эсептин укуктук жана нормативдик базасын алып карасак болот. Кыргыз Республикасында бухгалтердик эсептин негизги укуктук жана нормативдик базасы болуп финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары эсептелери баарыбызга белгилүү. Ал эми негизги проблема ошол ФОЭСтын кандай деңгээлде практикада колдонулуп жатканында десек туура болот.

Акыркы 30 жылдан ашуун убакта бир нече чакан жана орто бизнестеги ишканалар пайда болду. Анын негизинде ишканалардын финансылык отчетторун түзүүдө бирдиктүү системаны кароо маселелери карала баштады. Анткени кичи жана орто ишканалар тармагында бирдиктүү стандарттын болуусу, түрдүү өлкөлөрдүн ишканаларынын бухгалтердик отчеттуулуктарын салыштыруу, өндүрүштүк чыгымдарды азайтуу менен финансылык отчеттун маалыматтык сапатын көтөрүү, ишкананын чарбалык-финансылык ишмердигин пландоо, инвестициялык климатын кеңейтүү мүмкүнчүлүктөрүн берет. Ошондуктан көпчүлүк өлкөлөр финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары толук жана толук эмес колдонууга өтүшкөн. Бирок финансылык отчеттулуктун эл аралык стандарттарында кичи жана орто ишканалардын субъектеринин иштөө процесстери, эсепти жүргүзүүдөгү кыскартылган формалары ж.б. толук көрсөтүлбөгөндүктөн ФОЭС боюнча комитет 2009-жылы чакан жана орто ишкердүүлүк үчүн ФОЭСты (ЧжОИ үчүн ФОЭС) иштеп чыгып сунуштады. Бул документ биздин өлкөдөгү ишканаларда да колдонула баштады. Бирок Кыргыз өкмөтүнүн 2012-жылдын 30-майындагы № 344 токтомуна ылайык Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасындагы бухгалтердик эсеп жөнүндө” мыйзамына өзгөртүүлөр киргизилип коомдук кызыкчылыгы (публичные интересы) бар экономикалык субъекттер үчүн ФОЭС, ал эми жеке кызыкчылыктагы чарбалык субъекттер үчүн ЧжОИ үчүн ФОЭСтын кыскартылган стандарттары жана бюджеттик мекемелер же коомдук (анын ичинде мамлекеттик) сектор үчүн Коомдук сектор үчүн ФОЭСты колдонуу кабыл алынды.

Иш жүзүндө Кыргыз Республикасы базар экономикасына өткөн мезгилден баштап көп ири ишканалар анын ичинде акционердик коомдор өздөрүнүн ишкердүүлүгүндө ФОЭСты талапка ылайык колдоно албай финансылык абалдарын начарлатып алып экономикалык кризиске учураган.

эл аралык стандартты түшүнүү жана практикада колдонуу өлкөбүздөгү жөнөкөй колдонуучулар эмес адистер үчүн да бир топ кыйынчылыктарды жаратып келет. Жыйынтыгында мамлекетибизде ФОЭСтин колдонуучуларга түшүнүктүү болуусу үчүн бир топ иш-чараларды өткөрүү керектиги ачык болуп турат. Бул тарапта төмөнкү иш-чараларды өткөрүү максатка ылайык деп ойлойбуз:

1. мамлекеттик органдар тарабынан ФОЭСтин үч түрү тең кыргыз тилиндеги варианты басмадан чыгарылуусу зарыл (ФОЭСтин өзү, ЧжОИ үчүн даярдалган стандарттар жана коомдук ишканалар үчүн даярдалган стандарттар).
2. мамлекеттик органдар жана ведомстволор тарабынан ФОЭСти колдонуу боюнча түшүндүрмөлөр жана усулдук көрсөтмөлөр даярдалуусу колдонуучулар үчүн пайдалуу.
3. аталган ФОЭСтин 3 түрү ушул тармактагы адистиктердин окуу пландарына кийирилүүсү жаңы заманбап адистерди экономикага даярдоонун жолу болуп калат деп ойлойбуз.
4. ФОЭСти элдин калың катмарына жайылтуу максатында коомдук угууларды жана талкууларды уюштуруу жалпы жарандардын финансылык сабаттуулугун арттырууга өбөлгө түзөт десек жаңылышпайбыз.

Аталган иш-чаралар өлкөбүздө жарандардын экономикалык ой-жүгүртүүсүн жана финансылык сабаттуулугун арттырып алардын экономикага жана ишкердүүлүккө болгон мамилесин өзгөртүп коомчулуктагы кайдыгерликтин, тобокелчиликтин жана ысырапкорчулуктун алдын алууга жардам берет деп ишенебиз. Финансылык сабаттуулукту жоюунун максаты болуп жалпы жарандар өздөрүнүн керектөөсүнө ылайык финансылык маалыматтарды топтоо, эсептөө, талдоо жана алардын негизинде пландарды жана прогноздорду түзүү жана проекттерди ишке ашыруу эсептелет. Андыктан коомчулукта жөнөкөй колдонуучулар жок дегенде ишканалардын финансылык отчетторун талдай ала турган болуусу зарыл. Ал эми бул деңгээлге жетүү үчүн колдонуучулар бухгалтердик эсептин жана экономикалык талдоонун жок дегенде минималдуу “алиппесин” билүүсү керектелет.

Колдонулган адабияттар:

1. Друри, К. Башкаруу жана өндүрүштүк эсеп:окуу куралы / Друри К. – М.: Единство, 2017., 1314 бет.
2. Кондраков, Н.П. Управленческий учет: учебник/Н.П. Кондраков. - М.: «ИНФРА-М», 1999. – С. 664
3. Исраилов, М. Агрардык реформалардын проблемалары: башкаруу-маалыматтык аспектилери /Монография/М.Исраилов. - Бишкек: - «Учкун» АК, 1997. – 164 б.
4. Хорнгрен,С.Т. Бухгалтердик эсеп: башкаруу аспекти/ С.Т. Хорнгрен, Фостер Дж. - М.: Финансы жана статистика, 1995. – 568б.
5. Данилочкина, Н.Г. «Контроллинг – ишкананы башкаруу куралы» / Е.А. Ананкина, С.В. Данилочкин, Н.Г. Данилочкина ж.б./ Н.Г. Данилочкинанын редакциялыгында. - М.: Аудит, Юнити, 1999. - 384 б

6. Исраилов, М. Тажикстан Республикасында айыл чарба өндүрүшүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн башкаруу жана аны эсепке алуу жана аналитикалык камсыздоо / М. Исраилов, Х.Х. Борфиев. – Душанбе, 2020. – 316 б.
7. Исраилов, Т.М. Финансовый учет [Текст] / Т.М. Исраилов, А.А. Курманбекова.-Ош.: «ЧП Тойчубаев А.А.»,2015.-630с. / https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=eVYHBTkAAAAJ&citation_for_view=eVYHBTkAAAAJ:GnPB-g6toBAC
8. Исраилов Т.М. Курс лекций по предмету «Управленческий учет» / Т.М. Исраилов, А.А. Курманбекова.-Ош.: «ЧП Тойчубаев А.А.», 2018.-202с./ https://elibrary.ru/contents.asp?titleid=56963
9. Абдрасулова, Ж. Ж. Цифровизация банковского сектора экономики: проблемы и пути совершенствования / Ж. Ж. Абдрасулова, С. Ж. Абдрасулова // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2022. – № 1(1). – С. 154-163. – EDN: LPPRZP.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА
ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА
JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS
e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 143-148

УДК: 334.021.1
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_20

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

САНАРИПТЕШТИРҮҮ ШАРТЫНДА КИЧИ ЖАНА ОРТО ИШКАНАЛАРДЫН ЭСЕБИН УЮШТУРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

FEATURES OF ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF DIGITIZATION

Ташкулова Гульэра Бегимкуловна
Ташкулова Гульэра Бегимкуловна
Gulera Begimkulovna Tashkulova

К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
tashkulova.g@mail.ru

Илимбеков Медетбек Илимбекович
Илимбеков Медетбек Илимбекович
Ilimbekov Medetbek Ilimbekovich

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности организации учета налоговых обязательств субъектами малого и среднего предпринимательства в Кыргызстане. Изучены современные тенденции, преимущества и недостатки цифровизации, определены особенности внедрения цифровых технологий, формирование направлений и проблем цифровизации бухгалтерского учета, обозначены тенденции, преимущества и недостатки цифровизации, некоторые вопросы по применению норм бухгалтерского и налогового законодательства, предложены основные направления по решению выявленных проблем.

Ключевые слова: налоги, малый и средний бизнес, упрощенная система налогообложения, учет налогов, налоговая отчетность.

САНАРИПТЕШТИРҮҮ ШАРТЫНДА КИЧИ ЖАНА ОРТО ИШКАНАЛАРДЫН ЭСЕБИН УЮШТУРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Аннотация

Макалада Кыргызстандагы чакан жана орто бизнестин салыктык милдеттенмелерин эсепке алууну уюштуруунун өзгөчөлүктөрү каралат. Санариптештирүүнүн учурдагы тенденциялары, артыкчылыктары жана кемчиликтери изилденип, санариптик технологияларды киргизүүнүн өзгөчөлүктөрү, бухгалтердик эсепти санариптештирүүнүн багыттары жана көйгөйлөрү аныкталды, санариптештирүүнүн тенденциялары, артыкчылыктары жана кемчиликтери аныкталды, колдонууга байланыштуу айрым маселелер аныкталды. бухгалтердик эсеп жана салык мыйзамдары сунушталып, аныкталган көйгөйлөрдү чечүүнүн негизги багыттары сунушталды.

Ачкыч сөздөр: *салыктар, чакан жана орто бизнес, жөнөкөйлөштүрүлгөн салык системасы, салыктык эсеп, салыктык отчеттуулук.*

FEATURES OF ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF DIGITIZATION

Abstract

The article discusses the features of organizing the accounting of tax obligations by small and medium-sized businesses in Kyrgyzstan. Current trends, advantages and disadvantages of digitalization have been studied, features of the implementation of digital technologies, the formation of directions and problems of digitalization of accounting have been identified, trends, advantages and disadvantages of digitalization have been identified, some issues regarding the application of accounting and tax legislation have been proposed, and main directions for solving identified problems have been proposed.

Keywords: *taxes, small and medium-sized businesses, simplified taxation system, tax accounting, tax reporting*

Под натиском цифровизации, меняются и формы ведения учета и регистрации информации. Для обеспечения эффективности своей работы профессиональным бухгалтерам и финансистам приходится расширять не только знания и навыки использования норм и правил учета, но и технические навыки. Несмотря на все вышеперечисленные изменения, наличие недобросовестных предпринимателей остается неизменным, во многих странах занижения доходов предпринимателями воспринимается обществом как обычное явление, попытки устранения теневой экономики была и остается одной из главных проблем многих стран.

Изучение деятельности МСП имеет особое значение для нас, так как, малый и средний бизнес в Кыргызстане играет важную роль в экономике страны, создавая рабочие места, стимулируя инновации и способствуя устойчивому экономическому развитию (рис 1).

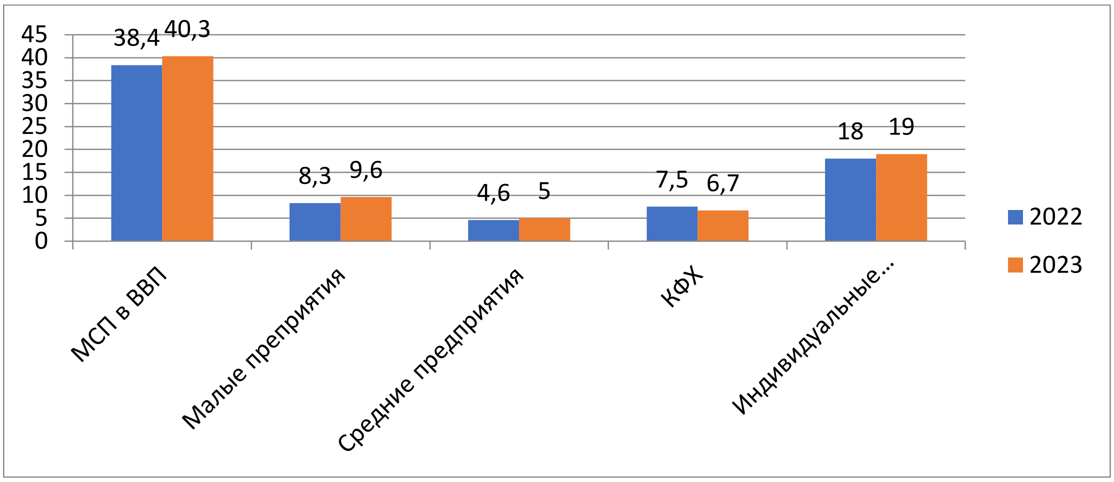

Рис 1. Основные показатели деятельности малого и среднего предпринимательства в КР за 2022-2023гг. *(Составлен автором на основании данных Нацстаткома КР[1])*

По данным Национального статистического комитета Кыргызской Республики на 1 января 2023 года на территории КР, насчитывалось более 16587 единиц действующих малых и средних предприятий. Численность занятых в МСБ в 2022 году составила около 534,6 тысяч человек или 22.2% от общей численности занятых в экономике. Объем валовой добавленной стоимости, произведенной малым и средним бизнесом, составляет 420387,6 млн. сомов или 43,3% ВВП.

Правительством принимаются меры по поддержке сектора МСБ, включая упрощение процедур регистрации бизнеса, снижение налогового бремени и предоставление финансовой поддержки через государственные программы, а также нормы, направленные на создание условий для добросовестной конкуренции и сокращения теневой составляющей экономики. При этом, стоит отметить и роль системы бухгалтерского учета, как эффективной системы и важного инструмента во взаимосвязанной, сложной мировой экономике, в обеспечении эффективной и прозрачной информацией, что необходимо для экономического роста и стабильности. И здесь хотелось бы подчеркнуть, что по нормам бухгалтерского законодательства КР любой экономический субъект, со всеми своими правами и обязанностями должен вести бухгалтерский учет. И он в ответе за достоверность и полноту предоставленных данных в отчетности.

Бухгалтерский учет с каждым днем приобретает все большее значение. Современный бухгалтерский учет сильно отличается от тех, которые существовали несколько десятков лет

назад, которые состояли из бухгалтерских книг, анализа и всей финансовой информации, касающейся деятельности компании, хранившихся в отдельных бумажных либо в электронном виде. В настоящее время, в условиях цифровизации можно увидеть различного рода программных продуктов, облачных технологий для обработки информации. От качества и уровня организации системы бухгалтерского учета, призванной отражать все без исключения операции компании и предоставлять информацию пользователям, и в первую очередь руководству компании, напрямую зависит принятие решений и определение денежно-кредитной политики, поскольку качественная информация должна эффективно использоваться для получения максимальной экономической выгоды.

К тому же, современные программные обеспечения, при правильной настройке и установке учетной политики компании, также обеспечивают точную налоговую декларацию с достаточной гибкостью для поддержки различных методов признания доходов, используемых в строительной отрасли. То же самое и в налогообложении, то есть в рамках цифровизации налоговых процедур «Смарт Салым» в системе налогового администрирования внедрены и работают ряд масштабных проектов, в числе которых, электронные счета-фактуры, электронная товаротранспортная накладная, информационная система «Сводный пост», электронный патент и страховой полис, дислокация субъектов предпринимательства, представление отчета в онлайн формате и другие [2].

За последние годы наблюдается прогресс в обновлении нормативно правовой основы в области бухгалтерского учета. В последних обновлениях закона о̇ бухучете КР, были четко обозначены категории экономических субъектов, как средние, крупные и субъекты публичного интереса. К субъектам публичного интереса в данном случае относят эмитентов, ценных бумаг которые включены в листинг фондовой биржи, банки, финансово-кредитные учреждения, лицензируемые Национальным банком Кыргызской Республики, инвестиционные фонды, страховые компании, негосударственные пенсионные фонды.

Субъекты малого предпринимательства осуществляют ведение бухгалтерского учета отчетности в соответствии с упрощенными правилами, и на добровольной основе по решению руководства компании, утвердивших учетную политику, составляют отчетность в соответствии с МСФО для МСП

Субъектом среднего предпринимательства понимается субъект, который не является субъектом малого предпринимательства и всего активов на конец предыдущего отчетного года не более 10 миллиардов сомов, а объем выручки от продажи продукции, товаров, от оказания услуг не более 5 миллиардов сомов.

К крупному предпринимательству можно отнести субъект, у̧ которого всего активов на конец предшествовавшего отчетного года более 10 миллиардов сомов, и объем выручки от продажи продукции, товаров, от оказания услуг, за предшествовавший отчетный год более 5 миллиардов сомов. Если на отчетную дату в течение последних двух отчетных периодов экономические показатели субъекта не превышает пределы двух критериев, то субъект перестает быть субъектом крупного предпринимательства [3].

То есть малые предприятия на добровольной основе, а средние предприятия в обязательном порядке должны вести бухгалтерский учет.

Системы бухгалтерского учета и налогообложения должны быть динамичными и гибкими. Это способствует сокращению расходов на соблюдение правил и административные расходы налоговых органов.

Кыргызстан активно развивает свою налоговую политику, основанную на Налоговом кодексе, который играет ключевую роль во взаимодействии государства, бизнеса и граждан.

Однако, эффективность реализация налоговой политики и развитие учета во многом зависит от уровня квалификации и компетентности специалистов по налоговому администрированию и специалистов по учету [4].

Создание эффективной и справедливой налоговой системы является отнюдь не простой задачей, особенно для стремящихся к большей интеграции в международную экономику развивающихся стран. Полная автоматизация и оцифровывание транзакций полностью исключает риск манипуляций, мошенничества и коррупции. Что означает равноправие всех участников с любой точки мира [5, 6].

Идеальная налоговая система в стране должна обеспечить необходимые доходы, избегая чрезмерного государственного заимствования, причем это должно осуществляться без снижения экономической деятельности и без слишком значительного отклонения от налоговых систем в других странах. Когда развивающиеся страны пытаются установить эффективные налоговые системы, они сталкиваются со сложными проблемами, такими как:

- Сложности в сборе налогов из-за не совершенности налогового и таможенного администрирования.
- Ограниченный потенциал налоговой системы: неэффективное применение отдельных инструментов фискального контроля
- Недостаток квалифицированных кадров и ресурсов.
- Неравномерное распределение налоговой нагрузки, сопровождающийся обширным и не всегда обоснованным перечнем освобождений от уплаты налогов и других обязательных платежей.

Соблюдение бухгалтерского и налогового законодательства в основном зависит от квалификации бухгалтера. А профессиональная компетентность бухгалтера формируется через образовательную систему и развивается под влиянием профессиональных и мягких навыков. Также важную роль играет добросовестное поведение владельца бизнеса, которое формируется под влиянием политических и экономических изменений в стране и особенностей национального менталитета.

Особое внимание следует уделять улучшению процесса информирования налогоплательщиков по вопросам изменений в налоговом законодательстве с использованием инновационных методов, организации курсов повышения квалификации сотрудников ГНС и бухгалтеров.

Модернизация налогового администрирования с использованием инновационных цифровых технологий позволит минимизировать налоговые разрывы, увеличит поступления налогов, а также сократит долю теневой экономики.

Список литературы:

1. Национальный статистический комитет, Кыргызстан в цифрах 2022-2023гг. // Электронный ресурс: URL: https://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah/
2. Ташкулова, Г. Б. Особенности учета и налогообложения строительной отрасли в Кыргызской Республике / Г. Б. Ташкулова, Ж. Обитшер Кызы // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2023. – № 2(3). – С. 35-41. – DOI: 10.52754/16948734_2023_2(3)_6. – EDN: JXQOMR.

3. Закон КР «Ȯ бухгалтерском учете» № 76, от 29.04.2002// Электронный ресурс: URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1032
4. Ташкулова Г.Б. Система управления качеством образовательных услуг в Кыргызстане // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары, 319-322, 2017. // извлечено от https://elibrary.ru/item.asp?id=45476378
5. Ташкулова, Г. Б. Налогообложение электронной торговли в Кыргызстане / Г. Б. Ташкулова, Ч. М. Эргешова, Ж. Обитшер Кызы // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2022. – № 1(1). – С. 114-121. – EDN: BXZWXT.
6. Аматова, У. О. Налоговое регулирование экономического развития регионов Кыргызстана как фактор стимулирования занятости / У. О. Аматова, Д. Марат Кызы, А. Бегали Кызы // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 2, № 1. – С. 21-29. – DOI: 10.52754/16947452_2021_2_1_21. – EDN: VJETGZ.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734

№1(4)/2024, 149-157

УДК 338.2

DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_21

ЭЛ АРАЛЫК ВАЛЮТА-КАРЖЫ МАМИЛЕЛЕРИНДЕ ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУКТУ КАМСЫЗ КЫЛУУДАГЫ АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ВАЛЮТНО-ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ

SOME ISSUES OF ENSURING ECONOMIC SECURITY IN INTERNATIONAL MONETARY AND FINANCIAL RELATIONS

Сеитова Жибек Болотбековна
Сеитова Жибек Болотбековна
Seitova Zhibek Bolotbekovna

Э.и.к., доцент, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети
К.э.н., доцент, Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына
Candidate of Economics, Associate Professor, Kyrgyz National University named after J. Balasagyna

---

Түркбаев Адамбек Бөрүбаевич
Түркбаев Адамбек Бөрүбаевич
Turkbaev Adambek Borubaevich

Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Candidate of Economics, Osh State University

Бакалбаева Алила Зулпукаровна
Бакалбаева Алила Зулпукаровна
Bakalbaeva Alila Zulpukarovna

Окутуучу, Ош мамлекеттик университети
Преподаватель, Ошский государственный университет
Lecturer, Osh State University

Өскөнбаев Өмүрбек Кеңешбекович
Осконбаев Омурбек Кенешбекович
Oskonbaev Omurbek Keneshbekovich

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

ЭЛ АРАЛЫК ВАЛЮТА-КАРЖЫ МАМИЛЕЛЕРИНДЕ ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУКТУ КАМСЫЗ КЫЛУУДАГЫ АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР

Аннотация

Бул макалада ааламдашуу шартында мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун компоненти катары валюта-каржы мамилелеринин актуалдуулугу, маңызы жана өзгөчөлүктөрү каралды. Мамлекеттер ортосундагы валюта-каржы-насыя мамилелерин түзүүдөгү капиталдын экспортунун жана импортунун ролу ачылат. Валюта-каржы чөйрөсүнүн тез кеңейиши жана дүйнөлүк каржы рынокторундагы операциялардын масштабынын тез өсүшү менен коштолгон ааламдашуу процесстери аныкталган. Чет элдик капиталдын улуттук каржы рынокторуна кирүүсүн либералдаштыруу саясаты көрсөтүлгөн. Кыргызстандын экономикасына инвестициялык капиталды инвестициялоонун мааниси аныкталды. Капиталдын эң кооптуу түрү катары кыска мөөнөттүү капиталдын агымына теориялык баа берилди. Ички рынокто алып-сатарлык (сүткорлук) капиталдын кыймылын жөнгө салуу жана натыйжалуу көзөмөлдөө контролдоо зарылчылыгы негизделген.

Ачкыч сөздөр: каржылык ааламдашуу, валюта-каржы жана насыя мамилелери, экономикалык коопсуздук, каржы рынокторун либералдаштыруу, чет өлкөлүк капитал, сүткорлук капитал, каржылык көзөмөл.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ВАЛЮТНО-ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье рассмотрена актуальность, сущность, характеристика валютно-финансовых отношений как составляющая экономической безопасности государства в условиях глобализации. Раскрыта роль экспорта и импорта капитала в становлении валютно-финансовых-кредитных отношений между государствами. Определены процессы глобализации сопровождаемые стремительным разрастанием валютно-финансовой сферы и быстрым ростом масштабов операций на мировых финансовых рынках. Исследована политика либерализации доступа иностранного капитала на национальные финансовые рынки. Определена значимость вложения инвестиционного капитала в экономику Кыргызстана. Дана теоретическая оценка потокам краткосрочного капитала как наиболее рискованной форме капитала. Обоснованы необходимость регулирования и эффективного контроля за движением спекулятивного капитала на внутреннем рынке.

Ключевые слова: *финансовая глобализация, валютно-финансовые отношения, экономическая безопасность, либерализация финансовых рынков, иностранный капитал, спекулятивный капитал, финансовый контроль.*

SOME ISSUES OF ENSURING ECONOMIC SECURITY IN INTERNATIONAL MONETARY AND FINANCIAL RELATIONS

Abstract

This article examines the relevance, essence, and characteristics of monetary and financial relations as a component of the economic security of the state in the context of globalization. The role of export and import of capital in the formation of monetary, financial and credit relations between states is revealed. The processes of globalization accompanied by the rapid expansion of the monetary and financial sphere and the rapid growth in the scale of operations in global financial markets are identified. The policy of liberalizing access of foreign capital to national financial markets has been studied.

The importance of investing investment capital in the economy of Kyrgyzstan has been determined. A theoretical assessment is given of short-term capital flows as the most risky form of capital. The need for regulation and effective control over the movement of speculative capital in the domestic market is substantiated.

Key words: *financial globalization, monetary and financial relations, economic security, liberalization of financial markets, foreign capital, speculative capital, financial control.*

Кыргызстандын экономикалык коопсуздугун камсыздоо маселелери, анын ичинде валюта-каржы чөйрөсүндөгү маселелер өлкөнүн дүйнөлүк экономикалык тутумуна активдүү кошулушуна байланыштуу жаңы өңүткө ээ болду. Бир жагынан ал ачык пайда алып келет (инвестициялар жана насыялар, жаңы технологияларга жетүү, кызматташтык байланыштарын өнүктүрүү ж.б.). Экинчи жагынан, Кыргызстандын экономикасы дүйнөлүк каржы-экономикалык кырдаалдын таасирин, товарларды жана технологияларды гана эмес, алып-сатарлык (сүткорлук) капиталды да импорттоо, мунай баасына болгон тышкы экономикалык күчтүү көз карандылык жана натыйжада, валюта-каржы чөйрөсүндөгү дестабилизациянын олуттуу тобокелдиктеринин таасирлерин барган сайын сезе баштады.

Улуттук, анын ичинде экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу позициясы ааламдашуу процесстеринин улуттук экономикага тийгизген таасирин изилдөөгө, атап айтканда, валюта-каржы чөйрөсүндө өлкөнүн каржы-банк тутумуна туруксуздаштыруучу таасирин тийгизе турган шарттарды жана факторлорду аныктоого багытталган, ошол эле мезгилде чет өлкөлүк бай тажрыйбаны талдоо менен айкалыштырып, валюта-каржылык жана калыптанган тиешелүү мамлекеттик каржылык мамилелерди жөнгө салуу маселелерин аныктоого мүмкүндүк берет.

Ааламдашуу процесстери валюта-каржы чөйрөсүнүн тез кеңейиши жана дүйнөлүк финансы рынокторундагы операциялардын масштабынын тез өсүшү менен коштолууда. Акыркы он жарым жылдын ичинде улуттук чек аралар аркылуу каржылык агымдардын кыймылы ушунчалык тездик менен өскөндүктөн, капиталдын экспортунун кадимки концепциясына туура келбей жаткандыгы далил катары каралып жатты. Көпчүлүк учурда, бул реалдуу экономикалык процесстерге байланышпаган алып-сатарлык же тактап айтканда, сүткорлук капитал болуп саналат. Мындай көрүнүш 20-кылымдын башында да, ортосунда да болгон эмес. Эксперттердин айтымында, дүйнөлүк валюта жана каржы базарларындагы операциялардын жылдык көлөмү 300-400 триллион АКШ долл. ашат, ал эми өлкөлөр аралык капиталдын агымы жылына 1,5-2 триллион АКШ долл. ашпайт [8].

Каржылык ааламдашуу экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу көз карашынан алганда:

- трансчек аралык финансылык операциялардын көлөмүнүн олуттуу өсүшү;
- улуттук акча жана каржы рынокторуна алып-сатарлык (сүткорлук) капиталдын басымынын күчөшү;
- республиканын оффшордук борборлорунда каржылык жана банктык операциялардын тез өнүгүшү;
- кылмыштуу жол менен алынган капиталды легалдаштыруу көлөмүнүн өсүшү;
- туунду финансылык инструменттер менен жүргүзүлгөн операциялардын тез өсүшү;
- ааламдашуу мейкиндигиндегиндеги экономикалык мамилелердин натыйжасында валюта-каржы чөйрөсүндөгү туруксуздуктун кескин өсүшү, анын реалдуу экономикадан обочолонушу, улуттук валюта-каржы рынокторунун кеңейиши жана ачыктыгы сыяктуу өзгөчөлүктөрү менен айырмаланат.

Трансчектелген каржы операциялардын көлөмүнүн олуттуу өсүшүнө чет өлкөлүк капиталдын улуттук каржы рынокторуна кирүү мүмкүндүктөрүнүн либералдаштыруу саясаты көмөктөшөт. Мындан тышкары, өнүккөн жана туруктуу каржылык жана банк тутумуна ээ болгон батыш өлкөлөрү өздөрүнүн каржы рынокторун ачса, алда канча алсыз жана начар өнүккөн каржы-банк тутумдарына ээ болгон өнүгүп келе жаткан өлкөлөр жана өткөөл экономикалуу

мүнөздөгү өлкөлөр өздөрүнүн каржы рынокторун кызыккан чет өлкөлүк капиталга валюта-каржы операцияларды жүргүзүүгө мүмкүндүк беришти.

Улуттук валюталык жана каржы рынокторунун ачылышына ЭВФунун (Эл аралык валюталык фонд) жигердүү ишмердүүлүгү кандай таасир берсе, ДСУ (Дүйнөлүк соода уюму) да четте калбай аты аталган рынокторун өнүктүрүүгө өз иши менен көмөктөштү, бул жерде ДСУ мүчө-өлкөлөрүнө уюмдун кирүү эрежелери катары каржылык кызмат көрсөтүү чөйрөсүндө чет өлкөлүк капиталдын ишмердүүлүгүнө чектөөлөрдөн акырындык менен баш тартууну караган.

Учурда ДСУга мүчө 70тен ашык өлкөлөр каржылык кызмат көрсөтүү рыногун андан ары либералдаштыруу боюнча тиешелүү өз милдеттерин алышты [8], анын ичинде:

- банк жана камсыздандыруу секторлоруна чет өлкөлүк инвестициялардын чектерин жогорулатуу - Индонезия, Корея Республикасы, Малайзия, Мексика, Филиппиндер;
- чет өлкөлук банктарга (Индия) же алардын филиалдарына (Филиппин) лицензияларды берүүгө чектөөлөр;
- экономикалык максаттын ылайыктуулугуна карата каржы-банк рыногуна чет өлкөлүк капиталды киргизүү талаптарынын айрымдарын жокко чыгаруу, пайыздык чендердин жана депозиттердин тутумдарын либералдаштыруу - Корея Республикасы;
- каржылык кызмат көрсөтүүдө мамлекеттик монополияларды жоюу жана банк секторуна мамлекеттик кийлигишүү деңгээлин төмөндөтүү – Бразилия;
- чет өлкөлүк капиталга дискриминациялык чектөөлөрдү алып салуу (Индонезия).

Өнүккөн өлкөлөр финансылык кызмат көрсөтүү рыногун андан ары либералдаштыруу боюнча эң көп милдеттенмелерди алса, өнүгүп келе жаткан өлкөлөр эң аз милдеттенмелерди алышкан. Мындан тышкары, эгерде өнүккөн өлкөлөр 80ден ашык милдеттенмени толук жана 1000ден ашык – жарым-жартылай кабыл алышса, өткөөл экономикага мүнөздүү өлкөлөр валюта-каржылык тутумунун начарлашына карабастан, 231 милдеттенмени толук жана 768 – жарым-жартылай кабыл алышкан [9].

Спекулятивдик капиталдын өсүшү улуттук каржы жана банк тутумдарынын туруксуздаштыруунун олуттуу себеби болуп калды. Акыркы жылдары Ири эл аралык каржы сүткорлордун, анын ичинде хедж-фонддорунун ишмердүүлүгүнүн барган сайын активдешкени байкалып жатат. Айта кете турган нерсе, алардын негизги өзгөчөлүгү – бул уюмдар өз капиталынын өлчөмүнөн бир нече эсе чоң операцияларды жүргүзө алышат. Ошондой эле, банктар операцияларды жүргүзүүдө да капиталдын чегинен чыгат, ошол эле учурда хедж-фонддор жана башка ушул сыяктуу фонддор өз операцияларын рыноктун бир нече тар сегменттеринде жана инструменттерине топтоштурууга умтулушат.

Бул процесс аларга ачык эмес жана иш жүзүндө улуттук жөнгө салуудан көз карандысыз бойдон калуу менен, валюта-каржы рынокторунун абалына күчтүү таасир этүүгө мүмкүндүк берет [7]. Мындан тышкары, банктар каржылык ортомчулуктун салттуу функцияларынан тышкары, барган сайын валюталык жана каржылык рыноктордо операторлордун милдеттерин өзүнө алууда, натыйжада, алардын экономиканын реалдуу секторуна инвестициялоо негизги функциясы – сүткорлук мүнөздөгү каржылык операциялар менен акырын четтетилүүдө [10].

Валюта-каржы операцияларды жүргүзүү үчүн эркин шарттар, жумшак жөнгө салуу жана көзөмөлдөө, жеңилдетилген салык режимдери каржылык операциялардын орчундуу көлөмүн улуттук рыноктордон оффшордук борборлорго которууга шарт түздү. Жеңилдетилген салык салынган юрисдикцияларда дүйнөнүн бардык өлкөлөрүнөн 1 миллиондон ашык компаниялар

катталган, алар аркылуу дүйнөлүк сооданын жарымына жакыны өтөт, ал эми оффшордук өлкөлөрдүн үлүшү дүйнөлүк ИДПнын 3%дан азын түзөт [7].

Маалыматтарга ылайык, оффшордук каржы борборлорунун жылдык жүгүртүүсү 7 триллион АКШ долл. ашат деп болжолдонууда жана алардын активдеринин көлөмү 11 триллион. АКШ долл. деп бааланууда. Оффшордук каржы тармагында алдыңкы позицияны банк мекемелери ээлейт жана алар ошол эле жерде жайгашкан бардык активдердин болжол менен 85% түзөт. Дүйнөдөгү дээрлик бардык ири банктар оффшорлордо. Оффшордук банктарга салынган каражаттардын көлөмү 1,5 триллион. АКШ долл. ашат.

Акыркы жылдары оффшордук борборлор инвестициялык фонддордун ар кандай түрлөрүн түзүү үчүн активдүү колдонулууда. Бүгүнкү күндө алардын аймагында 10 миңден ашык инвестициялык фонддор катталган жана институционалдык инвесторлордун маанилүү каражаттары оффшордук борборлорго топтолгон. Мисалы, Кайман аралдарында башкаруудагы инвестициялык активдердин көлөмү 250 миллиард АКШ доллардан ашат[7].

Кыргыз Республикасы тарабынан тартылган инвестициялардын дээрлик бардыгы негизинен мамлекет тарабынан макулдашылган жана алардын кандай деңгээлде пайдаланылары мамлекеттик көзөмөлдөн сырткары, тиешелүү органдардардын көз алдында болуп, ачык-айкын массалык маалымат каражаттары тарабынан белгиленип турат[6]. Бул аракеттердин баардыгы учурдагы экономикалык коопсуздук гана эмес жалпы улуттук коопсуздук маселелеринин жаралбашына алып келет. Ушул чөйрөдө жасалып жаткан ишмердүүлүк Кыргыз Республикасынын 2018-жылдын 6-августундагы № 87 “Террористтик ишти каржылоого жана кылмыштуу кирешелерди легалдаштырууга (адалдоого) каршы аракеттенүү жөнүндө” Мыйзамынын негизинде аткарылып келе жатат[1], ошону менен бирге банктык жана банктык эмес мекемелердин, каржы чөйрөсүнүн ишмердүүлүгүндөгү валюталык, каржылык жана насыялык багыттардагы каржылык мыйзам бузууларга бөгөт коюу менен талдоо иштерин жүргүзүүдө[11].

2022-жылдын жана 2023-жылдын тогуз айынын жыйынтыгы боюнча, 2023-жылы Казакстан, Кытай, Нидерландия, Орусия жана Түркия Кыргызстанга 440 млн. долларга жакын инвестициялык салым кошушкан [5]. Өз каражаттарын Кыргыз Республикасынын экономикасына инвестициялаган компаниялар жөнүндө сөз кылсак.

Кытай Эл Республикасы Кыргызстанга эң көп инвестиция салган мамлекет катары, 2023-жылдын 9 айы ичинде инвестициянын жалпы агымы болжол менен 157,8 млн. АКШ долларды түздү. Негизинен инвестицияланган каражаттар кайра иштетүүчү ишканаларга, ошондой эле тазартылган мунайзаттарды өндүрүүгө, тоо-кен жана геологиялык чалгындоо иштерине багытталган.

Мындан тышкары, энергетика тармагына, атап айтканда, Сары-Жаз дарыясында ГЭС каскадын, Жогорку Нарын ГЭС каскадын жана Камбар-Ата ГЭСин куруу долбоорлоруна, ошондой эле Суусамыр-Көкөмерен ГЭС каскадында жана күн, шамал электр станцияларынын долбоорлорунда инвестициянын өсүшү да байкалган.

Учурда Кыргызстанда Кытай Эл Республикасы тарабынан негизги инвесторлор, төмөнкүлөр: “Джунда” жана “Токмок” мунай иштетүүчү заводдору, “Алтынкен” ЖЧКсы (Талдыбулак Сол жээк кени) жана “Евразиялык соода-логистикалык комплекс” инвестициялык долбоорун ишке ашыруучу «Кыргыз-Кытай инвестициялык холдинг” ЖЧКсы болуп саналат. Ошондой эле алардын катарында Тянь-Шань керамикалык заводу, Full Gold Mining компаниясы, “Кичи-Чаарат” ЖАК, “Силк Вей” индустриалдык паркы жана “Бир алкак – бир жол тамеки өнөр жай корпорациясы” ЖЧКсы [5].

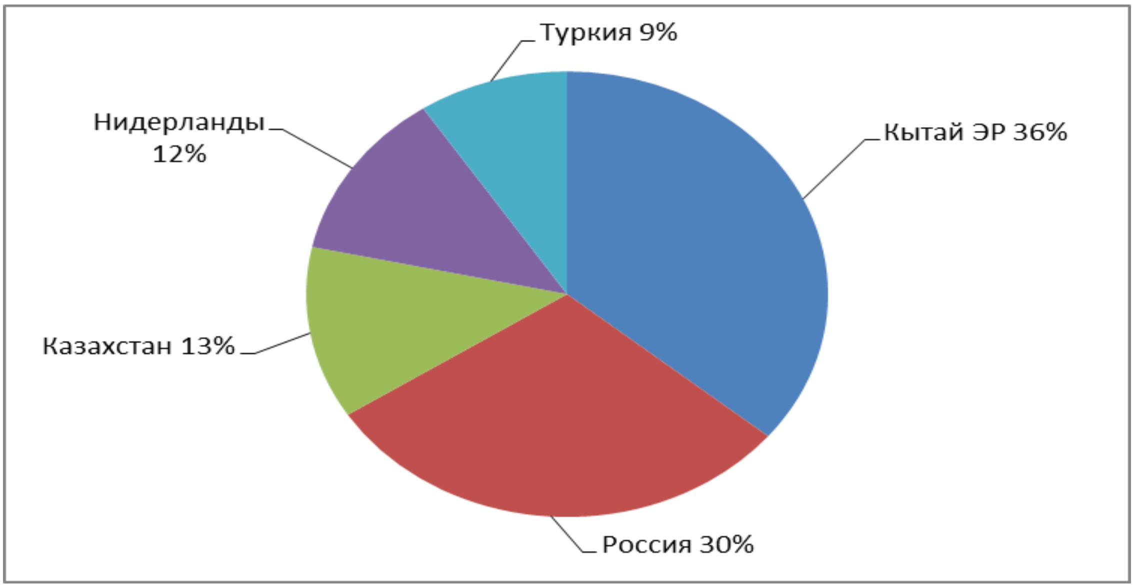

1-сүрөт. 2023-жылдын 9 айынын жыйынтыгы боюнча Кыргыз Республикасына чет өлкөлүк инвестициялардын көрсөтүлгөн мамлекеттер боюнча үлүштүк салымы, % менен. [5].

2023-жылдын жылдын тогуз айында Россиядан келген инвесторлор тарабынан жалпысынан 131,7 млн. АКШ долларга жакын инвестиция тартылып, анын ичинен өндүрүш тармагына 78 млн. доллар жумшалган. Дүң жана чекене соода тармагына 49,8 млн. долларга жакын инвестиция тартылган, бул эки тармактан түшкөн кирешенин көлөмү инвестициялардын жалпы агымынын 97% түзгөн.

Белгилүү болгондой, орусиялык инвесторлор негизинен Талас жана Чүй облустарындагы ишканаларга инвестиция салышкан. Ошондой эле керектүү инвестициялык каражаттар Бишкек менен Ош шаарларынын ири ишканаларына колдоо ирээтинде инвестиция келген жана “Альянс Алтын”, “Куд Брос”, “Бишкексүт”, “Айнур завод”, “Фаберлик-Алат”, “Азро Кыргызстан”, “Газпром Кыргызстан”, “Род KG”, “Макро”, Инвест”, “ДАОГрупп”, “Газпромнефть-Азия”, “S LKG”, “Аэро Ош”, “Мотавто-KG” жана “NP Export-Import-KG” сыяктуу компаниялар акча каражаттарды кабыл алды [5].

Коңшу Казакстан тарабынан 2023-жылдын тиешелүү мезгилинде негизинен дүң жана чекене соода тармагына 54,9 млн. АКШ долларга жакын инвестиция тартылган. Ошол эле учурда, автомобиль жана мотоциклдерди оңдоо тармагына 19,4 млн. АКШ долларга жакын инвестиция келген, каржылык ортомчулук жана камсыздандыруу чөйрөсүн колдоо максатында 18,3 млн. АКШ долларга жакын инвестициялык каражаттар алынган.

Белгилей кетсек, Казакстандан келген инвесторлор Жалал-Абад жана Чүй облустарындагы, ошондой борбор калаабыз Бишкектеги ишканалардын экономикалык ишмердүүлүгүн колдоо максатында казак тарап өз каражаттарын инвестиция катары салышкан. Түз инвестициялар “Вертекс ГолдКомпани” (Vertex Gold company), “Адал Азык”, “Умай Групп”, “RG Brands Kyrgyzstan”, “Asiamotors”, “Эрнст энд Янг Аудит” жана ТОО “ТАНСУ Констракшн” сыяктуу ири компанияларга багытталган [5].

Инвестициянын көлөмү боюнча каралган мезгилдин ичинде Нидерланды мамлекети үчүнчү орунду ээледи жана 54 млн. АКШ долларын түздү. Инвестициялык каражаттар негизинен Кыргызстандагы экономикалык өндүрүштүк ишмердүүлүгүн ийгиликтүү жүргүзүп жаткан өндүрүш ишканаларына инвестиция салган. Мындан тышкары, дүң жана чекене соода чөйрөсүнө, ошондой эле маалымат жана коммуникациялар, финансылык ортомчулук жана камсыздандыруу чөйрөсүнө инвестициялык колдоо көрсөтүштү. Учурда Нидерландыдан

инвесторлор болуп «Нур Телеком» ЖЧКсы (“О!” уюлдук операторунун бренди менен иштейт), “Кока-Кола” ЖАК жана “М Булак микрокредиттик компаниясы” ЖЧКсы саналат [5].

Тогуз айдын жыйынтыгы боюнча Түркиядан келген түз инвестициянын көлөмү болжол менен 43 млн. АКШ долларын түздү. Инвестициялык каражат даректүү түрдө тоо-кен жана өндүрүш ишканаларына, дүң жана чекене соодага, финансылык ортомчулукка жана камсыздандырууга, ошондой эле кыймылсыз мүлк менен операцияларга жумшалган.

Учурда Кыргызстанда түрк капиталынын катышуусу менен 300дөн ашык компания иштеп жатат. Инвесторлорду кызыктырган чөйрөлөр ар түрдүү: соода жана оюн-зоок борборлорунан: VEFA, Bishkek Park, Sheraton Hotel, Beta Stores жана Beta Stores-2 тартып, банктарга (Демир банк) жана тоо-кен өнөр жайына чейин – Терексай кени жана Eti Bakir. Акыркысы түрк капиталы катышкан ишканалардын бири. Компания түркиялык ири Cengiz Holdingдин курамына кирет жана Жалал-Абад облусундагы Терек, Тереккан жана Перевальное сыяктуу кендерди иштетүүдө [5].

Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, улуттук каржы-банк рыногун чет элдик капиталга кеңири ачкан өлкөлөр, атап айтканда, экономиканы насыялоо жаатында олуттуу көйгөйлөргө туш болушу мүмкүн.

Капиталды көзөмөлдөөнүн негизги ыкмалары Биринчи дүйнөлүк согуш учурунда, өкмөттөр аскердик чыгашаларды каржылоо үчүн адекваттуу салык базасын кармап турууга муктаж болгондо иштелип чыккан.

Согуштан кийин дароо эле капиталдык көзөмөл жок боло баштады, бирок XX кылымдын 30-жылдарында мамлекеттик жөнгө салуу тутумунда өзүнүн ордун бекем ээледи. Ошол мезгилде аны колдонуунун негизги максаты улуттук рыноктон капиталдын “качып кетүү” коркунучун алдын алуу болгон. Бреттон-Вудс акча тутумунун бүткүл мезгилинде, өзгөчө согуштан кийинки мезгилде өлкөлөр, анын ичинде өнүккөн өлкөлөр, капиталдык операцияларга чектөөлөрдү активдүү колдонууну уланта беришкен. Капиталдын эл аралык кыймылын жөнгө салуу үчүн зарыл болгон көзөмөлдүк чараларды колдонуу мүмкүнчүлүгү ЭВФтин Уставында (3-бөлүм, VI “Капиталдык которуулар”) атайын каралган, аны иштеп чыгуучулардын бири Дж.М. Кейнс капиталды көзөмөлдөөнүн ачык жактоочусу болгон.

Көзөмөлдүн жактоочулары, бул улуттук валюта-каржы рыногун трансчек аралык капиталдын агымы менен байланышкан тышкы таасирлерден, атап айтканда, улуттук валютанын реалдуу алмашуу курсунун жогорулашынан, капиталдын ири агылып кирүүсүнүн инфляциялык кесепеттеринен жана капиталдын агымынын таасиринен, банк тутуму тарабынан курстук жана насыялык тобокелдиктердин бааланбай калышынан коргоого жардам берет деп эсептешет [4]. Көзөмөл, өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн салыштырмалуу алсыз экономикаларын валюта-каржылык тобокаелдиктерден коргоонуу ыкмасы катары кызмат кылат, ошондой эле алардын тийгизген кесепеттерин жумшартат.

Ошол эле учурда көзөмөлдүн жактоочулары негизинен портфелдик инвестиция түрүндө алып-сатарлык капиталдын трансчек аралык кыймылын чектөөнү жакташат. Бир катар эксперттердин пикири боюнча, өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө карата экономикалык өсүш, негизги капиталга инвестициялардын көбөйүшү, инфляциянын төмөндөшү жана портфелдик инвестициялардын кыймылына байланыштуу операциялардын либералдашуусу процесстеринин ортосунда оң корреляция кезикпейт.

Валюта-каржылык мамилелерди мамлекеттик жөнгө салуу көйгөйлөрү боюнча бир катар изилдөөлөр, капиталдын агылып келишин көзөмөлдөө анын экспортун чектөөгө караганда кыйла натыйжалуу экендигин белгилейт [3]. Ошентип, акчалай агылып келүүнү көзөмөлдөө экономикада алып-сатарлык трансулуттук капиталдын болушун кыскартууга мүмкүндүк берет,

ал эми ири рыноктун катышуучулары капиталды экспорттоого белгиленген чектөөлөрдү айланып өтүүгө дайыма мүмкүнчүлүк алышат. Анын үстүнө капиталды сыртка чыгарууга чектөөлөр коррупцияны пайда кылып, анын чет өлкөгө чыгуусуна кошумча стимулдарды жаратат. Биринчиден, көзөмөл начар болсо, сүткорлук капиталдын агылып кириши да, өлкөдөн агылып чыгышы да мүмкүн болот. Экинчиден, капиталды импорттоого кеткен чыгымдар анын ээлери тарабынан экспорттоого кеткен чыгымдар менен ар дайым бирге каралат, ошондуктан экспортко тиешелүү чектөөлөр менен колдоого алынбаган өлкөгө капиталдын агылып киришине чектөөлөр сүткорлук капиталдын агымын оздуктоо үчүн жетишсиз болушу мүмкүн.

Демек, 1-чи таблицада көрсөтүлгөндөй 2017-жылы Кыргыз Республикасынан чет мамлекеттерге жана юрисдикцияларга финансылык ресурстардын таза агылып чыгуусунун географиясы жана жалпы агылып чыгышы (– 844) миллиард сомду түздү, ошону менен бирге Түндүк Америка өлкөлөрүнөн каржы ресурстарынын өлкөбүзгө кириши байкалды [2].

Таблица 1. – 2017-жылы Кыргыз Республикасындагы киреше жана чыгаша акча агымы жөнүндө маалымат, млн. сом

	Операция-лардын саны	Каржы кара-жаттарынын кириши	Опера-циялар-дын саны	Акча каражат-тарынын агылып чыгышы	Операция ардын сальдосу	Каржы каражатта-рынын сальдосу
ТОП10 Европа мамлекеттери	103 451	536 946 997	85 795	1191565 780	17 656	654618783
ЕАЭБ мам-лекеттери	105 996	529 425 216	90 655	747 655 370	15 341 -	218230154
Борбордук Азия мамлекеттери	16 057	79 095 687	34 469	203 852 526	- 18 412	- 124756839
ТОП8 Түштүк-Чыгыш Азия мамлекеттери	363	1 878 866	742	3 530 785	- 379	- 1 651 919
ТОП 20 офф-шордук юрисдикциялар	335	753 501	345	1 965 357	- 10	- 1211856
ТОП 6 Түш-түк Америка мамлекеттери	5	28 105	49	105 284	- 44	- 77 178
ТОП 6 Түндүк Америка мамлекеттери	8 187	81 321 763	2 430	41 481 972	5 757	39 839 791

Мына ошентип, жыйынтыктоодо төмөнкүлөргө токтолсо болот - валюта-каржы чөйрөсүндө туруктуулукту сактоо үчүн жөнгө салуу чараларынын комплексин колдонуу максатка ылайыктуу. Маселен, Чили бир эле убакта төмөнкү чараларды колдоно баштаган: милдеттүү резервдерди түзүү, песо курсунун өзгөрүүсүнүн «коридорун» киргизүү, капиталдын агылып кирүүсүнүн таасирин, натыйжалуулугун “тазартуу” максатында борбордук банктын валюта рыногуна интервенция сыяктуу чараларды колдонгон жана чет өлкөдөн алынган кыска мөөнөттүү насыялардын көлөмүн кыскартуу максатында чет өлкөгө которулуп жаткан пайыздык кирешелерге салыкты белгилөө; каржылык базасы начар улуттук ишканалардын эл аралык каржы рынокторуна чыгуусун чектөө, резиденттер сатып алган чет өлкөлүк активдерге

минималдуу рейтингдерди белгилөө, улуттук инвесторлордун тобокелдүү жүрүм-турумун азайтуу ж.б.у.с.

Биздин оюбузча, либералдаштыруу акырындык менен жана кылдаттык менен жүргүзүлүшү керек. Экономикалык өнүгүү көз карашынын алганда эң коопсуз жана эффективдүү бул түз инвестициялардын агымы. Алардын артынан акцияларга инвестициялар жана узак мөөнөттүү карыздар келет. Эң күчтүү термелүүлөргө дуушар болгон жана көбүнчө өлкөдөгү экономикалык кырдаалга тиешеси жок, кыска мөөнөттүү капиталдын агымы эң кооптуу деп таанылат.

Кыска мөөнөттүү капиталдын агымын чектөө жана жөнгө салуу максатка ылайыктуу, кээ бир учурларда ал тургай зарыл деп эсептелет. Капиталдын кыймылын натыйжалуу көзөмөлдөөнүн өзгөчөлүгү, бир жагынан, ички рынокко сүткорлук чет элдик капиталдын киришине бөгөт коюу, анын структурасын узак мөөнөттүү инвестициялардын пайдасына өзгөртүүгө мүмкүндүк берүүсү менен айырмаланат, экинчи жагынан улуттук капиталдын өлкөдөн чыгып кетишин азайтат.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын 2018-жылдын 6-августундагы № 87 "Террористтик ишти каржылоого жана кылмыштуу кирешелерди легалдаштырууга (адалдоого) каршы аракеттенүү жөнүндө" Мыйзамы. https://fiu.gov.kg/law/98?language=ru
2. 2017-жылдагы Финансылык чалгындоо мамлекеттик кызматынын экономикалык ишмердүүлүгү жөнүндөгү жылдык отчету. https://fiu.gov.kg/uploads/5a6852fdb3b27.pdf
3. Edwards S. How effective are capital controls? NBER. Working paper. № 7413. 1999.
4. Chinara R. Kulueva, Ayganysh A. Sayakbaeva, Kubanych K. Toktorov, Cholpon A. Nuralieva, Kalmira Dz. Ismailova.// Current Problems of the Effective Use of Resource Potential in the Development of Kyrgyzstan’s Regions: Social and Investment Aspect. /Geo-Economy of the Future: Sustainable Agriculture and Alternative Energy: Volume II. Том 2, Страницы 249 - 2631 January 2022. DOI 10.1007/978-3-030-92303-7_29. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-92303-7_29
5. Иностранные инвестиции: кто и сколько вложил в Кыргызстан в 2023 году? https://economist.kg/ekonomika/2023/12/29/kakiie-inostrannyie-kompanii-inviestirovali-v-kyrghyzstan/
6. Kulueva, C.R., Ismanaliev, K.K., Seitova, J.B., Turganbayeva, G.P., Tokosheva, J.A. //Targeting ESG Initiatives in the Formation of Financial Mechanisms for the Development of Bordering Territories of Kyrgyzstan. /ISBN 978-303092303-7, 978-303092302-0. DOI 10.1007/978-3-030-92303-7_29. Smart Green Innovations in Industry 4.0 for Climate Change Risk Management pp 481–489. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-28457-1_49
7. Пата Ж. Финансовая стабильность - новый вызов // Бизнес и банки. - 2002. - № 5. — С. 4.
8. Плисецкий Д.Е. Финансовая глобализация и экономическая безопасность. Финансы и кредит. / 4 (142). -2004. –С. 88-99.
9. Присоединение России к ВТО для сектора услуг. Финансовые услуги. Информационные материалы / / Электрондук ресурс: URL: http:// www.wto.ru/ru/content/documents/docs/finuslug.doc.
10. Синев М. Влияние глобализации на банковский бизнес / / Деньги и кредит. - 2003. - № 3. — С. 54.
11. Электрондук ресурс: URL: https://fiu.gov.kg/law/98?language=ru

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 158-163

УДК: 331.556
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_22

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭМГЕК РЫНОГУНУН УЧУРДАГЫ КӨЙГӨЛӨРҮ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА КЫРГЫЗСТАНА

CURRENT PROBLEMS AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE LABOR MARKET IN KYRGYZSTAN

Ташиев Ниязали Маметибраимович
Ташиев Ниязали Маметибраимович
Tashiev Niiazali Mametibraimovich

Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
89niko_kg@mail.ru

Шайбеков Дастан
Шайбеков Дастан
Shaibekov Dastan

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭМГЕК РЫНОГУНУН УЧУРДАГЫ КӨЙГӨЛӨРҮ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Аннотация

Өнүгүүнүн инновациялык жолуна түшкөн заманбап экономиканын шарттарында эмгекти сарамжалдуу пайдалануу жана анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу эң маанилүү маселе болуп саналат. Эмгек рыногу коомдун экономикалык жана социалдык турмушунун маанилүү бөлүгү болуп саналат. Эмгек рыногунун көйгөйлөрү эң маанилүү жана алардын актуалдуулугу шексиз. Дал ушул эмгек чөйрөсү ата мекендик экономиканын өсүшүнүн, анын натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатуунун негизги көйгөйүнө айланууда.

Ачкыч сөздөр: жумушчу күчү, эмгек рыногу, жумушсуздук, эмгек рыногун мамлекеттик жөнгө салуу, миграция, региондогу жумушчу күчүнүн ашыкчалыгы.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация
В условиях современной экономики на инновационный путь развития, важнейшей проблемой становится рациональное использование рабочей силы и повышение ее конкурентоспособности. Рынок труда является важной составляющей частью экономической и социальной жизни общества. Проблемы рынка труда относятся к числу наиболее важных и актуальность их не вызывает сомнения. Именно сфера труда становится ключевой для роста отечественной экономики, повышения ее эффективности и уровня конкурентоспособности.

Ключевые слова: *рабочая сила, рынок труда, безработица, государственное регулирование рынка труда, миграция, трудоизбыточность региона.*

CURRENT PROBLEMS AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE LABOR MARKET IN KYRGYZSTAN

Abstract
In the conditions of a modern economy on an innovative path of development, the most important problem is the rational use of labor and increasing its competitiveness. The labor market is an important part of the economic and social life of society. Labor market problems are among the most important and their relevance is beyond doubt. It is the sphere of labor that is becoming key to the growth of the domestic economy, increasing its efficiency and level of competitiveness.

Keywords: *labor force, labor market, unemployment, state regulation of the labor market, migration, regional labor surplus.*

Ааламдашуу доорунда жана экономиканын өнүгүүнүн инновациялык жолуна өтүү шартында эмгекти сарамжалдуу пайдалануу жана анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу эң маанилүү маселе болуп саналат. Кыргызстандын эмгек рыногунда кадрларды мотивациялоо механизминин начардыгы, өндүрүштүн төмөндөшү, калктын материалдык жана социалдык деңгээлинин жана жашоо сапатынын төмөндөшү, эмгекке суроо-талаптын жогору эместиги, жумушчу күчүнүн деградациясы, жумушсуздук, миграция жана кадрлардын билим деңгээлинин төмөндүгү негизги көйгөй боюнча калууда.

Мындай шарттарда өлкөнүн жумушчу күчүнүн квалификациялык деңгээли жана сапаты экономикалык өсүш үчүн чектөө болуп калышы мүмкүн. Демек, жумуш күчүн трансформациялоо шартында иш менен камсыз кылууну натыйжалуу жөнгө салуу үчүн мамлекеттин катышуусун активдештирүү маанилүү болуп эсептелет. Мамлекет эмгек рыногунун субъектиси катары адамдар коомдук экономикалык процесстерге таасир этиши үчүн уюштуруучулук жана экономикалык функцияларын өз убагында жана системалуу түрдө аткаруусу абзел. Мындан сырткары, мамлекет өз адамдарынын жашоо деңгээлин жогорулатууга багытталган социалдык саясатты жүргүзүүсү абзел, анткени кызмат көрсөтүүлөрдүн, билим берүүнүн жана саламаттыкты сактоонун, ошондой эле кирешенин деңгээлинин төмөндүгү өлкөнүн ичиндеги экономикалык кырдаалга терс таасирин тийгизет [6, 7].

Эмгек рыногу коомдун экономикалык жана социалдык турмушунун маанилүү бөлүгү болуп саналат. Дал ушул эмгек чөйрөсү ата мекендик экономиканын өсүшүнүн, анын натыйжалуулугун жана атаандашттыкка жөндөмдүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатуунун негизги компоненти болуп саналат. Өлкөдө аймактар боюнча жумушчу күчүнүн ашыкча болушу да, жергиликтүү эмгек базарларында жумушчу күчүнүн жетишсиздиги да бар. Учурда эмгек рыногу социалдык-экономикалык жактан туруктуу эмес, ошондуктан калктын бакубаттуулугу анын канчалык өнүккөн жана ийкемдүү болушунан көз каранды. Республикадагы социалдык маанидеги курч көйгөй жумушсуздук жана ага катар эле квалификациялуу жумушчу күчүнүн жетишсиздиги саналат.

Азыркы учурда Кыргызстанда башка жакка көчүү, жумуш табуу жана окуу максатында ички миграция агымдары күндөн-күнгө күч ала баштады. Бирок миграциянын бул түрү Кыргызстанда мурда эле бар болчу жана административдик ыкмалар менен жөнгө салынып келген. Өлкөбүздүн экономикасынын рыноктук өнүгүү системасына өтүшү менен Кыргыз Республикасынын райондорунда жана облустарында жумуш орундарынын жетишсиздигинен же алардын толук жоктугунан ички миграциянын жолдору жана максаттары өзгөрдү.

Бир топ талдоонлордун жыйынтыктары боюнча Кыргызстан калкынын саны тез өсүп жаткан өлкө экенин көрсөттү. Демек, Кыргызстанда эмгек рыногунун калыптанышы социалдык-экономикалык жана демографиялык факторлордун таасиринен көз каранды. Төрөттүн жогорку деңгээли калктын жаш курагына жана жыныстык курамына, ошого жараша анын экономикалык активдүүлүгүнө таасирин тийгизет. Калктын жана анын эмгекке жарамдуу бөлүгүнүн өсүшү, ошондой эле түзүлгөн жумушчу орундардын салыштырмалуу жай өсүшү, калктын керектөөлөрүн канааттандыруу маселеси азыркы Кыргызстандын эң актуалдуу проблемасы болуп калууда.

Калктын жашоо деңгээлинин төмөндөшү жана жумушсуздук миграциянын маятниктик миграция (негизинен айылдан шаарга жумуш издеп же окуу үчүн) жана өлкөнүн чегинен тышкары убактылуу тышкы эмгек миграциясы (эмгек эмиграциясы) сыяктуу түрлөрүнүн өнүгүшүнө шарт түздү. Ал эми кийинки жылдарда коммутациялык миграциянын

көлөмүнүн туруктуу өсүүсү байкалууда. Миграциянын көбөйүшүнүн себептери айыл жеринде жумуш орундарынын жоктугу жана шаарларда турак жай курулушунун кыскарышы болуп саналат. Шаардык конуштар учурда көп сандагы мигранттарды кабыл ала албай жатат. Мындан тышкары, айылдын оор жана аз акы төлөнүүчү жумуш орундары айыл тургундарын кызыктырбайт жана алар шаарларда татыктуу эмгек шарттары бар, кирешеси жогору кесиптерди издешет. Ошол эле учурда керек болуп жаткан квалификациялуу кадрлардын массалык агылып кетүү процессине өкмөт тарабынан азырынча эч кандай алдын-ала чаралар көрүлө элек. Демек, учурдагы бош орундардын, айрыкча саламаттыкты сактоо жана билим берүү тармагында иштегендердин эмгек акысы жумушчулардын муктаждыктарын канааттандырбайт. Мындай абал Кыргызстанда жумушчу күчүнүн деградациясына алып келиши мүмкүн.

Жалпысынан алганда, мигранттардын кирешесинин олуттуу бөлүгүн акча которуулар түзөрүн белгилеп кетсек болот. Кыргызстандан чет өлкөгө чыккан мигранттардын 52%га жакыны айлык кирешесинин теңинен көбүн үйлөрүнө жөнөтөт. Экономисттердин айтымында, Кыргызстандагы үй-бүлөлөрдүн болжол менен 56%нын бакубаттуулугу алардын чет өлкөлөрдөгү жакындарынын эмгек ишмердүүлүгүнөн көз каранды жана ошондой эле, акча которуулар менен жакырчылыкты кыскартуунун ортосунда абдан тыгыз байланыш бар [4].

Белгилеп кетүүчү нерсе, акча которуулар кошумча киреше булагы болуу менен бирге валюта курсунун туруктуулугуна өбөлгө түзөт. Демек, өлкөнүн экономикасынын өсүшүнө оң таасирин тийгизет. Эксперттердин пикирине таянсак: «2005-жылдан бери Россияда эмгектенген мигранттардан Кыргызстанга 21 миллиарддан ашык АКШ доллары которулган, бул экономикалык абалды олуттуу өзгөртө албаганы менен өлкөнүн социалдык өнүгүүсүнө бир топ эле өбөлгө түзүп келет» [3]. Ошентип, жумушчу күчүн экспорттоодон түшкөн кирешеден дагы олуттуу маселе эмгек миграциясын жөнгө салуу боюнча мамлекеттик саясатты күчөтүү абзел.

Белгилүү болгондой, төрөттүн жогорку көрсөткүчүнөн улам Кыргызстан эмгек рыногуна басымды түздөн-түз күчөткөн жумушчу күчү бар өлкө катары карасак болот. Буга Кыргызстанда эмгекке жарамдуу калктын өсүү темпи жумушчу күчүнүн өсүү темпинен бир топ жогору экендигин көрсөткөн расмий статистиканын талдоосу далил болот. Иш менен камсыз кылууну тыкыр талдоо үчүн 1-таблицага көңүл бурабыз.

Таблица 1.- Кыргызстандын эмгек ресурстары жана калктын иш менен камсыз болушу [2].

Көрсөткүчтөр	2018	2019	2020	2021	2022
Эмгек ресурстары, миң адам	3759,5	3798,5	3824,7	3928,5	3984,4
Жалпы калктын санына болгон катышы % менен	58,8	58,2	58,1	58,7	57,1
Экономикалык жактан активдүү калк, миң адам	2538,7	2583,6	2595,4	2680,5	2712,7
%	48,9	48,6	47,8	47,7	46,7
Жумуш менен алектенгендер, миң адам	2382,5	2442,7	2445,2	2537,9	2581,1
%	56,2	57	56,6	57,1	57,1

жумушсуздар, миң адам	156,3	140,9	150,2	142,6	131,6
%	6,2	5,5	5,8	5,3	4,9
Экономикалык жактан активдүү эмес калк, миң адам	2449	2497	2601	2674	2786
%	38,6	39,2	38,9	38,8	38,9
Окуу менен алектенгендер, миң адам	541	554	592	602	615
%	22,1	22,2	22,8	22,5	22,1

Таблицада көрүнүп тургандай, 2018-жылдан 2022-жылга чейинки мезгилде эмгекке жарамдуу калктын өсүшү 224,9 миң адамды (5,9%) түзсө, ошол эле мезгилде жумушчу күчү (экономикалык активдүү калк) 174 мин адамга гана өскөн (6,8%), ал эми иштегендердин саны 198,6 миң адамды (8,3%) түздү. Ошентип, 2018-2022-жылдары эмгекке жарамдуу калктын өсүү динамикасы эмгек ресурстарынын өсүү динамикасынан алда канча ашып түшөт.

Биздин талдоо көрсөткөндөй, 2018-жылдан 2022-жылга чейин жумушсуз калк 15,8%га кыскарган. Бул бүгүнкү күндө Кыргызстанда эмгек рыногунда жумушчу күчүнүн көбөйүшү менен ишканалардын ага болгон суроо-талаптары өсүп жаткандыгынан кабар берет.

Жаштар арасында жумушсуздуктун көп болушунун себеби - кадрларды даярдоо системасынын начардыгы. Мындан тышкары, акыркы жылдары Кыргыз Республикасында жумушчу күчүнүн сапатына иш берүүчүлөрдүн талаптары көбөйүп, эмгек рыногу менен билим берүүнүн ортосунда ырааттуулуктун жоктугу бул дисбалансты күчөтүүдө. Негизинен жаштар арасында жумушсуздуктун маанилүү себептеринин бири окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрү менен эмгек ресурстарын керектөөчүлөр ортосундагы дал келбестиктер болуп саналат. Бул кесиптердин, адистиктердин жана квалификациялардын дал келбегендигинен гана эмес, билим деңгээлинин төмөндүгүнөн да болушу мүмкүн.

Дагы бир белгилей кетүүчү нерсе иш берүүчүлөр тарабынан вакантык орундарга талапкер болгон жактарга негизги талап катары иш тажрыйбасын коюшууда. Натыйжада иш тажрыйбасынын жоктугунан жаш адистерди ишке орноштурууда көйгөй жаралууда.

Кыргызстанда мамлекеттик бюджеттин эсебинен окуган ЖОЖдордун бүтүрүүчүлөрү мамлекеттик ишканаларда же уюмдарда 3 жыл иштегенден кийин гана диплом алышат [1]. Белгилей кетсек, эмгек рыногунда суроо-талап менен сунуштун тең салмактуулугун камсыздоо үчүн жогорку окуу жайлары менен иш берүүчүлөрдүн (мамлекеттик жана жеке ишканалар) кызматташуусу зарыл.

Өлкөдөгү менчиктештирүү процесси жеке сектордо жумуш орундарынын көбөйүшүнө жана мамлекеттик сектордо жумуштуулуктун кыскарышына алып келди. Ошол эле учурда жеке сектордо иш менен камсыз кылуунун өсүшү калк арасында дыйканчылыкты жана жеке көмөкчү чарбаларды өнүктүрүү менен коштолду.

Кыргызстанда айлык акынын аздыгынан улам калктын көбөйүп жаткан саны кошумча жумуш табууга аргасыз кылууда, б.а. бүгүнкү күндө көпчүлүк квалификациялуу адистер экинчи иш менен алектенишет. Ошентип, калктын табигый өсүшүнүн жана түзүлгөн жумуш орундарынын салыштырмалуу жай өсүшүнүн себебинен калктын жумушка болгон

муктаждыгын канааттандыруу маселеси азыркы замандын эң актуалдуу маселеси болуп саналат.

Ички эмгек рыногунун көйгөйлөрүн чечүү миграциялык саясат, билим берүү жана саламаттыкты сактоо, ошондой эле аймактарды өнүктүрүү жаатындагы ыраттуу мамлекеттик саясат менен ишке ашат.

Бирок, бир гана мамлекеттик органдардын аракетине таянуу менен абалды түп-тамырынан бери оңдоо мүмкүн эмес. Ишканалар тарабынан дагы эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу максатында эмгек рыногундагы кырдаалды жакшыртуу боюнча активдүү иш алып баруусу тийиш.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Жогорку жана орто атайын окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрүн бөлүштүрүү жана пайдалануу жөнүндө жобо 09.04.2001-ж. № 519 жана 02.02.2010-ж № 52.
2. “Занятость и безработица” итоги интегрированного выборочного обследования бюджетов домашних хозяйств и рабочей силы в 2022 году от 31.10.2023г. https://stat.kg/ru/publications/zanyatost-i-bezrabotica-itogi-integrirovannogo-vyborochnogo-obsledovaniya-byudzhetov-domashnih-hozyajstv-i-rabochej-sily-v-2013g/
3. “Спутник Кыргызстан” - https://ru.sputnik.kg/20190212/kyrgyzstan-russia-perevody-migranty-grafik-1043299598.html
4. Эргешбаев У.Ж., Момбекова Г.Б. Влияние денежных переводов трудовых мигрантов на социально-экономическое развитие Кыргызстана [Текст] /У.Ж.Эргешбаев, Г.Б. Момбекова//Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук- 2016.- № 2. - с.114-117.
5. Эргешбаев У.Ж., Максытова Б.Т. Влияние миграции на экономическое развитие региона [Текст]/У.Ж.Эргешбаев, Б.Т.Максытова// Вестник Кыргызско-Российского славянского университета -2016. Т. 16. - № 2. – с. 161-163.
6. Макыев, А. Т. Миграциялык процесстердин коомдун өнүгүшүнө тийгизген таасирлери жөнүндө / А. Т. Макыев, Б. М. Мурзакулов // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 1. – P. 65-71. – DOI: 10.52754/16947452_2021_2_1_64. – EDN: WXOKVS.
7. Сатыбалдиева, А. А. Задачи инновационного подхода в использовании трудовых ресурсов в сфере предпринимательства / А. А. Сатыбалдиева, Ж. Курсанбек Кызы // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2022. – № 1(1). – С. 65-72. – EDN: EUVAAA.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 164-171

УДК: 341.6
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_23

ТУРУКСУЗДУК ШАРТТАРДА БАНКРОТТУК ИНСТИТУТУНУН ЗАМАНБАП КӨЙГӨЙЛӨРҮ: ТЫШКЫ ЖАНА АТА МЕКЕНДИК АСПЕКТИЛЕР

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНСИТУТА БАНКРОТСТВА В УСЛОВИЯХ ТУРБУЛЕНТНОСТИ: ЗАРУБЕЖНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ АСПЕКТЫ

MODERN PROBLEMS OF BANKRUPTCY INSTITUTION IN TURBULENCE CONDITIONS: FOREIGN AND DOMESTIC ASPECTS

Кулуева Чинара Раимкуловна
Кулуева Чинара Раимкуловна
Kulueva Chinara Raimkulovna

Э.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети
Д.э.н., профессор, Ошский государственный университет
Doctor of Economics, Professor, Osh State University
ch.kulueva@mail.ru

Сеитова Каныкей Болотбековна
Сеитова Каныкей Болотбековна
Seitova Kanykey Bolotbekovna

Э.и.к., доцент, М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономика университети
К.э.н., доцент, Кыргызский экономический университет им. М. Рыскулбекова
Candidate of Economics, Associate Professor, Kyrgyz Economic University named after. M. Ryskulbekova

---

Турдубаева Айпери Бакытбековна
Турдубаева Айпери Бакытбековна
Turdubaeva Aiperi Bakytbekovna

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student,Osh State University

Мамажанова Апиза Мухаматнабиевна
Мамажанова Апиза Мухаматнабиевна
Mamazhanova Apiza Mukhamatnabievna

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student, Osh State University

ТУРУКСУЗДУК ШАРТТАРДА БАНКРОТТУК ИНСТИТУТУНУН ЗАМАНБАП КӨЙГӨЙЛӨРҮ: ТЫШКЫ ЖАНА АТА МЕКЕНДИК АСПЕКТИЛЕР

Аннотация
Макалада “кудуретсиздик” жана “банкроттук” экономикалык категорияларынын ортосундагы өз ара байланыш жана алардын классификациясы кеңири талкууланат. Базар экономикасынын эң маанилүү институту катары банкроттуктун ролу аныкталган. Банкроттуктун кээ бир көйгөйлөрү реформалануучу экономикадагы эң актуалдуу көйгөйлөрдүн бири катары ачыкталды.
Заманбап шарттарда банкроттук институтунун толук кандуу концептуалдык негиздеринин жоктугу аныкталган, бул банкроттук институтунун деталдуу механизмдерин жана методологиялык негиздерин толук кандуу иштеп чыгууга мүмкүндүк бербегендигинен кабар берет. Антикризистик чаралардын тутумун кабыл алуу менен банкроттук институтун башкаруудагы чет өлкөлүк тажрыйбалар каралды.

Ачкыч сөздөр: банкроттук, кудуретсиздик, экономикалык жана укуктук негиздер, банкроттук жол-жоболору, карыз тараптын финансылык абалы, реалдуу жана жасалма банкроттук.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНСИТУТА БАНКРОТСТВА В УСЛОВИЯХ ТУРБУЛЕНТНОСТИ: ЗАРУБЕЖНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ АСПЕКТЫ

Аннотация
В статье подробно рассматриваются вопросы соотношений экономических категорий «несостоятельность» и «банкротство» и их классификация. Определена роль банкротства как самого значимого института в рыночной экономике. Раскрыты некоторые проблемы банкротства как одна из актуальнейших в любой реформирующейся экономике. Выявлено отсутствие полноценных концептуальных основ института банкротства в современных условиях, что не дает возможности разработать детальные механизмы и методологические основы института банкротства. Рассмотрен зарубежный опыт по управлению институтом банкротства с принятием системой антикризисных мероприятий.

Ключевые слова: *банкротство, несостоятельность, процедуры банкротства, экономические и правовые основы, финансовое состояние должника, реальное и фиктивное банкротство.*

MODERN PROBLEMS OF BANKRUPTCY INSTITUTION IN TURBULENCE CONDITIONS: FOREIGN AND DOMESTIC ASPECTS

Abstract
The article discusses in detail the relationship between the economic categories “insolvency” and “bankruptcy” and their classification. The role of bankruptcy as the most significant institution in a market economy is determined. Some problems of bankruptcy are revealed as one of the most pressing in any reforming economy. The lack of full-fledged conceptual foundations of the institution of bankruptcy in modern conditions has been revealed, which does not make it possible to develop detailed mechanisms and methodological foundations of the institution of bankruptcy. Foreign experience in managing the institution of bankruptcy with the adoption of anti-crisis measures by the system is considered.

Key words: *bankruptcy, insolvency, bankruptcy procedures, economic and legal foundations, financial condition of the debtor, real and fictitious bankruptcy.*

Банкроттуулук – учурдагы базар экономиканын эң маанилүү институту болуп саналат. Анын өткөөл шарттарда нормалдуу иштеши аталган институттун толук кандуу концептуалдык негиздеринин жоктугунан, жетишээрлик иштелип чыкпаган жана өнүгүү жолундагы тиешелүү укуктук тутумдун негизинде улам кыйынга турары, сөзсүз түрдө банкроттуулук механизминин мазмунун жана өлкөбүзгө мүнөздүү болгон кудуретсиздик институтунун маанилүүлүгүнүн баалабоого алып келишинен келип чыгат [9].

Иш жүзүндө кудуретсиздиктин бирдиктүү классификациясы жок болгон шартта банкроттуулуктун колдонулуп жаткан түрлөрүн тутумдаштыруу, банкроттук институтунун методологиялык негиздерин изилдөө көйгөйлөрүнө көңүл бурууну жогорулатуу үчүн зарыл, анткени, ал кийинчерээк иш жүзүндө банкроттуктун эң натыйжалуу чечимин табууга көмөктөшөт. Белгилей турган нерсе, сунуш кылынган классификация өз ара көз каранды факторлордун негизинде шарттуу мүнөзгө ээ экендигин жана алардын мүнөзүн аныктоочу артыкчылыктуу фактордун негизинде шарттуу түрдө бөлүүгө мүмкүн экендигин эске алуу зарыл.

Ошентип, компаниянын төлөм жөндөмдүүлүгүнүн төмөндөшүнө жана начарлашына алып келген факторлорго жараша айрым авторлор банкроттуулуктун үч негизги түрүн бөлүп көрсөткөнгө аракеттеништи [5]:

1. бизнестин банкроттуулугу, ишкананы, маркетинг стратегиясын, же колдо болгон ресурстарды пайдаланууда натыйжасыз башкаруу менен байланышкан;

2. менчик ээсинин банкрот болушу, биринчи кезекте, менчик ээсинде өндүрүлгөн продукцияга суроо-талап, акылга сыярлык маркетинг саясаты, кадимки материалдык жана эмгек ресурстары менен жөнөкөй кайра өндүрүштү жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон инвестициялык ресурстардын жетишсиздигинен келип чыккан;

3. өндүрүштүн банкрот болушу, биринчи эки фактордун таасири астында эскирген жабдуулардан же катуу атаандаштыктан улам ишкана атаандаштыкка жараксыз продукция чыгарганда. Ишкананын мындай абалын өндүрүштү жарым-жартылай же толук кайра профилдештирүү жолу менен гана өзгөртүүгө болот, ал эми башкаруучуну алмаштыруу же иштеп жаткан өндүрүшкө финансылык салымдарды көбөйтүү сыяктуу башка чаралар натыйжасыз болот.

Заманбап реалдуулукту эске алуу менен экономикалык көз караштын негизинде жогорудагы классификация абдан негиздүү көрүнөт. Белгилей кетсек, авторлордун басымдуу көпчүлүгү банкроттуктун түрлөрүн айырмалоодо мыйзамдардан, бул түшүнүктүн укуктук аныктамасынан, ал эми юридикалык адабияттарда укуктук институт катары банкроттукка өзгөчө көңүл буруу менен логикалык эске алуунун негизинде келип чыккан түшүнүк катары эсептешкен.

Бул тезис 19-кылымдан баштап кудуретсиздик түрлөрүнө бөлүнгөн дүйнөлүк банкроттук мыйзамдын тарыхы менен тастыкталат. Классификация критерийлери катары төмөнкүлөр каралган: 1) ийгиликсиздикке алып келген себептердин мүнөзү; 2) карыз тараптын ишмердүүлүгүнүн мүнөзү. Экономикалык ишмердүүлүк жактан караганда негизинен банкроттуктун себептерине биринчи критерий жогоруда көрсөтүлгөн классификацияга жакын жана тиешелүү деп белгилесек болот.

Учурда банкроттук кеңири түшүнүк катары экономикалык жана каржылык практикада колдонулуп, тиешелүү адистер тарабынан кеңири изилденип жана сунушталып жогорудагы классификация менен алмаштырылган, [3,2], ага ылайык:

1. реалдуу банкроттук – бул ишкананын же уюмдун өзүнүн жана карыздык капиталынын иш жүзүндөгү жоготууларынан улам төлөө жөндөмдүүлүгүн калыбына келтире албагандыгы

менен мүнөздөлөт. Бул учурда, компания же чарба субъектиси мыйзамдуу түрдө банкрот катары жарыяланат.

2. техникалык (убактылуу, шарттуу) банкроттук - ишкананын кудуретсиздиги дебитордук карыздын чоң көлөмүнүн фонунда анын карызын төлөөнүн олуттуу кечиктирилишинен, даяр продукциянын ашыкча топтолушунан келип чыккандыгын билдирет, жыйынтыгында, чарба субъектисинин активдери анын карыздарынын көлөмүнөн ашып кеткен учуру. Мында кризиске каршы тиешелүү зарыл чараларды көрүү, санация жолдорун иштеп чыгуу жана уюштуруу менен компаниянын банкрот экендигин юридикалык жактан таануудан баш тартса болот.

3. кылмыштуу банкроттук, анын максаты башкаруунун макулдугу менен карызкор болуп калган чарба субъектисинин мүлкүн атайылап басып алуу болуп саналат, ал бир гана жеке кызыкчылыктарда гана эмес, абийирсиз насыя берүүчүлөр тарабынан атайын кысымга алынган учурда да пайда болот. Бул учурда, банкроттук, айрыкча, рыноктук экономиканы түзүүнүн баштапкы этабында Кыргызстанда абдан ачык көрүнүп турган кылмыштуу бизнестин бир түрү болуп калат. Эреже катары, кылмыштуу банкроттуктар ар кандай жолдор менен жасалма карыздарды түзүү же алуу менен, ошондой эле ишкананын мурдагы жетекчилигин жана катышуучуларын аны башкаруудан толук четтетүү менен байланышкан.

Ата мекендик мыйзамдарга ылайык [1], төлөм жөндөмдүүлүгүн атайылап жоготуу менен байланышкан кылмыштардын арасында төмөнкүлөр бөлүнөт:

- банкроттук учурундагы укукка каршы аракеттер;
- атайылап банкрот болуу;
- ойдон чыгарылган банкроттук.

Бул багыттагы окумуштуулар-изилдөөчүлөр жылдан жылга банкроттуктун экономикалык жаратылышын изилдөөгө багыт алышкан. Алардын арасындагы Б.И. Колб менен макул болбой коюуга болбойт. Ал кылмыштуу банкроттуктун социалдык коркунучун карызды төлөөдөн атайылап качуу жолу менен экономикалык ишмердүүлүктүн негизги инструменттери болгон карыз алуу жана насыя институттарынын ишмердүүлүгүнө жасалма негизсиз шек келтирүү, алардын репутациясына жана жылдап тапкан авторитеттерине көлөкө түшүрүү максаттарын көздөгөнүн далилдеп чыккан [4].

Криминалдык банкроттук көйгөйлөр, балким, кылмыш-жаза мыйзамдарында анчалык так аныкталбаган, бирок базар экономикасы бар көпчүлүк өлкөлөр үчүн мүнөздүү экендигин белгилей кетүү маанилүү. Мисалы, АКШнын мыйзамы кылмыштуу банкроттукка карата тиешелүү эрежелерди камтыйт, ал "банкроттук алдамчылык" деп да аталат жана башка бирөөнүн кызыкчылыгы үчүн банкроттук процессти козгоо үчүн активдерди жашыруу, жок кылуу, басып алуу жана документтерди бурмалоо боюнча атайылап жасалган аракеттерди билдирет [8].

Венгрия мамлекетинин Кылмыш-жаза кодекси банкроттук укук бузуулар катары бухгалтердик эсепти туура жүргүзүү эрежелерин бузууну жана үзгүлтүксүз ишкердик ишмердүүлүктүн принциптерин бузууну же карызкордун мүлкүн атайылап кыскартууну (мисалы, карызкордун мүлкүнө атайылап жетекчи тарабынан зыян келтирүү, жалган келишимдерди түзүү, атайын убытокторду келтирүүчү ж.б.у.с.) аныктайт, бул насыя берүүчүлөрдүн талаптарын канааттандырууга мумкүнчүлүк бербейт.

Германиянын жана Польшанын Кылмыш-жаза кодекстери сотко кудуретсиздик жөнүндө арызды өз убагында бергендиги үчүн жоопкерчилик жөнүндө, ошондой эле жалган банкроттук (активдерди алып коюу) жөнүндө жоболорду камтыйт, мында банкроттук боюнча жоопкерчилик иштин бардык катышуучуларына коркунуч келтирет.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында кылмыштуу банкроттуктун бул түрлөрү жана алар боюнча жоопкерчилик ар кандай мыйзам актылары менен так жөнгө салынат, бирок ошол эле мезгилде аларды иш жүзүндө аныктоонун ийгилигине кепилдик бербейт [1].

Кыргызстандын практикасында банкроттук процесс башталгандан тартып же карыз тараптын банкроттук процессинде атайын администрациялоо жол-жобосу колдонулушу мүмкүн, ал карыз тарап-юридикалык жакты жоюу ыкмасы же реструктуризациялоо ыкмасы менен жеке ишкерди банкрот деп таануу төмөнкүдөй жол-жоболор аркылуу мыйзам чегинде жүргүзүлүшү мүмкүн:

1) санация ыкмасы (6-статья);

2) реабилитациялоо (7-статья);

3) жарашуу келишими (71-статья);

4) атайын администрациялоо (5-статья) [1].

Жалган банкроттуктун белгилерин аныктоо карыз тараптын арызы боюнча банкроттук процесси козголгон учурда арбитраждык башкаруучу тарабынан жүзөгө ашырылат. Анын белгилерин аныктоо эки этапта жүргүзүлөт, текшерүү аткаруу өндүрүшү козголгонго чейинки 2 жылдан кем эмес мөөнөттө жүргүзүлөт. Биринчи этапта изилденип жаткан мезгил үчүн эсептелген карызкордун төлөө жөндөмдүүлүгүн мүнөздөгөн коэффициенттердин маанилерине жана динамикасына талдоо жүргүзүлөт.

Изилдөөнүн жүрүшүндө (эгерде коэффициенттер кудуретсиздик критерийлерине жооп бербегени аныкталса, б.а. компания өзүнүн карыздарын төлөй алат), экинчи этапта карызкордун операцияларынын колдонуудагы мыйзамдарга ылайыктуулугу аныкталат. Базар экономикасы шарттарына ылайык келбеген учурда түзүлгөн, карыз тараптын кудуретсиздигинин өсүшүнө алып келген бүтүмдөр аныкталат [1]:

1. карызкордун мүлкүнүн ликвиддүүлүгү аз мүлккө алмаштырууга багытталган бүтүмдөр;

2. карыз тарап үчүн ачык эле жагымсыз шарттарда түзүлгөн, ошондой эле мүлк менен жасалган, ансыз карыз тараптын негизги иши мүмкүн болбогон бүтүмдөр;

3. карыз тараптын мүлк менен камсыз кылынбаган милдеттенмелеринин келип чыгышы менен байланышкан, ошондой эле өтүмсүз мүлктү сатып алууга алып келген бүтүмдөр.

Белгилей кетсек, бул процесстин биринчи этабында чарба субъектилеринин финансылык-экономикалык абалы начарлаганда кыянаттыктарды диагностика ыкмасы менен жөнгө салуу үчүн иштелип чыккан документ - арбитраждын жетекчиси тарабынан жасалма жана атайылап банкроттуктун белгилерин текшерүү эрежелери – негизинен терең талданбайт жана тиешелүү натыйжаны бербейт, үстүртөн маалымат даярдалып калышы мүмкүн.

Иш жүзүндө ата мекендик чарбалык субъекттердин жана компаниялардын эсеп саясатынын өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу ошол ишканалардын чыныгы абалын чагылдыра албагандыгы, тармактын жабык маалыматтарына байланыштуу чарба субъектилеринин ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу мүмкүн эместиги, ошондой эле финансылык отчеттуулуктун тез-тез бурмаланышынан, талдоо эрежелери тарабынан сунушталган финансылык отчеттуулукка ылайык эсептелген коэффициенттердин маанилерин жана динамикасын талдоо сунушталат. Ошол эле учурда, Эрежелер тарабынан "коэффициенттердин маанилеринин олуттуу начарлашы" түшүнүгү киргизилиши керек, ал "изилденип жаткан мезгилде көрсөткүчтөрдүн маанилеринин алардын кандайдыр бир белгилүү чейректик мезгил ичинде бул көрсөткүчтөрдүн маанилеринин төмөндөшүнүн темпи алардын маанилеринин төмөндөшүнүн орточо темптеринен жогору “ экендигинен кабар берет [5].

Ошол эле учурда, каржылык пландаштыруу банкрот болуу ыктымалдыгын баалоо жана банкрот болуу ыктымалдыгын төмөндөтүү үчүн ишкананын каржылык пландоосунун ажырагыс

бөлүгү болуп саналат. Ишкананы банкрот катары классификациялоонун түшүнүктөрү жана критерийлери жогоруда белгиленген Кыргыз Республикасынын мыйзамы [1] тарабынан аныкталат.

Рынок шарттарында ишканалардын банкрот болуу ыктымалдыгы ишкананын финансылык өз алдынчалыгын жана көз карандысыздыгын камсыз кылуу боюнча кыска мөөнөттүү милдеттенмелерди жабуу үчүн накталай жана материалдык жүгүртүү каражаттарына барабар болгон колдо болгон акча каражаттарынын жетиштүүлүгү менен бааланат.

Ишкананын банкротсуз иштешин камсыз кылуучу шарттар математикалык түрдө төмөнкүчө чагылдырылган [7]:

$$\boldsymbol{АК + КСФС + ЗКНС \geq П5;} \quad (1)$$

Мында, ***АК*** – акча каражаттары;

КСФС – кыска мөөнөттүү финансылык салымдар;

$\boldsymbol{З^{КНС}}$ – запастар жана кошумча нарк салыгы.

Банкрот болуу ыктымалдыгын баалоону тактоо үчүн банкрот болуу ыктымалдыгынын такталган көрсөткүчү аныкталат, мында эсептөөлөр компаниянын бардык резервдерин эмес, алардын сатыла турган бөлүгүн гана эске алат:

$$\text{АК} + \text{КСФС} + \text{З}^{\text{КНС}}_{\text{прод}} \geq \text{П}_{\mathbf{5}} \quad (2)$$

мында, $-\text{З}^{\text{КНС}}_{\text{прод}}$ сатыла турган запастын бир бөлүгү төмөнкү формула боюнча эсептелет:

$$\text{З}^{\text{КНС}}_{\text{прод}} = \boldsymbol{ЧЗжМ + М_{жан} + ДП + БЗ + КНС} \quad (3)$$

ЧЗжМ – чийки заттар жана материалдар;

Мжан – өстүрүп жана бордоп семиртүүдөгү мал жандыктары;

ДП – кампадагы даяр продукция;

БЗ – башка запастар;

КНС – сатып алынган активдерге кошумча нарк салыгы.

Банкрот болуу ыктымалдуулугунун даражасын баалоо максатында төмөнкү 1-таблицада келтирилген шарттуу ишкананын банкрот болуу ыктымалдыгын баалоо шкаласы колдонулушу мүмкүн.

Банкрот болуу ыктымалдуулугунун орточо жана жогорку даражасы менен кредитордук карызды жабуу үчүн дебитордук карыздын жетиштүүлүгү кошумча бааланат:

$НК \leq ДК<1,$ (4)

Мында, НК – насыялык карыз;

ДК<1 – бир жылга жетпеген мөөнөттө төлөнүүчү дебитордук карыз.

Таблица 1. – Банкрот болуу ыктымалдуулугунун даражасын баалоо критерийлери [7]

Банкрот болуу ыктымалдыгы	Кыска мөөнөттүү милдеттенмелерди акчалай жана материалдык жүгүртүү каражаттарына эквиваленттүү акча

	каражаттары менен камсыздоо, %
Банкрот болуу ыктымалдыгынын төмөнкү даражасы	≥100
Банкрот болуу ыктымалдыгынын ортоңку даражасы	75 – 100
Банкрот болуу ыктымалдыгынын жогорку даражасы	<75

Ошентип, ишканалардын иштешинин өзгөчөлүктөрүнө, алардын экономикалык мамилелердин калыптанган тутумундагы ордуна, аймактык эл чарба комплексинде жана тиешелүү тармакта [6] ойногон ролуна жараша ар кандай процедуралар сунушталышы мүмкүн:

- ишкананын толугу менен сатыкка коюлушу;
- ишкананы акционердик коомго трансфопмацияланышы жана инвестициялык сатыкта, коммерциялык аукциондо же конкурста акциялардын контролдук пакетин сатуу;
- тышкы башкаруунун жол-жоболорунун процедураларын колдонуу;
- капиталды бир убакта реструктуризациялоо жолу менен инвестициялык аукциондордо сатуу жолу;
- өндүрүштөрдү диверсификациялоо;
- банкроттук жол-жоболорунун процессинде ишкананын өз алдынча активдерин маанилүүлүгүн сактоо мүмкүнчүлүгү менен бирдиктүү мүлктүк лот сатуу жолу менен ишкананы юридикалык жак катары жоюу;
- мамлекеттик эмес каражаттардын негизинде санациянын алкагында реструктуризациялоо саясатын жүргүзүү.

Демек, банкроттук жол-жобо мамлекеттик менчиктеги ишканаларга да, менчиктин башка түрүндөгү ишканаларга да тиешелүү экендигин белгилей кетүү керек. Ишканалардын кудуретсиздиги жана төлөм жөндөмдүүлүгүнүн начарлап төмөндөп кетиши жөнүндө тиешелүү мыйзамдардын негизинде өндүрүштү кайра уюштуруу, натыйжалуу суроо-талаптагы продукцияны өндүрүү үчүн багытты өзгөртүү, ишканаларга инвестиция тартуу, акырында экономиканы калыбына келтирүү жумуштарын квалификациялуу ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Закон Кыргызской Республики от 15 октября 1997 года № 74 «О банкротстве (несостоятельности)» (Введен в действие Законом КР от 15 октября 1997 года № 75)
2. Гаврилова В.Е. Банкротство в России: вопросы истории, теории и практики. М., 2007. С. 57; сайт финансовой компании BG Finance. URL: http://bg-finance.ru/bankrotstvo_predprijatija_i_ego_posledstvija.php
3. Жарковская Е.П., Бродский Б.Е., Бродский И.Б. Антикризисное управление: учебник. 5-е изд. М., 2008. С. 22. Колб Б.И. Объективная сторона криминальных банкротств // Законность. 2001. № 1. С. 13–15.
4. Колб Б.И. Объективная сторона криминальных банкротств // Законность. 2001. № 1. С. 13–15.
5. Коловангин П.М., Рыбаков Ф.Ф. Экономическое реформирование России в XX веке. СПб., 1996. С. 102

6. Kulueva, C.R., Ismanaliev, K.K., Seitova, J.B., Turganbayeva, G.P., Tokosheva, J.A. //Targeting ESG Initiatives in the Formation of Financial Mechanisms for the Development of Bordering Territories of Kyrgyzstan. /ISBN 978-303092303-7, 978-303092302-0. DOI 10.1007/978-3-030-92303-7_29. Smart Green Innovations in Industry 4.0 for Climate Change Risk Management pp 481–489. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-28457-1_49
7. Финансовый менеджмент: Учебник. – 2-е изм., перераб. И доп. / Под ред. Д.э.н., проф. А.М. Ковалевой. – М.: ИНФРА-, 2009. -336 с. – (Высшее образование).
8. См.: Гл. 18, §152 Кодекса США (18 USC § 152). URL: http://definitions.uslegal.com/c/criminal-bankruptcy/
9. Худайбергенов, Б. Б. Институт неплатежеспособности как институт правового регулирования санации и банкротства / Б. Б. Худайбергенов // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – № 1-3. – С. 260-264. – EDN: TSQDZD.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 172-176

УДК: 338.24
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_24

ИННОВАЦИОННЫЕ СТРАТЕГИИ КАК ФАКТОР СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИЙ

ИННОВАЦИЯЛЫК СТРАТЕГИЯЛАР УЮМДАРДЫН ТУРУКТУУ ӨНҮГҮҮСҮНҮН ФАКТОРУ КАТАРЫ

INNOVATION STRATEGIES AS A FACTOR OF STABLE DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONS

Сакибаев Канатбек Шерикбаевич
Сакибаев Канатбек Шерикбаевич
Sakibaev Kanatbek Sherikbaevich

К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
ksakibaev@oshsu.kg

Нурали кызы Айкөкүл
Нурали кызы Айкөкүл
Nurali kyzy Aikokul

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University
ajkokulnuralikyzy@mail.ru

Нуралимова Бегимай Омурбековна
Нуралимова Бегимай Омурбековна
Nuralimova Begimai Omurbekovna

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University
nuralimovabegimaj@gmail.com

ИННОВАЦИОННЫЕ СТРАТЕГИИ КАК ФАКТОР СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация

В статье обоснована сущность стратегии инновационного развития. Рассмотрена классификация стратегий инновационного развития. Авторами на основе проведенных исследований предложена обобщающая характеристика типов инновационной стратегии. Разработанная типы стратегии инновационного развития позволяет определить совокупный коэффициент конкурентоспособности, обеспечивающий возможность ранжирования организаций, выявления сильных и слабых сторон в процессе их функционирования, связанных с осуществлением инновационной деятельности, с учетом внедрения различного типа инноваций. Показана взаимосвязь инновационных стратегий. Выявлена характеристика направлений инновационной стратегии в структуре стратегического управления предприятием.

Ключевые слова: инновации, технология, стратегия, инновационная стратегия, развитие, предприятие, инновационный потенциал, стратегическое управление, процесс.

ИННОВАЦИЯЛЫК СТРАТЕГИЯЛАР УЮМДАРДЫН ТУРУКТУУ ӨНҮГҮҮСҮНҮН ФАКТОРУ КАТАРЫ

Аннотация

Макалада инновациялык өнүгүү стратегиясынын маңызы тастыкталган. Инновациялык өнүгүү стратегияларынын классификациясы каралат. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде авторлор инновациялык стратегиянын түрлөрүнүн жалпы мүнөздөмөсүн сунушташты. Иштелип чыккан инновациялык өнүгүү стратегияларынын түрлөрү ар кандай инновациялык иш-чараларды киргизүүнү эске алуу менен уюмдарды рейтингдештирүү, алардын иштөө процессиндеги күчтүү жана алсыз жактарын аныктоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган жалпы атаандаштыкка жөндөмдүүлүк коэффициентин аныктоого мүмкүндүк берет. Инновациялык стратегиялардын ортосундагы байланыш көрсөтүлгөн. Ишкананы стратегиялык башкаруу структурасында инновациялык стратегиянын багыттарынын мүнөздөмөлөрү аныкталган.

Ачкыч сөздөр: *инновация, технология, стратегия, инновациялык стратегия, өнүгүү, ишкана, инновациялык потенциал, стратегиялык башкаруу, процесс.*

INNOVATION STRATEGIES AS A FACTOR OF STABLE DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONS

Abstract

The article substantiates the essence of the innovative development strategy. The classification of innovative development strategies is considered. Based on the conducted research, the authors proposed a general description of the types of innovation strategy. The developed types of innovative development strategies make it possible to determine the overall competitiveness coefficient, which provides the ability to rank organizations, identify strengths and weaknesses in the process of their functioning related to the implementation of innovative activities, taking into account the introduction of various types of innovations. The relationship between innovation strategies is shown. The characteristics of the directions of innovation strategy in the structure of strategic management of an enterprise are revealed.

Keywords: *innovation, technology, strategy, innovation strategy, development, enterprise, innovative potential, strategic management, process.*

В настоящее время в основе преобразований, происходящих в современной экономике Кыргызстана, особое место отводиться на стратегическую инновационную направленности предприятии. При решение данной проблемы необходимо более детальное изучение роста инновационной активности организаций, обладающее огромного научно-технического потенциала, способные обеспечить долгосрочную, ориентированную на разнообразные потребности рынка, стратегию развития. Однако, исследование показывают, что этот потенциал используется не на должном уровне в деятельности предприятии. В практике хозяйствования предприятий инновационная деятельность продолжает отождествляться в основном с функцией поддержания технического уровня производства, хотя по признанию многих теоретиков и практиков, остается не решенной до конца проблема непосредственного активного включения ее в рыночные отношения. Отсюда вытекаю мнение, что не полномасштабно определяются факторы повышения эффективности деятельности в инновационном аспекте, ограничивается инициатива специалистов ее осуществляющих, и в целом, их научно-технических структур.

По мнения многих исследователей в области стратегического управления, что современные условия стабильного экономического развития требуют возрастающей роли интеллектуальной и инновационной составляющей стратегической деятельности предприятий. В целом, все свидетельствует о необходимости исследований, в основе которых лежали бы проблемы инновационного развития, обеспечивающие формирования типы стратегии инновационного развития.

Мировой опыт свидетельствует, что на основе общих принципов каждое предприятие выбирает ту или иную систему, делает акцент на отдельных сторонах деятельности предприятия, вводя этот ориентир в основу планирования. Таким образом, становится необходимым рациональный выбор стратегии инновационного развития предприятия, что требует рассмотрения различных подходов и моделей ее формирования.

Многие авторы различают разную классификацию стратегий инновационного развития. Так, Б. Е. Фишман предлагает четыре типа стратегии инновационного развития: самостоятельное производство инноваций, «быстрый второй», «отставание с минимальными затратами», «заполнение пробелов» [4].

Б. Санто классифицирует инновационные стратегии по уровням управления в пределах институциональных инновационных стратегий, выделяя пассивную, наступательную и стагнационную [2].

В. О. Василенко разделяет инновационные стратегии по отношению к условиям внешней среды и внутреннему положению фирмы на наступательную, оборонительную, авангардную, имитационную [3].

Р. А. Фатхутдинов предлагает осуществлять разделение инновационных стратегий на виолентную (силовую), патиентную (нишевую), коммутантную (стратегии приспособления) и эксплерентную (пионерскую), предлагая для каждой из них разные виды инноваций [5].

В современных условиях хозяйствования Г. Т. Пятницкая выделяет следующие основные группы стратегий [1]: традиционная, оппортунистическая, имитационная, оборонительная или защитная, поглощающая, наступательная, авангардная, упреждающая маневры. Отметим, что К. П. Янковский и И. Ф. Мухаррам к наступательным стратегиям относят агрессивные и умеренные инновационные стратегии, а остаточную и адаптивную – к стратегиям оборонительного типа [3].

Анализ рассмотренных классификаций позволяет сделать вывод, что чаще всего выделенные разными авторами типы инновационных стратегий обладают одинаковыми

характеристиками, условиями выбора, имеют схожие названия, не повторяя при этом содержания, или схожие виды имеют разные названия. Например, наступательная инновационная стратегия Х. Фримана, сочетая в себе черты активно наступательной инновационной стратегии и острой наступательной инновационной стратегии, что по своим содержательным характеристикам близка к стратегии «самостоятельного производства инноваций». Аналогичная ситуация прослеживается с имитационной, защитной и пассивной инновационными стратегиями, остаточной и стратегией «заполнение пробелов».

Однако подобные классификации описывают различия инновационной деятельности предприятия с позиции активной или пассивной инновационной политики, радикальных ново введений в частности в сфере НИОКР и модификаций, имеющихся ресурсов, отношение к рискам и имеющейся стратегической позиции предприятия на рынке (табл. 1), где защитные инновационные стратегии характеризуются концентрацией на определенном рынке или его сегменте, узкой рыночной ориентацией или защитой своей доли рынка, направленностью на сохранение стратегических позиций, стремлением удержаться среди новаторов, а наступательные инновационные стратегии – постоянным расширением деятельности, освоением новой продукции, поиском конкурентных преимуществ.

Таблица 1. Обобщающая характеристика типов инновационной стратегии

Защитные инновационные стратегии	Наступательные инновационные стратегии
Инновационная политика предприятия	
Пассивная, адаптационная, инновационная деятельность направлена на содержание полученных конкурентных позиций.	Активная инновационная деятельность направлена на достижение технического и рыночного лидерства.
Инновационный потенциал	
Инновационная деятельность направлена на наращивание инновационного потенциала и улучшения показателей хозяйственной деятельности.	При наличии высоких ресурсных, научно-технических возможностей инновационная деятельность направлена на эффективное использование имеющегося инновационного потенциала.
Уровень риска	
Инновационная деятельность предприятия в условиях низкого уровня риска.	Инновационная деятельность в условиях повышенного уровня риска.
Вид инноваций	
Незначительные модификации в таких направлениях инновационной деятельности, как управление и социально-психологическая работа с персоналом.	Нововведения радикальные с использованием собственных научных разработок, модернизации и реорганизации.
Стратегическая позиция предприятия	
Незначительная доля на рынке, небольшая конкуренция.	Устойчивая позиция на рынке, наличие монополии или олигополии.

В условиях быстро растущих и динамичных изменений внешней среды национальной экономике, одним из решающих факторов устойчивого развития современной организации становится грамотно выбранная стратегия развития, обеспечивающая возможность гибкого реагирования на постоянно меняющиеся условия современной действительности и ее устойчивое функционирование в долгосрочной перспективе. В свою очередь, именно инновационное развитие организации является драйвером роста отраслей и комплексов национальной экономики, которое подразумевает под собой процесс, направленный на

реализацию инновационной стратегии организации, способствующей формированию устойчивого конкурентного преимущества в рамках осуществления рыночной деятельности.

Мировой опыт свидетельствует, что анализ инновационного развития хозяйствующих субъектов основан на исследованиях экзогенных и эндогенных факторов, формирующих инновационный потенциал, а также ресурсов, обеспечивающих инновационное развитие организации. В этой связи в современных условиях важным фактором выбора предприятием того или иного вида инновационной стратегии должно выступать ресурсное обеспечение в органическом сочетании с целями стратегии, исследуем взаимодействие именно этих двух факторов и их влияние на формирование предприятием стратегии инновационного развития, отмечая, что инновационные цели организации вытекают из общих стратегических целей, а ресурсный набор предприятия формирует необходимый инновационный потенциал.

Таким образом, на основании проанализированных подходов можно утверждать, что управление инновационным развитием предприятия не ограничивается только определением целей инновационной стратегии, а требует оценки возможностей фирмы по мере их реализации. Из этого следует, что инновационная цель формирует вектор развития, который должен обеспечивать достижение поставленных целей, но лучшие результаты предприятие может получить лишь при условии соответствия его целей имеющемся инновационному потенциалу, через который происходит развитие организации. Поэтому выбор и реализация инновационной стратегии зависит от состояния инновационного потенциала, формирование которого может осуществляться за счет компонентов и элементов внутренней среды предприятия. Набор ресурсов (финансовые, материальные, информационные, социальные и т. д.), которыми располагает предприятие, формирует его инновационный потенциал и характеризует готовность к систематическому инновационному развитию, что влияет на структуру и направления инновационной стратегии.

Список литературы:

1. Борисенко, И. А. Инновационный менеджмент: управление интелектуальной собственностью : учеб. пособие [Текст] / И. А. Борисенко. Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2003. – 63 с.
2. Бурков, В. Н. Теория графов в управлении организационными системами [Текст] / В. Н. Бурков, А. Ю. Заложнев, Д. А. Новиков. – М. : Син- тег, 2001. – 124 с.
3. Василенко, В. О. Інноваційний менеджмент : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Текст] / В. О. Василенко, В. Г. Шматько. – К. : ЦУЛ, 2003. – 439 с.
4. Фишман, Б. Е. Инновационный менеджмент : метод. пособие Ч. I [Текст] / рук. Б. Е. Шишман ; ред. М. Н. Скотникова. – К. : РАМО, 1991. 112 с.
5. Фатхутдинов, Р. А. Инновационный менедж-мент : учебник для вузов [Текст] / Р. А. Фатхту- динов. – 2-е изд. – М. : ЗАО «Бизнес-школа»; «Интел-Синтез», 2000. – 624 с.
6. Бовин А.А., Чередникова Л.Е. Управление инновациями в организации: учеб. пособие. М.: «Омега-Л», 2009. 415 с.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 177-184

УДК: 336
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_25

КРИЗИСТИН ЖОГОРУЛАШЫ ШАРТЫНДА ЧАРБА СУБЪЕКТИЛЕРИНИН КАРЖЫ АБАЛЫН ТАЛДООДОГУ ТЕОРИЯЛЫК АСПЕКТИЛЕР

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ В УСЛОВИЯХ НАРАСТАНИЯ КРИЗИСА

THEORETICAL ASPECTS OF ANALYSIS OF THE FINANCIAL STATUS OF ECONOMIC ENTITIES IN CONDITIONS OF INCREASING CRISIS

Кулуева Чинара Раимкуловна
Кулуева Чинара Раимкуловна
Kulueva Chinara Raimkulovna

Э.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети
Д.э.н., профессор, Ошский государственный университет
Doctor of Economics, Professor, Osh State University
ch.kulueva@mail.ru

Орозов Толкунбек Жумабаевич
Орозов Толкунбек Жумабаевич
Orozov Tolkunbek Zhumabaevich

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student,Osh State University

Курманкулова Айжан Абдилазизовна
Курманкулова Айжан Абдилазизовна
Kurmankulova Aizhan Abdilazizovna

Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Магистрант, Ошский государственный университет
Master's student,Osh State University

Сатыбалдиева Акселки Алимжановна
Сатыбалдиева Акселки Алимжановна
Satybaldieva Akselki Alimzhanovna

Окутуучу, С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети
Преподаватель, Нарынский государственный университет им. С. Нааматова
Lecturer, Naryn State University named after. S. Naamatova

КРИЗИСТИН ЖОГОРУЛАШЫ ШАРТЫНДА ЧАРБА СУБЪЕКТИЛЕРИНИН КАРЖЫ АБАЛЫН ТАЛДООДОГУ ТЕОРИЯЛЫК АСПЕКТИЛЕР

Аннотация

Ишкананы, банкты жана башка чарба жүргүзүүчү субъекттерди башкарууда каржылык талдоонун зарылчылыгы жөнүндө корутундулар иштелип чыкты. Тобокелдиктер жогорулаган шарттарда каржы туруктуулугуна жетишүүдө каржылык абалдын орду аныкталган. Финансылык талдоо ыкмаларын колдонуунун максатка ылайыктуулугу экономиканы өнүктүрүү жана узак мөөнөттүү мезгилге анын каржы-чарбалык ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу максатында зарыл каржы ресурстар менен камсыз кылуу негизделген. Финансылык талдоо ишкананын финансылык туруктуулугунун деңгээлин аныктоо үчүн финансылык маалыматты аныктоого, тутумдаштырууга жана аналитикалык иштетүүнү жүргүзүүгө мүмкүндүк берери аныкталган.

Ачкыч сөздөр: талдоо, каржылык абал, каржылык талдоо, ишканалар, банктар, финансылык туруктуулук, тобокелдиктер

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ В УСЛОВИЯХ НАРАСТАНИЯ КРИЗИСА

Аннотация

Сформулированы выводы о необходимости финансового анализа в управлении предприятием, банком и других хозяйствующих субъектов. Определена роль финансового состояния в достижении финансовой устойчивости в условиях нарастания рисков. Обоснована целесообразность применения методов финансового анализа в вопросах обеспечения предприятия необходимыми финансовыми ресурсами с целью экономического развития и повышения эффективности его финансово-хозяйственной деятельности на долгосрочный период. Установлено, что финансовый анализ позволяет идентифицировать, систематизировать и провести аналитическую обработку сведений финансового характера для определения уровня финансовой устойчвости предприятия.

Ключевые слова: *анализ, финансовое состояние, финансовый анализ, предприятия, банки, финансовая устойчивость, риски.*

THEORETICAL ASPECTS OF ANALYSIS OF THE FINANCIAL STATUS OF ECONOMIC ENTITIES IN CONDITIONS OF INCREASING CRISIS

Abstract

Conclusions are formulated about the need for financial analysis in the management of an enterprise, bank and other economic entities. The role of financial condition in achieving financial stability in conditions of increasing risks is determined. The expediency of using financial analysis methods in providing an enterprise with the necessary financial resources for the purpose of economic development and increasing the efficiency of its financial and economic activities for the long term is substantiated. It has been established that financial analysis makes it possible to identify, systematize and conduct analytical processing of financial information to determine the level of financial stability of the enterprise.

Key words: *analysis, financial condition, financial analysis, enterprises, banks, financial stability, risks.*

Заманбап финансылык-экономикалык шарттарда ар бир чарба жүргүзүүчү субъекттин ишмердүүлүгү жана анын ишинин натыйжалары рыноктун катышуучуларынын кеңири чөйрөсүнүн көңүлүнүн кызыкдар болгон объектиси катары көрүнөт. Өлкөнүн учурдагы экономикалык абалын эске алуу менен келечекке пландарды иштеп чыгуу үчүн, башкаруу персоналы ишкананын финансылык абалына, ошондой эле азыркы шарттарда анын ишмердүүлүгүнүн тармагын өнүктүрүүнүн багыттарына баа берүү жөндөмүнө ээ болууга тийиш.

Оценивая и анализируя финансовое состояние предприятия в настоящий момент, финансово-экономические и управленческие службы на предприятии получают возможность спрогнозировать развитие предприятия в будущем и улучшить его положение.

Биздин оюбузча, финансылык абалдын деңгээли ишкананын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү, анын экономикалык потенциалы, ишкердик активдүүлүгү, ж.б.у.с. ошол эле чарба субъектисинин финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүндөгү бардык катышуучулардын экономикалык кызыкчылыктарын натыйжалуу иш жүзүнө ашыруу менен аныкталат.

Ошондой эле, ишкананын учурдагы финансылык абалына баа берүү жана талдоо жүргүзүү менен ишканадагы финансылык-экономикалык жана башкаруу кызматтары ишкананын келечектеги өнүгүүсүн болжолдоо жана анын абалын жакшыртуу маселелери боюнча толугу менен мүмкүнчүлүктөрү бар деп эсептейбиз.

Чарба жүргүзүүчү субъекттердин финансылык абалын талдоо методологиясын комплекстүү изилдөө, ошондой эле талдоо маалыматтарынын негизинде операциялык жана финансылык пландарды иштеп чыгуу ар бир чарбалык субъекттин туруктуу өнүгүүсүнө шарт түзөт.

Бул багытта, башкача айтканда, ишкананын ишмердүүлүгүндө финансылык талдоо жүргүзүүнүн теориялык жана методологиялык негиздери жана көйгөйлөрү боюнча ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын илимий эмгектерине да сарэсеп салынган, жана алар тарабынан тиешелүү теориялар жана концепциялар менен бул тармак байытылып келе жатат. Айта кете турган нерсе, каржылык талдоо көйгөйлөрү алып чыккан негизги илимий изилдөөлөр россиялык окумуштуулар тарабынан өтө тыкыр изилденген, алар: Балабанов И.Т., Бариленко В.И., Эндовицкий Д.А., Донцова Л.В., Никифорова Н.А., Любушин Н.О.П., Мельник М.В., Шеремет А.Д. сыяктуу окумуштуулардын эмгектеринде кеңири чагылдырылган. Ата мекендик, башкача айтканда кыргызстандык окумуштуулар: Исраилов М.И., Мусакожоев Ш.М., Бектенова Д.Ч., Саякбаева А.А., Чолбаева С.Ж., Кулова Э.У., ж.б.у.с. аймактык өзгөчөлүктөрдү эсепке алып ишкананын ишмердүүлүгүнүн финансылык абалын талдоо менен дүйнөлүк масштабдагы экономикалык илимдин салыштырмалуу жаңы багыттарына өз салымын кошуп байытууга негиз түзүшкөн.

Ошентип, базар экономикасы шартында, чарба субъектисинин финансылык абалынын экономикалык жаратылышын мүнөздөөчү негизги түшүнүктөргө өтсөк. Заманбап ата мекендик экономикалык адабияттарда "финансылык абал" түшүнүгү эки жактуу чечмелөөгө ээ. Аны аныктоо боюнча бирдиктүү методологиялык мамиленин жоктугу финансылык абалды талдоо үчүн универсалдуу практикалык методологияны курууну талап кылат. Россиялык көрүнүктүү окумуштуу Г.В. Савицкая «Ишкананын финансылык абалы – бул анын жүгүртүү процессиндеги капиталдын абалын жана белгилүү бир убакытта чарбалык субъекттин өзүн өзү өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн чагылдырган экономикалык категория» деп өзүнүн изилдөөлөрүндө баса белгилепкелген[11].

Биз, анын ишкананын финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнө акча каражаттарынын түзүмүн жана аларды түзүү булактарынын өзгөрүшү, финансылык ресурстардын болушу жана аларга болгон муктаждыкты, натыйжада капиталдык жүгүртүүнүн үзгүлтүксүз процессинде

ишкананын каржылык абалы, анын тышкы көрүнүшү катары төлөө жөндөмдүүлүк жана өнүгүүнүн туруктуулугу таасир этет деген пикирине толук кошулабыз.

Экинчиден, каржылык абал ишкананын каражаттарын жайгаштыруу жана бөлүштүрүү, анын инвестициялык иш-аракетинин мүнөздөмөсү катары каралат, ал эми каржы-чарбалык ишмердүүлүгүн талдоо иштери пландаштыруу жана көзөмөлдөө аспектисине ээ болуп саналат.

М.И. Баканов жана А.Д. Шеремет белгилегендей, «финансылык абал ишканалардын каражаттарын жайгаштырууну жана пайдаланууну мүнөздөйт. Ал каржылык пландын аткарылышынын даражасы жана өздүк каражаттардын пайданын жана башка булактардын эсебинен толукталышынын көлөмү, ошондой эле өндүрүштүк каражаттардын жана өзгөчө жүгүртүү каражаттарынын жүгүртүү ылдамдыгы менен аныкталат» [8,14]. Ошондой эле, бул авторлор финансылык абалдын көрүнүшү чарба жүргүзүүчү субъекттердин төлөөгө жөндөмдүүлүгүндө жашырылгандыгын, б.а. алардын кредиторлордун жана контрагенттердин төлөм талаптарын өз убагында канааттандыруусу менен байланышкан деп эсептешет.

Жыйынтыгында, ишкананын финансылык абалынын деңгээлин мүнөздөгөн негизги көрсөткүчтөр төмөнкүлөр болуп саналат:

каражаттардын рационалдуулугу жана алардын булактары;

мүлктү натыйжалуу пайдалануу;

жогорку рентабелдүү продукция;

каржылык абалынын туруктуулук даражасы;

ишкананын ликвиддүүлүк жана төлөө жөндөмдүүлүгүнүн деңгээли.

Финансылык абалды көбүнчө ишкананын төлөөгө жөндөмдүүлүгү деп түшүнүшөт, б.а. анын ишмердүүлүгүн каржылоо мүмкүнчүлүгү каралат. Бирок, бул түшүнүк каржылык абалдын маанисин толук ачып бере албайт.

Анткени, финансылык (каржылык) абал түшүнүгү алда канча кененирээк жана бир гана төлөө жөндөмдүүлүгү менен чектелбейт, ошондуктан, негизинен каржы ресурстарынын болушу, аларды жайгаштыруунун максатка ылайыктуулугу жана пайдалануунун натыйжалуулугу, башка юридикалык жана жеке жактар менен каржы-экономикалык мамилелери, ликвиддүүлүк жана каржы туруктуулугу менен мүнөздөлөт.

Демек, ишкананын экономикалык потенциалынын, мүмкүнчүлүгүнүн негизги ажырагыс бөлүгү катары ишмердүүлүктүн каржы натыйжаларын чагылдырган каржылык абал каралууга тийиш.

Каржылык абал ликвиддүүлүк, төлөө жөндөмдүүлүгү жана каржы туруктуулугу менен катар отчеттук мезгилде жетишилген каржы натыйжалары менен аныктала тургандыгын унутпашыбыз керек. Ошентип, кыска мөөнөттүү көз караштын негизинде ишкананын өтүмдүүлүгү жана төлөө жөндөмдүүлүгү жөнүндө сөз болсо, ал эми узак мөөнөттүү келечекке карата каржылык туруктуулук жөнүндө кабар берет.

Ошондой эле, каржылык абал ишкананын инвестициялык жагымдуулугунун жана анын каржы рыногундагы атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн мүнөздөмөсү катары түшүнсө болот.

Чарба жүргүзүүчү субъекттин, ошонун ичинде компаниянын, ошол эле коммерциялык банктардын каржылык абалы – бул жогоруда айтылгандардын финансылык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн (б.а. төлөөгө жөндөмдүүлүгүнүн, кредиттик жана кредит берүү, депозиттик жөндөмдүүлүктөрүнүн), алардын каржы ресурстарын жана капиталды пайдалануусунун, мамлекеттин жана башка чарба жүргүзүүчү субъекттердин алдындагы милдеттенмелерин аткаруунун мүнөздөмөсү.

Ишкананын, банктардын финансылык отчетундагы көрсөткүчтөрдүн жыйындысы катары финансылык абалды аныктоодо бухгалтердик эсеп ыкмасы бар.

Ишкананын финансылык абалын талдоонун максаты - экономикалык өсүшкө жана ишкананын туруктуу өнүгүшүнө багытталган мүлктүн учурдагы абалын жана анын калыптануу булактарын, өтүмдүүлүгүн, төлөө жөндөмдүүлүгүн, финансылык туруктуулугун, ишкананын ишкердик активдүүлүгүн чагылдырган негизги көрсөткүчтөрдү баалоо, аларды талдоо, көйгөйлөрдү аныктоо жана чечүү [3,4,5].

Ишкананын, ошол эле коммерциялык банктын каржы абалын талдоодогу негизги милдеттери 1-сүрөттө берилген.

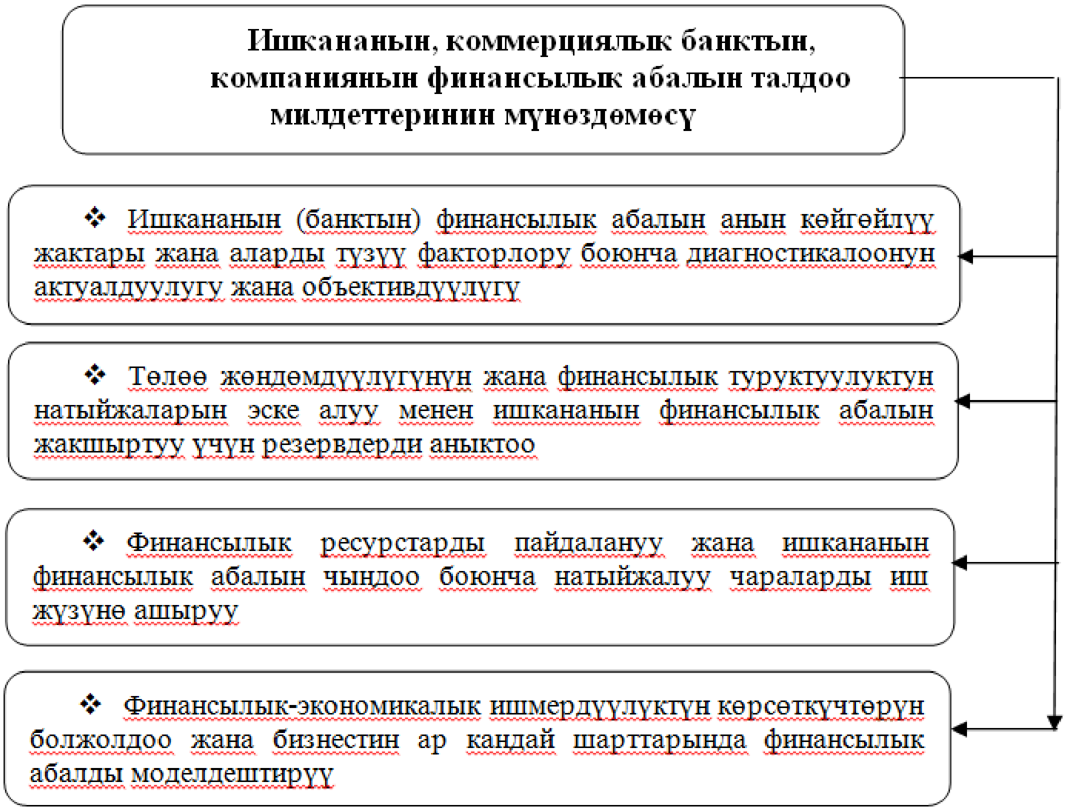

1-сүрөт. Ишкананын (банктардын) финансылык абалын талдоо милдеттеринин мүнөздөмөсү [7,11]

Экономикалык талдоо ишкананын финансылык абалынын туруктуулугунун жетишкен деңгээлин баалоо куралы катары гана эмес, техникалык жана экономикалык факторлордун таасири астында бул деңгээлдеги өзгөрүүлөргө баа берүү катары да колдонулат. Ошол эле учурда экономикалык талдоо ишкананын финансылык абалын жакшыртуу үчүн ички чарбалык резервдерди аныктоонун эң маанилүү каражаты болуп саналат.

Классификациялык критерийге жараша финансылык абалды талдоонун өзгөчөлүктөрү жана мазмуну 1-таблицада келтирилген [7,8].

Ишкананын каржы абалынын ички талдоосу – бул чарбалык субъекттин финансылык абалын чыңдоо, рентабелдүүлүктү жогорулатуу жана өздүк капиталын көбөйтүү үчүн резервдерди табуу максатында капиталды түзүү, жайгаштыруу жана пайдалануу жолдорун изилдөө. Ишкананын башкаруу муктаждыктары үчүн ички талдоо жүргүзүлөт. Анын натыйжалары ошондой эле пландаштыруу, мониторинг жана каржы абалын болжолдоо үчүн колдонулат.

Ишкананын каржы абалынын тышкы талдоосу – бул капиталды инвестициялоо тобокелдигинин деңгээлин жана анын кирешелүүлүгүнүн деңгээлин алдын ала билүү максатында чарба жүргүзүүчү субъекттин каржы абалын изилдөө [3,7]. Тышкы талдоо талдоонун бардык субъекттери тарабынан жарыяланган маалыматтарды пайдалануу менен жүргүзүлөт. Тышкы талдоонун мазмуну финансылык ресурстардын ээлеринин жана көзөмөлдөөчү органдардын кызыкчылыктары менен аныкталат.

1-таблица. Ишкананын (банктын) каржы абалын талдоо өзгөчөлүктөрү жана мазмуну

№	Классификациялык белгилери	Каржылык абалы
1.	Максаты	Ар кандай колдонуучулардын маалыматтык керектөөлөрүн канааттандыруу үчүн уюмдун финансылык абалынын жана финансылык натыйжаларынын жалпыланган көрсөткүчтөрүнүн оптималдуу топтомун түзүү
2.	Обьектиси	Уюм, уюмдардын тобу
3.	Субьектилер	Тышкы жеке жана юридикалык жактар (кызыккан компаниялардын финансылык жана аналитикалык бөлүмдөрү, отчетторду талдоочу атайын уюмдар, банктар ж.б.)
4.	Мезгилдүүлүгү	Жылына бир жолудан кем эмес, ошондой эле тышкы пайдалануучулардын (салык, статистикалык органдар, кредиттик уюмдар ж.б.) талабы боюнча отчеттор берилет.
5.	Маалымат базасы	Бухгалтердик (финансылык) отчеттуулук
6.	Маалыматтын жеткиликтүүлүгү	Колдонуучулардын кеңири чөйрөсү үчүн ачык
7.	Маалымат керектөөчүлөр	Акционерлер, инвесторлор, банктар, жеткирүүчүлөр, кардарлар, уюштуруу кызматкерлери жана башка кызыкдар тараптар
8.	Маалымат өлчөөчүлөр	Нарк өлчөмдөр
9.	Усулдар	Финансылык отчеттуулукту талдоонун стандарттуу ыкмалары
10.	Талдоонун багытталышы	Финансылык абалды жана финансылык натыйжаларды баалоо үчүн негиздеме, аналитикалык көрсөткүчтөрдү квалификациялуу чечмелөө
11.	Методика	Аны ишке ашырууда жалпы кабыл алынган принциптерди милдеттүү түрдө сактоо
12.	Жалпылоо формалары	Баштапкы жана эсептөө-аналитикалык маалыматтары бар таблица материалы, динамикасы боюнча, ошондой эле тармактык көрсөткүчтөр менен салыштыруу. Аналитикалык маалыматтардын сүрөттөмө интерпретациясы
13.	Талдоонун түрү	Сырткы, ретроспективдүү, тематикалык
14.	Ишенимдүүлүк даражасы	Негизинен субъективдүү, схемалык, аналитикалык көрсөткүчтөрдүн саны боюнча чектелген; бухгалтердик отчеттордун сапаты жетишсиздигинен жетишээрлик так эмес

Финансылык абалды ички жана тышкы талдоо жолдору максаттарына жана мазмунуна карата айырмаланганына карабастан, биргеликте ишкананын, ошол эле банк же банктык эмес мекемелерде финансылык (каржылык) туруктуулукка багытталган.

Өз кезегинде, банктын, мекеме уюмдун, өндүрүш ишкананын каржылык туруктуулугу – бул ошол эле чарба субьектисинин каржы абалына терс таасирин тийгизген тышкы жана ички

факторлордун (тобокелдиктердин) таасирине карабастан каржылык туруктуулукту сактоо жөндөмдүүлүгү болуп саналат, мында анын ишмердүүлүгүнүн тышкы жана ички чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөргө натыйжалуу жооп кайтаруу аркылуу жетишилери анык [12]. Каржылык туруктуулуктун критерийлери болуп төлөөгө жөндөмдүүлүк, мекеме ишканалардын (банк) банкроттук тобокелдигине дуушар болбошу жана тобокелдиктерди башкаруунун жогорку деңгээли саналат.

Ошентип, чарба субьектисинин каржы туруктуулугуна жетишүү сөзсүз финансылык абалын тыкыр талдоо жумушу менен тыгыз байланышкан жана базар экономикасы шартында башкаруу чечимдерин туура кабыл алынышына негиз түзөт. Жалпылап айтканда, ишкана төмөнкү аталган багыттарда тынымсыз талдоо жана оптималдуу негизделген чечимдерге көңүл чордонун буруш керек:

а) Учурдагы ишмердүүлүк;

б) Инвестициялык ишмердүүлүк;

в) Каржылоо булактарын табуу жана оптималдаштыруу;

г) Капитал, товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр рыногундагы кырдаалга баа берүү;

д) Белгилүү бир контрагент менен байланыштарды максатка ылайыктуу түзүү же улантуу [7].

Белгилөөчү нерсе, уюмдардын өзүндө да, аларды курчап турган тышкы чөйрөдө да болуп жаткан олуттуу өзгөрүүлөргө байланыштуу заманбап каржылык талдоонун максаттуу багыты жана анын маалыматтык базасын кеңейтүү менен байланышкан өзгөчө мамилелер зарыл[6].

Ишкананын каржы талдоосунун натыйжалуулугу жана башкаруу чечимдерин туура кабыл алуу негизинен колдонулган маалыматтын толуктугуна жана сапатына көз каранды. Финансылык көзөмөлдөө үчүн колдонулуучу маалыматтарга, адатта, төмөнкүлөр кирет: отчет, экономикалык пландоо, статистикалык маалымат, документ жүгүртүүнүн абалы жөнүндө маалымат, бухгалтердик эсеп, башкаруу жана финансылык эсептин маалыматтары ж.б. [12,2,10,9].

Чарба субъектилеринин келечектеги бийик максаттарга жетишүүсү - бул өндүрүштүн масштабын көбөйтүү, ошону менен рынокто лидерлик позициясын алуу мүмкүнчүлүгүн мүнөздөйт[1]. Ушул жаатта каржылык абалдын туруктуулугуна жетишүү максатында чарба субьектилери төмөнкү милдеттерди аткарууну көздөш керек:

узак мөөнөттүү максималдуу киреше алуу;

акциялардын баасын жогорулатуу жолу менен ишкананын наркын жогорулатуу;

ишкананын ишмердүүлүгүнө таасир этүүчү ички факторлорду жакшыртуу;

ишканага масштабдаштыруунун жаңы ыкмаларын интеграциялоого мүмкүндүк берүүчү жаңы инвестициялык ресурстарды тартуу;

пайда алып келүү шарттарын эске алуу менен кошумча каржы ресурстарын тартууга мүмкүндүк берүүчү натыйжалуу каржы-насыя саясатын иштеп чыгуу;

каржы практикасында колдонулуучу көптөгөн финансылык инструменттерди колдонуу.

Мына ошентип, жогорудагы белгиленгендердин бардыгы ишканадагы туура уюштурулган финансылык ишмердүүлүккө такалат. Жыйынтыктап айтканда, жогорку деңгээлде уюшутурулган финансылык (каржы) иш – бул иштин толук кандуу багыты бар ишмердүүлүк жана ушул себептен ал конкреттүү, финансылык иштин негизги максатын б.а., ишкананын (банктын, мекеме, уюм) үзгүлтүксүз иштеши үчүн финансылык ресурстар менен токтоосуз камсыз кылуусун, оптималдуу инвестициялык саясатты иштеп чыгуусун, карыздарды өз убагында кайтарылышын жана финансылык туруктуулукту камсыз кылуучу, финансылык талдоодо тиешелүү каржы инструменттерин колдонуучу ишмердүүлүк.

Колдонулган адабияттар:

1. Альдебенева С.П. Роль финансового анализа и контроля в принятии управленческих решений/Карельский научный журнал. Экономическое направление. 2014. №3. –С. 37-39.
2. Астраханцева Е.А. Учетно-аналитическая информация в обеспечении финансового оздоровления предприятия // Вектор науки Тольяттинского государствен- ного университета. 2011. № 2. С. 229-232.
3. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта.-М.: Финансы и статистика, 2000.
4. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. Учебное пособие.-М.: Финансы и статистика, 2000.
5. Бернстайн Л.А. Анализ финансовой отчетности. Пер. с англ. –М.: Финансы и статистика, 1996.
6. Ефимова, О.В. Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений : учебник / О.В. Ефимова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательство «Омега-Л», 2010. – 351 с. : ил., табл.
7. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности.-М.: Финансы и статистика, 1997.
8. Колас Б. Управление финансовой деятельностью предприятия: Пер. с франц. –М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997.
9. Никифорова Е.В., Шнайдер О.В. Бухгалтерская финансовая отчетность как основной источник информации инвестиционной привлекательности // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2013.№ 2 (13). С. 48-50.
10. Прохорова Н.А., Соколова И.А. Использование экономико-юридической информации при различных формах контроля // Вестник Поволжского государственного университета сервиса. Серия: Экономика. 2011. № 15. С. 157-164.
11. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. 5-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2009. – 536 с. шее образование). ISBN, - 530 страниц
12. Софронова В.В. Финансовая устойчивость банков в условиях кризиса. Финансы и кредит 20 (2016) 24–36. file:///C:/Users/2019/Downloads/finansovaya-ustoychivost-bankov-v-usloviyah-krizisa%20(1).pdf
13. Финансы: учебник / А.Г. Грязнова [и др.] ; под ред. А.Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2012. — 496 с.: ил.
14. Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа.-М.: Инфра-М., 2000.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 185-194

УДК: 657.222(575.2)
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_26

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА И ОТЧЕТНОСТИ В ЧАСТНЫХ ШКОЛЬНЫХ И ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

ЖЕКЕ МЕКТЕПТЕРДИН ЖАНА МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ МЕКЕМЕЛЕРДИН ЭСЕБИН ЖАНА ОТЧЕТУН ЖАКШЫРТУУ

IMPROVING ACCOUNTING AND REPORTING IN PRIVATE SCHOOL AND PRE-SCHOOL INSTITUTIONS

Курманбекова Азиза Акуновна
Курманбекова Азиза Акуновна
Kurmanbekova Aziza Akunovna

К.э.н., доцент, Ошский государственный университет
Э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
kurmanbekova@oshsu.kg

Мурзалиева Нурзила Кадырбековна
Мурзалиева Нурзила Кадырбековна
Murzalieva Nurzila Kadyrbekovna

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University

Усенова Гулнура Рысбековна
Усенова Гулнура Рысбековна
Usenova Gulnura Rysbekovna

Магистрант, Ошский государственный университет
Магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА И ОТЧЕТНОСТИ В ЧАСТНЫХ ШКОЛЬНЫХ И ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье рассмотрены основные теоретические аспекты финансового отчетности в системе управления деятельностью частных дошкольных и школьных учреждений. Статья содержит информацию о понятии финансового отчета, формах отчетности. Также в статье описываются основные особенности определения себестоимости и основные статьи затрат. Также нами рекомендованы упрощенные формы отчетов. Как мы ранее уже говорили, о том, что образовательные учреждения оказывают услуги, все расходы в основном включаются в себестоимость оказанной услуги. Статья содержит в себе основные статьи расходов: расходы на питание, расходы на оплату труда, расходы канцелярские принадлежности, расходы на библиотечный фонд, расходы на игрушки, расходы на амортизацию основных средств, расходы на аренду, расходы на организацию праздников, расходы на экскурсии и выезды детей на различные мероприятия. Все перечисленные расходы включаются в себестоимость оказанной услуги. Поэтому в данной статье дается полное описание упрощенной формы отчета о прибылях и убытках. Статья еще содержит информацию о рекомендованной упрощенной форме отчета о движении денежных средств, упрощенном бухгалтерском балансе.

Ключевые слова: *финансовый отчет, экономический анализ, учетная политика, затраты, международные стандарты финансовой отчетности.*

ЖЕКЕ МЕКТЕПТЕРДИН ЖАНА МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ МЕКЕМЕЛЕРДИН ЭСЕБИН ЖАНА ОТЧЕТУН ЖАКШЫРТУУ

Аннотация

Бул макалада жеке мектепке чейинки жана мектеп мекемелеринин ишмердүүлүгүн башкаруу системасында финансылык отчеттуулуктун негизги теориялык аспектилери талкууланат. Макалада финансылык отчеттун түшүнүгү жана отчеттуулук формалары жөнүндө маалымат камтылган. Макалада ошондой эле наркты аныктоонун негизги өзгөчөлүктөрү жана чыгашалардын негизги статьялары баяндалат. Биз ошондой эле жөнөкөйлөштүрүлгөн отчеттуулук формаларын сунуштайбыз. Жогоруда айтылгандай, билим берүү мекемелери кызмат көрсөтүүдө, бардык чыгымдар жалпысынан көрсөтүлгөн кызматтын наркына кошулат. Макалада негизги чыгашалар камтылган: тамак-аш, эмгек чыгымдары, кеңсе чыгымдары, китепкана фондунун чыгашалары, оюнчуктардын чыгашалары, негизги каражаттардын амортизациялык чыгымдары, ар кандай иш-чараларды өткөрүүгө кеткен чыгымдар көрсөтүлгөн чыгашалар көрсөтүлгөн кызматтын наркына кошулат. Ошондуктан, бул макалада кирешелер жана кирешелер жөнүндө отчеттун жөнөкөйлөтүлгөн түрү толук сүрөттөлгөн. Макалада ошондой эле акча каражаттарынын кыймылы жана жөнөкөйлөштүрүлгөн баланстын сунушталган жөнөкөйлөтүлгөн түрү жөнүндө маалымат камтылган.

Ачкыч сөздөр: *финансылык отчет, экономикалык талдоо, эсеп саясаты, чыгымдар, финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары.*

IMPROVING ACCOUNTING AND REPORTING IN PRIVATE SCHOOL AND PRE-SCHOOL INSTITUTIONS

Abstract

This article discusses the main theoretical aspects of financial reporting in the system of managing the activities of private preschool and school institutions. The article contains information about the concept of a financial report and reporting forms. The article also describes the main features of determining cost and the main cost items. We also recommend simplified reporting forms. As we said earlier, when educational institutions provide services, all expenses are generally included in the cost of the service provided. The article contains the main expense items: food expenses, labor costs, stationery expenses, library fund expenses, toys expenses, depreciation expenses of fixed assets, rental expenses, expenses for organizing holidays, expenses for excursions and trips. children for various events. All listed expenses are included in the cost of the service provided. Therefore, this article provides a complete description of the simplified form of the income statement. The article also contains information about the recommended simplified form of the cash flow statement and simplified balance sheet.

.

Keywords: *financial report, economic analysis, accounting policies, costs, international financial reporting standards.*

Введение. Конечной целью ведения бухгалтерского учета на предприятии выступает бухгалтерская отчетность. Бухгалтерская (финансовая) отчетность представляя собой систему показателей, характеризующих имущественное и финансовое положение предприятия на определенную дату и финансовые результаты его деятельности за определенный период, методологически и организационно является неотъемлемым элементом всей системы бухгалтерского учета. Она выступает завершающим этапом учетного процесса, что обусловливает органическое единство формирующихся в ней показателей с первичной документацией и учетными регистрами [10].

Отчетность составляется на основании данных синтетического и аналитического учета, подтверждается первичными документами. Бухгалтерской (финансовой) отчетности присуща более высокая достоверность, так как ее данные подтверждаются материалами инвентаризации и, как правило, аудиторским заключением.

Цель составления финансовой отчетности - представление информации о финансовом положении, результатах деятельности и движении денежных средств компании широкому кругу пользователей для принятия экономических решений.

Большинство внешних пользователей не имеют возможности требовать отчетность в соответствии с конкретными информационными запросами. Для того чтобы финансовая отчетность общего назначения удовлетворяла потребности максимального числа пользователей, необходимо определить базовые требования к форме и объему представляемой информации.

В системе управления деятельностью компании одну из наиболее ключевых задач выполняет финансовое планирование которое производится на основе планирования производства и реализации, а также контроля за расходами предприятия. Финансовое планирование необходимо для того, чтобы возможно было заранее предвидеть ситуации, которые могут неблагоприятно отразиться на деятельности предприятия, предусмотреть возможные риски и провести конкретные мероприятия по их снижению. Процесс планирования способствует возможности согласовать текущую деятельность предприятия, образовав тем самым систему, поддерживающую эффективное функционирование предприятия.

Материалы и методы исследования.

В практике финансового планирования применяются следующие методы: экономического анализа, нормативный, многовариантности расчетов, балансовый и др.

Метод **экономического анализа** позволяет оценить финансовое состояние предприятия, определить динамику финансовых показателей, тенденции их изменения, внутренние резервы увеличения финансовых ресурсов. Этот метод целесообразно применять в тех случаях, когда отсутствуют финансово-экономические нормативы, а выявленная в процессе анализа взаимосвязь показателей стабильна и сохранится в плановом периоде.

Нормативный метод заключается в том, что на основе заранее установленных норм и технико-экономических нормативов рассчитывается потребность хозяйствующего субъекта в финансовых ресурсах и их источниках.

Расчетно-аналитический метод планирования финансовых показателей заключается в том, что на основе анализа достигнутой величины финансового показателя, принимаемого за базу, и индексов его изменения в плановом периоде рассчитывается плановая величина этого показателя. Данный метод планирования используется при отсутствии технико-экономических нормативов, а взаимосвязь между показателями может быть установлена не

прямо, а косвенно, на основе анализа их динамики и связей. В основе метода лежит применение экспертной оценки.

Балансовый метод планирования финансовых показателей заключается в том, что путем построения баланса достигается увязка имеющихся в наличии финансовых ресурсов и фактической потребности в них. Балансовый метод применяется при планировании распределения прибыли и других финансовых ресурсов, планировании потребности поступлений средств в финансовые фонды (фонд накопления, фонд потребления и т. д.).

Метод оптимизации плановых решений сводится к разработке нескольких вариантов плановых расчетов, с тем чтобы выбрать из них наиболее оптимальный[1].

Методы экономико-математического моделирования позволяют количественно выразить взаимосвязь между финансовыми показателями и основными факторами, их определяющими.

Конечная цель бухгалтерского, налогового или финансового учета для образовательных учреждений — это получение достоверных сведений о его финансовом состоянии и результатах финансово-хозяйственной деятельности.Финансовая отчетность предприятия – это совокупность показателей, характеризующих состояние активов предприятия и источники их формирования, движение денежных средств и капитала, а также результаты хозяйственной деятельности в виде прибылей или убытков.В первую очередь отчетность, в том числе консолидированная финансовая отчетность для группы компаний, необходима для ежеквартальной подачи в налоговые органы.

Не менее важную роль бухгалтерская и финансовая отчетность играет и для внутреннего пользования. Анализ финансовой отчетности предприятия позволяет оценить уже достигнутые финансовые результаты: стабильность финансового состояния, деловую активность, эффективность операционной, финансовой и инвестиционной деятельности, — и на этой основе принимать решения, формировать финансовую стратегию и тактику дальнейшего развития[3].

Объекты анализа финансовой отчетности — это ключевые показатели финансово-хозяйственной деятельности предприятия: выручка от реализации, результат операционной или инвестиционной деятельности, чистая прибыль.

Результаты и обсуждения

На наш взгляд к совершенствовованию бухгалтерского учета в негосударственных образовательных учреждениях можно отнести следующие основные аспекты:

1. Разработка и внедрение учетной политики негосударственных дошкольных и школьных образовательных учреждений, разработка плана счетов для негосударственных дошкольных и школьных образовательных учреждений
2. Применение системы учета ТМЗ для облегчения определения себестоимости услуги.
3. Учет продуктов питания
4. Порядок учета игрушек
5. Совершенствование финансовой отчетности негосударственных образовательных учреждений

1. Построена процедура ведения учета и составления финансовой отчетности, а также сделана попытка разработки и внедрения учетной политики негосударственных дошкольных и школьных образовательных учреждений. Учетная политика в негосударственных образовательных учреждениях, прежде всего, направлена на помощь четкой и правильной организации бухгалтерского учета и отчетности, учитывая особенности образовательной

услуги в частной деятельности. Разработан также план счетов для негосударственных дошкольных и школьных образовательных учреждений, согласно МСФО[4].

2. По применению системы учета ТМЗ и учета затрат на оказание услуги применяемые в негосударственных образовательных учреждениях можно отметить основные две системы непрерывную и периодическую. Мы предлагаем применять для улучшения и облегчения работы бухгалтера периодическую систему учета. При этом все приобретения учитываются на временном счете 7100, где отражаются приобретения: продуктов питания, канцелярских принадлежностей, игрушек, расходы на коммунальные услуги, расходы на аренду здания, расходы на оплату труда, расходы на страховые взносы и другие расходы связанные с оказанием услуги, при периодической системе учета предполагается, что сплошной учет ТМЗ (продуктов, канцтоваров, игрушек и др.) не ведется. Товарно-материальные запасы подсчитываются в конце отчетного периода методами физического пересчета (по штукам, литрам, килограммам и т.д.), если имеется остаток. Покупка запасов, начисление зарплаты и амортизация, начисление прочих расходов отражается по дебету отдельного синтетического счета подраздела 7100 плана счетов с одновременным кредитованием счетов (денежные средства, кредиторская задолженность, задолженность по зарплате, накопленная амортизация и др). При этом затраты отражаются в следующих счетах (табл. 1):

Таблица 1. Статьи затрат негосударственных образовательных учреждений

№	Статьи затрат	Счет бухгалтерского учета
1	Питание	7110
2	Расходы на канцелярские принадлежности	7111
3	Расходы на библиотечный фонд	7112
4	Расходы на аренду	7115
5	Расходы на оплату труда	7120
6	Страховые взносы	7130
7	Расходы МБП(посуда, игрушки)	7113
8	Расходы на моющие средства	7114
9	Расходы на коммунальные услуги(в том числе на электроэнергию) в среднем за месяц	7140
10	Расходы на ремонт и содержание ОС	7116
11	Расходы на праздники	7117
12	Амортизация основных средств	7150

Источник: Разработано автором

Себестоимость оказанной услуги определяется на основе результатов проведенной инвентаризации продуктов, канцелярских принадлежностей, где по остатку выявляют перерасход материалов или остаток. Следовательно, по остатку делается корректировка запасов на конец с помощью счета 7190 «Корректировка стоимости запасов». В случае если остаток материалов на конец периода больше чем на начало периода то счет 7190 кредитуется (У) и разница относятся на увеличение себестоимости, если остаток материалов на конец периода меньше чем на начало периода то счет 7190 дебетуется (Х) и разница относятся на уменьшение себестоимости. В результате на постоянном счете 1600 движение

материалов(продуктов, канцтоваров) не отражается, но делается корректировка остатков материала на увеличение или уменьшение. Все покупки отражаются на временных счетах себестоимости.

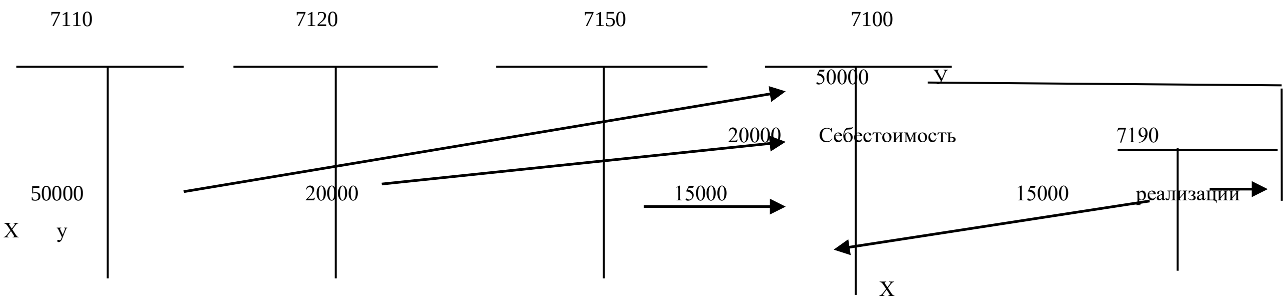

Также необходимо отметить то факт что все запасы приобретаюся заранее на определнный период, например продукты на основе меню закупаются в первыхчислах месяца на 2 недели или на 1 месяц , то же самое и с канцелярскими расходами, аренда оплачивается каждый месяц 25 числа на следующий месяц поэтому очень эффективно применять пероидическую систему учета ТМЗ. Мы думаем, что данная методика при определении себестоимости показывает прозрачность затрат и облегчает работу по определению себестоимости оказанной услуги.

3. В негосударственном дошкольном и школьном образовательном учреждении расходы на питание составляют значительную часть расходов. Расход продуктов питания рассчитывается на основе меню- раскладки.

Поступление продуктов питания отражается в бухгалтерском учете на основании товарно-сопроводительных документов поставщика (продавца), иных документов, подтверждающих получение учреждением (отгрузку, передачу) материальных ценностей. В случае если продукты питания приобретаются за наличный расчет, то такими документами могут быть товарный и кассовый чеки. На основании закупочного акта с приложением копии патента продавца оформляется закупка продуктов питания (например, овощей) у физических лиц.

При этом приходится сталкиваться с определенными проблемами при учете молочных продуктов, овощей и фруктов. Так эти продукты всегда приобретаются у фермеров и крестьян, а они в свою очередь не могут предоставить сопроводительные документы. В связи с данной проблемой в частной школе Учреждение Образовательный Комплекс «Кулунчак» и частном детском саду «Алтын Балалык-Билим» разработаны внутренние документы подтверждающие совершение операции. То есть при приобретении молока разработан Акт о приобретении молока, Акт о приобретении овощей и фруктов, Акт о приобретении мяса[5].

Для оформления отпуска продуктов питания нами разработано и применяется Меню-требование на выдачу продуктов питания, заверенное подписями лиц, ответственных за получение (выдачу, использование) продуктов питания и утвержденное руководителем учреждения.

На основании Меню-требования отражение перемещения продуктов внутри учреждения, то есть их отпуск со склада на кухню, осуществляется в регистрах аналитического учета материальных запасов путем изменения материально ответственного лица.

Впоследствии Меню-требование передается в бухгалтерию в сроки, установленные учреждением в рамках учетной политики правилами документооборота и технологией обработки учетной информации для отражения операций по списанию израсходованных продуктов питания.

Меню разработано по проекту «Немецкой кулинарной школы», то есть специально для нашего учреждения разработан Сборник рецептур, калькуляций и технологических карт, то есть данный сборник рецептур содержит нормы расхода продуктов по граммам на одну порцию. И на основании данных норм расходов подсчитывается общий расход продуктов на блюда в целом по учреждению. Ниже приведен меню на 2 недели для школы:

4. Учет игрушек. По нашему мнению, на игрушки стоимостью от 5000 сомов до 30000 с необходимо начислять амортизацию в 100 % размере, а имущество свыше 30000 тысяч амортизировать согласно, методу амортизации применяемого в учреждениях.

Списание игрушек и инвентаря, пришедших в негодность. Комиссия по поступлению и выбытию активов принимает решение о списании игрушек- материальных запасов. Она же составляет соответствующий акт о списании имущества, что отражается в бухгалтерской учетной документации.

Выводы

5.Финансовая отчетность негосударственных образовательных учреждений. Материальные ценности, их запасы, капитал и инвестиции содержатся в бухгалтерском балансе предприятия, посредством которого ведется краткосрочное планирование деятельности, а в иных случаях намечается и долгосрочная перспектива. Сегодня этот финансовый документ в негосударственных дошкольных и школьных образовательных учреждениях требует корректировки и сокращения некоторых статей.

Рекомендованная структура бухгалтерского баланса УДС «Алтын БалалыкБилим»
на 1-января 2022 г.

	На начало периода	На конец периода
Активы		
Денежные средства		
Счета к получению		
ТМЗ		
Итого текущие активы		
Основные средства, за вычетом амортизации		
Итого активы		
Обязательства		
Счета к оплате		
Расчеты с бюджетом		
Начисленные обязательства		
Долгосрочные кредиты и займы		
Итого обязательств		
Собственный капитал		
Дополнительно оплаченный капитал		
Нераспределнная прибыль		
Итого капитал		
Пассив		

Рекомендованный баланс состоит из трех разделов активов, обязательств и собственного капитала, который дает более наглядное и упрощенное понятие о финансовом

состоянии частных негосударственных образовательных учреждений из-за отсутствия в них многих статей баланса (нематериальный актив, расходы будущих периодов, долгосрочная дебиторская задолженность, долгосрочные инвестиции, простые и привилегированные акции и др.). Так, движение хозяйственных процессов учреждения за отдельный (отчетный) период времени находит отражение в отчете о прибылях и убытках. Обычно это месяц, квартал или год. Подобный отчет содержит сведения о доходах и расходах учреждения в процессе осуществления практической деятельности. Все полученные доходы и понесенные расходы соотносятся между собой согласно принятым правилам и нормам ведения бухгалтерского учета, используя метод начислений. В негосударственных дошкольных и школьных образовательных учреждениях целесообразно использовать упрощенную форму ОПУ, потому что образовательные учреждения не имеют деятельность по всем статьям, приведенных форме данного отчета. Так, можно исключить часть статей по общим и административным расходам, неоперационным доходам и расходам, убрать статью расходы по налогу на прибыль, так как негосударственные образовательные учреждения освобождены от этого налога.

Рекомендуемая структура отчета о прибылях и убытках

Доход от оказанной услуги
Себестоимость услуги
Валовая прибыль
Операционные расходы
Прибыль от операционной деятельности
Расходы по процентам за кредит
Доходы по процентам за кредит
Итого доходы и расходы от неоперационной деятельности
Чистая прибыль

Сведения о финансовом состоянии негосударственных дошкольных и школьных образовательных учреждений, информацию о движении денежных средств (поступлениях и выбытии) в осуществлении операционной, инвестиционной и финансовой деятельности предприятия содержит отчет о движении денежных средств. Ключевым показателем эффективности работы негосударственных дошкольных и школьных образовательных учреждений считается объем денежных средств операционной деятельности. Приобретение и продажу долгосрочных активов и инвестиций, не включенных в денежные эквиваленты, выдачу и возврат ссуд отражает инвестиционная деятельность учреждения. На наш взгляд данную отчетность можно также скорректировать и сократить по причине того, что негосударственные дошкольные и школьные образовательные учреждения финансовую деятельность не ведут. В этой связи предлагается структура ОДДС.

Рекомендуемая структура ОДДС

Операционная деятельность	
Поступления денежных средств	Статьи отчета о прибылях и убытках деятельности
От продажи услуг	
Выплаты денежных средств	
Поставщикам за запасы	
Работникам за услуги	
Государству по налогам	
Кредиторам по процентам	

Остальным по расходам	
Инвестиционная деятельность	
Поступления от продажи ОС	Как правило, статьи долгосрочных активов
Выплаты на покупку ОС	

Такая необходимость сокращения ОДДС объясняется отсутствием изменений денежных средств в финансовой и инвестиционной деятельности, в негосударственных дошкольных и школьных образовательных учреждениях, отсутствием амортизация дисконта облигации, увеличения обязательств по отсроченному налогу на прибыль, инвестиционных убытков в простые акции по методу долевого участия, поступления от продажи долевых ценных бумаг и выпуска долговых ценных бумаг, выплаты дивидендов акционерам и др.

Словом, сокращенная финансовая отчетность способствует облегчению ведения бухгалтерской документации, экономии времени и более наглядному и упрощенному понятию о финансово- экономическом состоянии частного детского сада или школы.

Таким образом сокращенная система финансовой отчетности способствует облегчению ведения бухгалтерского учета и составлению финансовой отчетности, экономии времени пользователей в понятии отчетности и более наглядное и упрощенное понятие о финансовом-экономическом состоянии частного детского сада. Кроме того упрощенная форма финансовой отчетности также может применяться при составлении бюджета дошкольного и школьного учреждения.

Список литературы:

1. Исраилов, М.И. БУХГАЛТЕРСКИЙ ФИНАНСОВЫЙ УЧЕТ [Текст] / М.И. Исраилов. -Б.: «Турар»,2012.-594с.
2. Исраилов, Т.М. Финансовый учет [Текст] / Т.М. Исраилов, А.А. Курманбекова.-Ош.: «ЧП Тойчубаев А.А.»,2015.-630с.
3. Исраилов Т.М. Курс лекций по предмету «Управленческий учет» / Т.М. Исраилов, А.А. Курманбекова.-Ош.: «ЧП Тойчубаев А.А.»,2018.-202с.
4. Исраилов Т.М. Особенности организации учета игрушек в частных дошкольных учреждениях/ Исраилов Т.М., Курманбекова А.А. Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов Центральной Азии. 2017. -№3. – С. 344-348.
5. Исраилов Т.М. Организация учета затрат и составление калькуляции на каждого ребенка или ученика в частном школьном и дошкольном учреждении/Исраилов Т.М., Курманбекова А.А.Вестник КЭУ.№4, -Бишкек, 2017. – С. 30-33.
6. Исраилов Т.М. Особенности организации бухгалтерского учета библиотечного фонда в негосударственных школьных образовательных учреждениях/ Исраилов Т.М., Курманбекова А.А.Журнал “Вопросы экономических наук”. №3, Москва, 2018. – С.72-75
7. Исраилов Т.М. Организация учета МБП в негосударственных образовательных учреждениях/Исраилов Т.М., Курманбекова А.А. Журнал “Аудит и менеджмент”. №2, -Душанбе.
8. Исраилов Т.М. Особенности формирования доходов в негосударственных дошкольных образовательных учреждениях/ Исраилов Т.М., Курманбекова А.А. Журнал “Современные гуманитарные исследования”. №3, Москва, 2018. – 47-50С.

9. Исраилов Т.М. Учет продуктов питания в частных дошкольных и школьных учреждениях/ Исраилов Т.М., Курманбекова А.А. Материалы межд.научно-практ. конф., -2019. – с.120-126.
10. Ташиев, Н. М. Перспективы развития бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики / Н. М. Ташиев, М. Турганбаева, К. Карабаева // Вестник Ошского государственного университета. Экономика. – 2022. – № 1(1). – С. 122-129. – EDN: SEQNZH.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 195-199

УДК: 338.24
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_27

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСАМИ ОРГАНИЗАЦИЙ

УЮМДАРДЫН КАРЖЫСЫН СТРАТЕГИЯЛЫК БАШКАРУУ

STRATEGIC MANAGEMENT FINANCIAL OF ORGANIZATIONS

Сакибаев Канатбек Шерикбаевич
Сакибаев Канатбек Шерикбаевич
Sakibaev Kanatbek Sherikbaevich

к.э.н., доцент, Ошский государственный университет
э.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети
Candidate of Economics, Associate Professor, Osh State University
ksakibaev@oshsu.kg

Нуралимова Бегимай Омурбековна
Нуралимова Бегимай Омурбековна
Nuralimova Begimai Omurbekovna

магистрант, Ошский государственный университет
магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University
nuralimovabegimaj@gmail.com

Нурали кызы Айкөкүл
Нурали кызы Айкөкүл
Nurali kyzy Aikokul

магистрант, Ошский государственный университет
магистрант, Ош мамлекеттик университети
Master's student, Osh State University
ajkokulnuralikyzy@mail.ru

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСАМИ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация

В статье рассматриваются роли и значения финансовой стратегии в формировании общей стратегии организации, выявлены принципы и факторы финансовой стратегии предприятия. На основе раскрытия сущностных и организационных характеристик стратегического управления финансами, а также всесторонне учитывая финансовые возможности предприятий и объективно оценивая характер внешних и внутренних факторов, финансовая стратегия обеспечивает соответствие финансово-экономических возможностей предприятия условиям, сложившимся на рынке. Стратегия управления финансами предусматривает определение долгосрочных целей финансовой деятельности и выбор наиболее эффективных способов их достижения.

Ключевые слова: стратегическое управление; финансовый менеджмент; финансовая стратегия, система управления, планирование, экономическая устойчивость.

УЮМДАРДЫН КАРЖЫСЫН СТРАТЕГИЯЛЫК БАШКАРУУ

Аннотация

Макалада уюмдун жалпы стратегиясын түзүүдөгү каржылык стратегиянын ролу жана мааниси каралып, ишкананын финансылык стратегиясынын принциптери жана факторлору аныкталган. Финансылык стратегиялык башкаруунун маанилүүлүгүн жана уюштуруучулук мүнөздөмөлөрүн ачып көрсөтүүнүн, ошондой эле ишканалардын финансылык мүмкүнчүлүктөрүн комплекстүү эсепке алуунун жана тышкы жана ички факторлордун мүнөзүнө объективдүү баа берүүнүн негизинде финансылык стратегия ишкананын каржылык-экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн рыноктогу шарттарга ылайык камсыз кылат. Финансылык башкаруунун стратегиясы финансылык ишмердиктин узак мөөнөттүү максаттарын аныктоону жана аларга жетүүнүн эң натыйжалуу жолдорун тандоону камтыйт.

Ачкыч сөздөр: *стратегиялык башкаруу, каржылык менеджменти, каржылык стратегиясы, башкаруу системасы, пландаштыруу, экономикалык туруктуулук.*

STRATEGIC MANAGEMENT FINANCIAL OF ORGANIZATIONS

Abstract

The article examines the roles and significance of financial strategy in the formation of the overall strategy of the organization, and identifies the principles and factors of the financial strategy of the enterprise. Based on the disclosure of the essential and organizational characteristics of strategic financial management, as well as comprehensively taking into account the financial capabilities of enterprises and objectively assessing the nature of external and internal factors, the financial strategy ensures that the financial and economic capabilities of the enterprise correspond to the conditions prevailing in the market. The financial management strategy involves determining long-term goals for financial activities and choosing the most effective ways to achieve them.

Keywords: *strategic management; financial management; financial strategy, management system, planning, economic sustainability.*

В настоящее время в Кыргызстане для развития национальной экономики особо важное место отводиться предпринимательской деятельности предприятии. На сегодня важным направлением деятельности организации считаются управление финансами, так как, оно выступает одним из основных элементов ее деятельности. Как известно, ключевой целью любого коммерческого предприятия является получение прибыли. Это, в свою очередь, невозможно без детального планирования и контроля всех финансовых потоков. Устойчивое финансовое состояние выступает важной характеристикой функционирования организации и ее экономического благополучия. Добиться финансового успеха возможно, если регулярно анализировать финансовое состояние, и в случае необходимости, оперативно разрабатывать мероприятия по его стабилизации.

Финансовое состояние может быть устойчивым, неустойчивым и кризисным, а чтобы стать более конкурентоспособным организацию необходимо быстро реагировать на свою финансово-хозяйственную деятельность, что свидетельствует о его хорошем финансовом состоянии. Тут основная задача анализа – своевременно выявлять недостатки в финансовой деятельности.

По аналитическим данным финансового состояния организации можно: выявить увязку статей актива (имущества предприятия) и статей пассива баланса (источники средств); рассчитать структуру и определить качество активов по балансу предприятия и достаточность источников их финансирования; рассчитать весь набор показателей и коэффициентов, необходимых для оценки финансовой устойчивости, платежеспособности, использования ресурсов предприятия; объективно оценить финансовое состояние предприятия, выяснить причины его изменения за отчетный период; установить параметры, характеризующие приближение предприятия к порогу неплатежеспособности (банкротству).

По опыту все знают, что, анализ финансовое состояние организации нам даст реально оценить, сколько денежных средств и на каком этапе требуется предприятию, а также дает наглядное представление о составе и структуре денежных доходов и расходов, факторах, повлиявших на изменение денежных остатков на счетах. Основными источниками информации для анализа финансового состояния предприятия служат бухгалтерский баланс (форма №1), отчет о прибылях и убытках (форма №2), и другие формы отчетности.

В современной экономике эффективность работы предприятия в значительной степени определяется его финансовой стратегией, которая во многом обусловливает другие функциональные стратегии и играет важную роль в повышении конкурентоспособности, обеспечении эффективного привлечения и использования финансовых ресурсов, координации их потоков, что в конечном счете обеспечивает рост рыночной стоимости предприятия и благосостояния его собственников.

Важным инструментом управления предприятием является финансовая стратегия. Это генеральный план действий, охватывающий формирование финансов и их планирование для обеспечения финансовой стабильности предприятия. Он включает в себя:

а) планирование, учет, анализ и контроль финансового состояния;

б) оптимизацию основных и оборотных средств;

в) распределение прибыли [1].

Финансовая стратегия организации представляет собой комплекс мероприятий, направленных на достижение перспективных финансовых целей.

Специалисты в области финансового менеджмента представляют финансовую стратегию как компонент общей стратегии компании на ряду с продуктовой, инвестиционной, маркетинговой и другими видами стратегий - и это их непосредственно

объединяет. Но наряду с этим есть и существенные отличия. Так, Н. Н. Симоненко использует функциональный методический подход при определении финансовой стратегии [3]. В. А. Щербаков и Е. А. Приходько рассматривают финансовую стратегию как инструмент для достижения целей финансового менеджмента и выполнения функции управления [4]

Другой исследователь, Д. А. Оводков, анализирует финансовую стратегию как экономическую категорию, подчиненную законам рынка. Использование фондов финансовых ресурсов из внешней среды свидетельствует о существовании входов и преобразованных выходов существующей системы [2].

К субъектам финансовой стратегии можно отнести предприятие и его менеджмент, финансовый отдел, уполномоченных сотрудников; к объектам - капитал, издержки, прибыль, источники и объекты финансирования, расчеты, взаимоотношения с бюджетом.

Важнейшие сущностные характеристики финансовой стратегии предприятия представлены на рис. 1.

Рис. 1. Характеристики финансовой стратегии предприятия [2]

На наш взгляд, определение более достоверной концепции формирования стратегии управления финансами конкретной организации должно базироваться на его ключевых сущностных и организационных характеристиках. Достичь этого возможно, выявив особенности его содержания, назначения, а также раскрыв его стратегические цели и более конкретные задачи на перспективу.

Считаем, что определение термина «стратегическое управление финансами организаций» базируется на познании особенностей данного процесса с учетом характеристик, к которым относятся:

1. Управленческая деятельность, направленная на научное обоснование стратегической цели развития и модернизации ее бизнеса на перспективу;

2. Совокупность форм, методов и финансовых инструментов, нацеленных на успешный учет изменений внешних и внутренних условий хозяйствования и ориентирование на выполнение главной стратегической цели и прогнозируемых задач, удовлетворяющих экономические интересы всех участников данного процесса;

3. Достижение главной стратегической цели управления финансами на длительный период с обязательным учетом отраслевой и предметной специфики финансовых потоков организаций, результатов выявленных тенденций и их состояния в прошлом во взаимосвязи с производственными показателями и возможностями ресурсного потенциала;

4. Главное назначение построения и поэтапной реализации стратегического финансового менеджмента, заключающееся в обосновании длительной программы обеспечения финансовыми ресурсами общей стратегической цели расширения и совершенствования деятельности организации в длительном промежутке времени.

Таким образом, выполнение стратегических задач с помощью стратегии управления финансов активно воздействует на достижение конкурентных преимуществ субъекта хозяйствования, непрерывность и результативность его функционирования. При построении комплексной системы стратегии управления финансами организации следует придерживаться общих методологических постулатов, к которым относятся:

− научный подход к обоснованию финансовой стратегии организации;

− комплексный подход, предполагающий постепенное исследование процессов формирования финансовых потоков на всех участках функционирования общей стратегии развития;

− достоверность и эффективность принимаемых решений;

− соблюдение логической последовательности управленческих действий в зависимости от их значимости.

Список литературы:

1. Горицкая Н. Финансовая стратегия. Электронный ресурс: URL: http://www.management.com.ua/finance/fin112.html
2. Оводков Д. А. Финансовая стратегия предприятия и механизм ее разработки. Воронеж, 2008. 25 с.
3. Симоненко Н. Н., Симоненко В. Н. Краткосрочная и долгосрочная финансовая политика фирмы. М.: Магистр; ИНФРА-М, 2012. 508 с.
4. Щербаков В. А., Приходько Е. А. Краткосрочная финансовая политика. М.: КноРус, 2012. 272 с.
5. Ансофф, И. Стратегический менеджмент. Классическое издание: пер. с англ. /
6. И. Ансофф ; под ред. А. Н. Петрова. — СПб.: Питер, 2011. — 344 с.

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ЭКОНОМИКА
ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИКА
JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. ECONOMICS

e-ISSN: 1694-8734
№1(4)/2024, 200-215

УДК: 338.24
DOI: 10.52754/16948734_2024_1(4)_28

EXPLORING ENTREPRENEURIAL UNIVERSITIES: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS IN THE BUSINESS AND MANAGEMENT FIELDS

ИШКЕРДИК УНИВЕРСИТЕТТЕРДИ ИЗИЛДӨӨ: БИЗНЕС ЖАНА БАШКАРУУ ЧӨЙРӨСҮН БИБЛИОМЕТРИЯЛЫК ТАЛДОО

ИЗУЧЕНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ УНИВЕРСИТЕТОВ: БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ В ОБЛАСТИ БИЗНЕСА И УПРАВЛЕНИЯ

Dr. Samrat Ray
Доктор Самрат Рэй
Доктор Самрат Рэй

International Institute of Management Studies, Pune, India
Башкаруу изилдөөлөрүнүн эл аралык институту, Пуна, Индия
Международный институт исследований менеджмента, Пуна, Индия
s.ray@iimspune.edu.in

Dr. Raja Roy Choudhury
Доктор Раджа Рой Чоудхури
Доктор Раджа Рой Чоудхури

International Institute of Management Studies, Pune, India
Башкаруу изилдөөлөрүнүн эл аралык институту, Пуна, Индия
Международный институт исследований менеджмента, Пуна, Индия

EXPLORING ENTREPRENEURIAL UNIVERSITIES: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS IN THE BUSINESS AND MANAGEMENT FIELDS

Abstract

The following paper features a comprehensive bibliometric analysis of the available literature concerning entrepreneurial universities in the business and management fields. Through scientific databases of Web of Science, 511 papers were ensured and systematically compiled using Bibliometrix-an RStudio package for performance analytics and Science Mapping. It reveals the history of contributing authors, institutions, themes, and geographic focus of articles, published in the field of entrepreneurial universities. The findings show that the topic in question has been gaining more and more attention in recent decades and more publications have been increasingly produced. It revealed renowned writers including Henry Etzkowitz, Loet Leydesdorff, David Audretsch, and distinguished universities including Stanford University, Massachusetts Institute of Technology, and University of Cambridge. Qualitative content analysis identifies several broad research themes, such as university business relations, technology transfer and commercialization, entrepreneurship teaching, and policy. In addition, they emphasize the global significance of entrepreneurial universities based on the contributions of researchers and institutions from around the world. As demonstrated by the United States and Europe being the most productive and relevant regions, it is also imperative that the Asia-Pacific, Latin America, and Africa also offer impressive entrepreneurial output contributing to innovation and economic growth in various geographical environments. Consequently, the results of this study hold important implications for policymakers, educators, and practice in the areas of higher education and entrepreneurship. Policy makers can employ them to formulate better policies and frameworks that will be helpful for entrepreneurial universities and the development of innovation regimes. They can utilise the findings to enhance the curriculum and the programs which could foster the entrepreneurial disposition and skills among students. The study findings will be useful to practitioners such as university administrators and leaders from other sectors to understand and address the drivers of entrepreneurship and technology transfer. In sum, this research serves to extend the body of knowledge and guide policy/ practice in the area of entrepreneurial universities.

Keywords: entrepreneurial universities, bibliometric analysis, higher education, educational programs, research activities

ИШКЕРДИК УНИВЕРСИТЕТТЕРДИ ИЗИЛДӨӨ: БИЗНЕС ЖАНА БАШКАРУУ ЧӨЙРӨСҮН БИБЛИОМЕТРИЯЛЫК ТАЛДОО

Аннотация

Бул макалада бизнес жана менеджмент жаатындагы ишкер университеттерге тиешелүү болгон адабияттардын комплекстүү библиометрикалык анализи камтылган. Web of Science илимий маалымат базалары аркылуу 511 иш камсыздалган жана Bibliometrix-ан RStudio пакетинин натыйжалуулугун аналитика жана илим картасын колдонуу менен системалуу түрдө түзүлгөн. Ал салым кошкон авторлордун тарыхын, институттарды, темаларды жана макалалардын географиялык багытын ачып берет, ишкердик университеттер тармагында жарыяланган. Изилдөөлөр акыркы он жылдыктарда каралып жаткан темага көбүрөөк көңүл бурулуп, көбүрөөк басылмалар чыгарылып жатканын көрсөтүп турат. Анда атактуу жазуучулар, анын ичинде Генри Эцковиц, Лоет Лейдесдорф, Дэвид Одретч жана Стэнфорд университети, Массачусетс технологиялык институту жана Кембридж университети сыяктуу атактуу

ИЗУЧЕНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ УНИВЕРСИТЕТОВ: БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ В ОБЛАСТИ БИЗНЕСА И УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

В данной статье представлен всесторонний библиометрический анализ доступной литературы, посвященной предпринимательским университетам в области бизнеса и менеджмента. Через научные базы данных Web of Science было получено и систематически скомпилировано 511 статей с использованием Biblimetrix — пакета RStudio для анализа производительности и построения научных карт. Он раскрывает историю авторов, учреждений, тем и географическую направленность статей, опубликованных в области предпринимательских университетов. Результаты показывают, что рассматриваемая тема в последние десятилетия привлекает все больше внимания и появляется все больше публикаций. В нем были представлены известные писатели, в том числе Генри Ицковиц, Лоэт Лейдесдорф, Дэвид Одреч, а также выдающиеся университеты, включая Стэнфордский университет,

университеттер ачылган. Сапаттык контентти талдоо университеттин бизнес мамилелери, технологияларды өткөрүп берүү жана коммерциялаштыруу, ишкердикти окутуу жана саясат сыяктуу бир нече кеңири изилдөө темаларын аныктайт. Мындан тышкары, алар бүткүл дүйнө жүзү боюнча изилдөөчүлөрдүн жана мекемелердин салымдарынын негизинде ишкердик университеттеринин глобалдык маанисин баса белгилешет. Америка Кошмо Штаттары жана Европа эң жемиштүү жана актуалдуу региондор экенин көрсөтүп тургандай, Азия-Тынч океан, Латын Америкасы жана Африка дагы ар кандай географиялык чөйрөлөрдө инновацияларга жана экономикалык өсүүгө салым кошкон таасирдүү ишкердик өндүрүштү сунуш кылышы керек. Демек, бул изилдөөнүн натыйжалары жогорку билим берүү жана ишкердик чөйрөлөрүндөгү саясатчылар, педагогдор жана практика үчүн маанилүү мааниге ээ. Саясатчылар аларды ишкердик университеттерге жана инновациялык режимдерди өнүктүрүүгө жардам бере турган жакшыраак саясаттарды жана негиздерди иштеп чыгуу үчүн колдоно алышат. Алар окуу планын жана студенттердин арасында ишкердик маанайды жана көндүмдөрдү өрчүтө турган программаларды өркүндөтүү үчүн жыйынтыктарды колдоно алышат. Изилдөөнүн натыйжалары практиктерге, мисалы, университеттин администраторлору жана башка секторлордун лидерлери үчүн ишкердиктин жана технологиянын трансферинин кыймылдаткычтарын түшүнүү жана чечүү үчүн пайдалуу болот. Жыйынтыктап айтканда, бул изилдөө ишкердик университеттеринин чөйрөсүндөгү билимдер комплексин кеңейтүү жана саясатты/практиканы жетектөө үчүн кызмат кылат.

Ачкыч сөздөр: *ишкердик университеттери, библиометриялык талдоо, жогорку билим берүү, билим берүү программалары, илимий-изилдөө иш-чаралары.*

Массачусетский технологический институт и Кембриджский университет. Качественный контент-анализ определяет несколько широких тем исследований, таких как деловые отношения университетов, передача и коммерциализация технологий, обучение предпринимательству и политика. Кроме того, они подчеркивают глобальное значение предпринимательских университетов, основанное на вкладе исследователей и учреждений со всего мира. Как показывает тот факт, что Соединенные Штаты и Европа являются наиболее продуктивными и значимыми регионами, также крайне важно, чтобы Азиатско-Тихоокеанский регион, Латинская Америка и Африка также предлагали впечатляющие предпринимательские результаты, способствующие инновациям и экономическому росту в различных географических средах. Следовательно, результаты этого исследования имеют важное значение для политиков, преподавателей и практиков в области высшего образования и предпринимательства. Политики могут использовать их для формулирования более эффективной политики и рамок, которые будут полезны для предпринимательских университетов и развития инновационных режимов. Они могут использовать полученные результаты для улучшения учебных программ и программ, которые могли бы способствовать развитию предпринимательских способностей и навыков среди студентов. Результаты исследования будут полезны специалистам-практикам, таким как администраторы университетов и руководители других секторов, для понимания и устранения движущих сил предпринимательства и передачи технологий. В целом, это исследование служит расширению объема знаний и определению политики/практики в области предпринимательских университетов.

Ключевые слова: *предпринимательские университеты, библиометрический анализ, высшее образование, учебные программы, научно-исследовательская деятельность.*

1. Introduction

The idea of entrepreneurial universities has received much attention since the early 1990s highlighting a new perspective of the universities' roles in globalized, knowledge-based economies. Successful entrepreneurial universities are also thrusting to develop and market knowledge, to encourage students and academic staff to be innovative, and to establish strong links with business and administrative institutions. These institutions are not only playing educational functions but also playing their part to promote economic and technological growth. In the context of business and management, the exploration of entrepreneurial universities is particularly appropriate. These universities are on the forefront helping to spur regional and national economic development, technology transfer, and the fostering of entrepreneurial culture. They help start-ups and spin-offs to finance innovation through the provision of capital, employment generation, and enhancement of competitiveness in the global market. Analyzing the forces driving the evolution of entrepreneurial universities can equip policymakers, faculty, and other stakeholders interested in strengthening the linkages between universities and the larger society with valuable insights. This paper intends to map out the current state of research on entrepreneurial universities focused in the business and management disciplines using bibliometrics. Thus, the specific aims are to map out the scholarly work published in this area over time, detect the concepts, social and intellectual frameworks of this research area, and pinpoint key topics under consideration and gaps within the field. Thus, the study provides both the state of the art and directions for the future research. This type of analysis was chosen because the present study uses bibliometrix, an RStudio package for performance analysis and science mapping. The dataset is made up of 511 documents sourced from the Web of Science to identify trends besides great influential scholars and academic institutions and prominent research areas.

2. Theoretical Background

The entrepreneurial university as a model of higher education is a shift from a conception of the university as a place for teaching and research that is involved in entrepreneurial activities to promote growth (Hutt and Speh, 2021).

Definition and Characteristics

In fact, entrepreneurial universities are viewed as active promoters of knowledge development, transfer and utilization. It also develops an organizational culture of innovation that promotes creativity, venture and interaction between students, faculty and other outside entities. Such institutions sometimes set up technology transfer offices, business incubation, and entrepreneurship hubs to aid with commercialization processes and collaboration between the business and academic worlds. Additionally, entrepreneurial universities are also focused on creating value for society as they undertake research and innovation that has the capacity to solve social problems locally and globally (Hallioui *et al.,* 2022).

Historical Evolution

The idea of entrepreneurial universities has developed in the later part of the twentieth century in an increasing globalized economy. Originally, the main function of universities was mainly learning, and they did not directly participate in the formation of economic activity. However, the changes in the broader environment with elements like globalization, advances in technology and the emergence of the knowledge economy forced a rethink of the social responsibilities of universities. During the 1980s and 1990s there was an observed growth of activities aimed at strengthening the university-industry links, technology licensing, and integrating entrepreneurship concepts into the curriculum (Zerbino, Stefanini and Aloini, 2021).

Importance in Socio-Economic Development

Higher education institutions particularly universities have central responsibility in advancing socio-economic development at the regional, national, and global level through entrepreneurship. Through the promotion of innovation and entrepreneurship, these institutions support employment generation, wealth creation, as well as industrial prowess. They act as platforms for growth of innovation systems that aid in connecting participants such as researchers, business people, investors, and members of the government in the process of transforming ideas and innovations into businesses (Sahoo, 2022).

Previous Studies and Findings

A significant number of contributions have analyzed the function and importance of entrepreneurial universities in essentially all environments, but specifically in the sphere of business and management. Previous studies have looked at antecedents of university entrepreneurship including those pertaining to policy, culture, and academic start-up initiatives. Academics have also explored the consequences of entrepreneurship, including firm performance, innovation success, and development benefits. Also, research has reviewed the efficacy of varying structures of university-business interaction and technology commercialization channels (Easterby-Smith *et al.*, 2021).

3. Methodology

Description of the Bibliometric Analysis Method

Bibliographic analysis refers to the scientific study of the patterns, trends and associations of the textual records found in scholarly production. It refers to the process of extracting citation data from academic articles and using different measures and methods to measure the readership, visibility and organization of published research. In this research, the bibliometric analysis methodology is used to analyze the current state of research on entrepreneurial universities specifically in the business and management disciplines (Xolmirzaev, Juraev and Axmadjonova, 2021).

Data Collection Process

The data collection process involved retrieving relevant documents from the Web of Science database. A systematic search strategy was employed to identify scholarly articles, conference papers, and reviews related to entrepreneurial universities. Keywords such as "entrepreneurial universities," "university entrepreneurship," and "academic entrepreneurship" were used to narrow down the search results. After applying inclusion and exclusion criteria (e.g., publication date range, document types), a total of 511 documents were selected for analysis (Jena, 2020).

Tools and Software Used for Analysis

The bibliometric analysis was conducted using Bibliometrix, an RStudio package for bibliometric analysis develop. Bibliometrix offers various features aimed at data acquisition, data cleansing, data analysis, and data visualization. The tool enables users to engage in performance analysis, co-citation analysis, and science mapping, providing them with the most effective and efficient means of identifying patterns or trends in bibliographic databases (Rane, 2023).

Explanation of Performance Analysis and Science Mapping

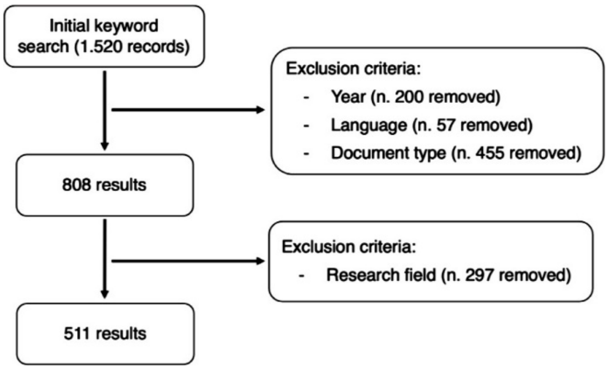

Figure 1: The different phases of the data extraction activity (Source: Thrassou *et al.*, 2021)

Performance evaluation requires assessing several parameters in order to determine the efficiency, output and times authors, institutions, and countries have on a particular field of research. This is in relation to the number of papers published, the number of citations that an individual/organization has, the h-index, and collaboration networks. Science mapping, unlike bibliometrics, concerns the intellectual landscape of a research area using approaches such as co-citation analysis, bibliographic coupling and the analysis of co-occurrence of keywords (Thrassou *et al.*, 2021).

Criteria for Inclusion and Exclusion of Documents

Some factors that can be used to determine which documents to include for analysis may include; publication dates, document type among others. These include; type of publication, level of education, number of participants, and relationship to the concept of entrepreneurial universities. The following may be considered as exclusion criteria; the articles in languages other than English, articles from sources that are not peer-reviewed, and any document that does not concern the study focus (Gil-Doménech *et al.*, 2022).

4. Results of the Bibliometric Analysis

Overview of the Dataset

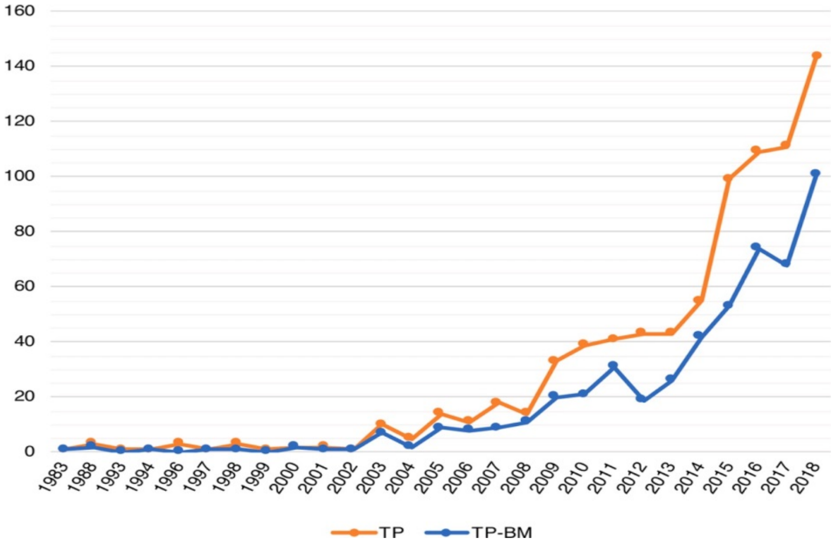

Figure 2: Distribution of publications over time in all research fields (TP) and in the business and management domain (TP-BM) (Source: Izagirre-Olaizola and Morandeira-Arca, 2020)

The collection of articles explored in this research includes 511 scholarly publications in the area of entrepreneurial universities in business and management. These publications cut across different document categories such as research articles, conference papers and review articles. From the above commitments, it can be noted that the dataset spans over three decades which captures the change in research on entrepreneurial universities over time (Izagirre-Olaizola and Morandeira-Arca, 2020).

Publication Trends

#	Country	TP-BM	SCPs	MCPs	#	Country	MCP_Ratio
1	US	108	71	37	1	Belgium	0.778
2	UK	59	27	32	2	Russia	0.636
3	Italy	44	28	16	3	Netherlands	0.600
4	Germany	38	20	18	4	Ireland	0.600
5	Spain	35	24	11	5	Denmark	0.571
6	Sweden	25	17	8	6	UK	0.542
7	Netherlands	15	6	9	7	Canada	0.500
8	Canada	12	6	6	8	Brazil	0.500
9	Norway	12	8	4	9	Switzerland	0.500
10	Russia	11	4	7	10	Germany	0.474

Table 1: On the left, the top 10 countries ordered by the total number of publications in the dataset (TP-BM); on the right, the top 10 countries ordered by the ratio of inter- country collaborations (MCP/TP-BM) (Source: Self-created)

Reviewing the last years' publications shows the upwards trend of the number of publications within the field of entrepreneurial universities. The trend line shows an increasing awareness and appreciation of other forms of enterprising behavior within universities. Notable journals in this field contain Journal of Business Venturing, Research Policy, and Entrepreneurship Theory and Practice, among others (Basri, 2020).

Geographic Distribution of Publications

#	Country	TC
1	US	6977
2	UK	3592
3	Italy	1206
4	Germany	1017
5	Norway	834
6	Sweden	828
7	Spain	772
8	Belgium	604
9	Ireland	530

Table 2: The top 10 countries ordered by the total number of citations received (TC) (Source: Self-created)

The country-wise distribution of publications further underlines the global concern regarding the rise of entrepreneurial universities. Europe and United States are highlighted as the leading regions in terms of productivity and significance of contributions, although other areas such as Asia Pacific, Latin America, and Africa are also significant. This accords with emerging scholarship on the entrepreneurial university as an agent of innovation and economic change in different regional settings (Martínez-Jiménez *et al.*, 2021).

Analysis of Influential Authors and Institutions

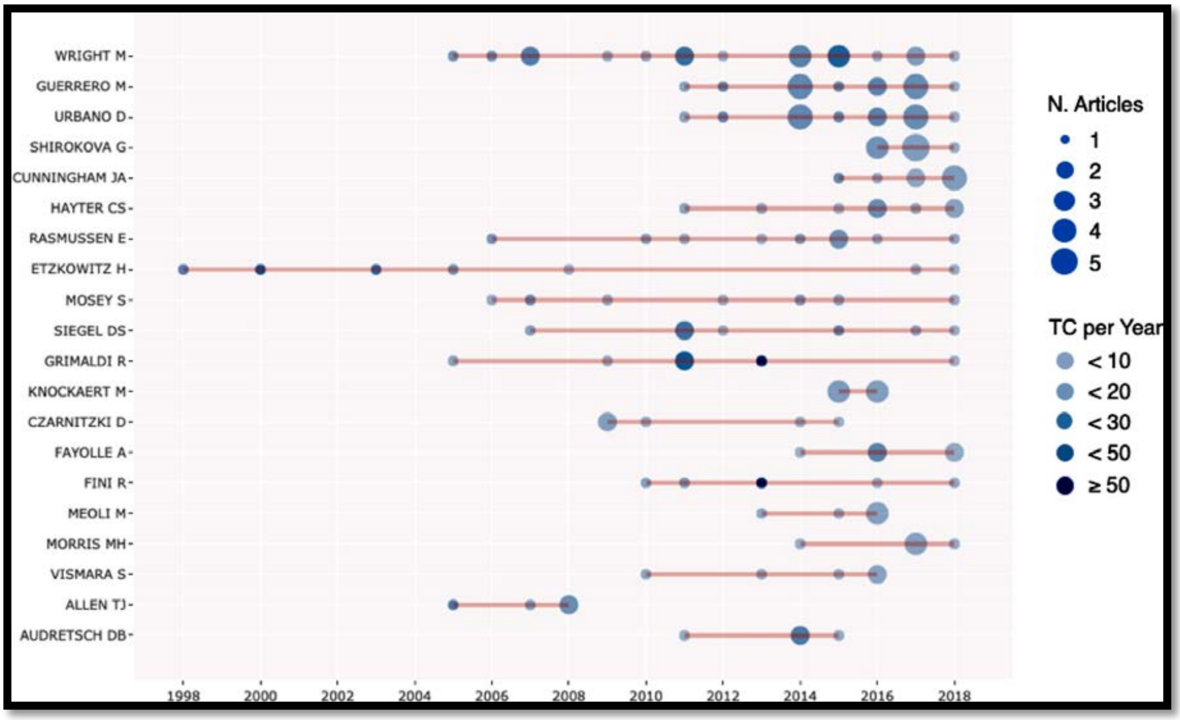

Figure 3: Top authors' production over time. Note that the bigger the circle is, the more articles have been published by the author in that year. The darker the circle is, the more citations have been received per year (Source: Chen, 2021)

Some authors and institutions can be identified as key contributors to the area of research focused on the entrepreneurial universities. Prominent contributors to the field are Henry Etzkowitz, Loet Leydesdorff, and David Audretsch whose research work was vital in enhancing the knowledge about entrepreneurial processes in the higher learning institutions. Likewise, successful universities like Stanford University, MIT, and University of Cambridge have been particularly appreciated for their leadership regarding entrepreneurial operations on campus and interaction with external parties (Chen, 2021).

Identification of Key Themes and Research Clusters

#	Author	Country	TC	h	TP-BM	TC-BM	h-BM	PY_start	m-BM
1	Wright, M.	UK	10,783	61	19	1695	15	2005	0.938
2	Guerrero, M.	UK	9700	45	14	675	10	2011	1
3	Urbano, D.	SPA	2598	28	14	675	10	2011	1
4	Shirokova, G.	RUS	238	9	9	119	5	2016	1
5	Cunningham, J.A.	IRL	8851	45	8	190	6	2015	1
6	Hayter, C.S.	US	366	10	8	228	7	2011	0.700

7	Rasmussen, E.	NOR	846	15	8	386	8	2010	0.727
8	Etzkowitz, H.	US	6460	23	7	2332	7	1998	0.304
9	Mosey, S.	UK	786	11	7	472	7	2006	0.467
10	Siegel, D.S.	US	13,456	53	7	567	6	2007	0.429
11	Grimaldi, R.	ITA	4978	36	6	1136	5	2005	0.313
12	Knockaert, M.	BEL	3422	24	6	103	5	2015	0.833
13	Czarnitzki, D.	BEL	2238	27	5	181	5	2009	0.417
14	Fayolle, A.	FRA	2581	26	5	121	4	2014	0.571
15	Fini, R.	ITA	1108	10	5	836	5	2010	0.455
16	Meoli, M.	ITA	505	14	5	89	5	2013	0.625
17	Morris, M.H.	US	2713	26	5	53	5	2014	0.714
18	Vismara, S.	ITA	1244	19	5	147	5	2010	0.455
19	Allen, T.J.	US	9952	56	4	759	4	2005	0.250
20	Audretsch, D.B.	US	16,203	63	4	224	4	2011	0.400

Table 3: The 20 most relevant authors ordered by the local number of publications (TP-BM) (Source: Self-created)

- From the literature, this paper derives the following research themes or clusters through thematic analysis on entrepreneurial universities. These include:
- University-Industry Collaboration: Exploring the dynamics and effects of university-industry partnerships with regards to innovation and entrepreneurship.
- Technology Transfer and Commercialization: Exploring the processes and approaches of moving knowledge and technology from the academic setting to the business sector with a view to applying for commercialization.
- Entrepreneurial Education and Ecosystems: Investigating the impact of the entrepreneurial education curricula and culture as well as the innovation environments on entrepreneurial thinking and new venture generation in universities.
- Policy and Institutional Support: Exploring the factors affecting the enactment of government policies and institutional support systems on the establishment of entrepreneurial universities and the creation of innovation environments.

Visualization of Conceptual, Social, and Intellectual Structures

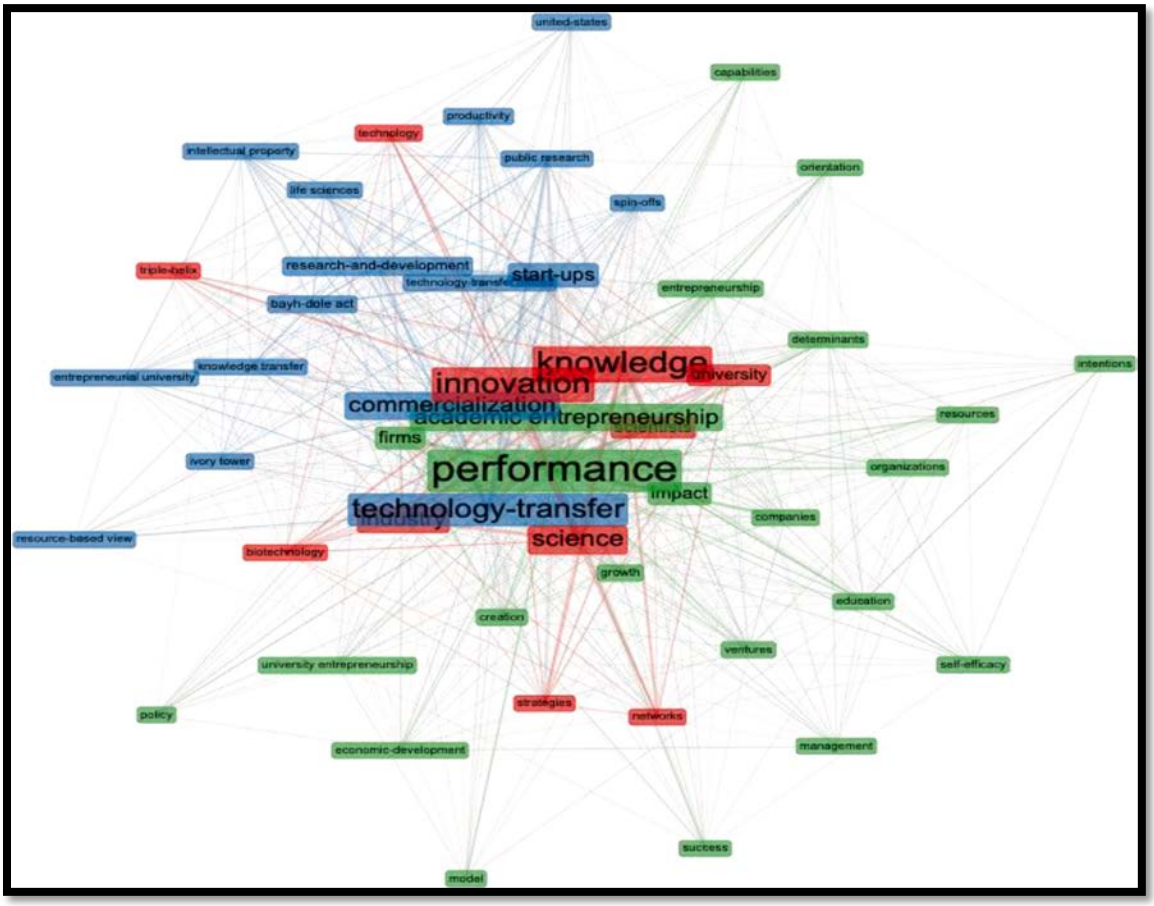

Figure 4: The conceptual structure of the dataset (Source: Denton *et al.*, 2020)

Mapping of the conceptual, social and intellectual relations is done by use of visualization techniques like, co-citation analysis, bibliographic coupling, and keyword co-occurrence analysis. These maps make it easy to recognize areas of the research that are closely connected, central topics and trends can also be distinguished, which can be rather helpful in better understanding intellectual structure of the research on entrepreneurial universities. Lastly, the network analysis approach helps to establish relationships between authors, institutions, and geographic location, further emphasizing the dependency of the research environment (Alharahsheh and Pius, 2021).

5. Content Analysis

Detailed Examination of Main Areas Addressed in the Literature

The body of knowledge on the entrepreneurial university relates to a wide spectrum of themes and scholarly disciplines. One of the most highlighted areas is how universities can help in the development of entrepreneurial culture and innovations. Research investigates the role and possibilities of the universities to support entrepreneurial initiatives of its students, members of teaching staff, and graduates through curriculum and specific programmers in the field of entrepreneurship, as well as through such services that includes incubators and accelerators. On the same note, another emergent research theme seeks to analyses the dynamics and practices of technology transfer and commercialization in entrepreneurial universities (Cole, Joshi and Schoar, 2024).

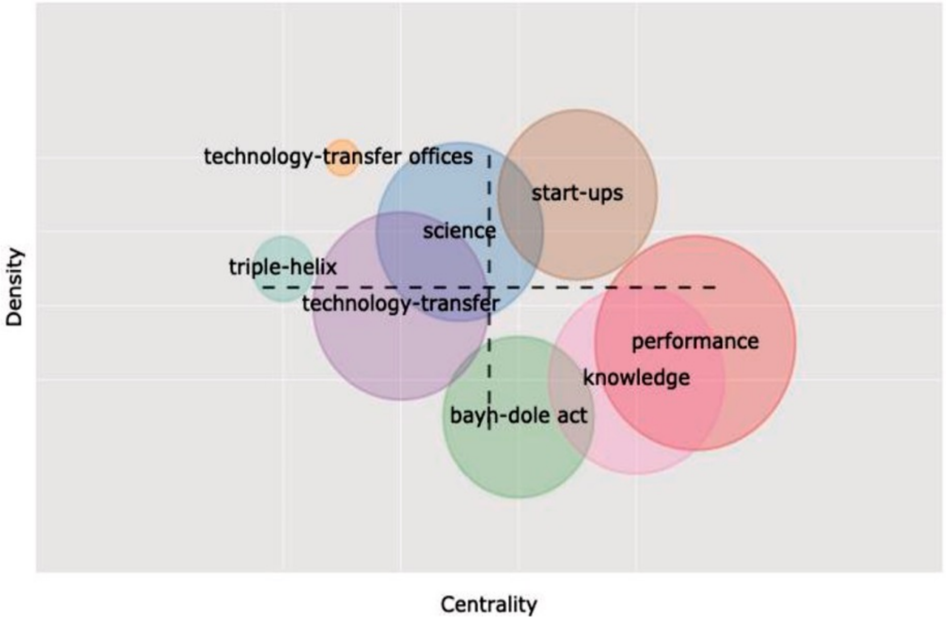

Figure 5: Thematic evolution of the topic: first time slice (1983–2009)
(Source: Lawrence and Klimberg, 2021)

Furthermore, the literature also covers external environment factors such as policies affecting universities, role of region, and institutions. They consider the effects of policy measures in enhancing entrepreneurship at universities and the involvement of external actors like venture capitalists, angel investors, and industries to develop and support innovative ecosystems (Lawrence and Klimberg, 2021).

Key Findings from Analysis of Content

Looking at the selected documents in this study through content analysis, the following observations are made. Firstly, speaking about the functions of entrepreneurial universities, it is crucial to note that such institutions are aimed at supporting and promoting entrepreneurial culture and technology transfer. Literature reveals that entrepreneurial initiatives have a favorable effect in employment generation, industrial growth, and regional economic development. Secondly, the literature emphasizes on the need to build socio-cognitive relationships between universities, the industry, and government agencies. Literature proves usefulness of the strategic partnerships between the universities and the industries in accelerating the technological transfer, research and development commercialization, and solving a real-life problem through the joint research initiatives (Diaz and Sensini, 2020).

Discussion of Thematic Trends and Emerging Topics

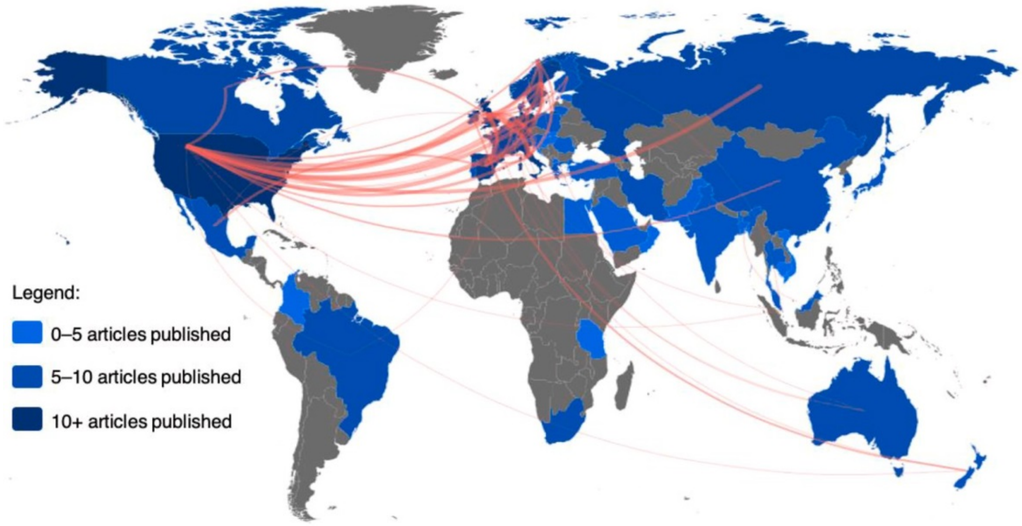

Figure 6: The rate of collaboration between countries based on authors' affiliations

(Source: Thalmayer *et al.*, 2021)

Through thematic analysis, several trends and topics of interest that has been discussed in the literature on entrepreneurial universities are identified. An emerging domain of study that has attracted the focus of scholars is entrepreneurship and sustainability, particularly how Universities can nurture environmentally sustainable entrepreneurship and social enterprise. Two other trends are also coming to light: digital entrepreneurship and the calling of using technology to change higher education institutions (Thalmayer *et al.*, 2021). Studies focus on the effects of digital learning on teaching and practice, definitions and discussions of online entrepreneurship education programs, and the benefits and risk factors of digital technologies to entrepreneurial practices in the university settings.

Highlighting Significant Contributions and Gaps

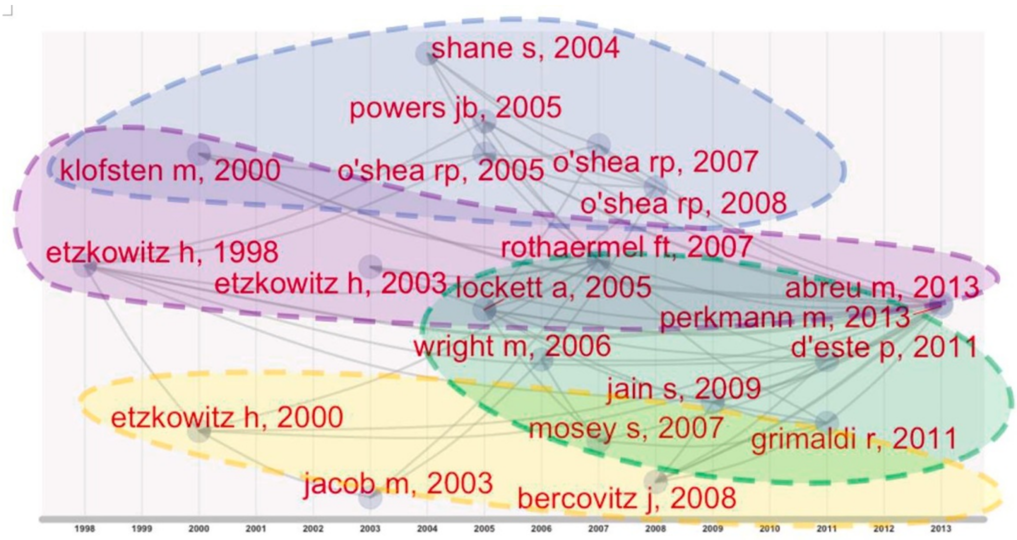

Figure 7: The historic evolution of co-citations amongst the 20 most relevant articles
(Source: Réale *et al.*, 2020)

Key contributions of the literature include developing theoretical models for future analysis of entrepreneurial universities, providing empirical support for their roles within innovation and economic development, and outlining recommendations and policy implications for future consideration. Nevertheless, there are also numerous limitations that have emerged from the existing literature and need to be addressed (Réale *et al.,* 2020). They include the call for more long-term research regarding the outcomes of the entrepreneurial initiatives impacted by the universities, culture and context factors in the entrepreneurial ecosystems, and the diversity and inclusion factors supporting the entrepreneurial talent in universities.

6. Implications for Research: Avenues for Future Studies

Identification of Research Gaps and Underexplored Areas

However, the empirical analysis of entrepreneurial universities has revealed few gaps and modestly explored vistas. A rather significant knowledge void that can be identified is the lack of insight as to how the activities of entrepreneurship within universities can be sustained and grown in the future. Further research can be done to establish the reasons as to why attempts at entrepreneurship are deemed successful or otherwise and their effects on the culture and identity of schools. They argue that another area that may be receiving limited attention is the relationship between entrepreneurship and social change in higher learning institutions.

Suggestions for Future Research Directions

Future research on the entrepreneurial universities might be done in the following directions. Firstly, thus, it is necessary to conduct the additional comparative research across the different institutional environments and geographical territories to explore the variations in the entrepreneurial university models and activities. Comparative investigation enables identification of the factors accelerating or slowing down entrepreneurial initiatives within a range of cultural, economic, and legal contexts.

Secondly, research could assess how various emergent technologies like artificial intelligence, blockchain technology, and biotechnology among others will impact the entrepreneurial university in the future. In what ways can these technologies improve universities innovation, increase knowledge transfer, and respond to social needs?

Potential Interdisciplinary Approaches

Large and extensive research questions can best be answered by employing interdisciplinary approaches which lends solution finding to the analysis of entrepreneurial universities. Drawing on scholars from different fields of study including business, economies, sociology, education and engineering will enhance understanding of entrepreneurship in higher learning institutions. Research from multiple fields also suggests that there are many aspects to both, and that interdisciplinary work could lead to innovative solutions to complex issues.

Importance of Addressing Socio-Economic Impacts, Especially in Developing Countries

Finally, there is a growing need to investigate on the social and economic effects of entrepreneurial universities particularly in the developing countries. The literature on entrepreneurship mainly examines how the creation of new business propels developed economies, however, the new perspective in universities and their capabilities to foster inclusive development especially in emerging markets. Research might examine how developing country universities can overcome these institutional challenges, harness locally available resources, and help address poverty, unemployment, and sustainable development. Therefore, the future research on the entrepreneurial universities should focus on the following: To formulate the research questions that

can address the current gaps; To identify the research avenues that are not well researched; To adopt the interdisciplinary approach; To enhance the socio-economic relevance of the research especially for the developing countries. In that way, scholars can bring more impact to the ways of knowing, policy, and practice in the areas of entrepreneurship and higher education.

7. Conclusion, Limitations, and Further Developments

Summary of Key Findings and Contributions

In conclusion therefore, this study has given a detailed insight on research on entrepreneurial universities in the business and management fields from a bibliometric perspective. Some insights include an increase in the number of articles published on this subject, the worldwide interest in entrepreneurial universities as well as established thematic patterns like university business cooperation and knowledge transfer. The present research contributes to the field of the entrepreneurial universities by making a bibliometric analysis and presenting the list of key authors and institutions, thematic topics, and research clusters, as well as future research prospects and challenges.

Limitations of the Bibliometric Analysis Approach

Nonetheless, it is worth mentioning that the bibliometric analysis approach comes with certain limitations as well. Bibliometric approaches allow insights into publication frequency and intellectual connections with proper literatures but may mask qualitative aspects of studies like context, depth and impact. Also, a focus on bibliographic databases can lead to publication selection bias and ignore other forms of scholarly outputs.

Future Developments in Research on Entrepreneurial Universities

In relation to the limitations of this study outlined above, future research on entrepreneurial universities should consider them and examine new methodological approaches in addition to bibliometric analysis. Therefore, longitudinal investigations, qualitative research paradigms, and comparative case studies may offer more holistic understandings of the processes and consequences of delivering entrepreneurial processes to universities. Furthermore, cross-functional collaboration and intersectoral cooperation can broaden the understanding of entrepreneurial universities and develop new paradigms for solving multifaceted problems.

Practical Implications for Policymakers and Practitioners

From the results of this study, conclusions can be drawn for policymakers, educators, and practitioners working on the development of entrepreneurship and innovation within the context of HE institutions. This work may provide policy makers with valuable information and recommendations on how to implement effective policies and programs that will help to promote the establishment of entrepreneurial universities and effective collaboration between academia, industry and government. These themed areas and research clusters, therefore, can be used by educators and practitioners to guide curriculum development, program implementation, or strategic plan efforts that target the development of entrepreneurial talent and culture on the campus.

Final Remarks

Finally, it is possible to assert that entrepreneurial universities and their key profiles contribute significantly to innovation, economic development, and social change. Through addressing the aforementioned gaps and exploring the proposed directions for future research, scholars can help to further develop the literature on entrepreneurship and higher education and enrich the practice. Therefore, the sustained interest and expansion of entrepreneurial universities suggest the potential for building a more innovative, robust, and equitable future. With the issues highlighted in this study, scholars, policymakers and practitioners can effectively tackle the

emerging challenges and fully exploit on the opportunities of developing entrepreneurial universities for the much-needed innovation for advancement of socio-economic growth.

Reference List:

1. Alharahsheh, H.H. and Pius, A., 2021. Exploration of employability skills in business management studies within higher education levels: Systematic literature review. *Research Anthology on Business and Technical Education in the Information Era*, pp.1147-1164.
2. Basri, W., 2020. Examining the impact of artificial intelligence (AI)-assisted social media marketing on the performance of small and medium enterprises: toward effective business management in the Saudi Arabian context. *International Journal of Computational Intelligence Systems*, *13*(1), pp.142-152.
3. Chen, C., 2021. Effects of the Application of WebQuest to Technology Education on Business Management Students' Critical Thinking Psychology and Operation Capability. *Contemporary Educational Technology*, *13*(1).
4. Cole, S., Joshi, M. and Schoar, A., 2024. Heuristics on Call: The Impact of Mobile-Phone-Based Business-Management Advice. *The World Bank Economic Review*, p.lhad038.
5. Denton, E., Hanna, A., Amironesei, R., Smart, A., Nicole, H. and Scheuerman, M.K., 2020. Bringing the people back in: Contesting benchmark machine learning datasets. *arXiv preprint arXiv:2007.07399*.
6. Diaz, E. and Sensini, L., 2020. Quality Management Practices, Innovation and Profitability of SMEs: Evidence from Argentina. *International Business Management*, *14*, pp.328-336.
7. Easterby-Smith, M., Jaspersen, L.J., Thorpe, R. and Valizade, D., 2021. *Management and business research*. Sage.
8. Ebert, R.J. and Griffin, R.W., 2020. *Business essentials*. Pearson.
9. Gil-Doménech, D., Magomedova, N., Sánchez-Alcázar, E.J. and Lafuente-Lechuga, M., 2021. Integrating sustainability in the business administration and management curriculum: A sustainability competencies map. *Sustainability*, *13*(16), p.9458.
10. Hallioui, A., Herrou, B., Santos, R.S., Katina, P.F. and Egbue, O., 2022. Systems-based approach to contemporary business management: An enabler of business sustainability in a context of industry 4.0, circular economy, competitiveness and diverse stakeholders. *Journal of Cleaner Production*, *373*, p.133819.
11. Hutt, M.D. and Speh, T.W., 2021. *Business marketing management: B2B*. South-Western, Cengage Learning.
12. Izagirre-Olaizola, J. and Morandeira-Arca, J., 2020. Business management teaching-learning processes in times of pandemic: Flipped classroom at a distance. *Sustainability*, *12*(23), p.10137.
13. Jena, R.K., 2020. Measuring the impact of business management Student's attitude towards entrepreneurship education on entrepreneurial intention: A case study. *Computers in Human Behavior*, *107*, p.106275.
14. Lawrence, K.D. and Klimberg, R.K. eds., 2021. *Advances in business and management forecasting*. Emerald Publishing Limited.
15. Martínez-Jiménez, R., Pedrosa-Ortega, C., Licerán-Gutiérrez, A., Ruiz-Jiménez, M.C. and García-Martí, E., 2021. Kahoot! as a tool to improve student academic performance in business management subjects. *Sustainability*, *13*(5), p.2969.
16. Rane, N., 2023. Role and challenges of ChatGPT and similar generative artificial intelligence in business management. *Available at SSRN 4603227*.
17. Réale, D., Khelfaoui, M., Montiglio, P.O. and Gingras, Y., 2020. Mapping the dynamics of research networks in ecology and evolution using co-citation analysis (1975–2014). *Scientometrics*, *122*, pp.1361-1385.

18. Sahoo, S., 2022. Big data analytics in manufacturing: a bibliometric analysis of research in the field of business management. *International Journal of Production Research*, *60*(22), pp.6793-6821.
19. Thalmayer, A.G., Toscanelli, C. and Arnett, J.J., 2021. The neglected 95% revisited: Is American psychology becoming less American?. *American Psychologist*, *76*(1), p.116.
20. Thrassou, A., Chebbi, H. and Uzunboylu, N., 2021. Postmodern approaches to business management and innovative notions for contextual adaptation–A review. *EuroMed Journal of Business*, *16*(3), pp.261-273.
21. Thommandru, A., Espinoza-Maguiña, M., Ramirez-Asis, E., Ray, S., Naved, M., & Guzman-Avalos, M. (2023). Role of tourism and hospitality business in economic development. Materials Today: Proceedings, 80, 2901-2904.
22. Voumik, L. C., Islam, M. A., Ray, S., Mohamed Yusop, N. Y., & Ridzuan, A. R. (2023). CO2 emissions from renewable and non-renewable electricity generation sources in the G7 countries: static and dynamic panel assessment. Energies, 16(3), 1044.
23. Bhargava, A., Bhargava, D., Kumar, P. N., Sajja, G. S., & Ray, S. (2022). Industrial IoT and AI implementation in vehicular logistics and supply chain management for vehicle mediated transportation systems. International Journal of System Assurance Engineering and Management, 13(Suppl 1), 673-680.
24. Rakhra, M., Sanober, S., Quadri, N. N., Verma, N., Ray, S., & Asenso, E. (2022). Implementing machine learning for smart farming to forecast farmers’ interest in hiring equipment. Journal of Food Quality, 2022.
25. Al Ayub Ahmed, A., Rajesh, S., Lohana, S., Ray, S., Maroor, J. P., & Naved, M. (2022, June). Using Machine Learning and Data Mining to Evaluate Modern Financial Management Techniques. In Proceedings of Second International Conference in Mechanical and Energy Technology: ICMET 2021, India (pp. 249-257). Singapore: Springer Nature Singapore.
26. Pallathadka, H., Leela, V. H., Patil, S., Rashmi, B. H., Jain, V., & Ray, S. (2022). Attrition in software companies: Reason and measures. Materials Today: Proceedings, 51, 528-531.
27. Sharma, A., Kaur, S., Memon, N., Fathima, A. J., Ray, S., & Bhatt, M. W. (2021). Alzheimer's patients detection using support vector machine (SVM) with quantitative analysis. Neuroscience Informatics, 1(3), 100012.
28. Mehbodniya, A., Neware, R., Vyas, S., Kumar, M. R., Ngulube, P., & Ray, S. (2021). Blockchain and IPFS integrated framework in bilevel fog-cloud network for security and privacy of IoMT devices. Computational and Mathematical Methods in Medicine, 2021.
29. Ray, S. (2020). How COVID-19 changed dimensions of human suffering and poverty alleviation: economic analysis of humanitarian logistics. Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика, (4), 98-104.
30. Akbar, A., Akbar, M., Nazir, M., Poulova, P., & Ray, S. (2021). Does working capital management influence operating and market risk of firms?. Risks, 9(11), 201.
31. Xolmirzaev, U., Juraev, E. and Axmadjonova, M., 2021. The Role of Accounting in Small Business Management. *Интернаука*, (21-5), pp.20-22.
32. Zerbino, P., Stefanini, A. and Aloini, D., 2021. Process science in action: A literature review on process mining in business management. *Technological Forecasting and Social Change*, *172*, p.121021.